

2 / 2012

český
časopis
historický

ROČNÍK
110/2012
ZALOŽEN
1895

THE
CZECH
HISTORICAL
REVIEW

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonná redaktorka / Managing Editor:

Magdaléna Pokorná

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Tomáš Knoz, Robert Kvaček,
Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Miloslav Polívka, Svatava Raková,
Eva Semotanová, Petr Sommer, Petr Svobodný,
Petr Vorel, Jiří Vykoukal, Josef Žemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen,
Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa),
Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford),
Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava),
Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz),
Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

ERIH – European Reference Index for the Humanities (Category A)

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep/>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly

ISSN 0862-6111

OBSAH / CONTENTS

STUDIE / STUDIES

ŽEMLIČKA Josef, K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku ... s. 189–235
(*On the Landed Property of Czech Nobility in the Early Middle Ages*)

SCHINDLING Anton, Atentát na francouzského krále Jindřicha IV.
Politická vražda ve věku konfesionalizace ..... s. 234–253
(*The assassination of King Henry IV of France. Political Murder
in the Confessional Age*)

NOVÁK Petr, Sovětská zahraniční politika a Osmanská říše
na přelomu let 1917 a 1918 ..... s. 254–287
(*Soviet Foreign Policy and the Ottoman Empire toward the end
of 1917 and in early 1918*)

FASORA Lukáš, Generační revolta v socialistickém táboře v letech 1900–1920 ... s. 288–317
(*The Generational Revolt in the Socialist Camp between 1900–1920*)

MATERIÁLY / ARTICLES

KREUTER Tereza, Slovník sudetoněmeckých nářečí a jeho historie:
K nálezů ztracené kartotéky ke slovníku sudetoněmeckých nářečí ..... s. 318–328
(*Dialect Dictionary and its History: About the Discovery of the missing
Card File of the Sudeten German Dialects*)

STUDIE

K pozemkové výbavě české nobility ve starším středověku

JOSEF ŽEMLIČKA

Nedávná léta probíhala ve znamení debat o povaze raného českého státu. Klíčové místo v nich zaujaly otázky formování šlechty. Podle jedněch se velké půdní državy stávaly jejím symptomatickým rysem od sklonku 12. sto-

---

JOSEF ŽEMLIČKA: On the Landed Property of Czech Nobility in the Early Middle Ages

Ever since the 19th century discussions on the origins of medieval nobility have taken place not merely in Czech historiography but also in Central European historiography as a whole. In Czech conditions it, in fact, involves the issue whether this nobility can be linked to the traditional family and tribal aristocracy, possibly with the numerous so-called „Bohemian dukes“ (*duces Boemanorum*) from the 9th century and the beginnings of the 10th century or whether such a continuity simply does not exist. In that case the formation of this nobility would have to be connected with its later military and administrative services for the Prince, the dynasty and the „state“, which the Přemyslids only united in the mid-10th century. Another sensitive point in contemporary discussions involves the nature of the dominant features of the Přemyslid nobility of the 10th–12th centuries. Namely, whether this „early nobility“ primarily lived, for a long time, on its share of revenues collected in the name of the Prince from dependent inhabitants, so that its „private“ landed estates were merely an additional source of income or whether it relied on its already sufficiently large and „free“ land ownership from the very beginnings of the state. The solution to this question can be significantly assisted by the results of research on medieval settlements, alongside the probes, undertaken earlier, into the social structure of „the noble“ and „non-noble“ population.

Key words: aristocracy, Bohemian State, Middle Ages, monastery, nobility, owner, possession, Přemyslid dynasty, property

---

letí, podle druhých vlastnila šlechta svobodné majetky od samých začátků přemyslovské doby, ne-li dříve. Přestože se argumentační výbava obou pojetí rozevřela do značné šíře, zůstaly některé aspekty stranou. Sledování celého jevu v „dlouhém trvání“, po němž se jindy volá, snad dovolí uchopit téma z většího nadhledu.¹

„Předstátní“ aristokracie versus přemyslovská nobilita

Často se nevnímají sídelně geografická hlediska tvorby šlechtického pozemkového bohatství. Jako by to byla hra mezi panovníkem, nobilitou a majetky kdesi ve vzduchoprázdnu. Scénou přitom zdaleka nebyly veškeré Čechy, vždyť ještě v polovině 11. století zaujímal souvisle zalidněné terény malou část jejich území. Jak velkou, v tom se názory různí. Za směrodatné se dnes berou archeologické rekonstrukce. Podle starší, ale stále využívané studie Jiřího Slámy sem patřilo Pražsko, Kouřimsko s přilehlým Polabím, dále

1 Za poslední roky literatura narostla, proto zde uvádím jen výraznější tituly. Na jedné straně těchto polemik Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA, *O modelech vývoje přemyslovského státu*, ČČH 105, 2007, s. 122–164; J. ŽEMLIČKA, *Kasteláni, vilikové a benefícia v netransformované transformaci*, ČČH 106, 2008, s. 109–156; TÝŽ, *O „svobodné soukromosti“ pozemkového vlastnictví (K rozsahu a kvalitě velmožské držby v přemyslovských Čechách)*, ČČH 107, 2009, s. 269–308; TÝŽ, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 67–76; Petr SOMMER, *Stát, světec a raný středověk (Opat Prokop očima recenzentů)*, ČČH 108, 2010, s. 287–305; na druhé straně Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Praha 2006 (= Knižnice Matice moravské, 18); TÝŽ, *Skrytý půvab „středoevropského modelu“*, ČČH 105, 2007, s. 873–902; TÝŽ, *Hereditas, výsluha, kastelánie. Několik poznámek k terminologii současné historiografie přemyslovského období*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 128, 2009, s. 461–472; TÝŽ, *Budování monarchie českých Přemyslovců*, in: M. Wihoda, L. Reitingera a kolektiv, *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*, Brno 2010 (= Edice Země a kultura ve střední Evropě, 14), s. 117–156; TÝŽ, *Hereditates a soudy statut Konráda Otty*, in: L. Jan – D. Janiš a kolektiv, *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Brno 2010 (= Edice Země a kultura ve střední Evropě, 15), s. 10–22; Martin WIHODA, *Privatisierung im 13. Jahrhundert? Die tschechische Mediävistik und die Interpretation der Přemyslidenzeit*, Bohemia 47, 2006/07, s. 172–185; TÝŽ, *Přemyslovská mediévistika o sobě a sobě. Melancholické rozjímání nad „budováním českého státu“*, ČMM 128, 2009, s. 447–460. S důrazem na archeologické výpovědi, ale neméně na historický rozměr problému se raně šlechtě dnes věnují Jan KLÁPŠTĚ, *Die Frühzeit des böhmischen Adels aus der Sicht eines Archäologen*, in: *Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag*. Hrsg. von S. Brather – D. Geuenich – Ch. Huth, Berlin–New York 2009 (= Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 70), s. 527–546; TÝŽ, *O raně šlechtě v českých zemích. Malý náčrt velkého problému*, in: *Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti. Věnováno P. Sommerovi k životnímu jubileu*. Eds. E. Doležalová – P. Meduna, Praha 2011, s. 61–66; Tomáš VELÍMSKÝ, *K problematice pozemkové držby českých velmožů a družiníků v období 11.–12. století*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 1, 2009, č. 2, s. 177–186.

střední a dolní Poohří, povodí Bíliny, v menší míře Pojizeří, na západě okolí Plzně a pozdějšího Stříbra, sídelní komory na Sedlčansku, v Pootaví a Prácheňsku. K tomu Michal Lutovský přiřadil výseky na jiho- a jihozápadě Čech. Jinde jen sídelní ostrůvky při řekách a říčkách rozrušovaly nadvládu lesa a někde mokřin. I když také nástin Josefa Bubeníka již předtím zdůraznil přínos českého jihu a jihozápadu, celkový obraz to nemění. Ani novější dílčí sondy tento dojem neupravují, spíše zahušťují původní, již v pravěku vyhledávanou ekumenu. Pro Moravu se dá použít rámcová představa Zdeňka Měřinského, podle níž zůstával dlouho nedotčen sever a severovýchod.²

Pokusy vystihnout staré sídelní poměry nesou ovšem starší datum. Jako jeden z prvních k tomu přistoupil Julius Lippert v kartografické příloze *Social-Geschichte Böhmens*. Vyšel z písemných dokladů a do svých pozorování již tehdy zahrnul výskyt „újezdů“ a „lhot“. Těžiště osídlení hledal na středních a dolních tocích Labe, Ohře a Vltavy, relativně značnou váhu přiznal i nižším polohám českého západu, jihu i východu. Obdobně postupoval předčasně zesnulý Wilhelm Friedrich, když v roce 1912 v rámci své větší práce předložil soupis míst v Čechách uchovaných v písemném materiálu (včetně kronik a letopisů) do roku 1200. Ačkoliv první svazek českého diplomataře byl již na stole, využíval ještě *Regesta* (snad s ohledem na své dřívější výpisky). Soupis tak není zcela na úrovni, nicméně bezmála 700 místními jmény nabídl solidní vzorek. Jelikož se Friedrich řídil mezními doklady bodů osídlení směrem k hranicím, vstoupily opticky do takto výtčené kulturní plochy až později osazované vnitrozemské plošiny a pahorkatiny. Přesto Friedrich opatrně uzavřel, že ve 12. století byla osídlena stěží polovina země (s. 130). Ještě skromněji a s využitím rekonstrukcí dalších badatelů (Otto Schlüter) vymezil rozsah osídlených ploch v raně přemyslovském období Karl Vogt. V poválečném bádání se knihou Vladimíra Šmilaura zapojila do sídelně historických studií toponomastika, jejíž praktické využití dnes oceňujeme opatrněji. Rezervy v sobě skrývá románská sakrální architektura, časově protažená zhruba k roku 1250. Řídce bývá zastoupena na

---

2 Jiří SLÁMA, *Příspěvek k vnitřní kolonizaci raně středověkých Čech*, *Archeologické rozhledy* (dále AR) 19, 1967, s. 435–445; Josef BUBENÍK, *Příspěvek k poznání rozsahu a rozvoje osídlení Čech ve starší a střední době hradištní*, AR 45, 1993, s. 57–71; Michal LUTOVSKÝ, *Die südböhmischen Burgwälle im 10. Jahrhundert. Zur Problematik der Einnahme Südböhmens durch die Přemysliden*, in: Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000. Hrsg. von P. Sommer, Praha 2001 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia*, 2), s. 295–302; TÝŽ, *Jižní Čechy v raném středověku. Slovanské osídlení mezi Práchní a Chýnovem*, České Budějovice 2011; Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Morava součástí přemyslovského státu*, in: *Přemyslovci. Budování českého státu*. Eds. P. Sommer – D. Třeštík – J. Žemlička, Praha 2009, s. 239.

okrajích země a místy zcela absentuje (Českolipsko, Turnovsko, Jičínsko aj.). Větší soustředěnou pozornost by zasloužily odkryvy předchůdců stojících románských staveb (klasicky Dolní Chabry v Praze 8). V kombinaci písemných a hmotných dokladů potvrdila silně omezený rozsah zalidnění před 13. stoletím Barbara Sasseová.³

Podle kriticky nahlížených pokusů se celistvěji zalidněné území Čech v polovině 11. století prostíralo asi na 15–20 % jejich rozsahu. O něco příznivější se zdá být situace na Moravě. Kolik obyvatel mohly obě země v té které časové fázi vyživit, na to existuje řada demografických ocenění. Výsledek záleží na použité metodice. V kombinaci množství předpokládaných osídlených lokalit a odstupňovaných zón sídelní hustoty učinil takový počet naposledy Zdeněk Boháč. K polovině 11. století odhadl populaci Čech a Moravy na 680 000 obyvatel, s průměrnou hustotou 8,7 na km². Takové číslo lze brát jako orientační, od reálu se mohlo pohybovat směrem nahoru i dolů. V nejhustěji zalidněném starém území Boháč uvažuje o 25–35 obyvatel na km², v dalších pásmech se číslo snižuje. Hustěji zalidněné regiony v Čechách se měly rozkládat asi na 20 % jejich plochy, zbytek zůstával neosídlený nebo slabě osazený. Na přelomu 12. a 13. století měla populace „celostátně“ strmě vzrůst na 1 235 000 hlav s průměrem 15,8 hlav na km² a dále se navyšovat. Okolo roku 1400 by to byly asi tři milióny obyvatel. S důrazem na účinky kolonizace a demografické přírůstky měst Boháčovy závěry vcelku respektuje Eduard Maur.⁴

Rozdíly v hustotě засídlení byly obrovské. Nápadně se lišily třeba pražský region, dolní Poohří i úvaly moravských řek od stranou ležícího Božeňska či Domažlicka. Až ve 12. století začalo osídlení stoupat do vyšších

---

3 Julius LIPPERT, *Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit*, II. Der soziale Einfluss der christlich-kirchlichen Organisationen und der deutschen Colonisation, Prag–Wien–Leipzig 1898 (příloha); Wilhelm FRIEDRICH, *Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Wien 1912 (= Abhandlungen der k.k. Geographischen Gesellschaft in Wien IX/3), s. 156–209; Karl VOGT, *Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, Reichenberg–Leipzig 1938 (= Forschungen für Sudetendeutschen Heimatkunde, 8); Anežka MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971; Zdeněk BOHÁČ, *Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek románské architektury*, Folia Historica Bohemica 1, 1979, s. 155–176; Vladimír ŠMILAUER, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960; Barbara SASSE, *Die Sozialstruktur Böhmens in der Frühzeit. Historisch-archäologische Untersuchungen zum 9.–12. Jahrhundert*, Berlin 1982 (= Berliner Historische Studien, 7. Germania Slavica, IV).

4 Z. BOHÁČ, *Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století*, *Historická demografie* 12, 1987, s. 59–87 (s další literaturou); Eduard MAUR, *Obyvatelstvo českých zemí ve středověku*, in: L. Fialová a kol., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998, s. 35–73.

a zatím chabě využívaných poloh, také dovnitř masivu Českomoravské vrchoviny. Jistěže ani dříve nebyly hvozdy či obecně pustiny beze stop lidské činnosti. Některé profesní dovednosti si les doslova žádaly (divoké brtnictví, pálení milířů aj.), nehledě na psance a vydědence, kteří tam vyhledávali úkryt. Ale dohromady jen malý a omezený díl českých zemí nabízel plné agrární využití.⁵

Právě sevřenost a omezenost původní sídelní ekumeny bude v dalším výkladu hrát podstatnou roli. K dalším, snad ještě více přezíraným aspektům patří sociální skladba. I její výzkum má starší kořeny, stačí vzpomenout Františka Vacka, Františka Šujana a Kamila Kroftu, v poválečném období se staly uznávaným kánonem Dějiny venkovského lidu Františka Grause. A to i v době, kdy odkazy na něj nebyly vítány. Až po čtvrtstoletí (nepočítáme-li drobnější studie) se k západoslovanskému a speciálně českému „selství“ vrátil Wolfgang W. Fritze. O sociální průřez české společnosti (bez Moravy) se souběžně pokusila Barbara Sasseová, která se průkopnický opřela o začínající výpočetní techniku. Dotud „svobodné obyvatelstvo“ (*freie Bevölkerung*) rozčlenila jednak na vyšší a nižší nobilitu (Statuta Konráda II. Oty), jednak na sedláky a hosty (*rustici, hospites*). Spíše poznámky k formování poddaných učinil Rostislav Nový, takže až práce Tomáše Petráčka o „darovaných lidech“ posunula téma o kus dále. Co je v této chvíli důležité: na rozdíl od darovaných lidí podléhala kategorie „svobodných neurozených“ (sedláci, dědici) přímo knížeti a jeho orgánům. Sedláci zpravidla nevystupují jako objekty darování ani církvi, tím spíše ani rané šlechtě. Přes různá východiska se literatura shoduje, že tito lidé byli (bez ohledu na relativnost středověké svobody) „svobodní“, podléhali knížecím soudům, měli zajištěno dědičné užívání půdy (jinak u *hospites*), platili daň z míru, podléhali zemským robotám a vojenským zátěžím. Jejich postavení mohly měnit tresty, zadlužení, autotradice.⁶

---

5 O významu lesa pro středověké hospodářství *Der Wald im Mittelalter und Renaissance*. Hrsg. von J. SEMMLER, Düsseldorf 1991 (= *Studia humaniora*, 17).

6 František VACEK, *Sociální dějiny české doby starší*, Praha 1905 (= Vzdělávací knihovna katolická, 29); František ŠUJAN, *K nejstaršímu zřízení sociálnímu na Moravě*, ČMM 40, 1916, s. 55–95; Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*. Uspořádal F. Janoušek, Praha 1949 (= Laichterův výbor nejlepších spisů poučných, 80. Dílo Kamila Krofta, 5); František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, I. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol., Praha 1953, s. 238–252; Wolfgang H. FRITZE, *Phänomene und Probleme des westslawischen Bauertums am Beispiel des frühpřemyslidischen Böhmen*, in: *Das Dorf der Eisenzeit und des frühen Mittelalters*. Hrsg. von H. Jankuhn, R. Schützeichel und F. Schwind, Göttingen 1977, s. 494–529; B. SASSE, *Die Schichtung der Bevölkerung im hohen Mittelalter. Möglichkeiten einer Klassifizierung mit Hilfe der elektronischen Datenverarbeitung*, in:

K rébusům, s nimiž se bádání složitě vyrovnává, patří otázka kontinuity či diskontinuity mezi „předstátní“ (rodovou) aristokracií a nobilitou Kosmova věku. Jistot, o něž bychom se mohli opřít, je málo. Vlastně není ani shody, co se rozumí pod starou „rodovou“ aristokracií.

Od roku 845, kdy se vzpomíná 14 „z knížat Čechů“ (*XIII ex ducibus Boemanorum*), se jejich počet tenčil. Podle údaje z roku 895 se již ze souboru „všech knížat“ vyjímali dva přední (*omnes duces Boemanorum, ... quorum primores erant Spitignewo, Witizla*). Ke znakům těchto asi částečně dědičných *duces* patřil hrad. O jednom z nich, o hradu knížete Wiztracha (*civitas Wiztrachi ducis*), se uchovala zpráva k roku 857. Z hradů podnikala knížata, Vaněčkovými slovy „družinová knížata“, ozbrojené výpravy, odtud ovládala přilehlé území a nutila zemědělce k odvádění břemen a tributů. Levý Hradec, Stará Kouřim, patrně Drahůš na Ohři i některé fortifikace jižních Čech se hlásí do řady takových knížecích rezidencí, o zbytku se můžeme dohadovat. Na hradech působily knížecí družiny, podle síly svého pána si vylepšující standard na úkor sousedů. Síla nejednoho z *duces* zřejmě vyrůstala mimo kmenové struktury, snad i v konfrontaci s nimi. Na jedné straně původní slovanská „rodová“ aristokracie, jejíž vliv a moc plynuly z ovládnutí kmenových institucí, z osobní prestiže a bohatství, skrytého ve stádech koní a dobytka, v čeledi i luxusních předmětech nabytých obchodem i kořistením, na druhé bojovná knížata-*duces*, vlastně jacísi náčelníci, pro něž francká analistika neznala přílehavější latinský termín. Jejich vstup do dějin oslaboval staré jistoty, půda pro silnou centrální moc vyrůstající vně starých pořádků byla zkyprěna a uchystána.⁷

Germania Slavica 1, Berlin 1980 (= Berliner Historische Studien, 1), s. 99–142; TÁŽ, *Die Sozialstruktur*, s. 215–306; Rostislav NOVÝ, *Vznik poddanského obyvatelstva jako společenské třídy v českých zemích*, in: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*. Red. J. Čierny, F. Hejl, A. Verbík, Praha 1984, s. 213–240; Tomáš PETRÁČEK, *Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.–12. století. K poznání hospodářských a sociálních dějin českých zemí doby knížecí*, Praha 2002.

7 Hojnou literaturu spojenou s českými *duces*, podobně jako širokou názorovou škálu o jejich trvání a rysech by bylo zbytečné citovat. Snad ale bude užitečné odkázat na zmínky do roku 900, které se týkají pojmů *Bohemi* a *Boemia*. S potřebnými odkazy je obsahuje bohužel neukončený (vlastně jen začatý) *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*. Hrsg. von J. Ferluga u.a., Serie A, Bd. II, Wiesbaden 1983, s. 49–95. Z pohledů na tuto etapu R. NOVÝ, *Die Anfänge des böhmischen Staates, I. Mitteleuropa im 9. Jahrhundert*, Praha 1969 (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica, Monographia 26/1968), s. 201–209, fundamentálně ji zhodnotil D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1997. O určení Wiztrachova hradu J. SLÁMA, *Civitas Wiztrachi ducis*, *Historická geografie* 11, 1973, s. 3–30.

Svět českých *duces* končil před polovinou 10. století s tím, jak se moc neúspěšnějších z nich, středočeských Přemyslovců, začala prostírat nad celou zemí. Modelově se dá s tímto procesem spojit Kristiánův dovětek o zápasu sv. Václava s mocným kouřimským knížetem (u Dalimila jako Radslav Zlický). Skončil vítězstvím světce, přesto Václav pána Kouřimi vlády nezbažil. Až Boleslav I. volil jiné řešení. S existencí polymorfní „knížecí“ vrstvy svědčí na Kouřimi zjištěné doklady bohatých pohřbů, navozujících představu dynastické kontinuity (ostatně o tom již příběh *civitas Wiztrachi*).⁸

Osudy „předstátní“ elity mohly být různé: vyhnanství (analogie vztahu Mojžíra a Pribiny), fyzická likvidace, podrobení se. Ani recepce „sprátelemých“ *duces* (spojenectví nebo sňatky jako pšovské Ludmily) a jejich lidí mezi předáky rodící se moci pražských knížat nelze úplně odmítat. Detaily unikají a nechybějí ani úvahy, že urozená „knížecí“ vrstva či „prašlechta“ (*Uradel*) nemohla jen tak zmizet, nýbrž že nalezla pokračování v panských rodech mladšího středověku. Jako alternativu k vševládné moci Přemyslovců to koncepčně rozvíjel zejména Václav Vaněček. Podtrhl majetkovou bázi této vrstvy, která by se řídila jiným režimem než „přemyslovský“ zbytek země. Ideu neodmítl ani mladý Ferdinand Seibt a stále má své pokračovatele.⁹

Díky zájmu legend i děkana Kosmy o světce Václava a jeho babičku

---

8 *Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*. Ed. J. LUDVÍKOVSKÝ, Pragae 1978, kap. 10, s. 100–103. O kouřimských „knížecích“ hrobech Miloš ŠOLLE, *Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi*, Památky archeologické (dále PA) 50, 1959, s. 353–506; M. LUTOVSKÝ, *Hroby knížat. Kapitoly z českých dějin a hrobové archeologie*, Praha 1997, s. 136–143.

9 Kontinuitu „prašlechty“ s mladší přemyslovskou dobou hájili po Palackém August SEDLÁČEK, *Gedanken über den Ursprung des böhmisch-mährischen Adels*, in: Sitzungsberichte der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften 1890, Prag 1891, s. 231–232; Rudolf KOSS, *Zur Frage nach der Entstehung und Entwicklung des böhmischen Herrenstandes*, Prag 1920, s. 1–32; Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.–15. stol.)*, II. Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská, Praha 1937 (= Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 22), s. 13–15; TÝŽ, *Vnitřní organizace Čech a Moravy v době přemyslovské*, Věstník České akademie věd a umění 51, 1942, s. 13–40, o jakýsi kompromis se pokusil Jan SLAVÍK, *Vznik českého národa. Úvod do českých dějin, I. Národ v době družinné*, Praha 1946; dále Ferdinand SEIBT, *Land und Herrschaft in Böhmen*, Historische Zeitschrift 200, 1965, s. 302–303, opačně v pregnantní formě František GRAUS, *Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě*, ČSČH 13, 1965, s. 1–18; TÝŽ, *Adel, Land und Herrscher in Böhmen vom 10. bis 13. Jahrhundert*, Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft 35, 1966, s. 144–146. Spíše postupné „mizení“ nepřemyslovských knížat eviduje Marzena MATLA-KOZŁOWSKA, *Pierwsi Przemyslidzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008, s. 15–75.

Ludmilu se více dozvídáme o lidech v blízkosti přemyslovských knížat. Podmíněné dobou svého vzniku vypovídají tyto prameny o honoraci pražského dvora i prostředí okolo nevládnoucích členů dynastie. Znějí souhlasně. Václav se dobře staral o své muže, podle *Crescente fide* „své vojsko vybavoval nejen zbraněmi, ale i nejlepším oděvem“. Podle Kristiána měla Ludmila své budoucí vrahy obdarovávat „zlatem, stříbrem a skvostnými šaty“. Zlato, stříbro, oděv, zbraně a otroci patřili k běžným odměnám. Ze svého rozdával *dispensator* Podiven chudákům mince, které asi dostával z velkodušnosti knížete Václava. Více zpráv včetně ikonografických svědectví potvrzuje, jak kníže a velmoži vynikali nad ostatní drahocennými šaty nebo výstrojí svých koní. Mužové pražských knížat sídlili na hradech a v jejich zázemí. S nimi souvisejí honosné „bojovnické hroby“, najmě ty s kvalitními meči, zjišťované v centrech gradující přemyslovské moci (Budeč, Pražský hrad, Litoměřice, Žatec), řidčeji na venkově. S koncem 10. století tento rys, dosvědčený předtím lépe na velkomoravských pohřebištích, slábne a mizí. Významnější z družiny mívali, soudě z Hněvsova příbytku ve Staré Boleslavi, na hradech i své vlastní dvorce. Jedním slovem „bohatství“ patřilo k rysům rané velmožské elity svázané s Přemyslovci, ne však pozemkové bohatství, o němž prameny zcela mlčí. O jiné než přemyslovské elitě neslyšíme ani v pramenech, ani se ji zatím nedaří podchytit jiným způsobem. Kníže jakoby dával „ze svého“, odměňoval z kořisti a výtěžků dobývaných z rolnické populace, zahlcované stupňovanými nároky, platy a břemeny. Kosmova optika může leccos zastřít, ne však svést na protisměrnou kolej.¹⁰

Přitom chybějí jakékoliv zmínky o raných knížecích darech půdy, lidí, pozemkových majetků do rukou „věrných“. Expanze českých Boleslavů, obchod s otroky a role pražského trhu „zahýbaly“ strukturou přemyslovské družiny, podobně jako zhroucení těchto výbojů. Scénu nasvěcují vojtěšské legendy. I proto se táže David Kalhous, kdo byli mocní mužové, kteří proti biskupově vůli vtrhli do pražského svatojiřského kláštera? Kam vřadit Vršovce, příbuzné s vládnoucím rodem? Mohli být pokračováním knížat a velmožů z předstátní doby, k čemuž se Kalhous s jistým váháním kloní?

---

10 S doklady Josef ŽEMLIČKA, „*Duces Boemanorum*“ a vznik přemyslovské monarchie, ČSČH 57, 1989, s. 716–718. Bohatství jako jeden z rysů rané šlechty podtrhl již Stanislav ZHÁNĚL, *Jak vznikla staročeská šlechta. Příspěvek k nejstarším politickým a sociálním dějinám českým*, Brno 1930, s. 56–85. O hrobových výbavách se zbraněmi evidenčním způsobem již B. SASSE, *Die Sozialstruktur*, s. 107–108 + Karte 5, po řadě příspěvků o „bojovnických hrobech“ v Čechách a družinických dvorech na přemyslovských hradech J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005 (= Česká historie, 15), s. 35–48, kniha se nyní dočkala upraveného vydání v angličtině (*The Czech Lands in Medieval Transformation*, Leiden–Boston 2012).

Jak jsme viděli, není sám, má starší předchůdce. Jak to vše potom ovlivnila magnetická přitažlivost dvora a knížecí služby, nabízející profit a zisk?¹¹

Roli stmelujícího kadlubu přisoudil knížecímu dvoru již Stanislav Zháněl. Podle něj „předáci různých typů (rodoví předáci, boháči a vojáci) sešli se na témže místě, dvoře knížecím, a začali se sblížovat a splývat v jedinou vrstvu předáků – šlechticů pozdějších dob historických“. Ani mladší literatura neshlíží ne vzájemný poměr staré rodové aristokracie (*Uradel*) a „nové“ přemyslovské nobility v neslučitelných kontrastech. Ale ptejme se jinak. Která z obou složek měla systémově blíží k půdnímu jmění? Předstátní elity, pokud by se v lepší kondici dočkaly pozdějších časů, nebo bojovníci, důvěrníci a správci z řad přemyslovské družiny?¹²

Kosmas nemluví o žádných urozeních, jejichž původ by se táhl z prastarých dob. Jistě, může to zavádět, vždyť jeho líčení se programově váže k pražským knížatům. „Nová“ historie jakoby pro něj začínala rokem nula a rodila se okamžikem, kdy se Oráčův rod měl tvrdou rukou ujmout vlády a začít organizovat společnost k obrazu svému (Libušina řeč, odvozená ze starozákonních vzorů). Pokud Kosmas již v prvních kapitolách mluví o „zemských předácích“ (*primates terre*), kopíruje svoji současnost. Jeho „Čechové“ se vyznačují schopností nést úřady a těsným, často osobním vztahem k panovníkovi. Naprosto chybí zmínky o jejich pozemkovém majetku. Slavník měl být „bohatý statky světskými i duchovními“ (*locuples divitiis quam secularibus quam spiritualibus*), jeho dvůr byl plný velmožů (*procerum multitudo*) a „krvavý lup“ na Libici se měl co do zisku drahých věcí vyplatit, ale nadobýčeť movití byli podle Virpirky také pražští Židé a kupci. Přemyslovská knížata a jejich bratry, bratrance i synovce obklopují druzi a družiny, jejich velmoži, předáci a bojovníci. Na vůli knížat bývají závislí, z jejich rukou přijímají úřednická pověření. Pokud selžou a znelíbí se, očekává je trest.¹³

11 D. KALHOUS, *Čeští velmoži 10. věku*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 52, 2005, Brno 2006, s. 5–13.

12 S. ZHÁNĚL, *Jak vznikla*, s. 175; J. ŽEMLIČKA, „*Duces Boemanorum*“, s. 710.

13 *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag* (dále KOSMAS). Hrsg. von B. Bretholz, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series 2, Nachdruck München 1995, I.27, s. 49, II.45, s. 152, III.15, s. 177–178. Speciálně k charakteristikám okolí přemyslovských knížat, byť ne v jedné tónině, Stanisław RUS-SOCKI, *Elita władzy w Kronice Czechów Kosmasa Praskiego*, Pamiętnik Słowiański 23, 1973, s. 237–255; M. WIHODA, *Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených*, in: Šlechta, moc a reprezentace. Edd. M. Nodl - M. Wihoda, Praha 2007 (= Colloquia mediaevalia Pragensia, 9), s. 11–29; Wojciech IWAŃCZAK, *Elita dworska w kronice Kosmasa*, in: Dvory a rezidence ve středověku, III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech. Ed. D. Dvořáčková-Malá, Praha 2009 (= Mediaevalia Historica Bohemica. Supplementum 3), s. 381–392.

Na druhé straně se moc knížat opírala právě o tyto lidi, o „Čechy“ (*Bohemi*) anebo „všechny Čechy“ (*omnes Bohemi*), kteří pány Prahy volili a potvrdzovali. Byl to rub a líc jedné mince. Na vzájemné závislosti není nic schizofrenního. Není proč se jí podívat, reciproční vazby patřily k rysům staršího i mladšího středověku. Po svém to vyhodnotil Kosmas rčením, že podobně jako bojovník bez zbraně nemůže plnit své poslání, stejně kníže (*dux*) bez bojovníků nezasluhuje knížecího jména. Pokud chtěl vládnoucí rod mít ze „svých“ lidí dobré zástupce, správce a pověřence, musel jim něco popustit. I knížecí autokracie, téma řešené zvláště v polské historiografii, měla své hranice a nebyla absolutní, takřka despotickou vládou jediného muže. Umět v Čechách vládnout, to vyžadovalo taktický um, kličkování mezi soupeřícími rody, hledání středních cest. Ne každý kníže své síly odhadl a jeho vláda následně padla (ve starší vlně Boleslav III., Jaromír, Bořivoj II.). Tato dovednost, někdy popsaná jako napínání a povolování luku v pravý čas, měla v přemyslovských Čechách pevné místo. I těmito slovy Kosmas obrazně chválil Spytihněva II. (*sciens arcum suum tendere et laxare in oportuno tempore*).¹⁴

Kristián i Kosmas, byť ne z autopsie, vědí o knížatech, ohrožujících první Oráčovy potomky. Pán hradu Kouřimi nebo Vlastislav Lucký také jistě bývali obklopeni svými důvěrníky a válečníky. Přesto nenalezneme žádný konkrétní údaj o těchto knížatech, jejich předácích nebo „kmenové“ aristokracii, který by svědčil, že by přečkali tvrdé boleslavovské časy a vplynuli do řídicích struktur přemyslovských Čech.

Nic nenapoví narativní ani listinná terminologie. Sice je pestrá, ale všichni *comites*, *primates*, *fideles*, *seniores*, *proceres*, *maiores natu*, *nobiles*, *potentes*, *Bohemi*, *milites*, dokonce i *principes* se slévají v jedno. Jen *seniores* a *maiores natu* se občas zdají být vyvýšenou „elitou elit“, jindy se řadí k ostatním. Subjektivní zdání tvůrců kronik i diplomů ve spojení s obecně rozkomíhaným názvoslovím, odvozeným z pozdně antické latinské slovní zásoby (slovanské ekvivalenty neznáme), nedává šanci z této změti vyčíst pevnější hierarchickou stupnici. Všichni dohromady se účastní volby pražských knížat. Sám pojem „Čechové“ se sociálně zužuje a z původně širokého spektra vylučuje „neurozené“ Čechy. V zásadních rozhodnutích k sobě kníže zve „zemské předáky“ (*primates terre*), jako Břetislav I. ke svému úmrtnímu loži v Chrudimi. Měl tehdy vyhlásit stařešinský zákon, ani při této, ani dalších „přísahách“ (obvykle *sacramenta*) se však jejich aktéři nevyjímají z ostatních předních „Čechů“, pouze se zdůrazňuje jejich vysoká prestiž.¹⁵

14 KOSMAS II.16, s. 107; II.48, s. 155.

15 KOSMAS II.15, s. 102. K „Čechům“ a přísahám J. ŽEMLIČKA, „*Omnes Bohemi*“: *Od svatováclavské čeledi ke středověké šlechtě*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 3, 1993,

V minulosti nechyběly úvahy projektovat některé pozdější vlivné je-
dince či rody do předboleslavovské éry a hledat jejich prastaré kořeny.
Dlouho se uvažovalo o Slavníkovcích, prý potomcích zlicko-kouřimských
knížat (též Rudolf Turek). Novější výzkum se kloní k závěru, že Slavníkův
rod, pokrevně spojený s Přemyslovci (Dušan Třeštík o něm hovoří jako o je-
jich vedlejší větvi), spojil svůj vzestup s pražskými knížaty. Slavník by fun-
goval jako jejich správce v citlivé oblasti Poděbradska, Kolínska a Čáslavska,
kde Boleslav I. nestačil dobudovat hradská správní centra (Jiří Sláma
a další). V každém případě Slavník podléhal Boleslavům a slavníkovská do-
ména zdaleka neměla rozsah, který jí s ohledem na světce Vojtěcha přisou-
dil Kosmas. Za potomky starých knížecích rodů pokládal Munice, Těptice
a Vršovce již Julius Lippert, po něm August Sedláček i další. Nicméně i tyto
rody, zmíněné v jednom místě Kosmova textu, vyrostly nejspíše ve svazku
s Přemyslovci (Kosmas neváhal zdůraznit trvalou věrnost Municů a Těp-
ticů), aby v poboleslavovských Čechách vzájemně a ještě s dalšími soupeřily
o místo na slunci. Nejhouževnatěji Vršovci, tvořící otevřené příbuzenské
a klientské společenství se specifickými rysy.¹⁶

Jisté naděje k provázání s předboleslavovským „knížecím“ světem by
mohla vzbuzovat postava Hroznaty, fundátora Teplé a Chotěšova. Sestavo-
vatel jeho legendy z poloviny 13. století v úvodu popsal, jak Hroznata vzešel
de principum claro genere, což novodobý editor přeložil „z proslulého rodu
knížecího“. Ale pod *principes* se mohli obecně rozumět i velmožové a předá-
ci, což na pravou míru uvedl Petr Kubín („ze slavného rodu velmožského“),
který se zároveň vyrovnal se spekulacemi humanistických a barokních
autorů o spojení Hroznatova rodu se sv. Ludmilou. V závěti z roku 1197 Hro-
znata sám sebe řadí k výkvětu českých předáků (*de primatum Boemie clari-
ori stemate descendens*), kníže-biskup Jindřich Břetislav má pro něj oslovení
comes et amicus noster, dle papežské kanceláře je Hroznata *nobilis vir G.
comes Boemie*. Opět nic, co by dovolilo vřadit Hroznatovy dědy a pradědy
mezi staré *duces* nebo jim podobné. Samozřejmě nemluvíme o fyzické kon-
tinuitě, která objektivně trvala u celé populace (každý měl svého otce, děda,

---

s. 111–135; TÝŽ, *Sacramenta v politickém životě přemyslovských Čech*, in: Ve zname-
ní zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. L. Bobkové,
CSc. Sestavili L. Březina a kol., Praha 2006, s. 16–26. Nadregionálně pojatou a bohatě
dokumentovanou práci o titulech pro urozenou elitu předložil Bohumil VYKYPĚL,
Studie ke šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltických jazycích, Praha
2011.

16 O Slavníkovcích J. SLÁMA, *Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin
10. století?*, AR 47, 1995, s. 182–224 (s historií problému); Vršovcům se věnoval Petr KO-
PAL, *Neznámý známý rod. Pokus o genealogii Vršovců*, Sborník archivních prací (dále
SAP) 51, 2001, s. 3–84. Literatura k oběma tématům je ovšem nepoměrně bohatší.

praděda a tak dále), nýbrž o politické návaznosti a jejím vyjádření v bohatství a urozenosti. Podobné otázky si průběžně klade polská historiografie, nevylučující třeba „knížecí“ původ Petra Włosta. Jeho mimořádné jmění si část bádání neuměla vysvětlit jinak než hledáním Petrových dědů mezi knížaty kmene Slezanů, přičemž nechyběly ani pokusy spojovat jeho rod s Vikingy. Své bohatství však velmož patrně nabyl za své palatinské dráhy.¹⁷

Kosmas zná a jmény označuje řadu urozců, oněch „starších země“, tvořících spoluhráče i protihráče knížecí moci. Jejich identifikaci zpřesňuje odkazem na otce nebo strýce, zřídka udává starobylejší předky, jako u Benedy, syna Juraty, „jenž prvního předka měl Tasa“ (*cui primus Taz fuit avus*). Hluběji jeho paměť nesahá, ačkoliv právě tím se měřila urozenost a starobylost. Ani Dalimil, jehož erbovní pověsti tvoří páteř celého veršovaného díla se snahou vtlačit je do co nejstarší doby, neuchoval stopy ani paměť o rodech „nepřemyslovských“ knížat z bájných časů. Jen v pověsti o hradu Klapém (Házmburku) vylíčil příběh Lévy z rodu Vlastislava Luckého, jehož potomci se psali z Vlastislavi (nesprávně má Vratislav) a současně popsal jejich erb s orlicí. Ba ani Vršovci nevystupují v jeho verších dříve než před 11. stoletím. Naprostá většina Dalimilových „urozců“ se svými rodovými počátky hlásí do mladších dob a jejich pozdvižení souvisí se službou knížatům a králům.¹⁸

O tom, co přinesla vláda Boleslava I., víme poměrně dost. V poslední době nechybějí ani úvahy, že již kníže Václav zahájil politické stmelení

---

17 *Život blahoslaveného Hroznaty*, in: *Fontes rerum Bohemicarum* (dále FRB) I. Ed. J. Emler, Praha 1873, s. 369; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) I. Ed. G. Friedrich, Prague 1904–1907, č. 357, s. 323, č. 358, s. 326, č. 360, s. 328. Srov. Petr KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*, Praha 2000, s. 78–82, k tomu i J. ŽEMLIČKA, *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského (K otázce fyzické kontinuity české šlechty)*, *Západočeský historický sborník* 4, 1998, s. 5–59. K polským diskusím Tomasz JUREK, *Geneza szlachty polskiej*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*. Red. M. Nodl a M. Wihoda, Praha 2007 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia*, 9), s. 68–69. Osoba Petra Włosta patří k nejzajímavějším z polského 12. století. Úspěšnou kariéru ve službách Boleslava III. a Vladislava II. ukončilo jeho oslepení v roce 1145. Pozadí Petrova vzestupu a pádu sledoval Janusz BIENIAK, *Polska elita polityczna XII wieku (Cześć III B. Arbitrzy książąt – trudne pozycje)*, in: *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, VII. Pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1996, s. 11–44.

18 *KOSMAS* II.40, s. 144; *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* (dále *DALIMIL*), 1. Vydání textu a veškerého textového materiálu. K vydání připravili J. Daňhelka, K. Hádek, B. Havránek, N. Kvítková, Praha 1988, kap. 24, s. 299–300, kap. 36, s. 421–422. O využití Dalimila v heraldice jako jeden z prvních Josef JIREČEK, *Štíty starých rodů českých a moravských dle kroniky Dalimilovy*, *PA* 10, 1876, s. 635–642, později Jan SKUTIL, *Genealogické tradice šlechty v předhusitských Čechách a na Moravě*, *Folia Historica Bohemica* 4, 1982, s. 235–260; k motivaci Dalimilových erbovních pověstí Andrzej GORDZIEJEWSKI, *Heraldyczna ornamentyka literacka średniowiecznej Kroniki czeskiej tzw. Dalimila*, *Pamiętnik Słowiański* 31, 1981, s. 63–82.

české kotliny. Buď jak buď, před polovinou 10. století nepřemyslovští *duces* mizí z pramenů. Země se pokryla sítí nových přemyslovských hradů, budovaných někde v sousedství „předstátních“ *civitates* a zčásti svěřovaných mužům pražských knížat, zčásti jejich nevládnoucím synům, bratrům nebo lidem s dynastií propojeným (Slavníkovci, Žatecko, Hradecko). Knížatům i jejich „věrným“ se staré elity v těchto převratech nutně jevily jako nežádoucí element. Jejich odsunutí se pro nové garnitury stávalo sebezáchovnou nutností. Jinak tomu mohlo být s jejich družinami. Boleslavovské zbrojné síly rostly geometrickou řadou a patrně vstřebávaly i řadové bojovníky podmaňovaných útvarů. Rychle se měnily ve skutečné vojsko, které mohlo jednoduše odolávat tlaku Otonů, jednak do bitvy na Lechu (955) vyslat tisícovku jezdců. Zdroje k jeho vydržování kryly z velké části příjmy z obchodu, zejména obchodu s otroky. Následovaly výboje k severovýchodu, ztlumené až zastavené krizí z přelomu 10. a 11. století. „Obnovované“ české *regnum*, posílené začleněním Moravy, muselo již hmotnou bázi své existence stavět na jiných základech než dříve. Co upoutá, to je to, že na shodném půdorysu se rodil i raný polský a uherský stát. I tyto útvary po extenzivním rozmachu zasáhl krizový výkyv, provázený někde „pohanskou“ reakcí.¹⁹

Jiný než tento obraz zatím nebyl v konzistentní a soudržné podobě v minulých desetiletích předložen. Jinými slovy, postrádáme doklady i vážnější náznaky, že by původní rodoví předáci či nepřemyslovští *duces* jako celek „politicky“ zdolali polovinu 10. století a dále by si v poklidu hospodařili na svých majetcích. K tomu chyběly i ekonomické předpoklady, neboť země stěží mohla vyživit hned dvě souběžné elitní vrstvy, tu starou i přemyslovskou novou. I pokud zaznívají odvolávky na Kanaparia, jak se příbuzní potupeného velmože odvážili stíhat cizoložnou ženu, vyvléct ji ze svatojiřského azylu a navzdory Vojtěchovi ji popravit, ukazuje vzorec chování spíše na „lidi knížete“, na lidi uvyklé sebejistému pohybu v pražském hradním areálu. Jistěže takové hodnocení nevnímáme absolutně. Ani literatura, která zdůraz-

---

19 Z profilujících titulů J. SLÁMA, *Přínos archeologie k poznání počátků přemyslovského státu*, Časopis Národního muzea, A-Historie, sv. 37, 1983, č. 2–3, s. 159–169; TÝŽ, *Střední Čechy v raném středověku*, II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu, Praha 1986 (= Praehistorica, 11); TÝŽ, *K počátkům hradské organizace v Čechách*, in: Typologie raně feudálních slovanských států, Praha 1987, s. 175–190; D. TŘEŠTÍK, *Vznik českého přemyslovského státu*, Časopis Národního muzea, A-Historie, sv. 37, 1983, č. 2–3, s. 66–78; TÝŽ, *Počátky Přemyslovců*, s. 263–440. Prací těchto i dalších autorů je ovšem více a v různých úrovních se mohou v detailech rozcházet. O Václavovi jako knížeti, který již sjednotil velkou část Čech, v souhrnu M. MATLAKOŤOWSKA, *Pierwsi Przemyslidzi*, s. 54–75; o systémové podobnosti prvních fází „státního“ vývoje Čech, Polska a Uher J. ŽEMLIČKA, *Das „Reich“ der böhmischen Boleslavs und die Krise an der Jahrtausendwende. Zur Charakteristik der frühen Staaten in Mitteleuropa*, AR 47, 1995, s. 267–278.

ňuje primární úlohu přemyslovské družiny, striktně nevylučuje, že by jedinci z řad staré aristokracie nemohli vznik státu místy „přežít“ a v nových poměrech se aklimatizovat. Avšak systémově to neplatilo a zelenou měla družnická nobilita vyrůstající po boku „knížete Čechů“. K jejím objektivním zájmům patřilo odtištění nepřijemné konkurence a její vytlačení na periferii, ne-li cosi horšího. Je to rys, který má obecnou a nadčasovou platnost. Rozdíly bývají jen v nástrojích a stupni kultivovanosti takové „výměny stráží“.²⁰

Mikulec, Zbudek, Nemoj a jim podobní

Jakými cestami mohli velmožové knížecí doby přicházet k pozemkovému jmění, jehož stopy se datují od konce 11. století? Seděli na svých alodních statcích „odjakživa“, nebo se k nim museli teprve propracovávat?

Boleslav I. ovládl českou kotlinu a krví i železem ji tvaroval v celistvé *regnum*. Svým způsobem zemi „dobył“, třebaže rozložení tohoto aktu v delším čase ostré rysy násilí uhladilo. České území začalo být organizováno na novém půdorysu. Řadové rolnictvo, již dříve účastné na robotách a úsluhách veřejného zájmu, bylo stále více vsouváno pod rytmický šroub knížecích břemen, daní, platů a povinností. Nebyla k tomu historicky vhodnější chvíle než tato, s případným doladěním za Břetislava I. Stavba nových přemyslovských hradů se měnila v prubířský kámen „státní“ disciplíny. Asi nejen pro bratrovraždu se Boleslav I. v analistické tradici mění v Boleslava Ukrutného. Nad celou zemí rozprostřel *dux Boemorum* pozemkový regál, štěpící se časem v řadu dílčích oprávnění a dávající knížeti do rukou majetkově regulační nástroj, který neodezněl ani po staletích. Přestože Libušino varování, sdělené Kosmou, nikdy nezaznělo, neměla tato kopie starozákonního textu v českých podmínkách daleko k realitě. I jiné kronikářovy narážky, jako řeč Virpirky ke králi Vratislavovi (*Nonne nos et nostra tua sunt?*), navozují představu neomezené knížecí moci. Pokud ji Kosmas a Kanovník vyšehradský na jiných místech tlumí a vyzvedávají roli velmožů, netřeba v tom hledat protimluv. „Nezrušitelnost“ společenské smlouvy, v níž se „Čechové“ podvolili knížecí autoritě, a politická praxe, kdy vůle (někdy libovůle) předáků knížata svazovala, dotvářely ovzduší latentně napjaté rovnováhy.²¹

20 Srov. již J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1054–1198)*, Praha 2007, s. 198. O cizoložnici S. *Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior*: Ed. J. Karwasińska, in: *Monumenta Poloniae historica*, Series nova IV.1, Warszawa 1962, kap. 19, s. 28–30, s důrazem na lidi mimo přemyslovskou družinu, kteří se mstivého aktu účastnili, opět D. KALHOUS, *Čeští velmoži*, s. 9.

21 V delší časové vlně J. ŽEMLIČKA, „*Omnes Bohemi*“, s. 111–133; TÝŽ, *Expanze, krize a obnova Čech v letech 935–1055 (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě)*, ČČH 93, 1995, s. 205–222.

Jak se však s prokázanou omezeností starého sídelního jádra a stylem knížecího panování vyrovnávají majetky šlechty, které podle některých názorů sahaly hluboko do minulosti?

Jako první se pokusil evidovat knížecí, laické (*Laienbesitz*) i církevní půdní jmění před 13. stoletím Ferdinand Kloss. Nejprve popsal zeměpanské statky, v naprosté většině poznané z darů církvi, takže duchovenský majetek v této optice vystupuje jako část negativu původně doširoka rozprostřeného a takřka všeobjímajícího knížecího vlastnictví. Vliv a moc urozených „laiků“ (používá výrazu *Laienaristokratie*) shledává Kloss vedle úředních pozic (*Beamtung*) v jejich državách, narůstajících se sklonkem 12. století, kdy již Hrabšiči, Hroznatovci, Ronovci, Markvartici a podobní úspěšně zahájili své emancipační tažení. Před rokem 1150 přiznal Kloss větší majetek jen Miroslavovi, budovateli Sedlce. Hustota položek, které mají vztah ke knížeti (a teprve druhotně k církvi), je tak nápadná, že pro větší a ucelenější velmožské majetky zbývá na tehdy zasídleném území jen málo volného místa. V regionálních měřících to potvrdily sondy Dušana Třeštíka z Litoměřicka, Slánska a severozápadního Pražska s tím, že „téměř bez výjimky je celé osídlené území pokryto pozemky, které kníže rozdává jako své vlastnictví. Šlechtický majetek se objevuje na území kolonizovaném teprve v průběhu 12. století, jen výjimečně se objeví i na starém sídelním území“. Nechybějí sice varování před vztažením tohoto dílčího poznatku na celou zemi, jak naposledy učinil David Kalhous, aniž by však rozlišil mezi původním a novějším sídelním územím. Citlivěji to komentovala Barbara Sasseová. Knížecímu jmění přiznala naprostou dominanci ve středních Čechách, „kolébce“ Přemyslovců, zatímco těžiště šlechtické držby vysunula do okrajových a později zalidňovaných okrsků.²²

Majetky rané šlechty tak již starší literatura ocenila jako skromné, což potvrzují i novější studia. Ne výlučně proto, že by o nich chyběly časné zmínky (třeba brát v úvahu vztah světského prostředí k písemnému vyhotovení), nýbrž také že jejich soubory se nedají do původního sídelního jádra nikam vměstnat. Co se však dá o skladbě raných šlechtických majetků vlastně říci?

---

22 Ferdinand KLOSS, *Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, Gablonz a.N. 1954. Otázek se přitom dílčím způsobem dotkla již starší literatura, jako Hermenegild JIREČEK, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě*, II. Od počátku XI. do konce XIII. století, Praha 1864. K uvedeným sondám a citaci Dušan TŘEŠTÍK, *K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí*, ČSČH 19, 1971, s. 555–557, dále B. SASSE, *Die Schichtung*, s. 128; TÁŽ, *Die Sozialstruktur*, s. 285–287, Karte 7, 8; D. KALHOUS, *Mittelpunkte der Herrschaft und Cosmas von Prag. Zum Charakter der Macht des frühmittelalterlichen Fürsten*, in: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Hrsg. von J. Macháček und Š. Ungermann, Bonn 2011 (= *Studien zur Archäologie Europas*, 14), s. 669.

V ostrovských, vyšehradských, kladrubských, doksanských i dalších listinách je skryto množství darů, jimiž přispěly světské osoby. Nejen z prostředí rané šlechty, oněch *comites*, *magnates* či *nobiles*, ale i neurozených dobrodinců. Až po projití všech záznamů pochopíme Klossovu opatrnost, když hovoří o laických darováních. Vždyť podle Statut Konráda II. Oty mohla vesnice patřit nejen „urozenému“, ale každému jinému, zřejmě tedy v zásadě i „neurozenému“ (*apud aliquem nobilem vel apud aliquem, cuius est villa*). Stejně „právní“ pozici ve věci pokuty za usmrcení se ostatně těšil urozenec i sedlák (*nobilis vel rusticus*), oba náleželi před hradské soudy.²³

Více „neurozených“ darování skrývají kladrubská falza. Učinil tak Svěbor, který se klášteru „odevzdal se svojí půdou“ (*cum terra sua se tradidit*). A co Dobřej, který věnoval popluží v jisté vesnici? S podmínkou, že pokud bude jeho syn sloužit opatovi, nechť slouží na této zemi (*serviat pro terra*), pokud ne, ať po odvedení poplatku zvaného *hospitalitas* nabude postavení hosta, hospity. Jak stojí v listině ohlášené k roku 1167, svoji „zemi“ (*terram suam*) měl litomyšlskému klášteru darovat „člověk Modlata“ (*homo Modlata*) se synem Petrem. Listina formálně patří k falzům, byla však sepsána ještě před koncem 12. století. K neurozeným dárcům se mohli řadit Pavel a Vlach, uvedení v českém přípisu textu A záznamu o fundaci litoměřické kolegiáty, který asi vznikl mezi sklonkem 12. a první čtvrtinou 13. století. Pavel měl postoupit zemi v Ploskovicích (*Paul dal gest Ploscouicih zemu*), Vlach v Dolanech, nadto se dvěma dušníky (*Wlah dal gest Dolas zemu ... se duema dusnicoma Boguecea a Sedlatu*), kteří snad již byli v nějakém vztahu ke kapitule. Prakticky souběžně, hned v textu B téhož dokumentu vzniklém nespíše v sedmdesátých letech 12. století, se vzpomínají sedláci s půdou (*rustici*) „příkázani“ knížetem rovněž téže kapitule. Někteří s pozemky drženími ve dvou lokalitách. Přestávali odvádět *tributum pacis* a nakročili do řad kapitulních poddaných.²⁴

Při „vzdání se“ člověka i s půdou býváme svědky zajímavého jevu. Klešal výnos z mírové daně, kterou takový člověk přestával platit. „Svobodné“ rozhodnutí „svobodného“ sedláka ochuzovalo knížecí pokladnu. Ostatně i jinak se dost sofisticky ukrajovalo z knížecího, potažmo „státního“ jmění. Když hradský správce Mstiš zajišťoval „svůj“ kostel v bílinském pod-

23 CDB II, č. 234, s. 223–224, a další varianty Konrádových statut. K tomu poznámka W. F. FRITZE, *Phänomene*, s. 498.

24 CDB I, č. 390, s. 400–401, č. 399, s. 413, č. 55, s. 56–60; o kladrubském příkladu W. H. FRITZE, *Phänomene*, s. 516–517. K hodnocení listin svázaných s nejstaršími církevními institucemi, především k dataci falz R. NOVÝ, *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, *Studia mediaevalia Pragensia* 2, 1991, s. 125–146.

hradí, nejspíše jej vybavil ze „svého“ benefícia. I tak lépe pochopíme jeho odpověď: „Co však můj kostel dnes má, nemůže kníže odnítí.“ Rovněž Milhost, když chtěl založit cisterciácký klášter, daroval *predium* Maštov, které jeho otec získal jako výsluhu. Jakoby jej vkládal do úschovy, vždyť z titulu zakladatelských práv si mohl Maštov dále nárokovat a kníže jej stěží mohl potáhnout nazpět. I jinde vídáme, jak zbožná nadání „laiků“ bývají přednostně jištěna z knížecích darů a výsluh (Miroslav, Milhost aj.). Tvořily nejvíce ohroženou část velmožských majetků do chvíle, než po dvou třech generacích plně vrostly do jejich skladby.²⁵

Slušně podložený obraz o laických, hlavně velmožských majetcích mohou dát jen větší, bohužel řídké uchované soubory, v první řadě testamenty ve prospěch církve. Ve šťastných případech evidují celý původcův majetek. Do poloviny 12. století není dokladů mnoho a vztahují se výlučně k Čechám. Některé z nich podrobil analýze Rostislav Nový. Využil tak řečnou Nemojovu závět, Zbyhněvův dar pro fundaci v Úněticích, založení a obvěnění sedleckého kláštera velmožem Miroslavem a dar pražského biskupa Jana I. k užítku Strahova. Dospěl k závěru, že průměrné „velké světské feudální pozemkové vlastnictví“ se pohybovalo v rozmezí 5–10 osad, bylo rozptýlené a vlastník měl „právo plné individuální dispozice pozemkovou držbou“. Jen u výsluh se žádal souhlas panovníka.²⁶

Většina takto odkázaných položek se rozkládá na starém sídelním území, jen dar biskupa Jana zčásti situovaný na Hořicko místy proniká do mladší sídelní vrstvy. Vesnice, které Miroslav odevzdal klášteru „k věčnému užívání“ (*in usus ... in perpetuum libere dedit*), podléhaly knížecímu souhlasu a stvrzení (*consentiente et adtestante predicto venerabili duce*), nadto mu ještě zbyl rozsahem neznámý majetek. Miroslav jej označil jako *hereditas*, nakládal s ním a za jistých podmínek měl bez odporu příbuzných v budoucnu též vejít do užitků Sedlce. I biskup Jan, pocházející z rodiny usedlé na Hradecku, daroval majetek, zčásti jím držžený, zčásti nabytý od knížete a částečně zakoupený od příbuzných a světských osob. Pokud jde o Zbyhněva, jeho odkaz se vztahuje na „katastr“ Únětic. Modelově slouží k poznání po otcí a matce zděděného *substantia*, něco rozšířeného koupí od bratra a jistého Milhosta.²⁷

25 Vratislav ŠMELHAUS, *Úbytek svobodného selského obyvatelstva v Čechách ve 12. století*, in: V. Šmelhaus, *Kapitoly z dějin předhusitského zemědělství*, Praha 1964 (= Rozpravy ČSAV, řada společenských věd 74, seš. 9), s. 11–16. O Mstišovi a Milhostovi níže.

26 R. NOVÝ, *Přemyslovský stát 11. a 12. století*, Praha 1972 (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographie, 43), s. 105–109 (citace s. 107).

27 CDB I, č. 124, č. 129–131, č. 155, s. 155–157, č. 156, s. 160. Odkazu biskupa Jana věnoval pozornost již F. KLOSS, *Das räumliche Bild*, s. 95. K Miroslavově donaci

V poslední době k sobě stahuje zájem Nemojova závět, vsazená mezi konec roku 1100 až květen 1107, kdy byl svržen Bořivoj II. Podle jejího znění, vtěleného do neuchované konfirmace Soběslava II., odkazoval Vršovec Nemoj za účasti knížete, biskupa a důstojné reprezentace všechen svůj majetek (*omnem substantiam meam*) manželce, po její smrti či novém provdání měl přejít na vyšehradské kanovníky. Ohlášeno je pět vsí se vši čeledí (*totam familiam*), sestávající ze sedmi žen a vším ostatním (*quidquid habeo*). Editor Gustav Friedrich lokalizoval tyto vsi do více okresů, Rostislav Nový je umístil v Podřipsku. Nedávno vystoupil Libor Jan s úvahou, že text eviduje jen zlomek původního Nemojova majetku, oslabeného rozprodejem a vyrovnáním se syny ještě předtím, než se velmož uchýlil do Polska, popsaný stav by tudíž zahrnoval jen manželčino věno. Nejprve zpochybnil, že by Nemoj patřil mezi důležité předáky, vždyt „není ani jednou jmenován mezi dvorskými či správními úředníky“ (kolikže jich z té doby známe jménem?). Samotnou dispozici spojil s chystaným Nemojovým odchodem do ciziny. Ve chvatu přehlédl, že k exilu ho donutil teprve Bořivojův pád v květnu 1107. Pak by Nemoj musel být vzácně jasnozřivý muž, kdyby se promyšleně zbavoval veškerého majetku a plánoval odchod již v době, kdy se „jeho“ kníže Bořivoj těšil plné vážnosti a velmožův odkaz rád potvrdil. Snad jen se syny se mohl přirozenou cestou vypořádat, protože v závěru 12. století některé vesnice pod Řípem (Mnetěš, Vražkov, Krabčice), jsoucí v dotyku s někdejší Nemojovou držbou, vystupují ve vztahu k Nemojovcům. Takže Nemoj, pokud zápis tvrdí, že dotčených pět vsí tvoří „veškerý jeho majetek“, v duchu Janova pojetí klamal, neboť de facto nepatřily jemu, ale pojišťoval na nich manželčino věno. Svě ženě by tak „odkazoval“ něco, co jí vlastně patřilo. Kruh omylů se uzavírá. Původní Nemojovo jmění Libor Jan odhadl na 20–25 vesnic. S podtextem, že pokud by takový majetek užíval nepříliš významný Vršovec (ač strýc Mutiny), jakými „svobodnými“ latifundiemi se asi pyšnili Janovi opravdu „velcí“ mužové, tvůrci zemského práva?²⁸

---

v sedlecký prospěch s uvedením starší literatury Jaroslav ČECHURA, *Hospodářský vývoj sedleckého kláštera do roku 1346*, Muzeum a současnost 5, 1982, s. 41–44; stručně Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, 1. Fundace 12. století, Praha 1998, s. 104–105; obsah Zbyhněvova daru zabudoval do „ostojovského“ příběhu Zdeněk SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách*, Praha 2004.

- 28 CDB I, č. 100, s. 105–106. O tom J. ŽEMLIČKA, *O „svobodné soukromosti“*, s. 283; reakce L. JAN, *Hereditas, výsluha, kastelánie. Několik poznámek k terminologii současné historiografie přemyslovského období*, ČMM 128, 2009, s. 462–463. O historii Nemojova majetku též CDB I, č. 288, s. 253–254; CDB II, č. 286, s. 284–285; k Vršovcům, Nemojovi a jeho potomstvu již F. KLOSS, *Das räumliche Bild*, s. 97–98; B. SASSE, *Die Sozialstruktur*, s. 291; včetně genealogických variant P. KOPAL, *Neznámý známý rod*, s. 3–84.

Některé detaily o skladbě časných velmožských majetků prozrazují jiná „laická“ darování. Obvykle jde o výseky substancí, patrimoníí, *possessiones*, přesto sledujme dále. K nejstarším patří odkaz Zbudka, boleslavského probošta a pražského kanovníka, jehož daru z konce 11. století po letech váhání vtiskl důvěru Jiří Pražák. Ve (Staré) Boleslavi měl Zbudek vystavět dva kostely, z „otcovských majetků“ (*de bonis patrimonialibus*) daroval pražskému kostelu a jeho kanovníkům *predium suum* v Letňanech, dále Slatinu (určení nejisté) a v Břešťanech (též nejisté) dušníky (*animatores*) a všechn svůj užitek s loukou. Jak sděluje opatovická „zakládací“ listina, mladší falzum hlásící se k roku 1073, stál u počátků benediktinských Opatovic jeden z králových předáků Mikulec (*quod mei primatis, videlicet Miculec*). V hradeckém kraji zřídil *cellu* podřízenou Břevnovu a přetvořenou Vratislavem II. v regulérní klášter. Mírně překvapí výše daru, který do „podniku“ vložil, totiž pouhé rádlu/popluží ve Vraclavi (*Uratizlavi terram unius aratri donavit*), kde se navíc rozkládalo jedno z hradských center. Vratislav, první český král (*primo Boemie rege*), pak vystupuje jako zakladatel Opatovic v rozšířené konfirmaci Přemysla Otakara II. z listopadu 1253. Klášteru přál i Kochan, když mu v nedatované závěti odkázal Černožice (u Smiřic na Hradecku). Jak se zdá, patří zápis až za rok 1163. Svým rázem se spíše do starší doby hlásí text z přídeští Mělnického evangeliáře, v němž *comes* Střezivoj zaslíbil svého syna patrně mělnickému kostelu. Za kompenzaci určil jednoho otroka společně se „zemí“ a dobytkem s třemi pastýři (*unum servum... terram cum bobus ei dando, insuper hanc ecclesiam tribus equariis dotando*). Pozoruhodnou skladbu vykazuje dar Přibyslavy, vdovy po Hroznatovi a poutnici do Jeruzaléma, která za souhlasu příbuzných věnovala sázavskému klášteru ves Hostivař s přilehlým lesem, poli a lukami a vším, co tam měla, navíc „všechnu svou čeleď, také ves Bosákovice“ (*et omnem familiam suam, villam etiam Bosakovic*). Bylo to asi její věno, zůstavené po Hroznatovi. S dvorskou pompou a za účasti mnoha skvělých svědků daroval Časta, syn králova komorníka Vojslava, hrobu sv. Václava v pražském kostele ves Bykoš na Berounsku (*villam Bikkos contuli*); zápis uchovaný v mladším opisu se vztahuje k pozdním létům Vladislava II. Zda byl kus země s lesem na řece Mži až k Radotínu „kolektivním“ vlastnictvím skupiny *milites* v čele s Lubou, kteří jej za 28 hřiven prodali johanitům, zůstává hádankou. Jen to dokresluje, jak pestré variace mohly přicházet v úvahu. Jiný stylizátor by tyto lidi možná označil za sedláky, knížecí sedláky (*rustici ducis*) nebo dědice (*heredes*), kteří se nižším *milites* objektivně přibližovali.²⁹

29 Jiří PRAŽÁK, *Nejstarší listina pražského kostela*, SAP 10, 1960, s. 215–229 (text Zbudkovy donace, s. 216); *Mnich sázavský*, in: FRB II. Ed. J. Emler, Praha 1874, s. 258, dále

Celou hrst donací skrývá ostrovská listina. Hlásí se k lednu 1205 a vznikla o hodně později, avšak soupis klášterního majetku, který obsahuje, měl být na základě tradičních záznamů sestaven těsně za polovinou 12. století. Passus o darech „předáků“, rozprostřených v čase (nejvíce asi před 1150), uvozuje věta: *Hec sunt beneficia primatum*. Z významnějších položek sem patří Mladotovo darování čtyř popluží v Kolovratech (u Říčan) a dvou popluží ve Vršovicích (zde měl majetky též Vyšehrad), *comes* Svojsě přispěl třemi poplužími v Černuci (pozdější Tursko) v poloze Na Turště (*Natureseye*) a současně v jiné vsi daroval zemi o dvou poplužích. Zaostat nechtěl „slovutný“ Zbraslav s odkazem pěti popluží v Tuklatech s kaplí sv. Vojtěcha. Hýlkův syn Chotimír obětoval popluží v Bratřínově (u Davle), z rukou jeho příbuzných se klášteru měla dostat tři popluží v Sedlci (snad u Berouna). Pravota daroval u řeky Sázavy to, co si „vysloužil od knížat za službu“ (*quod a ducibus pro servicio merui*), nadto ves Choratice (u městečka Sázavy). Paní Bohatěj, vdova po Štěpánovi, zakoupila pro klášter tři popluží v Maskovicích (u Netvořic). Slušný popis zanechal o svém vkladu *nobilis* Vchyna: celé Postupice na Benešovsku situované do Kouřimska (*in provincia Churim*) s lesem a dále zemi o jednom popluží s dvorem na okraji pražského podhradí a pozemek na vltavském ostrově s chmelnicí. Jako *miles* je označen Boleša (*Bolecey*) s darem kaple sv. Vojtěcha v Hrusicích a tamtéž zemi o třech poplužích i lesem a dvěma poplužími v jakýchsi Ústicích (*Vscicych*). Řadu výživnějších donací pro ostrovské benediktiny uzavírá Hozův syn Asinus. Na prvním místě se vypočítá kostel v Krušině (oblast pražského Pankráce), *predium* v Přistoupimi (u Českého Brodu) a „země“ v Počaticích (Počepice na Sedlčansku?).⁵⁰

CDB I, č. 154, s. 154–155, č. 245, s. 215, č. 251, s. 225, č. 364, s. 351, č. 386, s. 368–371; CDB V.1, č. 4, s. 37, text Střezivojova daru Petr MEDUNA, *Raně a vrcholně středověký Mělník*, in: Jan Kilián a kol., Mělník, Praha 2010, s. 69–70; k diplomatickému hodnocení tohoto záznamu Jindřich ŠEBÁNEK – Sáša DUŠKOVÁ, *Česká listina doby přemyslovské*, 1 (Listina nižších feudálů duchovních – listina feudálů světských), ŠAP 6/1, 1956, s. 168, pozn. 6. Po Josefu KALOUSKOVI, *Závět Kochanova*, ČČH 7, 1901, s. 203–204, se Kochanovým darem filologicky zabýval Friedrich REPP, *Das Testament des Kochan*, Wiener slawistisches Jahrbuch 9, 1962, s. 78–82, podle zasvěcení klášterního kostela sv. Vavřincovi, jež proběhlo v roce 1163, klade dokument za tento rok. Skepticky k lokalizaci Černožic Martin JEŽEK, *Jaroměřsko v raném středověku*, AR 59, 2007, s. 545. O *milites* z dolního toku Mže/Berounky P. MEDUNA, *Luba a ti druží*, in: Od knížat ke králům. Uspořádali E. Doležalová a R. Šimůnek ve spolupráci s D. Dvořáčkovou a A. Pořízskou, Praha 2007, s. 375–387.

50 CDB II, č. 359, s. 382–383; k ostrovskému falzu R. NOVÝ, *Diplomatické poznámky*, s. 129–130. O identifikacích některých ostrovských donátorů, zvláště o paní Bohatěj, T. VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj a její blízcí*, in: Šlechta, moc a reprezentace. Edd. M. Nodl – M. Wihoda, Praha 2007 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia*, 9), s. 53–62.

Rané šlechtě nikdo pozemkové jmění neupírá, jak se Třeštíkovi a Žemličkovi tak rádo předhazuje,⁵¹ bylo však podvázané, rozsahem omezené, rozptýlené a přímočará cesta k mladším panským doménám odtud nevedla. Většina majetků české nobility tkvěla svými počátky v knížecí službě různorodé povahy, jejich případná kontinuita s „předstátním“ obdobím mohla být jen marginální. Jako nejžádanější odměna za službu i jako příslib do budoucna dlouho platila lukrativní hradská či správní benefícia. Dávala šance k obohacení a leckterý urozený nositel dobře věděl, jak z něj ukrojit a převést do „privátní“. Správa hradů, lesních revírů, dohled nad knížecími dvorci nabízely slušné příležitosti. Pokud takový *comes, nobilis* či *miles* věrně sloužil dynastii po řadu let nebo se vetřel do knížecí přízně, mohla následovat *výsluha* (sám termín je novodobý), převádějící pozemkový dar obvykle do formy jakéhosi doživotního „výměnků“. Po dvou třech generacích se její původní ráz mohl stírat a vsouvala se mezi řádnou výbavu potomstva. Nakonec ani její držitel nemusel mít vždy zájem na úplném splnutí výsluhy s rodovým statkem, neboť v případě jejího odkazu církvi nebo nějaké transakce nemusel brát ohledy na příbuzné. Právě takový majetek darovali s knížecím souhlasem církvi Pravota, Miroslav, Milhost a jiní. Podobně narůstalo jmění velké části přemyslovské nobility, v úspěšnějších rodinách množené sňatkovými projekty a různými převody. Údaj polského Galla Anonyma osvěžuje tyto praktiky ještě plastičtěji. Když si v roce 1105 bral Boleslav III. Křivoústý dceru kyjevského velkoknížete, rozdával jako dary cenné a zdobené kožešiny, skvostné pokrývky hlavy a zlaté i stříbrné nádoby, dalším (svěřoval) hrady a pevnosti, jiným dával vesnice a statky (*vasa aurea et argentea, aliis civitates et castella, aliis villas et predia*). Podobně to mohlo fungovat v Čechách, třebaže Kosmas popsal jen vzhazování peněz mezi lid při knížecím nastolování. Tento systém plodil relativně stabilní vrstvu předních „Čechů“, dychtící po výnosných úřadech, hodnostech a beneficiích, postupně však stále více angažovanou v „soukromém“ sektoru.⁵²

Vedle urozené elity propojené s dvorskými a provinciálními úřady se vyvíjela početnější vrstva nižší nobility, lidí různého postavení a profesního

---

51 Srov. již J. ŽEMLIČKA, *Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců*, ČMM 109, 1990, s. 17–58.

52 *Galli Anonymi Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*, in: Monumenta Poloniae historica, Nova series – Tomus II. Ed. K. Maleczyński, Cracoviae 1952, II.23, s. 90; *KOSMAS* I.42, s. 78. Výsluhami se zabývala již starší literatura (A. N. Jasinskij, S. Zháněl), speciální pozornost jim věnoval V. VANĚČEK, *Dvě studie k otázce právního postavení klášterů a klášterního velkostatku*, Praha 1938 (= Práce ze semináře československých právních dějin na právnické fakultě Karlovy university v Praze, 23), s. 5–17; nověji srov. J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 198–199.

určení. Prameny je často evidují jako *milites* nebo *milites secundi ordinis*. V latinském kulturním okruhu obecně rozšířený pojem *miles* v sobě skrývá více rozměrů. Jeho definice nemůže být všeobjímající a záleží na okolnostech, v nichž se hlásí. Buď v kontextu vojenském, právně sociálním, lenním. Slušně bývají v českém prostředí uchopitelní „bojovníci druhého řádu“, vystupující v roli „méně urozených“ aktérů válečných tažení nebo závažných shromáždění. Jejich role vyznívala s koncem 12. století. Přitom i „svobodný“ sedlák (*rusticus ducis*), zejména pokud se zrovna účastnil nějaké výpravy, mohl být počítán k nižším *milites*. Z polského prostředí známe *villae militum*, vázané k určitému správnímu centru. *Milites* a jejich „právo“ ostatně patří k výraznému fenoménu raně piastovského Polska (*ius militare*). I v českomoravských podmínkách se tito lidé opírali o statečky, jejichž povaha opět mohla být různá. Částečně mohli vzcházet z knížecích sedláků, kteří neupadli do poddanství a „svobodný“ ráz sebe i svého statku si udrželi, částečně z řadové vojenské složky vázané ke správním hradům. Později se hrávali *milites* podstatnou roli v osídlovacích procesech (například Milešovské středohoří) a vstupovali do klientských a ministeriálních vazeb k panským rodům. Jako takoví se hlásili ke složkám nižší šlechty. Obdobně, avšak s důrazem na lenní principy, byli *milites* ukotveni v německém milieu, kde ve Švábsku sklonku 11. století dokonce vystupují *milites* nejen druhého, ale i třetího řádu (*ordinis secundi sive tertii utriusque partis milites*).⁵⁵

Kus po kuse se v procesech šlechtické emancipace výbava knížecích a hradeckých beneficí rozměňovala, další a další kusy zeměpanské půdy i s pracovním potencionálem přecházely do „soukromých“ rukou a měnily svůj statut. Od poloviny 12. století se tento proces zrychloval, „privatizace“ všeho druhu sílila. Jelikož evidenční pomůcky, co ještě zůstává v knížecí moci a co je „obsazeno“, pracovaly více s „pamětí“ než se psaným registrem, docházelo k haváriím. Když si pražský biskup Fridrich k potěše své i svého

---

55 Problematika *milites* patří v polské literatuře k hodně sledovaným, dosavadní poznatky kriticky vyhodnotil Tomasz JUREK, *Geneza*, s. 74–81. Výstižně do pěti základních určení rozčlenil středověké *milites* Ambroży BOGUCKI, *Polskie nazwy rycerstwa w średniowieczu. Przyczynki do historii ustroju społecznego*, Włocławek 2001, s. 61–65. O podílu *milites* na kolonizaci Milešovského středohoří J. ŽEMLIČKA, *K charakteristice středověké kolonizace v Čechách*, ČSČH 26, 1978, s. 69–73 (s mapkou); obecněji pro mladší vývoj Krzysztof KOWALEWSKI, *Manowie, służebnicy i na prawnicy. O typologii i pozycji królewskich lenników w strukturze stanu szlacheckiego*, in: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Edd. M. Nodl – M. Wihoda, Praha 2007 (= Colloquia mediaevalia Pragensia, 9), s. 209–239. K příkladu ze Švábska z roku 1076 Thomas ZOTZ, *Das Lehnswesen in der privaturkundlichen Überlieferung des Herzogtums Schwaben*, in: Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz. Hrsg. von J. Dendorfer und R. Deutinger, Ostfildern 2010 (= Mittelalter-Forschungen, 17), s. 167–168.

kostela „vysloužil“ od Soběslava II. jakýsi újezd na Rokycansku (*circuitum iuxta Rokican*), netušil ani kníže, že tam už hospodaří jeho *miles* Přibyslav. Trvalo nějaký čas, než se trapnost vyřešila (1177). Nakolik to byl příklad rozšířený nebo ojedinělý, zůstává otevřené.⁵⁴

Osazenstvo „vesnice“

Ptáme-li se na sociální podloží Nemojovy, Asinovy či Miroslavovy vesnice, stěžejí se dá odpověď zprůměrovat. Středověký venkov se dnes stává doménou archeologie, i písemná svědectví však dokládají, že hromadná vesnice dnešního typu dostala naplno zelenou až během strukturálních změn 13. a 14. století, kdy v řadě regionů nahrazovala tříšť drobných a po „katastru“ rozptýlených poloh. Více malých sídlišť se mohlo stahovat do jednoho místa a přijímat jeden název pro celou takto dotvářenou „villu“. I podřípské Krabčice, Vražkov i hradecké Lochenice mohly a nejspíše také za života Nemoje či biskupa Jana nabízely jinou tvář než o dvě tři staletí později. Jak Nemojův, tak Zbyhňevův majetek obdělávala nevolná čeleď, nevolníci, chceme-li otroci. K takovým hospodářstvím patřila větší nebo menší stáda dobytka, koní, vepřů i drůbeže. Později to stvrzují slova Hroznatova odkazu pro Teplou (1197), v níž vydavatel přiznává klášteru za jistých okolností své statky „se vším zvířectvem“ (*cum omnibus animalibus*), se služebníky a děvečkami. Má to však znamenat, že tyto vsi byly prosté sedláků, knížecích sedláků, dědiců a jim příbuzných kategorií?⁵⁵

Předtím bude užitečné ještě zastavení u ostrovských darů. Vydavatel, král Přemysl Otakar I., nejprve uvádí své předchůdce s tím, co Ostrovu zanechali. Nejčastěji to bývají lidé příslušní k jednotlivým vesnicím (*piscatores, debitores mellis, custodes, de familia* apod.), tedy části sídlišť s osazenstvem, dále konkrétní vesnice jako takové a konečně „země“ o jisté výměře (*Cyrninye terram ad quatuor aratra* apod.). U velmožských položek převažují odkazy na jednotlivá popluží bez lidí. Literatura to nechávala bez povšimnutí, až Tomáš Velímský dar paní Bohatěj v Maskovicích rozvedl s tím, že to „byl kus země, dosud nejspíše nevyužívané, kterou si měl klášter už ve vlastní režii přeměnit v ornou půdu, postačující pro zřízení tří zemědělských usedlostí, a ty osadit lidmi“. Drobná noticka otvírá velký problém. Pokud by platila, obdobně by se to zčásti vztahovalo i na ostatní souběžné doklady ostrovské listiny. Potíž

54 CDB II, č. 280, s. 246–247.

55 Údaje z Hroznatovy závěti CDB I, č. 357, s. 324. Stav výzkumu o středověkém venkovu podal J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 170–392 (také v anglické verzi); o úskalích, s nimiž je třeba v mluvě pramenů počítat, J. ŽEMLIČKA, *K určování a interpretaci místních jmen ve Friedrichově diplomatárii a dalších edicích*, in: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 1–2, Z pomocných věd historických XVI, 2002, s. 539–552.

tkví v tom, zda *aratrum* skutečně mohlo ohlašovat výměru neobdělávané země, když česká i polská synonyma hovoří o rádlu neboli popluží, navozujícím představu rádllem/pluhem upravené půdy. V krajním případě by se dalo uvažovat o půdě sice kultivované, ale opuštěné v důsledku války, epidemie, odvléčení. V Čechách by obvykle mělo jít o jedno, tři, čtyři, nejvýše šest popluží v jednom místě, proto udiví údaj o Kravsku na Znojemsku, kde kníže Konrád († 1092) daroval Ostrovu zemi o obrovské výměře více než čtyřiceti popluží (*de terra plus quam ad quadraginta aratra*).³⁶

Čeledě, nevolní lidé, oráči (*aratores*), hlídači a strážci kostelů společně s hosty-hospity vystupují v různých mutacích a souvislostech. Kde však žili sedláci, zvaní posléze dědici, relikty někdejší svěbytné agrární pospolitosti? O tom, že mohly trvat zvláštní „selské vsi“, podává svědectví Kosmas. Pojmu ves (*villa*) užíval, avšak jednou hovoří také o „selské vsi“ (*villa rusticana*). V takové se měl setkat kníže Oldřich s Boženou (až Václav Hájek ji hledá v Peruci). Kronikář chtěl podtrhnout, že Křesina i jeho Božena (teď lhostejno zda dcera nebo manželka) patřili k prostým, leč hrdým a svobodným lidem, tak jako celá „selská ves“, tvořící s dalšími podobnými okolními sídlišti vicinát (*vicinatus*), překládaný později jako *osada*, v moderním jazyku asi nejlépe sousedství (synonymum polské *opole*). Božena by nebyla žádnou děvečkou nebo služebnou, čímž se měl „kádrový“ přešlap Kosmou veleběného Břetislava trochu zmírnit. Může mást, že „selské vsi“ jako svěbytné celky jinde nevystupují, nebylo totiž proč. Pokud se z knížecí vůle přesouvaly do výbavy klášterů a kapitul, mohli tamní lidé zůstat „svobodnými“, pouze jejich platy a břemena se z hradu „odkláněly“ k novému subjektu. Nebo aby se vyvlekli z dvojnásob tíživé služby dvěma pánům, tedy správnímu hradu i novému adresátovi svých zátěží, se „poddávali“. Jako v Radonicích na Lounsku. V listině z počátku čtyřicátých let 12. století čteme, jak Vladislav II. daroval Strahovu tamní dvůr s náležitostmi, totiž s vesnicemi, čeledí, děvečkami. Nejdříve je popsána nevolná čeledě, celkem 18 hlav, některé s vazbou k řemeslu. V téže vesnici, tedy v Radonicích, mělo dále osm vyjmenovaných lidí dobrovolně vstoupit do poddanství (*voluntarie sese servitio subdiderunt*). Po nich začíná řada pasáků skotu náležitých ke dvoru (*bubulci*), dokládající, že původně knížecí dvůr se zaměřoval na chov do-

36 T. VELÍMSKÝ, *Paní Bohatěj*, s. 54. Rádlo či popluží (*aratura*) sloužilo již před 13. stoletím jako vyjádření plošného rozsahu, tak jako země (*terra*), pole (*ager*) apod., avšak pokusy o exaktnější určení stěží mohou uspět, neboť v těchto mírách bývají zakódovány těžko uchopitelné agrotechnické, jakostní a technické parametry. Porádné a jeho modifikace sloužily v západoslovanské oblasti jako jedna z forem „zdanění“, srov. Karol BUCZEK, *Powołowe – poradlnie – podymne*, *Przegląd Historyczny* 63, 1972, s. 1–30.

bytka. Do této kategorie text zahrnul 25 jednotlivců (někteří skupinově jako *Vteh ipse III^{us}* apod.). Jak početná mohla být nevolná čeleď v jedné z dalších strahovských vesnic, svědčí její výčet pro Úhonice u Rudné (přes 60).³⁷

Právě oherské Radonice mohou sloužit jako laboratoř sociální transformace venkova v trvání tří staletí. Podle emfyteutické výsady z roku 1374 měla tato strahovská ves 18 „nově přeměřených lánů“ (*laneos do novo mensuratos*) a užívalo je 28 hospodářů, označovaných *homines nostri*, případně *homines nostri et kmetones*. Po starém knížecím dvoře není ani stopy, jeho roli převzaly klášterní dvory v blízkém Pátku a Volenicích. Nic podstatného se nezměnilo ani podle strahovského urbáře z roku 1410 (v něm je ostatně zapsána i výše dotčená emfyteutická výsada). V Radonicích se stále nacházelo 18 poplatných lánů, o něž se dělilo ale jen 22 emfyteutickým právem vybavených jedinců (*laici infrascripti*), nejvýše s výměrou okolo jednoho lánu. Kromě nich urbář eviduje tři *homines censuales* s pracovními úkoly a sedm podsedků užívajících klášterní půdu a taktéž přesně určenou robotu. Jeden z nich, Mařík, nepracuje, správci páteckého dvora však ročně odvádí kůzle. Dva domky podsedků zůstávají opuštěné. Jen to utvrzuje trend o sblížení zprvu ostře rozlišených obyvatelských vrstev. Zatímco „svobodní“ *rustici ducis* a *heredes* v právně sociálním ohledu klesali, na druhé straně někdejší otroci, čeledíni a nevolníci vybavení půdou stoupali, aby obojí splynuli v řadové poddané, v *homines* „svých“ vrchností.³⁸

Takové vyústění předurčuje věta z listiny Konráda III. pro olomouckého biskupa z roku 1144 (*sive servi sint, sive coloni, sive scripticii*), opakovaná ve stvrzení Vladislava II. (*homines, sive sint liberi sive servi cuiuscumque conditionis*). O tom, že neprivilegovaní „svobodní“ lidé vstupovali do závislosti k církevním vrchnostem, svědčí tato listina i v jiném bodě. Biskupští *homines* se mají těšit svobodě od vojenské zátěže (*pro in-*

---

37 KOSMAS I.36, s. 65; CDB I, č. 157, s. 161, k „selské vsi“ J. ŽEMLIČKA, *Peruc, Čechy a lovecká vášeň knížete Oldřicha*, in: *Peruc v mýtech a dějinách. Sborník příspěvků k mileniu setkání knížete Oldřicha s Boženou, Peruc 2004*, s. 17–18; ke dvoru v Radonicích vícekrát P. Meduna. Naposledy P. MEDUNA, *Curia Radonice – výjimka nebo pravidlo?*, in: M. Mašek, P. Sommer, J. Žemlička a kolektiv, Vladislav II. Druhý král z Přemyslova rodu, Praha 2009, s. 203–211. Problematika vicinátu je ovšem členitější, proto jen odkazy: J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 194–195; TÝŽ, *Počátky Čech královských*, s. 347–348; P. SOMMER, *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*, Praha 2007, s. 90–91, 119–121. Vicinát, potažmo opole, patří k tématům polské medievistiky, z aktuálních pohledů Karol MODZELEWSKI, *Opole, centena, pagus. Versuch einer komparativen Auffassung der Landgemeinde und Territorialverwaltung*, in: *Das Reich und Polen. Hrsg. von T. Wünsch unter Mitwirkung von A. Patschovsky, Ostfildern 2005 (= Vorträge und Forschungen, 59)*, s. 119–127.

38 *Decem registra censuum bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente*. Ed. J. Emler, Praha 1881, s. 260–265.

gruenti aliqua expeditione), což se mohlo vztahovat na formálně dříve „svobodné“ sedláky. Jakýmsi dědicem zeměpanských břemen a platů se následně z vydatné části stávají pozemkové vrchnosti. Listina bývalého opata Slavka, vydaná pro oseký klášter před polovinou 13. století, může proto lakonicky sdělovat, že kromě dalšího mají *rustici* vsi Libkovic, to jsou již sedláci nového typu, vykonávat pro Osek všechny ostatní služby, které „lidé“ odvádějí světským pánům (*nobilibus secularibus*). I proto lze s Wolfgangem W. Fritzem uzavřít, že původní *rustici* až druhotně vcházeli do rukou šlechty a církve.³⁹

Tomáš Petráček připouští, že tam, kde byly církvi darovány kompaktní vesnice označené jménem, má se patrně jednat o místa osazená sedláky a dědici. K tomu mohlo docházet, avšak individualizace pamětních záznamů a listinných textů varuje před plošným zobecněním. Přesto se tito lidé v listinách pro kláštery a kapituly později, byť dost řídké, vyskytují. Jiný směr zprvu nabrala „pouze“ jejich břemena vůči knížeti, hradu, státu. Jestliže se sami nepoddali jako v Radonicích, zůstávali formálně „svobodnými“. Až další vývoj, zejména styk s nevolnými či zpola nevolnými sousedy, je stlačoval, někteří si naopak v právně sociálním pohledu mohli – třeba sedláci-*milites* – polepšit. Jednou z forem, jak se mohl osobně „svobodný“ propadnout mezi nevolníky, bývalo usazení na „nesvobodné“ půdě, jak to nesmlouvavě navozuje opatovická listina. Takový člověk se sice zbavoval placení mírové daně (*simili servituti sit asstrictus et absque tributo regis permaneat*), avšak ztrácel svoji relativní, ač v procesu unifikace venkova stále méně ceněnou „svobodu“. Proces poddanství, v ostřejší formě znevolňování, který v českých podmínkách trval hodně dlouho, se v extrémní formě mohl jinde soustředit do krátkého bodového úseku, ilustrativně při normanském záboru Anglie po Hastingsu (1066). Nic totiž nebránilo, aby se Vilém Dobyvatel prohlásil za absolutního pána dobyté země. Jeho polovinu si nechal, po čtvrtině dal církvi a „věrným“ z normanské elity. Zároveň došlo k obratu správních souřadnic. Anglosaský sedlák se doslova přes noc měnil v poddaného.⁴⁰

Pohybům se nevyhnuly ani velmožské državy. Kromě čeledi a nevolníků o jejich skladbě prameny mlčí, pouze Zbyhňěvova donace pro únětický kos-

39 CDB I, č. 138, s. 142, č. 157, s. 162–163; CDB III.2, č. 261, s. 357, o proměnách venkova T. PETRÁČEK, *Fenomén*, s. 239–269; J. ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II.*, s. 76–83 (obě práce s literaturou). K osvobození od expedice a změnám v postavení sedláků W. H. FRITZE, *Phänomene*, s. 496–497, 525.

40 CDB I, č. 386, s. 369; T. PETRÁČEK, *Fenomén*, s. 186–197. K obrazu a právu „dobyvatelů“ v obecnější rovině, také k Vilémovi, srov. Robert BARTLETT, *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*, Princeton–New Jersey 1994, s. 85–105.

tel vzpomíná dva dušníky (*proanimatus*) s rodinami, prvního z Levého Hradce, druhého z Nové (Mladé) Boleslavi. Jejich závazky k únětickému kostelu byly jednak peněžní, jednak robotní. V majetcích rané šlechty očekávaně chybějí sedláci a knížecí sedláci (*rustici ducis*) či dědici (*heredes*). Tyto kategorie (konkrétně dědice) nepřiznává vesnicím šlechty ani Libor Jan, který počítá hlavně se zajatci a tzv. hosty, případně s dalšími skupinami. S tím lze souhlasit, jen zajatci nepatří na první místo. Lidskou sílu „dobytou“ na kořistnických výpravách nezískávaly jen přemyslovské země, ale recipročně z nich odplývaly lidské ztráty především do Polska a Uher. Zisk na jedné se vyrovnával ztrátám na druhé straně. Podle Jana Klápště, když hovoří o skladbě šlechtických majetků v první polovině 12. století, „shledáváme, že tito urození mužové a jejich rodiny drželi zemědělské pozemky i lesy, hospodářská zvířata, vládli služebnou čeledí“.⁴¹

Sedláci a dědici se v „prvomajetcích“ rané šlechty stěží mohli objevit. Složitější to bývá s hosty, v latině *hospites*, případně *coloni*. Těž patřili k osobně „svobodným“, avšak na rozdíl od sedláků-dědiců se druhotně usazovali na cizí půdě. Jejich „svoboda“ se nezdá být tak široká, jak se (včetně T. Petráčka) vyvozuje, teď to ale není podstatné. Hosté se vyskytují v samostatných vesnicích i rozptýleně mezi nesvobodným (nevolným) lidem jiných vsí. Většinou se rekrutovali z mladších synů knížecích sedláků, kteří se neuzivil na otcovském „gruntu“ a odcházeli na propůjčenou půdu. Zaplňovali mezery starého sídelního území a účastnili se osídlovacího postupu. V listinách dále vystupují oráči (*aratores*), specifická složka závislých lidí nesnadno uchopitelného postavení (podle Kosmy byl také Přemysl Oráč *arator*, ovšem v jiné poloze). Leckdy asi mohli působit jako mobilní síla vysílaná k obdělávání opuštěné nebo čerstvě dobývané půdy tam, kde chyběl usedlý člověk, případně půdy náležité k dvorům knížete a církve. Podobně jako *hospites* v majetcích rané šlechty chybějí.⁴²

Na otázku, jak vyhlížela sociální skladba vesnic Nemoje, Přibyslavy, Mi-

41 L. JAN, *Budování monarchie českých Přemyslovců. Postřehy a úvahy*, in: M. Wiholda, L. Reitingera a kolektiv, *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*, Brno 2010 (= *Země a kultura ve střední Evropě*, 14), s. 134; J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 52–66 (citace s. 58). „Přesídleneckou“ otázku sledoval J. SLÁMA, *K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu*, AR 37, 1985, s. 334–342.

42 O oráčích a hospitech T. PETRÁČEK, *Fenomén*, s. 144–147, 197–202; pro polský venkov ve starším středověku s paralelami k českému vývoji K. MODZELEWSKI, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987. K jeho sporu o výklad „oráčů“ za mnohé K. BUCZEK, *Rataje wczesnośredniowieczni. Studium polemiczne*, in: *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, II. Pod red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1982, s. 62–81.

roslava či biskupa Jana, se dá shrnout, že v nich žili nevolní či závislí rolníci vybavení půdou, nechyběla ani čeled. Všechny dostupně zmapované rané „soukromé“ velmožské majetky jasně leží v hranicích starého osídlení. Žádný, co víme, nevníkal za jeho izoglosu, žádný se přehnaně nevysouval za její meze. Jelikož tam naprostou převahu vykazují majetky knížete a po- tažmo církve, nezbyval prakticky žádný prostor, kde by se mohly případně rozložit celistvější državy rané šlechty. Narážely by na hráz „selských“ ves- nic, na statky přikázané církvi, na osady knížeti náležitého polosvobodného i nevolného rolnictva, na hospodářské dvory s čeledí, nevolníky a stády koní, bravu a skotu. I proto se majetky Nemoje či Miroslava stěží mohly samy od sebe rozvíjet do větší šíře, neměly kam expandovat. Pohybovaly se v rytmic- kém kruhu prosté reprodukce. Bylo to limitující a svazující do chvíle, než si populační tlak spojený s proměnou ekonomického myšlení vynutil sídelní postup do vyšších a již méně úrodných míst.

Kde by špičky rané, vlastně začínající „pozemkové“ šlechty žily? O tom zprávy mlčí a před polovinou 12. století o jejich mimohradských sídlech neví ani archeologie. „Urození mužové“ s vazbou na knížecí službu, a mluvíme stále o předních z nich, byli svázáni se správními *civitates* a jejich zázemím. Spytihněv II. povolal moravské velmože „ze všech hradů“, ne z jejich obydlí v krajích (*quos ipse movit meliores et nobiliores, ex omnibus civitatibus*). Jis- těže Nemoj, Zbyhněv i Miroslav na své majetky nějak dohlíželi a mívali při nich jednoduchá dvorcová sídla, ambiciózní jedinci raději prodlévali na očích knížatům. Zřídka prokmitne něco hmatatelného. Jako k říjnu 1108, kdy v Libici pobýval vršovský starosta Božej, jehož tam i se synem zastihla smrt. Nesmírné poklady prý útočníci rozchvátili, vždyť Libice plnila roli ne- psaného ústředí vršovské elity. Sama Libice byla ovšem jen stínem někdej- šího slavníkovského sídla a Kosmas o ní hovoří jako o „vsi Libici“ (*in villa Lubie*), chtěje tím snad naznačit absenci funkčního opevnění. Dále je tu kní- žecí dar „věže řečené Lysé“ (*turrem dictam Lysa*) boleslavské kolegiátě, kde zemřel jakýsi velmož Mstiš. Údaj pochází z mladšího falza a není jasné, zda Mstiš byl správcem nebo vlastníkem asi věžovitého sídla v Lysé nad Labem, případně ve Staré Lysé.⁴⁵

Fundační aktivity rané šlechty

Jako podpůrný doklad, že raná šlechta byla již záhy opřena o pevnou hmot- nou bázi, se někdy zdůrazňuje schopnost uvádět v život kaple a kostely, ve vyšším řádu kláštery. Pro starší dobu je údajů málo, navíc to bývají troj- členky o dvou neznámých. Tak okolo roku 1060 v bílinském podhradí zřídil

⁴⁵ KOSMAS II.15, s. 105, III.24, s. 192; CDB I, č. 382, s. 361.

kostel sv. Petra tamní hradecký správce Mstiš. Jedna Kosmova větička se mění v předmět různých výkladů se dvěma kontrastními póly, totiž zda Mstiš využil svoji úřední pozici a její výstavbu, anebo zbožný podnik dotoval „ze svého“. Je to věc zásadní nejen pro Bílín. Zdůvodněné řešení nabídl Petr Sommer se závěrem, opřeným o další stopy, že Mstiš vybavil kostel „majetkem, který až dosud jenom spravoval a užíval, tedy knížecím majetkem“. Až za bezmála půlstoletí vzpomíná kněz Zbudek, jak ve (Staré) Boleslavi vystavěl dva kostely, totiž P. Marie a sv. Jiří. Nechme stranou jejich umístění, spíše se ptejme, zda je Zbudek vystavěl jako soukromník či boleslavský probošt, jímž byl. Větší váhu má druhá možnost. Rovněž ostrovské falzum, sestavené před polovinou 12. století, vzpomíná dary kostelů a kaplí z rukou velmožů Zbraslava, Bolesi a Asina, přičemž vypočtená popluží lze chápat jako věna kaplí v Tuklatech, Hrusicích a kostela v Krušině. Nejspíše se opravdu jednalo o akce „urozených“ rodin. Pravděpodobná, byť zatím stále hypotetická se zdá být domněnka, že fundátorské rodiny si tato prestižní zařízení budovaly poblíž svých sídel. Do časů Soběslava I. (1125–1140) spadá skromná kolegiáta v Úněticích, již kněz Zbyhněv zřídil na svém patrimoniu (*in patrimonio meo*) a vzápětí předal do péče a ochrany knížete Soběslava, jehož dokonce zve „proboštem“ (*prepositus*). Mírně za horizontem poloviny 12. století vznikla autentika kostela v pražských Bohnicích (1158), za jehož iniciátora (*huius ecclesie constructor*) se hlásí Gervasius, vyšehradský probošt a králův kancléř, opět nepochybně s výstavbou. Až za polovinou 12. a v počátcích 13. století se rozjíždí výstavba soukromých „panských“ kostelů, a to již kamenných staveb často s tribunou.⁴⁴

Jak svědčí Únětice, postačovalo k „výživě“ běžného kostela nevelké příslušenství, nicméně právě Zbyhněvem ambiciózně proponované zařízení po stovek let skomíráni „spolkla“ svatovítská kapitula. Zprvu se nemuselo vždy jednat o kamenné, ale spíše o méně náročné dřevěné objekty, jejichž stavba se dala zvládnout lehčeji. Takový byl asi původně kostel v Hrusicích, vklá-

---

44 KOSMAS II.19, s. 111. O Mstišově podniku P. SOMMER, *Svatý Prokop*, s. 28; opatrněji J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 49–50, který hovoří o „spojitém vlastnictví“. Potřebu panovníkova souhlasu při výstavbě kostela zdůraznil T. VELÍMSKÝ, *K problematice*, s. 178–179. Dále J. PRAŽÁK, *Nejstarší listina*, s. 216; CDB I, č. 182, s. 178–179. Otázku tribunových kostelů znovu otevřel Václav MENCL, *Panské tribuny v naší románské architektuře*, *Umění* 12, 1965, s. 29–62; v širší geografické dimenzi o nich pojednal Andrzej TOMASZEWSKI, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974 (= *Studia z historii sztuki*, 19), výzkum však od té doby pokročil a některé závěry revidoval. Na problémy spojené s pojmy „kostel“ a „kaple“ upozornil již před časem P. SOMMER, *K postihnutečnosti termínů ecclesia a capella v archeologických pramenech*, *Archaeologia historica* 7, 1982, s. 453–469.

daný dnes k počátku 13. století, ač podle analýzy ostrovského falza jej Boleša daroval o půlstoletí dříve. Ani výbava takových svatyní nemusela být mimořádná, navíc i po darování zůstávala volnou součástí donátorova majetku.⁴⁵

Kvalitativně náročnější stupeň tvoří šlechtické klášterní fundace, zprvu benediktinské, posléze i cisterciácké a premonstrátské. Jejich zřizování vyžadovalo soustředěné organizační a diplomatické úsilí (konkurovaly zeměpanským ústavům) i schopnost chystanou fundaci hmotně zajistit. Od konce 10. přes celé 11. až do poloviny 12. století měly v tomto ohledu naprostou převahu dynastické aktivity, počínaje sv. Jiřím, Břevnovem, Ostrovem, Sázavou a konče Strahovem a Plasy. Do té doby měla podle některých určení vzniknout i slušná řada „soukromých“ klášterů, avšak leckdy, pokud není iniciátor bezpečně znám, se klášter jednoduše přisoudí šlechtickému založení. Napomohl tomu soupis klášterů přemyslovské epochy, který publikoval Zdeněk Fiala. Některé opravy vnesl Josef Svátek, kritickou revizi však nabídly teprve nové práce včetně klášterních encyklopedií.⁴⁶

Vytrvale bývají k „soukromým založením“ počítány již Kosmou dotčené Postoloprty v Žatecku. Jak ale víme, sloužilo Žatecko někdy jako dočasný úděl knížecích synů, právě na lovu v okolí Postoloprty se měl podle Dalimila seznámit Oldřich s Boženou. Nic zásadně nebrání tomu, abychom vznik opatství hypoteticky nepřiznali některému z tam činných Přemyslovců, jehož potomci (byli-li nějakí) přenesli své zájmy jinam. Má-li se věřit Pul kavovi, stáli u zrodu Vilémova bratři Vilém a Heřman ze Sulzbachu, snad z družiny Richenzy z Bergu, manželky Vladislava I. Touto stopou se vydalo starší bádání, naopak současné se přiklání k domácímu původu sourozenců. S odkazem na Kosmův údaj k roku 1124, podle nějž se *Hermannus, frater Willehalmi* vydal na jeruzalémskou pouť. Fürstenberský rukopis Kosmovy kroniky nadto výslovně uvádí, že klášter vznikl z nařízení knížete Vladislava I. na žádost Viléma a Heřmana (*iubente duce Wladislao rogatu Wilhelmi et*

---

45 K Únětícím CDB III.1, č. 56, s. 57–59, o dataci hrusického kostela A. MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura*, s. 127–128. Stranou nechávám formování sítě českomoravských plebání, podobně jako otázku eventuálních hmotných předchůdců dnes dochovaných středověkých kostelů.

46 Zdeněk FIALA, *Přemyslovské Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310*, Praha 21975, s. 241–246; Josef SVÁTEK, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, SAP 20, 1970 (zvláštní příloha k č. 2), s. 503–624; monograficky se věnoval klášterním fundacím českého velmožstva Marcin R. PAUK, *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII wiek)*, Kraków–Warszawa 2000, který za první z této řady počítá Vilémov (s. 51–52, 240). Tých autor zmapoval i první vlnu „soukromých“ zbožných odkazů (s. 45–57). Z moderních soupisových přehledů Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997; D. FOLTÝN a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.

Hermannii comitum). Tento vztah posouvají do správné polohy Miroslav Kovář a Martin Musílek, když uzavírají, že iniciátory zbožného nadání byli Vilém a Heřman, „na jejichž popud panovník klášter někdy před rokem 1131 založil“. Takže na jedné straně ideoví původci, na druhé straně kníže jako hmotný dobrodinec. Ne šlechtické, ale zeměpanské založení. Jen Podlažice na Chrudimsku, jménem opata dosvědčené k roku 1160, se dají řadit k soukromým benediktinským fundacím. V podlažickém nekrologiu se jako zřizovatel (*conditor ecclesie huius*) bez dalšího označení uvádí jakýsi Vrbata, opatství asi vzniklo okolo poloviny 12. století. K akcím panující rodiny napopak dnes (na rozdíl od Fialova soupisu) počítáme Nepomuk, začátky markvartického Mnichova Hradiště mají sahat do poslední čtvrtiny dvanáctého věku. Mezi časně cisterciácké domy omylem postoupilo Svaté Pole, vsouvané dnes do pozdně přemyslovského období.⁴⁷

Nakonec jen Sedlec, založený a nadaný Miroslavem s podporou biskupa Zdíka, a ještě Podlažice se spolehlivě hlásí k raným privátním fundacím. Ze sedmi dříve počítaných míst se počet zúžil na dvě. K podobnému výsledku dospěla i rektifikace Józefa Dobosze, sledující soukromá klášterní založení v Polsku. Nejstarší dvě se po kritickém přehodnocení dají vztáhnout k počátku 12. století (Lubiń, Sieciechów), ostatní za jeho polovinu, ačkoliv starší bádání je vtlačovala k časnějším datům. Rovněž tradici, spojující s velmožem a palatinem Petrem Włostem († 1155) více než sedmdesát kostelních a několik klášterních založení ve Slezsku, vtiskl Dobosz reálnější meze.⁴⁸

Všechny tyto poznatky narušují představu o běžných a rozlehlých „svobodných“ majetcích šlechty, schopné již brzy zakládat a hmotně vybavovat kláštery. Řeholní sbory uváděné v život „předními Čechy“ nemohly ani ve svém souhrnu konkurovat zeměpanským pozicím, kdy již před polovinou

---

47 O knížecích lovech okolo Postoloprť *DALIMIL* 1, kap. 42, s. 493; o počátcích Vilémova a dvojím možném původu zřizovatelů ve starším duchu Čeněk SAMEŠ, *Klášter vilémovský*, Časopis Společnosti přátel starožitností 41, 1935, s. 70–77. Okolnosti založení kláštera, jeho vývoje a hmotných pozůstatků nedávno podrobili rozboru (včetně historiografického přehledu) Miroslav KOVÁŘ – Martin MUSÍLEK, *Benediktinské opatství sv. Petra a Pavla ve Vilémově. Příspěvek k historii a stavební podobě „zapomenutého“ kláštera pod Železnými horami*, tamtéž 117, 2009, s. 157–183 (citát s. 159); k velmožské fundaci se opět kloní T. VELÍMSKÝ, *K problematice*, s. 182. Podlažice poprvé CDB I, č. 208, s. 196; k Vrbatovi Beda DUDÍK (ed.), *Necrologium Podlažicense*, in: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*, Brünn 1852, s. 427. O Nepomuku, Mnichově Hradišti a Svatém Poli kromě pasáží v *Encyklopedii českých klášterů* též K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu*, 1, s. 207–211, 249–262; TÁŽ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, 2. Kláštery založené ve 13. a 14. století, Praha 2002, s. 149–181.

48 Józef DOBOSZ, *Monarchia i możni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002, s. 250–291.

12. století trvalo v Čechách a na Moravě na tučet dobře vybavených knížecích zařízení.

Knížecí půdní regál

O velmožských majetcích jako takových nepochybujeme, ale tím, že část bádání je dnes chápe jako „svobodnou“ a na hradské správě nezávislou sféru, se prakticky ocitají mimo knížecí půdní regál. Podle Kosmy stálo u jeho zrodu Oráčovo „povolání od pluhu“, v historické realitě se regál naplnil scelením země Boleslavem I. Tímto otevřeně nevyřčeným, leč do praxe uváděným nástrojem si boleslavovské *regnum* hledělo zajistit vše potřebné ke své existenci. Sám regál se uplatňoval v zeměpánových nárocích, příjmech a monopolech (*iura regalia*), též v odúmrti a právu nucené směny. Celá země se stávala poplatnou, rolnictvo bylo obtíženo soustavou břemen, platů a odvodů. Jako zařízení knížete a účinný nástroj k vybírání daní se rodila hradská soustava, odvozující svoji působnost z univerzálního „práva“ Přemyslovců k zemi a lidem. Až průběžně sílil její veřejně právní rozměr. Zastřešovala všechny vzájemně prostoupené roviny, jednak takřka neohraničitelné knížecí půdní jmění včetně lidského potenciálu, jednak z něj se vydělující majetky rané šlechty i církve. Nad tím se klenulo obecné knížecí panování. Správní hrady, nejhustěji zastoupené v produkčně aktivním sídelním území, nepůsobily symetricky. Odlehlejší místa podléhala dohledu knížecích dvorů, lovčích nebo jiných orgánů, mimo rytmičskou kontrolu zůstávaly hvozdy po obvodu země.⁴⁹

O tom, že *bona, hereditates, villae, possessiones* vcházely do majetků církve a šlechty ve chvíli, kdy rolnická populace byla již předtím vystavena knížecím platům a robotám, takže do nových svazků vstupovala druhotně, svědčí řada dokladů. Nevíme, jaké byly časnější osudy vsí (Horní) Břízy a Újezdu na Plzeňsku, než je počátkem třicátých let 13. století *fidelis baro* Ratmír daroval plaskému klášteru. Václav I. tento akt schválil a dotčené vsi „osvobodil“ ode všech zátěží a nároků, doslova je imunizoval (*liberas et immunes esse volumus ab omni exactione et impetitione...*). Pokud by se obě vsi takové „svobodě“ těšily dříve, než přešly z Ratmírova do klášterního držení, proč by to král činil? Podobných „vzorců chování“ bylo (i na stránkách ČČH) sneseno více. Hodna pozornosti je též listina Přemysla Otakara I. pro zakládané město Hradec (Králové) z roku 1225. Kromě instruktivního uplatnění práva nucené směny osvobodil král od nářezu a noclehu sedm popluží v Čis-

49 O časném právu knížete na „půdu svých lidí“ uvažuje W. H. FRITZE, *Phänomene*, s. 528. Ačkoliv regálu a regálním právům ve středoevropských podmínkách se stěží může vyhnout jakákoliv práce, stále patří k základním shrnutím K. BUCZEK, *Regalia*, in: Słownik Starożytności Słowiańskich, IV.2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s. 479–484.

těvsi, jimiž odškodňoval bratry Petra a Benedu za půdu odejmutou ve Vestci. Tyto a jiné doklady svědčí o jediném: všechna půda byla zprvu obtížena regálními nároky zeměpána, z nichž čerpala a také žila hradská správa a její aparát. Těmto nárokům se podřizovaly jak církevní statky, tak majetky rané šlechty, o jejichž různorodém původu vypovídají samy prameny (patrimonia, výsluhy, dary, koupě, směny aj.). Až později se sblíží. I pokud šlechtická držba vystupuje jako objekt testamentů, darů, prodejů a koupí, nepřestává podléhat knížecím břemenům. I urozený „soukromník“ mohl užívat jen část požitků, které v součtu jeho majetek nabízel.⁵⁰

Jako by výnosy šlechtických majetků měly dva adresáty. Jednak svého držitele, uživatele, chceme-li vlastníka, jednak knížete, který své „právo“ (*ius*) přenášel na hradskou správu, na beneficiáře, kteří z těchto výtěžků úměrně svým pozicím žili. Právě doširoka rozprostřený půdní regál se stal nástrojem, jehož prostřednictvím si Oráčovi dědici nárokovali obecné panování, stal se instrumentem, který je upevnil v čele organizovaného útvaru zvaného „stát“. Výčet regálních zátěží obsahuje privilegium Vladislava Jindřicha z 31. prosince 1213, v němž markrabě osvobozoval johanitské statky na Moravě: nářez, nocleh, povoz, čtrnáct penízů, hlava, svod (*quod vocatus narez, nochlegh et powoz, ... XIII^{sim} nummi, ... pro capite vel pro swod*), dále svoboda od povinnosti budovat hrady a mosty „podle zemského práva“. Vzápětí listinu stvrdil Přemysl Otakar I. a roku 1256 Přemysl Otakar II. Mutace podobných garancí se opakuje v dalších privilegiích. Břemena shodných názvů znalo i strukturálně blízké Polsko, kde se udržely ještě déle než v Čechách a na Moravě. Tak roku 1295 Mikuláš Opavský jako zástupce Václava II. pro Krakovsko osvobodil jednu vesnici od povozu, stráže, stanu a trhového (*powoz, stroza, stan et targowe*), aniž by oba uvedené výčty objaly plnou škálu zeměpanských daní a břemen. To všechno církevní i „laické“ majitele omezovalo do chvíle, než s imunitami, německým právem a městským zřízením přicházelo „osvobození“. Poslední relikv masového využití zeměpanských práv „robotního“ typu (stavění a údržba hradů, mostů, cest) se zřejmě udál v počátcích vlády Václava I., kdy k nelibosti církve byli její lidé nuceni (leckde navzdory imunitám) vypomáhat při obezdívání měst. Svoji roli sehrála okolnost, že městské opevnění bylo opticky srovnatelné s valovou ochranou starých knížecích hradů, ne nadarmo se města někdy označují přímo jako pevnosti (*civitas seu munitio* apod.). Staré zátěže se pak měnily v dávky a platy odváděné vrchnostem, jiné se vytrácely (stavění a údržba hradů). Proces majetkové emancipace šlechty se završoval

---

50 CDB II, č. 278, s. 272; III.1, č. 22, s. 20–21. Další doklady J. ŽEMLIČKA, *O „svobodné soukromosti“*, s. 295–296; TÝŽ, *Přemysl Otakar II.*, s. 81–82.

institutem zemských desk, v němž zapsané svobodné (zpučné) zboží nabývalo ochrany korporativní šlechtické obce (*communitas*), Dalimilovy pověstné *ohrady*.⁵¹

Již editoři českého diplomatáře Jindřich Šebánek a Sáša Dušková si všimli, že nakládání s pozemkovými majetky v rukách *nobiles* mělo ve starší době své limity. Shrnují, že dispoziční práva „světského feudála“ vyžadovala v řadě případů panovníkova souhlasu (pokud šlo o majetek „velký“, o možnou odúmrtí nebo o výsluhy či založení kláštera). Rovněž citlivější sondy do říšských poměrů ukazují, že pokud král daroval majetek do přímého vlastnictví, i poté si tam udržoval jistou kontrolu. Ve středověku, zejména v jeho starší fázi, neplatila zdánlivě prostá rovnice má-nemá, vlastní-nevlastní. Ani ve 13. století nechybějí převody vybavené královým jasným souhlasem (*de nostro consensu et voluntate* apod.). Přestože se zčásti za tím může skrývat výsluhový ráz mnohých statků, rezonuje v tom zároveň ozvuk na nikdy *de iure* „nezrušené“ zeměpánovo vrchní půdní vlastnictví, k jehož trvalým odkazům patřila odúmrtí, jak o ní výslovně hovoří některé listiny, případně konfiskace za kriminální či politické delikty. Právo nucené směny, běžně aplikované na církevní jmění, mělo protějšek ve vynucených směnách české nobility s králem v situacích, kdy to panovník uznal za vhodné. Bohatě toho využíval Přemysl Otakar II., což hodně přispělo k jeho vyostřeným vztahům s panskými rody. Nechyběla ani forma „příkázaného“ prodeje, jak svědčí opatření Přemysla Otakara I. v Úhercích na Lounsku (1222). Polovinu vsi držel kladrubský klášter, druhou polovinu Doksany, které ji v nouzi prodaly za 60 stříbrných hřiven „urozenému muži“ Nakonovi. Ten obtěžoval kladrubský díl natolik, že král nařídil, aby prodal Kladrubům svoji část Úherců za tolik, zač ji koupil.⁵²

51 CDB II, č. 109–110, s. 103–106; CDB V.1, č. 71, s. 134–136; Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (dále RBM) II. Ed. J. Emler, Pragae 1882, č. 1682, s. 723; DALIMIL 1, kap. 4, s. 129. O privilegii pro johanity M. WIHODA, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007 (= Knižnice Matice moravské, 21), s. 218–219; k jednotlivým důsledkům imunit, německého práva a městského zřízení J. ŽEMLIČKA, *Němci, německé právo a transformační změny 13. století (Několik úvah a jeden závěr)*, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 33–46. Celkovou představu o zátěžích podali Oskar KOSSMANN, *Polen im Mittelalter*, 2. Staat, Gesellschaft, Wirtschaft im Bannkreis des Westens, Marburg/Lahn 1985, s. 370–401; K. MODZELEWSKI, *Chłopi*, s. 62–92. K povinnostem při obezdívání Pražského města a dalších měst *Příběhy krále Václava I.*, in: FRB II. Ed. J. Emler, Praha 1874, s. 305; i později o městu jako pevnosti, opevnění, hradu CDB V.1, č. 156, s. 247; CDB V.2, č. 873, s. 598.

52 J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Česká listina*, s. 168; Herwig EBNER, *Das freie Eigen. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte des Mittelalters*, Klagenfurt 1969 (= Aus Forschung und Kunst, 2), s. 290–291. K tomu opakovaně J. ŽEMLIČKA, *O „svobodné soukromosti“*, s. 298–301; o jádře sporů krále Přemysla s panstvem TÝŽ, *Přemysl Otakar II.*, s. 352–389, k Nakonovi CDB II, č. 241, s. 233–234.

Za turbulencí 13. století nezůstala statická ani hradská soustava. Její funkční trvání se blížilo ke konci, co však s vybavou dvorských a hradských beneficíí? Ani o jejich podstatě nepanuje shoda. Podle jedněch se knížecí příjmy a důchody přerozdělovaly tak, že část odcházela na knížecí dvůr, zbývající část (obvykle se uvažuje o 1/3) by se podle výše zastávaných úřadů dělila mezi hradský aparát. Až v další fázi by se beneficia přisávala ke konkrétním místům, vesnicím, platům, což by již stavělo mosty k převodu do soukromých rukou, k jejich „privatizaci“. Naopak druhý směr hájí výhradně pozemkový ráz beneficíí s tím, že domácí prostředí od počátku převzalo karlovský vzor se vším všudy, tedy včetně náplně beneficíí.⁵³

Jak z toho? I české prameny stvrzují, co před léty ukázal Karol Buczek, že totiž součástí beneficiární vybavy bývaly též podíly na peněžních, naturálních či jiných důchodech. Dokladů v Čechách i Polsku se hromadí na desítky. Ani v říších Merovejců, Karlovců a Otonů nebývala beneficia spojována výlučně s pozemkovým přidělem. Jestliže část bádání nadále tvrdí, že „v karolinské říši bylo udělení beneficia zásadně spojeno s pozemkovou držbou“, nebo že „beneficia, tzv. úřady s majetkovým vybavením, jsou již od počátku spojena s držbou půdy a z ní plynoucích požitků, nikoli pouze s přerozdělením části knížecích důchodů“, měly by se napříště brát v potaz doklady, čím vším mohlo být léno, potažmo beneficium před 13. stoletím. Paleta možností byla široká, kromě pozemkové formy také peněžní výnosy z cel a mince, dále mlýny, právo na rybolov, monopol na lodní dopravu a další.⁵⁴

Lichý je argument o technické nemožnosti ztenčování pozemkové podstaty beneficíí, potom by prý panovník musel znovu a znovu tato beneficia „dolévat“, neboť desítky střídajících se úředníků by jejich původní rozsah zrekvírovaly. Ale upřímně: kamže se pozemková beneficia přelila? V pozdně přemyslovském období o nich neslycháme a purkrabské statky královských hradů, ponejvíce vázané k mladším sídelním oblastem, se s nimi nepřekrý-

53 J. ŽEMLIČKA, *České 13. století: „privatizace“ státu*, ČCH 101, 2003, s. 517–519; na druhém pólu L. JAN, *Václav II.*, s. 163–193; TÝŽ, *K počátkům české šlechty. Družina, beneficium, pozemkové vlastnictví*, in: Šlechta, moc a reprezentace. Edd. M. Nodl – M. Wihoda, Praha 2007 (= Colloquia mediaevalia Pragensia, 9), s. 45–52.

54 Srov. K. BUCZEK, *Uposażenie urzędników w Polsce wczesnofeudalnej*, *Małopolskie Studia Historyczne* 5, 1964, s. 55–87. Odkazy v textu L. JAN, *Václav II.*, s. 192; TÝŽ, *K počátkům*, s. 48; opačně D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, *O modelech*, s. 141–143; J. ŽEMLIČKA, *Kasteláni*, s. 129–131; Rudolf SCHIEFFER, *Das Lehnswesen in den deutschen Königsurkunden von Lothar III. bis Friedrich I.*, in: *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*. Hrsg. von J. Dendorfer und R. Deutinger, Ostfildern 2010 (= *Mittelalter-Forschungen*, 17), s. 82–84; Hubertus SEIBERT, *Non predium, sed beneficium esset...*, tamtéž, s. 159–162.

valy. Kamže by zmizely bohaté výbavy kastelánů a hradských hodnostářů v Žatci, Litoměřicích, Plzni, Chrudimi, Bělině? Ztrácejí se beze stopy, zčásti v důsledku „privatizačních“ tendencí. Těžiště moci transformované šlechty se přesouvalo z „úředního“ do „privátního“. Jinými slovy, co ubývalo z hradského (knížecího, státního) sektoru, přibývalo v „soukromém“ vlastnictví.⁵⁵

Posilování soukromě majetkové složky

Okolo poloviny 12. století byla protržena hranice původního sídelního území. Demografické přebytky se uplatnily při osazování vnitrozemských plošin a sídelní vlny se přiblížily k pomezním horstvům. Nastávaly šance jak pro druho- a třetirozené syny knížecích sedláků, dědiců a jim podobných, tak pro závislé „lidi bez půdy“ (čeled, nevolníci, „otroci“), aby při kultivování neošetřené (ale ne „svoji“) půdy dosáhli lepšího postavení. Chtělo by se obrazně říci, že „kolonizace osvobozuje“ (i z tzv. *Königsfreien* vycházela část německé literatury). V tomto kadlubu se rodil poddaný mladšího středověku. Jako právně sociální kategorie se vytráceli „svobodní“ sedláci, bytostně spojení s „knížecím“ obdobím. S nimi se tenčil výnos daně z míru (*tributum pacis*) a mizel závazek vojenské služby, naposledy asi důsledněji uplatněné za „selského“ knížete Soběslava II. (1173–1178). Dramatický vzestup zahájila šlechta, přesouvající své zájmy do vnějších hraničních pásem Čech a Moravy. Rotace beneficí se nezastavila, což dokládá třeba Jindřich, střídající v roce 1159/1160 Žatec za Vyšehrad, přesto se dá vnímat zpomalení. V roce 1143 doživotně získal správu prestižního Vyšehradu z knížecí vůle Velislav, ač jakákoliv vládní změna tím mohla lehce otrást. Dříve cirkulující beneficiář se usazoval a začal si budovat trvalou rezidenci. Ohlašoval to nástup predikátu, střídající dřívější způsoby identifikace.⁵⁶

Zůstává výzvou příštímu bádání, nakolik měl výkvět „kosmovských“ urozců pokračování ve šlechtě 13. století. Dosud se o tom mlčky nepochybovalo, za příklad mohou sloužit Hrabišici, podle Kosmy dosvědčení jako řídicí špička v době Vratislava II. (Kojata, syn Všeborův). Jak ukazují doklady i celá sada „vršovských“ jmen (Nemoj, Kochan aj.), přes vícero vraždění se přenesli za polovinu 12. století také Vršovci. Přesto k jisté korekci nyní dospěl polský bohemista Marcin R. Pauk. S poukazem na vnitropolitické rozkolísání vyzvedl dlouhé panování Vladislava II. (1140–1172), které umožnilo ambi-

55 O neustálém „rekvírování“ L. JAN, *K počátkům*, s. 51.

56 CDB I, č. 204, s. 193, č. 208, s. 196; *Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského*, in: FRB II. Ed. J. Emler, Praha 1874, s. 414. K sociálně ekonomickému rozměru kolonizace J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002 (= Česká historie, 10), s. 335–432.

ciózním rodům zaujmout stabilní pozice. Právě od té chvíle mají prameny začít vydávat svědectví o předcích nejmocnějších rodů 13. století (Vítkovci, Markvartici, Drslavici, páni z Budějovic, Strakonice, později Ronovci). Otázka sugestivní, nicméně je třeba se ptát, zda naše vidění nezkreslují „první zmínky“, objektivně se množí díky rostoucímu diplomatickému materiálu. Žádné větší změny v chování elit obojího horizontu totiž nepozorujeme. Odráží se to i v jejich postojích k přijímání královské hodnosti. Vratislav II., Vladislav II. ani Přemysl Otakar I. se s jejím vřelým přijetím nesetkávali.⁵⁷

Co se však objektivně mění, je skutečnost, že zájem urozených špiček se přenáší z úřadů na pozemkové majetky. Obě složky jakoby se „překlápely“ do opačné polohy. Soukolí hradské správy, náročné na obslužný personál a jeho součinnost, dlouho spolehlivě fungovalo na starém sídelním území, avšak s průniky do vyšších a odlehlejších míst se zadržovalo. Hojnost neosazené půdy vábila a rýsovaly se tam lepší šance k budování velkých „soukromých“ celků. Větší zájem k sobě stahují dříve periferní kastelánie. Přitažlivé se stává správcovství Netolic, Děčína, (Mladé) Boleslavi, Práchně, Žitavy. Panovník se tam zdá být „vzdálenější“. Odevzdává velké půdní komplexy do rukou zřetelněji už profilované „pozemkové“ šlechty, která tam zapouští kořeny. Hrabšiči v Podkrušnohoří, Markvartici i Ronovci v severních Čechách, ti poslední i na Českomoravské vrchovině. Dále Vítkovci v jižních Čechách, strakoničtí Bavorové v Pootaví, na Moravě Šternberkové, Medlovští (poté Pernštejnové), Boskovičtí a jiní. U zdrojů takového rozmachu obvykle stál hradský nebo dvorský úřad a jeho benefičiární požitky. V dalších generacích úřadů ani nebylo třeba. Nevíme o Jiřím z Milevska ani Hroznatovi Tepelském, že by zastávali konkrétní *dignitas*, přesto náleželi k výkvětu „mocných“. Doba pokročila, výstavnější sídlo a v jeho pokračování kamenný hrad se mění v podstatný rys urozené elity mladšího středověku.⁵⁸

V kontrastu s úvodem 12. století se závěr knížecího a počátky královského období vyznačují rozlehlými velmožskými majetky, byť protkávanými

---

57 M. R. PAUK, *Homines novi? Problem kontynuacji i przełomu w czeskiej elicie możnowładczej drugiej połowy XII wieku*, in: *Hominem querere. Człowiek w źródle średniowiecznym i wczesnonowożytnym*. Red. S. Rosik i P. Wiszewski, Wrocław 2008, s. 401–415; TÝŽ, *Der böhmische Adel im 13. Jahrhundert: Zwischen Herrschaftsbildung und Gemeinschaftsgefühl*, in: *Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit*. Hrsg. von I. Hlaváček und A. Patschovsky, Ostfildern 2011 (= *Vorträge und Forschungen*, 74), s. 255–256. Na okraj dodejme, že jméno Nemoj nemuselo být výhradně „vršovské“, objevuje se i v nižších obyvatelských složkách (CDB I, č. 399, s. 412).

58 Jakousi „topografií“ významných rodů a jejich majetků v úvodní polovině 13. století učinil Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české*, II. 1197–1250, Praha–Lito-myšl 2000, s. 162–205.

cizorodými položkami. Logicky, neboť k jádrům se začleňovaly jak darované, vysloužené i zakoupené osady, tak statky nabývané sňatky a dědicstvím. Košatější prameny náhle umožňují hlubší sondy. Poměrně slušně referují o Gumpoldicích svázaných s Potvorem a jeho mikulášským kostelem na Žihelsku v západních Čechách. Majetkově tvořili jakýsi „střední proud“. Možnostmi je zastíňoval Jiří z Milevska, který svými, nejspíše rozptýlenými, statečky dotoval „své“ premonstráty. Souborný svod milevského zboží se neuchoval, přesto se náhodně dozvídáme o transakci, v níž pan Jiří v rámci fundačních příprav své čtyři vesnice v roce 1184 směnil s pražským biskupstvím za tři jiné. Jejich určení není jednoznačné, vodítkem může být poznámka v biskupem vydané listině, že leží nedaleko dvora v Roudnici nad Labem (*a curia nostra Rudenitz non longe aberat*). Po zvážení všech možností (editorovo určení není přesné) se asi jednalo o Budov poblíž Ústí nad Labem, Chrastnou u Třebenic, Stranný (zaniklý u Lovosic) a Bratřejov, možná na Sedlčansku. Ke směně se vrací a Strannému se věnuje ještě listina biskupa Ondřeje (1216). V každém případě to byly čtyři lokality vzdálené od Milevska i navzájem mezi sebou. Dá se jen spekulovat, jak se ocitly v majetkové sféře pana Jiřího.⁵⁹

Ještě před koncem 12. století začala mohutná vlna „soukromých“ klášterních fundací, trvajících hluboko do příštího věku. Mohutná také co do štedrosti urozených dárců. Měli totiž z čeho dávat. Na jedné straně se zhodnocovalo transgenerační ukrajování a tenčení zeměpanských statků, práv, břemen i regalů a jejich nenáhlé „privatizování“, což usnadňoval zejména přístup k úřadům, na druhé straně se majetky různého původu slévaly do velkých celků, to vše provázáno vtahováním rolnické populace pod vrchnostenská autority. Nemá smysl uvádět všechna monastická založení, stačí zmínit ty podstatné nejstarší. Jak víme, *illustris comes* Milhost daroval maššovský statek (*predim Mastowa*) cisterciákům. V téže době sestavoval Hroznata závěť, v níž větší část svého jmění přiřkl chystané kanonii v Teplé. Oba disponovali rozlehlou a dost ucelenou državou, k jejímuž jádru se hlá-

---

59 Srov. CDB I, č. 303, s. 273; CDB II, č. 126, s. 115. Gumpoldicům se nedávno věnoval T. VELÍMSKÝ, *Exegi monumentum. Svědectví pozdně románského tribunového kostela sv. Mikuláše v Potvorově*, in: Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odníti. Věnováno P. Sommerovi k životnímu jubileu. Eds. E. Doležalová – P. Meduna, Praha 2011, s. 67–84. O charakteru milevského majetku, rekonstruovaného z dílčích jednotlivostí, F. KLOSS, *Das räumliche Bild*, s. 98–99, 191–193. Objevy posledního dvacetiletí v klášterním areálu, zejména doklady o kamenném domě předcházejícím budoucí rajske zahradě a ambitům, zpřístupnil Pavel BŘICHÁČEK, *Archeologický výzkum jádra premonstrátského kláštera v Milevsku (okr. Písek)*, in: Michal Mašek – Petr Sommer – Josef Žemlička a kolektiv, Vladislav II., druhý král z Přemyslova rodu. K 850. výročí jeho korunovace, Praha 2009, s. 91–106.

sily izolované odlehlejší položky. Jak Milhost i Hroznata k takovým majetkům přišli, zčásti vyzrazují samy dokumenty.⁶⁰

Milhost, duše nepokojná a ve slovu nestálá, byl bratrem Petra, kastelána na Dřevíči. Odtud, z knížecí služby, vzešla podstata rodinného úspěchu. Z odvrácené strany to potvrzuje listina z roku 1196. S upřesněním, jak si „statek Mašfov“, objímající nyní 15 vsí a dva dvory, vysloužil od knížete Milhostův otec (*pater eius a duce Bohemie promeruerat*), rovněž Milhost. Nyní měl „statek“ se svolením knížete-biskupa sloužit zbožným účelům. Snad Milhost Starší, možná jeho syn, se k roku 1185 (listina je mladším falzem) vzpomíná jako benefičiář v Bozeňsku a nejvyšší lovčí v Netolicku, takže zdroje rodového bohatství mohly být různé. Slabě osazený mašfovský újezd ve východním zápolí Doupovských hor se pod dohledem Milhosticů znenáhla měnil v prosperující útvar, přičemž jiné majetky si Milhost nejspíše ponechal, vždyť jeho dar byl jen výsekem z celkového jmění. Patří už k jiným otázkám, že fundační záměry Petra i Milhosta provázela řada sporů, že klášter se v Mašově neujal a zakladatelské břímě převzali Hrabišici, osadivší vyhnané mašfovské cisterciáky v Oseku.⁶¹

Podstatně větším majetkem než Milhostici vládl Hroznata, zakladatel premonstrátských kanonií v Teplé a Chotěšově. Klíčovým pramenem k jeho uchopení je tzv. Hroznatova závěť z roku 1197, vzácná již tím, že listinu vydal sám testátor pod vlastní pečeti. Základní fundus měl připadnout Teplé, kromě toho se vypočítávají odkazy příbuzným, kaplanovi a ministeriálům

60 Srov. J. ŽEMLIČKA, *České 13. století: „privatizace“ státu*, ČČH 101, 2003, s. 509–541. „Privatizací“ knížecích statků a důchodů pouze jinými slovy popsal již Václav V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*; I, Praha 21892, s. 143–147, třeba větou: „Mnoho bylo nejspíš, jak se i za pozdějších časů stávalo, také násilím rozebráno od panstva při obecných zmatcích. Nejen statky nemovité, nýbrž i cla neb mýta a podobné důchody zemské dostaly se tímž způsobem v užívání soukromých“ (s. 143), anebo: „K rozmnožení dědičné moci panstva přispělo toto zlé užívání moci úřední na ten způsob, že šlechtě, která byla v držení úřadů, dostalo se tím mnoho peněžitých a jiných prostředků k nabytí ještě většího jmění nemovitého a k rozmnožení počtu svých poddaných“ (s. 146). Vždyť trend vystupující z pramenů je zřejmý a nelze jej popírat, jen s různými akcenty hodnotit a popisovat.

61 CDB I, č. 355, s. 319–320, č. 402, s. 420. Milhostovu donaci ve spektru sídelně historických otázek rozebral Tomáš VELÍMSKÝ, *Ke vzniku mašfovského územního a majetkového celku*, Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností 100, 1992, s. 156–168; TÝŽ, *Trans montes, ad fontes! (Přes hory, k pramenům!)*. K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech, Most 1998, s. 69–80, který v listině z roku 1196 uvedený „trh v Pátku“ z dříve obecně sdíleného Pátku nad Ohří převedl do předpokládaného Pátku v těsném sousedství Mašova. K tomu nesouhlasně Oldřich KOTYZA – Jindřich TOMAS, *K otázce problematiky panovnických dvorů na dolním Poohří a počátky města Budyně n.O.*, Vlastivědný sborník Podřipsko 4, 1994, s. 21–25. Falzum k roku 1185 klade literatura do poloviny 13. století, naposledy shrnul R. NOVÝ, *Diplomatické poznámky*, s. 142–143.

(*militēs*), zakládajícím vesnice v okolním příhraničí. Vše společně na desítky položek. Ani Hroznata nebyl izolovaný jedinec. Náležel do vlivného pokrevního společenství, jehož majetky se rozkládaly ve Verneřickém středohoří i přilehlém Polabí. Vykazovalo blízký vztah k litoměřickému kastelánství i jiným beneficiím. Širší Tepelsko, středohorské a přílabské Litoměřicko, jihozápadní Plzeňsko a severní Karlovarsko patřily k rajónům Hroznatovců a s nimi spřízněných Blahovců a Peruckých. Cestu k půdním majetkům jim razily úřední posty, rozhojňované vlastní kolonizační činností.⁶²

Mimo staré sídelní území, z knížecích darů, výsluh, koupěmi i pokračující kolonizací tak vznikaly velmožské majetky „druhé generace“. Od předchůdců se lišily rozsahem a větší reprodukční schopností. Nástupem 13. století se tento proces urychloval. V několika sídelních shlucích, od dolní Ohře přes střední Čechy po Hradecko, se podařilo královu číšníkovi Zbraslavovi, synovi Vchyny, stmelit úctyhodné jmění, poskládané z otcovského patrimonium, zisku z manželství, koupěmi, výsluhami, kolonizací. Celkem na 20 míst. Někdy překvapí doslova krkolomnost transakcí, prozrazených Zbraslavovou závětí z dubna 1238. Krátce poté velmož zemřel, zanechav vdovu Domaslavu. Pracně stvořená doména se rozdrobila mezi více subjektů: církevní ústavy, manželku, příbuzné a služebníky. Větší snahy o koncentraci vykazují majetky Kojaty z Hněvina Mostu popsané v jeho testamentu (1227). Střídají se v něm staré, nové i budoucí položky (*faciant sibi novalia*). Což ale byla jen část hrabišického jmění, jehož dramatický nárůst začal polovinou 12. století, ne-li dříve. Z Bílinska a saského Krušnohoří přes Žatecko, Lokoťsko a střední Čechy se jeho položky stáčejí k východu na Moravu. Opět nechybějí důkazy, z jak širokého příbuzenstva se hrabišické jmění slévalo a zase rozbíhalo. K synům jistého Slavka (*Zlauk*) se jako k příbuzným hlásil Hartman z Mířkova. O jejich vzájemném sporu ohledně Mířkova (*in villa mea*), vsi severně od Horšovského Týna, svědčí Hartmanovo prohlášení někdy z let 1158 až 1166. Nebylo by to nijak zvláštní, kdyby se Mířkov neobjevil v Kojatově závěti jako odkaz jistému Maršovi. Kruh se uzavírá, přes pozitivní verdikt ve prospěch Hartmana se Mířkov nakonec ocitnul v rukách hrabišických

62 CDB I, č. 557, s. 323–325. Majetková skladba hroznatovsko-blahovského rozrodu se rozplétá složitě. K tématu J. TOMAS, *Počátky města Litoměřic*, Sborník Severočeského musea, Společenské vědy – Historia 5, 1966, s. 15–64; Květoslava HAUBERTOVÁ, *O nejstarších tepelských listinách*, Plzeň 1981; J. ČECHURA, *Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské*, *Minulostí Západočeského kraje* 24, 1988, s. 205–225; J. ŽEMLIČKA, *Kastelán Blah a jeho rod (Příběh velmožské rodiny z Litoměřicka)*, *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností* 105, 1997, s. 193–206; TÝŽ, *Rod, rodina a příbuzenstvo Hroznaty Tepelského (K otázce fyzické kontinuity české šlechty)*, *Západočeský historický sborník* 4, 1998, s. 5–59; T. VELÍMSKÝ, *Trans montes*, s. 45–68; P. KUBÍN, *Blahoslavený Hroznata*, s. 78–102.

pokrevenců, od nich byl postoupen dále. Právě tento Slavek a jeho synové rozhojňují hrabišickou genealogii navrženou Tomášem Velímským.⁶³

O své zajištění se hlásily i další skupiny, vyplňující velký prostor mezi předáky a masou svobodných, polosvobodných i závislých lidí, kteří se slévali v poddané. Upozorňovali na sebe ministeriálové, dále řadové složky ochablého hradského aparátu, případně ti z knížecích sedláků-dědiců, jimž se podařilo uchovat svébytné postavení. Ať jako „lidé“ panovníka, ať ve službě mocnějších rodů (snad i jako „chudší“ příbuzní) vstupovali do nezalidněných oblastí a zařizovali se tam. O svých *militēs*, kteří mají v lesích z jeho rukou „statečky“ (*predia*), mluví v závěti Hroznata (1197). Badatelský zájem přitáhla ministerialita a klientela Hrabišiců, Lichtenburků, strakonických Bavorů. Již dříve spatřujeme tyto muže jako disponenty malých a leckdy bezejmenných „újezdů“, které buď zalidňují, nebo vzdávají církvi. Jen ve verzích kladrubského falza, které vzniklo koncem 12. století (hlásí se k roku 1115), potkáváme bezmála deset újezdů v západních Čechách, některé v trojím vybavení (*cum tribus ugez; tria vgez*). Jejich vytyčování se řídilo jistými pravidly, správně ovšem varuje Tomáš Velímský před snahou „vypočítat“ ideální rozsah takových újezdů. Mohl být velmi odlišný, od velkých rajónů po drobné lesní celky, jež měly svému uživateli zajistit slušnou obživu. I těmito cestami vznikal substrát pozdějších rytířských, zemanských či vladyckých rodů.⁶⁴

Měřítka prosperity

Ani velký majetek sám o sobě ještě nezajišťoval bohatství. Do hry vstupuje otázka výtěžnosti, podmíněná řadou faktorů. Leccos prozradí cenové relace. Praxe ukazuje, že v ceně se promítaly různé závazky, nesplacené dluhy, zástavy apod., takže užitná hodnotová výše může být deformovaná. Přesto se

---

63 Srov. CDB I, č. 268, s. 237; CDB II, č. 303, s. 301; CDB III.1, č. 181, s. 225–227. O Zbraslavových majetcích J. ŽEMLIČKA, *Královský číšník Zbraslav a jeho dědictví. Vznik a rozklad jednoho feudálního dominia z první poloviny 13. stol.*, Historická geografie 21, 1983, s. 117–152. K rekonstrukci hrabišických majetků TÝŽ, *K počátkům a rozrodu Hrabišiců*, Folia Historica Bohemica 13, 1990, s. 7–41; důkladný katastr předložil T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*, Praha 2002 (= Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska, 1), genealogie s. 272–273. O pořízení Hartmana z Mírkova J. PRAŽÁK, *Ke kritice českých aktů XII. století*, SAP 8, 1958, s. 130–153.

64 CDB I, č. 357, s. 324, souhrnně o takových újezdech T. VELÍMSKÝ, *Trans montes*, s. 107–130; spíše technickým stránkám újezdního vytyčování se věnoval Jaroslav TEPLÝ, *Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“*, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 9–32. K ministerialitě panských rodů T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici*, s. 230–240; Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003 (= Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska, 2), s. 23–77; Miloslav SVOBODA, *Páni ze Strakonice. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*, Praha 2010 (= Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska, 9), s. 234–254.

nechají jistá kritéria rozpoznat. Kromě velikosti a lidnatosti k nim patřila poloha, spojená s vazbou na trhovou síť a komunikace. Takové nároky splňovaly Mramotice, ležící jen kousek od znojenského centra při cestě do Čech. Rád obětoval loucký opat 170 hřiven, aby se vesnice ocitla v rukou premonstrátů (1222). Výnosnou Kroměříž s trhem měli získat olomoučtí biskupové před rokem 1126 za 300 hřiven, zatímco jiné „statečky“ nepřekročily zlomky této částky. Ceny „nemovitostí“, zdá se, vytrvale stoupaly. Ve 12. století se průměrná cena vesnice zhruba pohybovala mezi 20–60 hřivnami, okolo roku 1250 to bylo již 60–100 hřiven stříbra. Řadu údajů o cenách obsahují některá souborná klášterní privilegia s evidencí „zisků“ (Doksany 1226, Opatovice 1229, Kladruby 1239).⁶⁵

Exaktněji dovoluje sledovat roční výnosy z konkrétních vesnic, a tedy případnou efektivitu koupí, teprve urbaniální a účetní materiál 14. a začátku 15. století. Předtím to bývají jednotlivosti. K takovým relacím se blíží dar Hrabišice Všeboha zderazským Božehrobcům, stvrzený formou pamětního záznamu v roce 1238. A sice (kromě jiného) dar čtyř vsí na Bílinsku, které mají z každého „malého lánů“ platit po pěti šilincích dobrých a čistých peněz a k tomu naturálie v obilí. Bohužel bez údaje, kolika „malými lánů“ tyto vsi disponují. Na poloviční cestě zůstalo i svědectví asi z roku 1240, v němž pruský biskup Slavek, rovněž Hrabišic, vyznává, že jako osecký opat koupil pro klášter za 170 hřiven od svého příbuzného Václava (v hrabišických genealogiích nijak nefiguruje) ves Libkovic se dvěma mlýny a náležitostmi, s výjimkou dvou lánů jakéhosi Svidgera. Přitom asi došlo ke změně platebních povinností, nově byl snad uspořádán vesnický areál i jeho plůžina. Hospodáři (*rustici*) té vsi měli nadále platit polovinu stříbrné hřivny z každého lánů (*de singulis mansis*) a k tomu po měřici pšenice, žita, ječmene a ovsu. Míry se řídily vzorem užívaným *in Tokczaw* (Duchcov). Nadto se vypočítávají ne právě malé robotní a služební povinnosti. Opět chybí údaj o počtu lánů. Pokud bychom jich předpokládali třeba deset, činila by „peněžní“ návratnost celé koupě asi 30 let, po započítání všech dalších příjmů a zátěží by se ovšem snížila.⁶⁶

Do všech těchto dějů se plně, ač s jistým opožděním, zapojovala šlechta. Na jedné straně své pozemkové majetky včetně nároků k závislým „lidem“

65 CDB II, č. 59, s. 54, č. 233, s. 221–222, č. 286, s. 285–286, č. 324, s. 327–329; CDB III.2, č. 219, s. 289–295. S dalšími údaji o cenách J. ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, s. 308–309; TÝŽ, *Počátky Čech královských*, s. 290–292, 418–419. O vazbě církevních majetků na komunikace P. MEDUNA, *Cesty ve středověku – středověk v cestách*, in: *Mediaevalia archaeologica Bohemica* 1993. PA – Supplementum 2, Praha 1994, s. 108–116.

66 CDB III.1, č. 191, s. 239–251 (se staročeským překladem); CDB III.2, č. 261, s. 356–357. Speciálně k Libkovicím J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 235–237.

zpevňovala, na druhé se vyrovnávala s relikty starých časů. Učila se „ekonomicky“ myslet a konat. Podle toho, co vymámila ze svých držav, se měřil její životní standard. Výnosy z benefičiárních výnosů a podílů, navíc v delším výhledu nejisté, hrály v jejich příjmech stále menší roli. Plody kolonizace nedozrávaly hned, často až v další generaci. Na dvě desítky let odhadl Tomáš Velímský časovou „investici“ Milhosta Staršího do kolonizace mašfovského újezdu, provázenou finančními náklady. Nehledě na získávání osadníků a zajišťování jejich existence v prvních letech osídlovací akce. Chtělo by se říci, že jen přísátí k „výživnému“ beneficiu mohlo náročnou operaci nastartovat, jinými slovy „úřední“ zdroj napomohl „privátní“ budoucnosti Milhosticů. Ostatně i později dokládané „lhůtní“ roky poukazují na hiát mezi vlastním usazením a dobou, kdy nová půda začala nést užitek. Podobných Milhostů znaly Čechy s Moravou celou řadu. Pokud se o nich neuchovalo svědectví, jako o pánech Mašfova, hovoří o tom výsledky. Později nechyběly ani podnikatelské kroky. Třeba v roce 1224 král stvrdil, že Ratmír (ze Skviřína) přijal do užívání zpustlou ves plaského kláštera Těškov (*villam Thyškow*). Aby mohl ze svěřeného majetku získávat doživotní příjem, slíbil Ratmír vesnici znovu osadit a povznést. Mohl „přivolávat osadníky, zřizovat vesnice“ (*colonos vocare, villas locare*), možná s využitím prvků „nového“ německého práva.⁶⁷

Tyto a jim podobné aktivity vnášely perspektivu do možností nabízených pozemkovou držbou. Šlechta (a hovoříme hlavně o její přednější části) se vymanila ze stínu „knížecí“ patronace. Již ne úřad se všemi svými požitky, ať formou výseků z knížecích důchodů, nebo z půdy přikázané k jednotlivým dvorským a hradským beneficiím, ale dobře spravovaná, řízená a zisk nesoúcí „soukromá“ doména se měnila v cíl předních rodů. Měnila se společnost, měnil se způsob vlády, měnila se šlechta. Prošla vývojem, v němž krok za krokem mířila ke „stavovskému“ uzavření. Zeměním sruženým v zemské obci se nabízel vysoký stupeň vlastnických garancí, z nichž se odvíjely další skupinové cíle a představy. I z tohoto pohledu se 13. století zdá být jakousi pružnou mezní zónou, v níž se „staré“ rozpouštělo, aniž by „nové“ nabylo rozhodné převahy.

---

67 T. VELÍMSKÝ, *Trans montes*, s. 119, k Těškovu CDB II, č. 258, s. 247–248; o jeho poloze K. CHARVÁTOVÁ, *Settlement Patterns within the Domain of Plasy Abbey, Bohemia: 1100–1400 A.D.*, PA 84, 1993, s. 131–132.

On the Landed Property of Czech Nobility in the Early Middle Ages

JOSEF ŽEMLIČKA

Around the mid-10th century Boleslav I. united the whole of Bohemia under the rule of one prince. He, thus, established the foundations of the Bohemian medieval state, which had to cope, in the initial stages of its development, with a number of systemic problems, primarily with limited economic opportunities and a lack of a more developed economic market. „The state“ represented by this Prince from the Przemyslid dynasty, therefore, took specific measures to ensure its proper functioning. It relied on the support of a class of „noble Czechs“. By conferring benefices (*beneficia*) on them, the Prince, entrusted to their care not merely the administration of his castles (*civitates, urbes*), which formed the backbone of „state“ administration, but also granted them other positions at the Prague court and in the provinces. These *comites, nobiles, primates, milites, primores* and so on, could not yet base their claims to power on their large landed estates and they relied primarily on their positions at the court and in the provinces. They primarily lived on their share of princely incomes and revenues. In recent times some historians have returned to earlier opinions which claimed that the early nobility in Bohemia and Moravia (10th–12th centuries) had relied on large landed possessions partly acquired, it is said, in the period before the unification of Czech territory. At the same time, it is suggested that there was a partial continuity with the traditional „pre-state“ aristocracy, possibly with the „Bohemian dukes“ (*duces Boemanorum*), who shared Czech territory in the 9th century and at the beginning of the 10th century (in the year 845 there were at least 14 princes). They disappeared from the stage of history with the Big Bang foundation of a unified „state“. Relatively large land possessions were also supposed to guarantee to these nobles their strong position and influence with regard to the Prince.

The current study questions these views and presents other arguments as to why the possessions of the early nobility could only emerge as a result of princely service and „state“ administration. Principally, larger noble estates could have barely been accommodated there. Early settlement sites covered no more than 15–20% of the area of current Bohemia and the possessions of both the Prince and the Church dominated, with Church possessions being derived almost exclusively from the princely benefices. If the properties of *comites, primates, nobiles, milites* and others can be documented, they were limited and dispersed before the mid-12th century. They were usually transferred into the hands of „lay persons“ (Church terminology) from originally all embracing princely ownership of land, often in the form of a gift of land for life (the so-called grant of benefice), the disposal of which was subject to the Prince's consent. At times, it is pointed out that the early nobility was able to found monasteries, which would have reflected its economic strength, yet these were outright exceptions before the mid-12th century (Sedlec, Podlažice).

Only after the mid-12th century were there better preconditions for the establishment and construction of larger landed estates on the part of the foremost noble families. The Czech Lands and the whole of Central Europe underwent a period of transformation and modernisation, accompanied by urbanisation, the development of exchange and the spread of minted coins. Society underwent changes and the nobility naturally changed also. A mighty wave of colonisation led to the settlement of not merely the hinterland

plains and undulating countryside, but in Bohemia it also penetrated as far as the foothills of the border mountains. Foremost noble families put roots down in the newly settled territories and transferred the focus of their property interests there. In these places the conditions were ripe for the establishment of a new kind of dependence structures, the lord on one hand and the serf on the other. At the same time the circulation of chieftains in lucrative positions gradually slowed down. Their material possessions slowly overflowed into a qualitatively new „landed“ nobility (sometimes this is referred to as a so-called „privatisation“). No longer a position or a benefice but one's landed estate dictated its owner's influence, power and social status. These tendencies strengthened in the later stages of the 13th century. There appeared huge landed dominia belonging to a number of noble families who flourished in princely service such as the Hrabische family, the Witigonen family, the Markwartinger family. Yet, others, especially the second ranking *milites* and partially those yeomen who managed to preserve a certain independence, clamoured for better financial security in the newly settled territories. The above gave rise to a future lesser nobility. At the same time, the value of an estate held came to be assessed more rationally. It was no longer its area but its profitability, which became the determining criterion, also reflected in price relations (sale, purchase, exchange). In these processes the nobility attained features, which came to characterise it for the remainder of the Middle Ages: large landed ownership and political unification in a common „Land community“ (*communitas*, in the words of the chronicler Dalimil – *a fence*), forming a counterbalance to the ruling power.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Atentát na francouzského krále Jindřicha IV. Politická vražda ve věku konfesionalizace

ANTON SCHINDLING

ANTON SCHINDLING: The assassination of King Henry IV of France. Political Murder in the Confessional Age

On the 14th of May 1610 Henry IV of France was stabbed to death. Henri's assassin, François Ravaillac, was a man of the people. He was arrested on the spot. Before France's highest court, the Parliament of Paris, he was subjected to interrogation under torture. The judges tried to get him to name his accomplices and admit to a conspiracy. But Ravaillac insisted, that he had acted entirely on his own – and at God's express orders. The king had been on the point of inflicting serious damage on the Catholic Church, since he was about to launch a war against the Pope and, to this end, was working with foreign Protestants – moreover, he had been treating heretics in France leniently. Henri's return to the Catholic fold had been a lie and an act of hypocrisy. In France, people of Ravaillac's persuasion were not exactly thin on the ground. Styling themselves "good Catholics", they did not believe in the sincerity of Henri of Navarre's return to the Church. In 1610 the king was on the verge of launching a new war against the House of Habsburg, having decided to intervene in the disputed succession to the Duchies of Jülich, Cleves and Berg. Determined to forestall a pro-Habsburg outcome, he wanted Düsseldorf, capital of the United Duchies, to be ruled by a Protestant prince as successor to the late Duke of Cleves. This was unacceptable to the Habsburg courts in Madrid, Brussels and Prague. The king was seeking an alliance with the Protestant imperial states (*Reichsstände*) in Germany, who had united under the leadership of the Palatinate. On account of the close proximity of Jülich and Cleves to the Spanish Netherlands, but also to the Spanish military road leading from Brussels to Milan, the constellation was more than delicate. But owing to Henri's assassination, the threat of war on the Rhine was unexpectedly defused. The winners were the Habsburgs and the Catholic estates (*Reichsstände*) in the Holy Roman Empire, the losers the Protestants throughout Europe and in France. Henri's widow, Marie de' Medici, now regent, moved swiftly to change the direction of French foreign policy by seeking an understanding with Catholic Spain. For supporters of the party of "good Catholics" at the Paris court and throughout France, this was an outcome they could live with. Thus the regicide Ravaillac died knowing he had achieved his goal of changing French policy. So was he a deluded fanatic or a martyr for the Catholic nature of the monarchy in France? As he met his bloody end, probably he saw himself as being the latter. Key words: France, regicide, the right to protest, religious wars, confessionalism, the Early Modern Age

---

V pátek 14. května 1610 opustil francouzský král Jindřich IV. kolem druhé nebo třetí hodiny odpoledne ve velkém kočáře svůj rezidenční zámek Louvre, aniž by ho střežila jeho tělesná garda. Krále doprovázel pouze malý zástup šlechticů a jejich lokajů. Někteří seděli v jeho kočáře, jiní jeli koňmo. Kočár měl dvoje dveře bez výplní, takže bylo možné nerušeně hledět dovnitř i ven. Panovalo krásné počasí. Král se chystal posoudit stav příprav města Paříže na slavnostní vjezd jeho manželky, královny Marie Medicejské. Ta byla o několik dní dříve slavnostně korunována v Saint Denis, královském opatském a pohřebním kostele před branami Paříže. Tímto symbolickým aktem měla být posílena její autorita před nastávajícím časem královnina regentství.¹

Král měl v úmyslu opustit na delší dobu Francii, aby v dolním Porýní na severozápadě Svaté říše římské vedl válku s Habsburky. V této oblasti vypukl po smrti posledního vévody z Kleve, Jülichu a Bergu v roce 1609 dědický spor mezi dvěma německými knížaty o území klevských vévodů u dolního Rýna a ve Vestfálsku. Do zmíněného sporu o dědictví se vložil habsburský císař Rudolf II. jako nejvyšší představitel Říše a lenní pán. Výsledku uvedené střetu věnovali mimořádnou pozornost i představitelé španělské větve Habsburků v Madridu a Bruselu. Území klevských vévodů měla vzhledem k jejich blízkosti k Nizozemí mimořádný strategický význam pro mocenské zájmy Španělska a pro budoucnost katolictví v dolním Porýní a Vestfálsku.² Unie protestantských říšských stavů, která se zformovala v roce 1608 pod vedením falckého kurfiřta, se rovněž zamíchala do tohoto dědického sporu, jenž se dotýkal dvou protestantských knížecích rodů.³ Unie očekávala již

---

1 Zásadní práce Roland MOUSNIER, *Ein Königsmord in Frankreich. Die Ermordung Heinrichs IV.*, Berlin 1970 (*14 Mai 1610. L'assassinat d'Henri IV.*, Paris 1964). Všechny citáty jsou převzaty z tohoto díla.

2 Guido DE WIRD – Monique BULLINGA (edd.), *Land im Mittelpunkt der Mächte. Die Herzogtümer Jülich, Kleve, Berg, Katalog der Ausstellung, Städtisches Museum Haus Koekkoek Kleve, 15. September – 11. November 1984, Stadtmuseum Düsseldorf, 25. November 1984 – 24. Februar 1985*, vydaly Städtisches Museum Haus Koekkoek Kleve a Stadtmuseum Düsseldorf, Kleve ⁵1985; Heribert SMOLINSKY, *Jülich-Kleve-Berg*, in: Anton Schindling – Walter Ziegler (edd.), *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1650*, III. Der Nordwesten, Münster 1991, s. 86–106; Manfred GROTEN – Clemens von LOOZ-CORSWAREM – Wilfried REININGHAUS (edd.), *Der Jülich-Klevische Erbstreit 1609. Seine Voraussetzungen und Folgen, Vortragsband*, Düsseldorf 2011. Ze starší české literatury především Vlastimil KYBAL, *Jindřich IV. a Evropa v letech 1609 a 1610. Kritický rozbor pramenů a literatury*, Praha 1909; TÝŽ, *Jindřich IV. a Rudolf II. Dvě studie o zahraniční politice Francie a domu rakouského v letech 1592 až 1610*, Praha 1907.

3 Moriz RITTER, *Geschichte der Deutschen Union, von den Vorbereitungen des Bundes bis zum Tode Kaiser Rudolphs II. (1598–1612)*, I-II, Schaffhausen 1867, 1873; Moriz

přislíbenou vojenskou intervenci francouzského krále k odrazení hrozícího habsburského zásahu na klevských územích a ve prospěch protestantského nástupnictví v Düsseldorfu, hlavním městě spojených vévodství.⁴

Během předpokládané dlouhodobější přítomnosti krále Jindřicha IV. v německém polním ležení měla francouzské státní záležitosti spravovat jako královna Marie Medicejská. Její nová mocenská role měla být po korunovaci v Saint Denis ještě dále zviditelněna a zdůrazněna před celým královstvím slavnostním vjezdem do hlavního města Paříže.

Odpoledne 14. května 1610 měl král v úmyslu jet do Arsenálu na východě města, aby se zde poradil o nastávajícím válečném tažení a jeho financování se svým důvěrníkem vévodou ze Sully, vrchním intendantem financí, který byl stejně přísným kalvinistou jako strážcem státní pokladny Francie. Cesta z Louvru do Arsenálu vedla hustě obydlenými ulicemi na pravém břehu Seiny, po rue de la Ferronnerie, ulici uměleckých kovářů, obtížně sjízdné silnici, podél zdi velkého hřbitova. Tam se postavila královu kočáru do cesty překážka – na jedné straně stála kára na víno, na druhé vůz naložený senem. Největší počet lokajů se vydal přes hřbitov, aby se dostali na konec ulice před královským kočárem. Pozornost krále a pánů v kočáře patřila dopisu, který Jindřich IV. dostal a který si nechal předčítat, protože u sebe neměl brýle. Aby dokázaly projet vedle sebe, držel se královský kočár vlevo, zatímco káry jely vpravo. Kola kočáru zajela uprostřed silnice do stoky, zatímco na králově straně se zvedla.

Náhle vyskočil na kolo vedle panovníkova sedadla nějaký muž a vrazil monarchovi do hrudi nůž. Jindřich IV. zvolal: „Jsem zraněn.“ Atentátník bodl ještě jednou. Král již nic neřekl. Atentátník zaútočil potřetí, nůž však sklouzl a zasáhl rukáv vévody z Montbazonu. Všechno se událo tak rychle, že žádný z pánů v kočáru neviděl, jak vrah naskočil na kočár a zaútočil na krále. Pokud by atentátník svůj nůž odhodil, nikdo by nevěděl, koho se chopit. Vrah ale zůstal stát, jako by mu došly všechny síly – urostlý, silný, rudovlasý muž s nožem v ruce. Byl zatčen. Z panovníkových úst se proudem řinula krev. Vévoda z Épernonu přehodil přes umírajícího krále plášť a zavolal na zděšený a rozrušený dav na kraji silnice, že král je pouze lehce zraněn. Kočár vyrazil zpět k Louvru. Když tam dorazil, král již vykrvácel. Zcela

---

RITTER (ed.), *Briefe und Acten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, auf Veranlassung und mit Unterstützung der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, II. Die Union und Heinrich IV. 1607–1609, München 1874.

4 Friedrich BEIDERBECK, *Zwischen Religionskrieg, Reichskrise und europäischem Hegemoniekampf. Heinrich IV. von Frankreich und die protestantischen Reichsstände*, Berlin 2005; Albrecht ERNST – Anton SCHINDLING (edd.), *Union und Liga 1608/09. Konfessionelle Bündnisse im Reich – Weichenstellung zum Religionskrieg?*, Stuttgart 2010.

oblečená mrtvola byla uložena na postel, dva narychlo přivolaní duchovní pronesli za již zesnulého modlitby katolické církve pro umírající.

Bylo provedeno ohledání mrtvoly. Pitevní protokol ze soboty 15. května 1610, podepsaný osmnácti lékaři a třinácti chirurgy, zmiňoval tři prsty dlouhé zranění v levé části těla mezi podpažím a hrudí; dále se zde píše o hlubší, dva prsty široké ráně. Nůž probodl plicní lalok a prořízl hlavní tepnu půl prstu nad srdcem. Odsud plíce nasála krev a chrlila ji v proudech ústy ven. Hrud mrtvoly byla vyplněná krví.

Ještě v den atentátu byl novým králem Francie provolán Ludvík XIII., devítiletý syn zavražděného, a jeho matka Marie Medicejská, vdova po Jindřichovi IV., se stala regentkou za nezletilého panovníka. „Le Roi est mort, vive le Roi.“ „Král je mrtev, ať žije král.“ Takto to předepisoval základní zákon dědičné francouzské monarchie.

Katolický vrah

Vrah Jindřicha IV. se jmenoval François Ravaillac a narodil se roku 1578 u Angoulême v západní Francii. Ravaillac, v době svého činu jednatřicetiletý, byl prostého původu a chudý, bídě se protloukající různými povoláními. Silně nábožensky založený muž se pokusil vstoupit jako laický bratr k feuillantům, reformní odnoži cisterciáků, byl však po krátkém čase kvůli svému sklonu k vizionářství odmítnut. V roce 1606 se marně snažil o přijetí jako laický bratr u jezuitů.

Krátce po činu byl Ravaillac dopraven ozbrojenými průvodci královského kočáru do nedalekého šlechtického paláce, aby se na místě zabránilo lidu v lynčování královraha. V neděli 16. května 1610 byl převezen na ostrov na Seině do budovy pařížského parlamentu, nejvyššího soudního dvora království. Byl několikrát vyslýchán členy parlamentu za použití mučení. Soudcům šlo více než o poznání samotné osobnosti vraha o zjištění jeho kompliců. Vypyтали se ho na všechny osoby, které znal, chtěli vědět, zda někdy vstoupil na španělskou půdu. Na otázku, kdy byl v Bruselu, Ravaillac odpověděl, že Francii nikdy neopustil a že neví, kde Brusel leží. Vrah stále znovu opakoval, že čin naplánoval a provedl sám. Soudci v zajetí aristokratických předsudků to však muži tak prostého původu nevěřili. Že by neměl žádné vysoce postavené zadavatele úkolu? Mohlo jít o nepřátele krále ve službách habsburského domu nebo přetrvávající protivníky z doby 36 let trvajících francouzských náboženských válek, které Jindřich IV. ukončil v roce 1598? Ravaillacovo líčení sebe sama jako osamoceného konatele, který dostal prostřednictvím víze božské pověření, se parlamentním radům jevilo jako tvrzení sloužící k sebezáchraně – dost možná pod přímým vlivem ďábla, který mohl mít v tak bezbožném zločinu jako je královražda pravdě-

podobně prsty. Nebylo podezření na Satanův klam vždy na místě tehdy, jestliže šlo o vize a osobní zjevení, které nemohla církev prověřit a potvrdit?

Soudcům šlo o to, aby vypátrali Ravaillacovy spolupachatele, a dotazovali se ho na důvody jeho činu. „Uvedl [...], že [král] nepřivedl takzvanou reformovanou víru zpět do lůna katolické, apoštolské, římské církve, ačkoli to bylo v jeho moci.“ Rozhodnutý zabít krále přišel Ravaillac do Paříže, „protože král neobrátil protestanty, a [Ravaillac] slyšel, že chce vést válku s papežem a Svatý stolec přemístit do Paříže“. K činu byl hnán vnitřními hlasy, protože „král nechtěl soudit ony hugenoty, kteří během minulých Vánoc podnikli pokus o zavraždění všech katolíků“.⁵ Ravaillac byl rovněž přesvědčen, že nantský toleranční edikt z roku 1598 určený protestantům představuje zlo. Protože tuto věc Jindřich IV. opominul, zanedbal úkoly svého královského úřadu a před Bohem i lidmi na sebe uvalil vinu. Na druhé straně Ravaillac věřil, že protestanti chtějí jako pomstu za krvavou bartolomějskou noc v roce 1572 vyvraždit všechny katolíky.⁶ Jelikož se král zdráhal proti protestantům zasáhnout, stal se tak jejich komplicem a přivedl všechny katolíky do ohrožení života. Což se Jindřich IV. díky svému konání a zanedbávání neukázal být škůdcem církve svaté, a současně se tak neodhalil jako tyran?

Ravaillac se odvolával na zvěst šířící se mezi vojáky, která říkala, že vojáci budou následovat krále do války se Svatým otcem a za to zemřou. Z tohoto důvodu se podvolil vnuknutí, že bude muset zabít krále, neboť vést válku proti papeži znamená vést válku proti Bohu. Prohlašoval, že chtěl nadřadit čest Boží všem ostatním věcem. Nebylo tedy oprávněné zabít prokázaného tyrana?

Když byl Ravaillac 25. května 1610 znovu mučen, poté co ho nabádali, aby řekl pravdu – spása jeho duše na onom světě měla záviset na pravdomluvnosti – tvrdil stále, že při svém činu neměl komplice ani podněcovatele. Celý ho naplánoval a provedl sám. Litoval, že svým činem spáchal těžký hřích, ale protože se tak stalo pro Boha, prokáže mu Bůh milost, aby se až do smrti věrně a pevně držel víry, naděje a opravdové lásky. Spoléhal na to, že Bůh bude milosrdný a jeho vůle ho zachránit bude silnější než zatracení, do něhož ho jeho čin uvrhl. Za svůj hrůzný čin prosil o odpuštění Boha, královnu, dauphina, dvůr a veškerý svět, který tím utrpěl škodu. To bylo bezpochyby zbožné a pokorné doznání hříchu věřícího katolíka, jenž na sebe vzal hrozící popravu jako pokání.

Jako královrah očekával Ravaillac drakonický trest, který parlament detailně popsal ve svém rozsudku z 27. května 1610 a který byl vykonán přesně

---

5 R. MOUSNIER, *Königsmord*, s. 28.

6 Denis CROUZET, *Les guerriers de Dieu. La violence au temps de troubles de religion (vers 1525 – vers 1610)*, I-II, Seyssel 1990.

podle nařízení: „Když vše uvážil, se soudní dvůr usnáší a prohlašuje tímto řečeného Ravaillica za obviněného a usvědčeného ze zločinu urážky majestátu, [jak] lidského, [stejně] jako božského, [...], za velmi podlou, velmi opovrženímhodnou a velmi zavrženímhodnou úkladnou vraždu, spáchanou na osobě zesnulého krále Jindřicha IV. [...]; pro jeho usmíření ho soudní dvůr odsoudil a odsuzuje k vykonání pokání před hlavním vstupem kostela Matky Boží v Paříži, kam bude dovezen na káře bídných hříšníků. Krátce poté má tamtéž, nahý, v košili, v rukou držící hořící svíci o váze dvou liber, říci a prohlásit, že spáchal neblahým a věrolomným způsobem řečenou velmi podlou, velmi opovrženímhodnou a velmi zavrženímhodnou úkladnou vraždu a že řečeného krále a pána zabil dvěma bodnutími nožem do těla, za což pociťuje žal a o milost prosí Boha, krále a spravedlnost. Odtud nechť je vezen na náměstí Grève před pařížskou radnicí a na popraviště, které nechť je tam postaveno. Zde má být štípán kleštěmi na prsních bradavkách, pažích, stehnech a lýtkách. Potom má být jeho pravá ruka, v níž musel svírat nůž, kterým spáchal řečenou otcovraždu, pálena v [pomalém] sirném ohni; na místa, která byla proštípnuta, má být nakapáno rozžhavené olovo, stejně jako vroucí olej a hořící smůla, takže se vosk a síra smísí. Následně má být jeho tělo roztrženo a rozděleno čtyřmi koňmi. Jeho údy a jeho tělo však má strávit oheň, shořet na popel a být rozptýleno ve větru. Dále [parlament] prohlašuje všechny jeho statky za propadlé králi. Nařizuje také, aby dům, v němž se narodil, byl srovnán se zemí, přičemž ten, komu patří, má být předtím odškodněn takovým způsobem, aby na místě, kde stál, již nikdy nesměl být postaven znovu žádný dům. Stejně tak nařizuje, aby čtrnáct dní po zveřejnění řečeného rozsudku byli za zvuků trumpet a veřejného vyhlášení ve městě Angoulême jeho otec a jeho matka vystěhováni a opustili království se zákazem, že se nikdy již nesmějí vrátit. V opačném případě mají být pověšeni a uškrnceni, aniž by předtím byl proti nim zahájen proces. Dále se zakazuje jeho bratrům a sestrám, jeho strýcům a tetám a dalším příbuzným od nynějška nosit jméno Ravaillic a poroučí se jim, pod hrozbou téhož trestu, přijmout nějaké jiné jméno [...]“⁷

Za opakovaného mučení španělskými botami a při zpovědi před profesory teologie ze Sorbonny setrval Ravaillic při svém líčení osamocенého konatele s Božím pověřením, které obdržel ve formě vize. Odpoledne ve čtvrtek 27. května 1610, tedy necelých čtrnáct dní po svém krvavém skutku, byl Ravaillic v souladu s detailními pokyny parlamentu popraven. Zuřící dav lidí, který opakovaně požadoval pro kralovraha zvláště kruté utrpení, sledoval odprošení před vstupem do katedrály Matky Boží a hodiny trvajících

---

7 R. MOUSNIER, *Königsmord*, s. 42n. (ve volném českém překladu).

bestiální mučení na náměstí Grève před pařížskou radnicí. „Dopřáli mu čas k nadechnutí, aby ucítil, jak umírá.“⁸ Uprostřed mučení zavolal Ravaillac zpovědníka. Kněz k němu přispěchal ve víře, že umírající chce nyní konečně jmenovat své komplice, aby tváří v tvář blížícímu se Božímu soudu ulevil svému svědomí. Ravaillac ovšem žádal o zazpívání mariánského chvalozpěvu. Lidé křičeli, že hymnus k matce Boží Marii musí být takovému zatracenci jako Ravaillac odepřen. Nakonec byli ke kralovrahovými pažím a nohám zapřaženi čtyři koně a Ravaillac jimi byl roztrhán. Dav následně rozkouskoval čtyři krvavé části jeho těla ještě více. Zbytky byly spáleny.

Jeho rodiče byli vykázáni ze země a zbytek rodiny již nikdy nesměl používat jméno Ravaillac. Svým rozsudkem vydal parlament hrůzu budící varovné znamení před zločinem královraždy a veřejně vyhlásil nedotknutelnost monarchie. Božské právo krále Francie bylo potvrzeno veřejným trestním představením hrůzy uprostřed hlavního města Paříže.

Politické důsledky

Královraždy vybičovala emoce. „Dobrý král“, jak byl Jindřich IV. nazýván mnoha svými poddanými, byl upřímně oplakáván.⁹ Nejen v Paříži pociťovalo mnoho lidí opovržení vůči hanebnému královrahovi, jehož krutá poprava byla považována za spravedlivý trest. Takto vděčně krále vnímali současníci náboženských občanských válek, které mezi lety 1562 až 1598 rozdělily Francii konfliktem mezi protestantskými hugenoty a katolickým královským dvorem a zpusťily zemi krutými násilnostmi a ničením.¹⁰ V průběhu dramatických a většinou pronikavých změn se střídaly nestabilní míry katolické koruny s protestantskou menšinou – ve formě „tolerančních ediktů“ – a „náboženské války“. Utvářely se konfesionálně orientované válečné strany a království zabředávalo stále hlouběji do vnitřní krize ohrožující jeho existenci.¹¹

8 R. MOUSNIER, *Königsmord*, s. 43 (ve volném českém překladu).

9 Umělecké ztvárnění Heinrich MANN, *Die Jugend des Königs Henri Quatre, Roman; Die Vollendung des Königs Henri Quatre, Roman*, in: Peter-Paul Schneider (ed.), *Heinrich Mann Gesammelte Werke in Einzelbänden*, Frankfurt am Main 1998.

10 Leopold von RANKE, *Französische Geschichte vornehmlich im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert*, Stuttgart 1852; Julien COUDY (ed.), *Die Hugenottenkriege in Augenzeugenberichten*, München 1980 (dotisk vydání z Düsseldorfu 1965); Georges LIVET, *Les guerres de religion (1559–1598)*, Paris 1985; Michel PERNOT, *Les guerres de religion en France 1559–1598*, Paris 1987; Barbara B. DIFENDORF, *Beneath the Cross. Catholics and Huguenots in Sixteenth-Century Paris*, Oxford 1991; Mack P. HOLT, *The French Wars of Religion, 1562–1629*, Cambridge 1995; Jean P. BARBIER-MUELLER, *La Parole et les Armes. Chronique des Guerres de religion en France (1562–1598)*, Musée internationale de la réforme, Genève 2006.

11 1551: Edikt z Châteaubriantu; 1557: Edikt z Compiègne; 1559: Edikt z Écouenu; 1562: Edikt z Saint-Germain-en-Laye – Krveprolití ve Wassy (Vassy) – první hugenotská

Jindřichu IV. se připisovalo k dobru, že svou chytrou politikou konečně ukončil stále znovu se opakující náboženské války a že tolerančním ediktem z Nantes v roce 1598 vytvořil únosný základ pro soužití katolické většiny a protestantské menšiny v zemi.¹² Zároveň v roce 1598 ukončil mírem ve Vervins válku se Španělskem.¹³ Přísně katolický španělský král z rodu Habsburků Filip II. se zapojil do interního francouzského konfesijního konfliktu na straně militantní katolické válečné strany – Ligy.

Nyní, o dvanáct let později, chtěl ovšem Jindřich IV. válku se Španělskem obnovit – opět válku s habsburským rodem, hegemonem katolictví v Evropě, a s protestantskými spojenci po boku. Tím byly probuzeny vzpomínky na podporu, kterou francouzským hugenotům poskytla německá protestantská knížata, mimo jiné také kalvínské falcké kurfiřtství¹⁴ a vévodství falcko-zweibrückenské.¹⁵

---

válka; 1563: Edikt z Amboise; 1567: Druhá hugenotská válka; 1568: Třetí hugenotská válka; 1570: Mír ze Saint-Germain; 1572: Bartolomějská noc – čtvrtá hugenotská válka; 1573: Pacifikace v Boulogne – obležení La Rochelle; 1574: Pátá hugenotská válka; 1576: Edikt z Beaulieu – šestá hugenotská válka; 1577: Mír z Bergeracu; 1579: Sedmá hugenotská válka; 1580: Mír z Fleix; 1585: Osmá hugenotská válka; 1598: Edikt z Nantes.

12 Ernst HINRICHS, *Fürstenlehre und politisches Handeln im Frankreich Heinrichs IV. Untersuchungen über die politischen Denk- und Handlungsformen im Späthumanismus*, Göttingen 1969; Agnes BECHERER, *Das Bild Heinrichs IV. (Henri Quatre) in der französischen Versepiik (1593–1613)*, Tübingen 1996; Cornel ZWIERLEIN, *Discorso und Lex Dei. Die Entstehung neuer Denkraumen im 16. Jahrhundert und die Wahrnehmung der französischen Religionskriege in Italien und Deutschland*, Göttingen 2006.

13 Arthur Erwin IMHOF, *Der Friede von Vervins 1598*, Aarau 1966.

14 Friedrich von BEZOLD, *Briefe des Pfalzgrafen Johann Casimir mit verwandten Schriftstücken*, I–III, München 1882–1903; Volker PRESS, *Calvinismus und Territorialstaat. Regierung und Zentralbehörden der Kurpfalz 1559–1619*, Stuttgart 1970; Andreas WIRSCHING, *Konfessionalisierung der Außenpolitik. Die Kurpfalz und der Beginn der französischen Religionskriege (1559–1562)*, Historisches Jahrbuch 106, 1986, s. 333–360; Meinrad SCHAB, *Geschichte der Kurpfalz*, II. Neuzeit, Stuttgart 1992; TÝŽ (ed.), *Territorialstaat und Calvinismus*, Stuttgart 1993; Anton SCHINDLING – Walter ZIEGLER, *Kurpfalz – Rheinische Pfalz und Oberpfalz*, in: A. Schindling – W. Ziegler (edd.), *Die Territorien des Reichs, V. Der Südwesten*, Münster 1993, s. 8–49; Eike WOLGAST, *Reformierte Konfession und Politik im 16. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Kurpfalz im Reformationszeitalter*, Heidelberg 1998; TÝŽ, *Konfessionsbestimmte Faktoren der Reichs- und Außenpolitik der Kurpfalz 1559–1620*, in: Heinz Schilling (ed.), *Konfessioneller Fundamentalismus. Religion als politischer Faktor im europäischen Mächtesystem um 1600*, München 2007, s. 167–187; Anton SCHINDLING, *Gab es eine Kurpfälzer Kriegsschuld? Die Pfalzgrafen bei Rhein und die Union 1608 bis 1622*, in: A. Ernst – A. Schindling (edd.), *Union und Liga*, s. 301–341.

15 Karl MENZEL, *Wolfgang von Zweibrücken, Pfalzgraf bei Rhein, Herzog in Baiern, Graf von Veldenz, der Stammvater des bayerischen Königshauses (1526–1569)*, München 1893; Julius NEY, *Pfalzgraf Wolfgang, Herzog von Zweibrücken und Neuburg*, Leipzig 1912; Barbara KURZE, *Pfalzgraf Wolfgang von Neuburg*, in: *Lebensbilder aus dem Bayerischen Schwaben*, VI, München 1958, s. 292–322; Bernard VOGLER,

O válce chystané na rok 1610 věděly nejen osoby v Ravailacově okolí, jejichž tvrzení v něm nechala dozrát rozhodnutí, že zabije krále. Habsburkové – španělský královský dvůr v Madridu, místodržitelství dvůr ve španělském Nizozemí v Bruselu a císařský dvůr v Praze – byli dobře informováni. Zvěsti o chystaném průchodu francouzské armády a brzké válce kolovaly v jižním Nizozemí, Lucembursku a Porýní. Pozoruhodné však bylo, že spolu s nimi se vynořily i zvěsti o chystaném zavraždění francouzského krále. Byla zde přání a obava z války otci fámy? Nebo existovaly skutečné plány spiknutí? Takové zvěsti mohly Ravailaca utvrdit v jeho konání, aniž by on sám musel být součástí úkladu usilujícího o králův život.

Chystaná válka byla chápána nejen Ravailacovými blízkými z lidu a jím samým, ale i mnoha pozorovateli z oblastí možného střetu jako válka náboženská. To by vysvětlovalo Ravailacovu výpověď při výslechu, že se plánuje válka proti papeži.

Spor o jülišsko-klevské dědictví v dolním Porýní od roku 1609, vojenské přípravy francouzského království, protestantské Unie a habsburského rodu vedly ke krizi z blížící se velké války, která se s ohledem na vzrůst politického a konfesijního napětí ve Svaté říši římské nejevila jako nepravděpodobná.¹⁶ Proti tomu však stála skutečnost, že Španělsko uzavřelo dvanáctileté příměří v roce 1604 s Anglií a v roce 1609 s nezávislým severním Nizozemím, republikou Spojeného Nizozemí. Tyto smlouvy chtěly v roce 1610 všechny zúčastněné strany dodržet. Jindřich IV. proto nemohl skutečně doufat, že by nyní mohl opět získat někdejší podporu francouzských hugenotů ze strany Anglie a vzbouřeného severního Nizozemí pro vojenskou akci proti habsburskému rodu na půdě Svaté říše římské. Válka aktivně podněcovaná Jindřichem IV. v sobě skrývala značná rizika. Jindřich IV., v té době šestapadesátiletý, patrně stále ještě spoléhal na svůj dříve prokázaný talent vojevůdce i na Sullym úspěšně spravované francouzské finance. Mimo pozornost se ocitly rostoucí daňová zátěž dopadající na oby-

---

Herzog Wolfgang von Pfalz-Zweibrücken und die Reformation, Blätter für Pfälzische Kirchengeschichte und religiöse Volkskunde 37/38, 1970/1971, s. 659–671; Paul WARMBRUNN, *Pfalz-Zweibrücken, Zweibrückische Nebenlinien*, in: A. Schindling – W. Ziegler (edd.), *Die Territorien des Reichs*, VI. Nachträge, Münster 1996, s. 170–197.

16 Hermann Josef ROGGENDORF, *Die Politik der Pfalzgrafen von Neuburg im Jülich-Klevischen Erbfolgestreit*, Düsseldorf Jahrbuch 53, 1968, s. 1–XVIII, 1–211; Burkhard ROBERG, *Päpstliche Politik am Rhein. Die römische Kurie und der Jülich-Klevische Erbfolgestreit*, Rheinische Vierteljahrsblätter 41, 1977, s. 63–87; TÝŽ, *Zur Quellenlage und Historiographie des Jülich-klevischen Erbfolgestreits*, Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 179, 1977, s. 114–155; TÝŽ, *Der Niederrhein in den Kölner Nuntiaturberichten*, in: Johann F. Gerhard Goeters – Jutta Prieur-Pohl (edd.), *Der Niederrhein zwischen Mittelalter und Neuzeit*, Wesel 1986, s. 169–195.

vatelstvo v zemi a s ní související chybějící ochota k válčení. Nová válka by nebyla populární. Věděl toto král?

Španělský monarcha Filip III., bruselský místodržitelský pár, arcikníže Albrecht Rakouský a Izabela Rakouská, císař Rudolf II. na pražských Hradčanech a jeho bratranec arcikníže Leopold V. Rakouský, který z pověření císaře vojensky obsadil pevnost Jülich, museli ze zprávy o zavraždění Jindřicha IV. pociťovat hlubokou radost a ulehčení. Velká válka, již si habsburské dvory v danou chvíli nepřály, tak byla odvrácena. Ravaillacův čin musel vypadat téměř jako Boží zásah. Totéž si možná myslel i papež Pavel V. v Římě, kde se nikdy nepodařilo očistit od všech pochybností katolictví krále, který od katolické víry dvakrát odpadl a dvakrát se k ní vrátil. Oficiálně byla královražda zatracena jako strašlivý zločin proti Bohem stanovenému pořádku. Katoličtí monarchové věděli také o nebezpečném učení jimi podporovaných jezuitů, že vražda tyрана je za jistých okolností z morálního hlediska dovolena. Domnívali se, že král upřímně poslušný církve se nikdy nemůže stát tyranem, v případě kacírských králů a pokrytců to možná vypadalo jinak.

Válečné tažení naplánované Jindřichem IV. se neuskutečnilo. Regentka Marie Medicejská však odvolala velmi rychle politiku svého zavražděného manžela nejen v tomto bodě. Smrt Jindřicha IV. vedla ke změně paradigmatu ve vnitřní politice Francie.¹⁷ Nyní převzali vedení stoupcem dvorské strany *bons catholiques*, „dobrých katolíků“, k nimž měla královna blízko již předtím. Byli proti králově válce, jejíž cíle a důsledky neschvalovali. Hugeni osobně blízcí Jindřichovi IV., jako jeho důvěrník Sully, byli nyní zbaveni svého vlivu v Paříži. Síly obnovené katolické církve se nadále neomezeně rozpínaly v celé zemi i na královském dvoře. V zahraniční politice se Marie Medicejská vrátila k udržování míru se Španělskem na základě mírové smlouvy z Vervins z roku 1598. Německé protestantské stavy Unie již nyní nebyly pro Francii partnery, proto zůstaly v izolaci.

Ravaillacův krvavý čin ze 14. května 1610 tak rázem změnil souřadnice evropské politiky. Vítězové těchto dnů byli Habsburkové a francouzští *bons catholiques* kolem Marie Medicejské. Naopak mezi poraženými se ocitli francouzští a němečtí protestanti. V dolním Porýní a Vestfálsku se uvolnila cesta pro konsensuální právní řešení sporu o jülišsko-klevské dědictví mezi braniborským kurfiřtem a neuburským falckrabětem, které bylo potvrzeno ve smlouvě z Xanten z roku 1614. Pro vzájemné urovnání již také nepředstavovala žádnou překážku skutečnost, že mezitím vládce Braniborska přestoupil od luteránství ke kalvinismu a zprvu rovněž luteránský falckrabě z Neburku konvertoval ke katolictví. Stavovský systém Říše splnil

---

17 J. Michael HAYDEN, *France and the estates general of 1614*, London-Cambridge 1974.

v dolním Porýní a Vestfálsku opět svoji funkci při udržování míru, když byla odvrácena intervence západoevropských mocností Francie i Španělska a jejich vojenská srážka na říšském území.¹⁸

Královský konvertita

Jülich, Kleve a Berg se jistě nacházely za horizontem Ravaillacova uvažování. Věděl však, že král opakovaně podporoval protestantské zájmy proti katolickým. To vzbuzovalo nejistotu u všech „dobrých katolíků“. Bylo toto slučitelné s povinnostmi „nejkřesťanštějšího krále“, „Roi Très Chrétien“ – monarchy pomazaného posvěceným křížem, jenž vládl Francii, „nejstarší dceři římské církve“? V náboženských válkách mezi lety 1562 a 1598 šlo v neposlední řadě o katolictví francouzské monarchie tváří v tvář šířícímu se rozkolu ve víře.

Pozdější král Jindřich IV. se narodil v roce 1553 jako Jindřich Bourbonský, příslušník vedlejší větve francouzského královského rodu Kapetovců. Zdědil rozsáhlé rodinné državy Bourbonů ve Francii stejně jako malé království Navarra a Béarn v Pyrenejích. Jindřich byl sice nejprve vychováván v katolické víře, ale brzy se přiklonil k protestantskému hnutí, které mělo své centrum v Ženevě za reformátora Jana Kalvína a které v Navarře a Béarnu podporovala Jindřichova matka Jana Albretská. Od počátku náboženských válek v roce 1562 patřil Jindřich Bourbonský k vojenským a politickým vůdcům hugenotů. V roce 1572 nastoupil na dědičný trůn jako Jindřich III., král Navarry a Béarnu.

Mladý navarrský král nyní vystupoval jako klíčová postava v pokusu o smír mezi oběma konfesijními válečnými stranami ve Francii. Manželské spojení Jindřicha Navarrského s Markétou z Valois mělo svést oba tábory dohromady. Markéta z Valois byla dcerou Kateřiny Medicejské, královny-vdovy dominující Paříži, a sestrou tří po sobě vládnoucích francouzských králů. Slavnost u příležitosti uzavření manželství se však změnila v „pařížskou krvavou svatbu“ a do historie vstoupila jako Bartolomějská noc 24. srpna 1572.¹⁹

---

18 Stefan EHRENPREIS, „*Wir sind mit blutigen Köpfen davongelaufen [...]*“. *Lokale Konfessionskonflikte im Herzogtum Berg 1550–1700*, Bochum 1995; TÝŽ, *Die Vereinigten Herzogtümer Jülich-Kleve-Berg und der Augsburger Religionsfrieden*, in: Heinz Schilling – Heribert Smolinsky (edd.), *Der Augsburger Religionsfrieden 1555. Wissenschaftliches Symposium aus Anlaß des 450. Jahrestages des Friedensschlusses*, Augsburg 21. bis 25. September 2005, Münster-Gütersloh 2007, s. 239–267; Stefan EHRENPREIS – Klaus HERDEPE (edd.), *Der Dreißigjährige Krieg im Herzogtum Berg und in seinen Nachbarregionen*, Neustadt an der Aisch 2002; Burkhard DIETZ – Stefan EHRENPREIS (edd.), *Drei Konfessionen in einer Region. Beiträge zur Geschichte der Konfessionalisierung im Herzogtum Berg vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Köln-Bonn 1999.

19 Hermann BAUMGARTEN, *Vor der Bartholomäusnacht*, Strassburg 1882; Philippe ERLANGER, *Bartholomäusnacht. Die Pariser Bluthochzeit am 24. August 1572* („*Le massacre*

Z podnětu Kateřiny Medicejské byl spáchán masakr na hugenotech, kteří se shromáždili v Paříži u příležitosti svatby svého vůdce. Vraždění protestantů se rozšířilo z Paříže po celé zemi. Jindřich Navarrský se pod nátlakem vrátil ke katolické církvi. Papež Řehoř XIII. jeho znovupřijetí písemně potvrdil. Když Jindřich Navarrský ukončil svou vynucenou přítomnost na královském dvoře v Paříži, trávající do roku 1576, znovu se přihlásil k reformované víře a opět převzal vedoucí roli mezi hugenoty.

V osobě Jindřicha III., švagra Jindřicha Navarrského, vládl v Paříži poslední král z linie Valois, patřící k rodu Kapetovců. Sám bez potomků, poslední přeživší syn vdovy po Jindřichu II. Kateřiny Medicejské, bratr a nástupce svých dvou starších bratrů Františka II. a Karla IX., kteří rovněž zůstali bezdětnými. Jeho otec, energický král Jindřich II., zahynul předčasně v roce 1559 následkem zranění při turnaji. Tato smrt zahájila spirálu neštěstí náboženské občanské války. Král Jindřich III. zastával stejně jako jeho matka z rodu Medicejských katolické zájmy koruny, ovšem s mnoha odchylkami, a nakonec se otevřeně postavil na odpor přísně katolické válečné straně Ligy. V roce 1588 krále Jindřicha III. exkomunikoval papež Sixtus V., protože nechal zavraždit vůdce katolické Ligy vévodu Jindřicha de Guise. Jindřich Navarrský byl exkomunikován již v roce 1585 kvůli opětovnému odpadnutí od katolické víry. Oba exkomunikovaní králové Francie a Navarry se nyní spojili a vedli válku proti katolické Lize, která udávala tón v hlavním městě Paříži. Král Jindřich III. byl však 1. srpna 1589 ubodán jako tyran fanatickým dominikánským mnichem.

Bourbon Jindřich Navarrský tak byl podle dynastického dědického práva Kapetovců po vymření linie Valois od roku 1589 právoplatným králem Francie jako Jindřich IV. Umírající král Jindřich III. ještě stihl uznat dědické právo svého bourbonského švagra a spojence, vyžadoval však jeho návrat ke katolické víře. Mohl být odpadlík, jehož exkomunikoval papež, králem Francie?

Přísní katolíci z Ligy tento přístup vážně odmítli a hledali dynastické alternativy. Protestantský Bourbon se zprvu nesetkal v zemi s většinovým uznáním svého nároku na trůn. Jindřich Navarrský ale projevil ochotu a vůli nechat se poučit v náboženských záležitostech. „Paris vaut bien une messe“,

de la Saint-Barthélemy“), München 1966; Ilja MIECK (ed.), *Toleranzedikt und Bartholomäusnacht. Französische Politik und europäische Diplomatie 1570–1572*, Göttingen 1969; Nicola M. SUTHERLAND, *The Massacre of St Bartholomew and the European Conflict 1559–1572*, London 1973; Janine ESTEBE, *Tocsin pour un massacre. La saison des Saint-Barthélemy*, Paris 1975; Robert M. KINGDON, *Myths about the St. Bartholomew's Day Massacres 1572–1576*, Cambridge (Mass.) 1988; Denis CROUZET, *La nuit de la Saint-Barthélemy. Un rêve perdu de la Renaissance*, Paris 1994; Alfred SOMAN (ed.), *The Massacre of St. Bartholomew. Reappraisals and Documents*, Amsterdam 2002.

„Paříž stojí za mši“, tento výrok z jeho úst měl shrnovat výsledek z dosaženého vzdělávání ve víře.²⁰

Dne 25. července 1593 odříkal Jindřich Navarrský v opatském kostele Saint Denis katolické vyznání víry a během mše přijal eucharistii podle katolického ritu. Řada přítomných francouzských biskupů prohlásila exkomunikaci za zrušenou. Ale stačilo to? Mohlo to pochybující přesvědčit? Když král během mše přijímal eucharistii, věřil opravdu, že přijímá tělo a krev Kristovu, nebo si sám pro sebe potají opakoval všechny ty kletby, které Kalvín a jeho stoupenci metali proti papežské mši a transsubstanciaci? Bylo královo přijímání upřímné a platné? Nebo šlo o rouhačské pokrytectví? Na tom závisely blaho i bída celého království.

Akt víry v Saint Denis připravil cestu k *Sacre du Roi*, královské svátosti pomazání a korunovaci francouzských králů. Královská svátost byla vedle dědického práva nejdůležitějším prvkem legitimního králování. Udělení královské svátosti Jindřichu IV. se neodehrávalo na tradičním místě v katedrále v Remeši, jelikož hlavní město Champagne bylo dosud v rukou katolické Ligy. Namísto Remeše bylo zvoleno Chartres. V katedrále Matky Boží v Chartres byl 27. února 1594 Jindřich IV. znamenán nebeským balzámem. Toto křížmo měla podle legendy kdysi snést z nebe holubice u příležitosti křtu franského panovníka Chlodvíka svatým biskupem Remigiem. Od té doby byl balzám uctíván ve svaté lahvičce jako relikvie a symbolické znamení pro křesťanské poslání francouzské monarchie.

Královská svátost vytvářela mystické spojení krále s Bohem. Mystické spojení s lidem musel potvrdit následný akt královského uzdravování. Jak bylo při pomazání krále obvyklé, vydaly se opět tisíce nemocných, trpících krticí, z celé země na cestu do Chartres a čekaly před vraty katedrály na nově pomazaného krále. Během hodiny trvajícího obřadu vkládání rukou a žehnání král léčil nemocné. Vyléčenými a okolostojícími byl tento čin vykládán jako znamení nebes a projev Boží milosti ve prospěch Jindřicha IV. Od této chvíle byl Jindřich IV. i v očích svého lidu právoplatným králem Francie. Bůh si ho zjevně vyvolil. Cesta do Paříže byla nyní volná. Dne 23. března 1594 vstoupil Jindřich do hlavního města a Louvru, tradičního královského zámku na Seině.²¹

Usmíření s papežem na sebe ovšem nechalo ještě téměř dva roky čekat.

---

20 Michael WOLFE, *The conversion of Henri IV, politics, power, and religious belief in early modern France*, Cambridge (Mass.) 1993; Nicola M. SUTHERLAND, *Henry IV of France and the politics of religion 1572–1596*, I. Henry of Navarre: Huguenot protector and heir presumptive, 1572–1589, II. The path to Rome, Bristol 2002.

21 Marc BLOCH, *Die wundertätigen Könige*, s předmluvou Jacquese Le Goffa, München 1998 (česky *Králové divotvůrci. Studie o nadpřirozenosti přisuzované královské moci zejména v Anglii a ve Francii*, Praha 2004).

Teprve 16. září 1595 zrušil papež Kliment VIII. církevní klatbu a dokonce nechal v Římě před bazilikou Panny Marie Větší vztyčit mariánský sloup jako poděkování za královu konverzi. Mohl nyní ještě někdo pochybovat o opravdovosti králova přihlášení se ke katolické víře? Většina Francouzů nyní v králi spatřovala katolíka a bratra ve víře.

Jindřich IV. projevil své nové přesvědčení ve víře podporou katolických reformních sil ve francouzské církvi, především nových mužských a ženských reformních řádů, jejichž usazení ve Francii podporoval. Formálně přijímal pro své království reformní závěry tridentského koncilu. Papež projevil ochotu ke spolupráci a anuloval bezdětné první manželství Jindřicha IV. s Markétou z Valois. Královo druhé manželství, uzavřené roku 1599 s Marií Medicejskou, podtrhlo před poddanými a evropskou veřejností Jindřichův příklon ke katolické, papeži blízké Itálii. Dynastie Medicejských ve Florencii představovala oporu katolictví. I přesto zůstávali někteří katolíci ve Francii podezřívaví. Považovali krále za vychytralého pokrytce a lháře. Jeho činy ho měly usvědčovat z neupřímnosti. V okruhu „dobrých katolíků“ se o králi nehovořilo dobře. Jean Châtel, pařížský student, který se u jezuitů seznámil s učením o vraždě tyrana, se ho pokusil v roce 1594 z náboženských důvodů ubodat dýkou. Atentát se však nezdařil a Châtel byl popraven stejně krutým způsobem jako později Ravaillac.

Náboženský mír a spravedlivá válka

Postoje Françoise Ravaillaca dovolují nahlédnout do dobových nálad a pocitů. Zřetelně se ukazují dvě roviny, ve kterých pokračovaly neshody mezi striktními katolíky na jedné a králem Jindřichem IV. na druhé straně. Jako děličí čáry vystupovaly v první řadě politika vůči protestantům uvnitř země a dále pak zahraniční politika vůči katolickým mocnostem, především Habsburkům. Zdálo se, že na obou rovinách král jednal zásadně odlišně od zájmů katolické církve. Provokoval tak četné „názorové Ravaillaky“, jak francouzský historik Roland Mousnier popsal rozšířená myšlenková rozpolezení. Ti ovšem svá tajná přání nemohli uskutečnit.

Nantským ediktem z roku 1598 ukončil Jindřich IV. 36 let trvající náboženské války ve Francii.²² Toleranční edikt zajistil protestantům za určitých

---

22 Ernst WALDER (ed.), *Religionsvergleiche des 16. Jahrhunderts*, II. Januaredikt 1562. Edikt von Nantes 1598, Bern 21961; Jean DELUMEAU (ed.), *L'acceptation de l'autre. De l'édit de Nantes à nos jours, actes du colloque organisé les 16 et 17 déc. 1998 à Paris au Carrousel du Louvre par le Comité nat. pour le Quatrième Centenaire de l'Édit de Nantes „L'édit de Nantes et l'acceptation de la diversité“*, Paris 2000; Eike WOLGAST, *Religionsfrieden als politisches Problem der frühen Neuzeit*, Historische Zeitschrift 282, 2006, s. 59–96.

podmínek praktikování jejich náboženství v zemi s výjimkou hlavního města Paříže. Byla jim garantována svoboda kultu a organizace. Jako ochrana před přehmaty měla sloužit zabezpečená místa, v nichž zůstaly umístěny protestantské oddíly. Hugenotská armáda z občanské války byla v mírovém stavu předána pod velení hugenotských šlechticů. Takto se hugenotské teritorium především v jižní Francii etablovalo téměř jako stát ve státě, jako enkláva uvnitř království. Bylo ovšem podřízeno královské autoritě. I v hugenotských oblastech musela pro katolíky platit svoboda bohoslužeb, tedy svobodné praktikování náboženství. Monarchie, nejvyšší státní orgány a hlavní město Paříž si měly bez omezení uchovat svůj katolický charakter. Nantský edikt byl v doslovném smyslu toleranční edikt, který předepisoval, aby většina organizovaná státní církví trpěla konfesijní menšinu. Katolická církev pod vládou krále a v těsném spojení s papežem v Římě zůstávala církví státu a velké většiny Francouzů.

Až potud by bylo vše v pořádku. Jindřich IV. ukončil pomocí zákona ve světském státním zájmu desetiletí trvající krvavou občanskou válku.²⁵ Ale za jakou to bylo cenu? Nevyšel svým někdejšími souvěrcům přesto příliš vstříc? Nezvýhodnil nantský edikt v konečném důsledku protestanty, kteří zůstali ozbrojeni a ve svých zabezpečených místech si do určité míry ponechávali v rezervě armádu z občanské války? Kde zůstala povinnost krále navrátit kacířské protestanty zpět do lůna svaté katolické církve? Zapomněl Jindřich IV. na hlavní úkol svého královského úřadu, ochranu křesťanské církve? Hlodající pochyby o vyznání víry a upřímnosti krále se opakovaně vynořovaly mezi jeho katolickými poddanými.

Nepřehlédnutelné válečné přípravy v roce 1610 podezření znovu oživily. Lid byl unaven válkou. Bylo tomu právě dvanáct let od skončení konfesijní občanské války na domácí půdě a války se Španělskem za hranicemi. Hrozily zatěžující válečné daně. Domnělými protivníky byli katoličtí panovníci, domnělými spojenci naopak protestanti. Mohla být taková válka spravedlivá a bohulibá? Neukázal nyní král svou pravou tvář – a sice i sedmnáct let po zdánlivé konverzi pořád tu samou, tvář protestanta a protivníka papeže? Takové pochybnosti o pevnosti postojů Jindřicha IV. kolovaly mezi lidem a blížily se Ravailacovým vizím. Neměl k tomu dokonce vzhledem ke královým válečným plánům právo?

Jindřich IV. chtěl znovu oživit politiku svých předchůdců před vypuknutím francouzských občanských náboženských válek v roce 1562 – zá-

---

25 Friedrich MEINECKE, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte* (= Hrsg. und eingeleitet von Walter HOFER, Friedrich Meinecke Werke, Band 1, München 1963); David BUISSERET, *Henry IV*, London 1984.

sadní rivalitu francouzských králů vůči habsburskému rodu a jimi prosazované univerzální monarchii.²⁴ Králové z rodu Valois František I. a Jindřich II. vedli mezi lety 1521 a 1559 celkem pět válek s císařem Karlem V. a jeho synem Filipem II. Habsburský územní prstenec kolem Francie – od Nizozemí a Lucemburska přes svobodné hrabství burgundské a Milánsko až po Španělsko – měl být alespoň na jednom místě přerušen. To se ovšem nepodařilo ani v Itálii, ani na západě Svaté říše římské. Pouze tři lotrinská biskupství Mety, Toul a Verdun setrvala od roku 1552 jako izolované vnější pozice francouzského království na východě, uprostřed nezávislého, ale v případě pochybnosti Habsburkům nakloněného lotrinského vévodství.²⁵

Králové František I. a Jindřich II. mohli navzájem pospojovat vnitřní katolickou politiku a zahraniční protihabsburskou politiku – tu dokonce ve spojení s protestantskými německými knížaty. O totéž se nyní znovu snažil jejich bourbonský nástupce Jindřich IV. Ale časy se změnilly.²⁶ Konfese se stala vůdčím principem nejen vnitřní, ale mnohdy i zahraniční politiky.²⁷ Před Francií nyní stálo na poli zahraniční politiky rozhodnutí mezi katolickou

---

24 Ilja MIECK, *Die Entstehung des modernen Frankreich 1450–1610. Strukturen, Institutionen, Entwicklungen*, Stuttgart 1982; Peter Claus HARTMANN, *Französische Könige und Kaiser der Neuzeit. Von Ludwig XII. bis Napoleon III., 1498–1870*, München 1994; Franz BRENDLE, *Les relations franco-allemandes au temps de la Réforme*, Les Annales de l'Académie d'Alsace 66, 2000, s. 17–32; TÝŽ, *Karl V. und die reichsständische Opposition*, in: Alfred Kohler – Barbara Haider – Christine Othner (edd.), *Karl V. 1500–1558. Neue Perspektiven seiner Herrschaft in Europa und Übersee*, Wien 2002, s. 691–705; TÝŽ, „Bündnis versus Bekenntnis“. *Philipp der Großmütige von Hessen, die deutschen Protestanten und Frankreich im Zeitalter der Reformation*, Historisches Jahrbuch 122, 2002, s. 87–109; Rainer BABEL, *Deutschland und Frankreich im Zeichen der habsburgischen Universalmonarchie, 1500–1648*, Darmstadt 2005.

25 Gaston ZELLER, *La réunion de Metz à la France (1552–1648)*, I. L' occupation, II. La protection, Paris 1926; Louis CHÂTELLIER, *Lothringen, Metz, Toul, Verdun*, in: A. Schindling – W. Ziegler (edd.), *Die Territorien des Reichs, V. Der Südwesten*, Münster 1993, s. 96–122.

26 Moriz RITTER, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreißigjährigen Krieges (1555–1648)*, I–III, Stuttgart 1889, 1895, 1908; Bruno GEBHARDT, *Handbuch der deutschen Geschichte*, X. Frühe Neuzeit bis zum Ende des alten Reiches (1495–1806): Konfessionelles Zeitalter 1555–1618 (Autor: Maximilian LANZINNER), *Dreißigjähriger Krieg 1618–1648*, (Autor: Gerhard SCHORMANN), Stuttgart 192001; Martin HECKEL, *Deutschland im konfessionellen Zeitalter*, Göttingen 2001; TÝŽ, *Politischer Friede und geistliche Freiheit im Ringen um die Wahrheit. Zur Historiographie des Augsburger Religionsfriedens von 1555*, *Historische Zeitschrift* 282, 2006, s. 391–425.

27 Heinz SCHILLING, *Konfessionalisierung und Staatsinteressen. Internationale Beziehungen 1559–1660*, Paderborn 2007 (= *Handbuch der Geschichte der internationalen Beziehungen*, II); TÝŽ (ed.), *Konfessioneller Fundamentalismus. Religion als politischer Faktor im europäischen Mächtesystem um 1600*, München 2007.

konfesijní variantou nebo mocenskopolitickým státním zájmem. Již před rokem 1610 se Jindřich IV. pokoušel pomocí mocenského vlivu v horní Itálii a Savojsku narušit a zkomplikovat Španělům jejich strategické průchozí vojenské koridory z Milánska přes alpské průsmyky do Nizozemí. Intervence v dolním Porýní plánovaná na rok 1610 se nesla zcela v duchu této politiky proti „španělské cestě“.²⁸ Takto měl být zasažen životně důležitý nerv mocenského postavení habsburského rodu, který představoval pro obklíčenou Francii mimořádnou hrozbu. Co se natrvalo nepodařilo Jindřichovi II. v roce 1552 v Lotrinsku, toho mohlo být snad dosaženo u dolního Rýna. Také politika protestantské Unie ve Svaté říši římské se zaměřovala na to, aby se Habsburkům s pomocí Francie narušila „španělská cesta“ podél Rýna, v nejlepším případě aby se znemožnil dokonce přesun jednotek. Klevské dědictví se jevilo v tomto kontextu jako ona dlouho vytoužená šance.²⁹

Toto byly úvahy chladně kalkulujícího politického zájmu v královském kabinetu. Ale zda či jakým způsobem se to mělo sdělit poddaným, kteří se obávali ubližování katolické víře a vyšších daní? U mnoha Francouzů veskrze oblíbený „dobrý král“ Jindřich IV. zde nechal vzniknout komunikačnímu deficitu. I přes demonstrativní laskavost a blízkost k lidu byl přesto možná stále více izolovaný v Louvru – zvláště když v jeho okolí vzrůstala opozice, diskrétně podporovaná královnou Marií Medicejskou.

Jízda Paříží v neuzavřeném kočáře bez tělesné stráže 14. května 1610 svědčí o králově pocitu bezpečí a důvěře. Ale Ravaillacův čin dokazuje, že v jeho vnímání skutečnosti existovaly trhliny. Pokud je pravdou tvrzení, že ve Francii žili četní „názoroví Ravaillacové“, je zřejmé, že Jindřich IV. se svým válečným projektem špatně odhadl situaci. To platí nejen s ohledem na

---

28 Rudolf REUSS, *Zwei Lieder über den Diebskrieg oder Durchzug des navarrischen Kriegsvolkes im Elsass (1587), mit historischer Einleitung und ungedruckten Beilagen*, Straßburg 1874; TÝŽ (ed.), *Die Beschreibung des bischöflichen Krieges anno 1592, eine Strassburger Chronik mit Anmerkungen und ungedruckten Beilagen*, Strassburg 1878; Geoffrey PARKER, *The army of Flanders and the Spanish road, 1567–1659. The logistics of Spanish victory and defeat in the Low Countries' wars*, Cambridge (UK) 1972; Volker PRESS, *Graf Otto von Solms-Hungen und die Gründung der Stadt Mannheim*, Mannheimer Hefte 1, 1975, s. 9–23; Franz BRENDLE, *Reformation und konfessionelles Zeitalter*, in: Michael Erbe (ed.), *Das Elsass. Historische Landschaft im Wandel der Zeiten*, Stuttgart 2002, s. 61–84.

29 Moriz RITTER (ed.), *Briefe und Acten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, auf Veranlassung und mit Unterstützung der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, III. Der Jülicher Erbfolgekrieg, München 1877; Winfried SCHULZE (ed.), *Friedliche Intentionen – kriegerische Effekte. War der Ausbruch des Dreißigjährigen Krieges unvermeidlich?*, St. Katharinen 2002; Friedrich BEIDERBECK – Gregor HORSTKEMPER – Winfried SCHULZE (edd.), *Dimensionen der europäischen Außenpolitik zur Zeit der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*, Berlin 2003.

ochotu země k válčení, ale také s ohledem na očekávaná spojenectví po vypuknutí války. Ale možná král beztoho myslel pouze na krátkodobou demonstraci moci v polním ležení a vyřešení otázky jülišsko-klevského dědictví? To nevíme. Stejně jako v případě mnoha dobových aktérů, kteří přišli náhle o život, neznáme ani poslední politické plány Jindřicha IV. To má jeho smrt společné s úmrtími švédského krále Gustava Adolfa a Albrechta z Valdštejna.³⁰

Krvaví svědkové monarchie

Zavraždění francouzského krále Jindřicha IV. nebylo jedinou politickou vraždou ve věku konfesionalizace. Vraždění o Bartolomějské noci roku 1572, zavraždění nizozemského povstaleckého vůdce Viléma Nasavsko-Oranžského roku 1584, popravu Marie Stuartovny roku 1587, neúspěšné spiknutí proti anglickému králi Jakubovi I. roku 1605 a vraždu Albrechta z Valdštejna roku 1634 je možné na tomto místě uvést jako další ukázkové příklady. Konfesijní spor mezi navzájem se oddělujícími a spolu bojujícími křesťanskými církvemi hrál při těchto i jiných aktech vraždění jako motiv k činu více či méně důležitou roli. Soudobé učení o vraždě tyрана spatřovalo jedno možné kritérium pro definování tyranství právě ve špatné náboženské politice vládce, jestliže utlačoval a poškozoval pravdu ve víře. Proti tyranovi byl nástroj královraždy z morálního hlediska povolen. Tak učili kalvinističtí monarchomachové a jezuité.³¹

Ovšem prakticky žádná z uvedených vražd nebyla motivována čistě nábožensky.³² Nejvíce tomu asi odpovídá vražedný akt spáchaný Françoisem

---

30 Franz BRENDLE – Anton SCHINDLING (edd.), *Religionskriege im Alten Reich und in Alteuropa*, Münster 2010.

31 Jürgen DENNERT (ed.), *Beza, Brutus, Hotman. Calvinistische Monarchomachen*, Köln 1968; Hartmut KRETZER, *Calvinismus und französische Monarchie im 17. Jahrhundert. Die politische Lehre der Akademien Sedan und Saumur; mit besonderer Berücksichtigung von Pierre Du Moulin, Moyse Amyraut und Pierre Jurieu*, Berlin 1975.

32 Anton SCHINDLING, *Religionskriege als Gerechte Kriege? Waffengewalt im Zeichen von Humanismus, Reformation und Gegenreformation*, in: Julia Dietrich – Uta Müller-Koch (edd.), *Ethik und Ästhetik der Gewalt*, Paderborn 2006, s. 177–198; TÝŽ, *Gerechte Kriege im Zeitalter der Glaubenskämpfe? Krieg und Religion im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Friedrich Edelmayer – Martina Fuchs – Georg Heilingsetzer – Peter Rauscher (edd.), *Plus ultra. Die Welt der Neuzeit. Festschrift für Alfred Kohler zum 65. Geburtstag*, Münster 2008, s. 191–210; TÝŽ, *Gab es Religionskriege in Europa? Landfrieden und Völkerrecht statt Glaubenskampf und „Strafgericht Gottes“*, in: Axel Gotthard – Andreas Jakob – Thomas Nicklas (edd.), *Studien zur politischen Kultur Alteuropas. Festschrift für Helmut Neuhaus zum 65. Geburtstag*, Berlin 2009, s. 275–298; TÝŽ, *Türkenkriege und „konfessionelle Bürgerkriege“. Erfahrungen mit „Religionskriegen“ in der Frühen Neuzeit*, in: Andreas Holzem (ed.), *Krieg und Christentum. Religiöse Gewalttheorien in der Kriegserfahrung des Westens*, Paderborn 2009, s. 596–621.

Ravaillacem. Jako jediný z pachatelů také vzdáleně připomíná náboženské fundamentalistické sebevražedné atentátníky současnosti. Jindřich IV. musel zemřít kvůli náboženství. Ale ze zbožnosti také Ravaillac přijal a pře-trpěl svůj krutý osud jako pokání. Tak se stali oba – král i jeho vrah – krvavými svědky monarchie ve Francii. Král jako představitel národního státního zájmu, který hledal urovnání mezi konfesemi a nadřazoval světské zájmy státu partikulárním zájmům konfesí. Vrah jako ten, kdo připomíná přísně náboženský charakter nejkřesťanštějšího království, vyvoleného skrze pomazání nebeským křížem.

Přeložil Václav Pražák

Das Attentat auf König Heinrich IV. von Frankreich. Der politische Mord im konfessionellen Zeitalter

ANTON SCHINDLING

Am 14. Mai 1610 wurde König Heinrich IV. von Frankreich bei einer Kutschfahrt durch Paris mitten in der Hauptstadt erdolcht. Der Attentäter François Ravallac war ein Mann aus dem Volk. Er wurde auf der Stelle gefangen genommen. Von dem obersten Gerichtshof Frankreichs, dem Parlament von Paris, wurde er unter Anwendung der Folter verhört. Die Richter wollten Angaben über Hintermänner und eine Verschwörung erzwingen. Ravallac bestand jedoch auch unter Folterqualen darauf, als einzelner und auf eine direkte Weisung Gottes gehandelt zu haben. Der König sei dabei gewesen, der katholischen Kirche schwer zu schaden, da er einen Krieg gegen den Papst vorbereitete, dafür mit auswärtigen Protestanten zusammenarbeitete und ohnehin in Frankreich die Ketzerei begünstigte. Die Konversion Heinrichs IV. zur katholischen Kirche sei eine Lüge und Tat der Heuchelei gewesen.

„Ravallacs der Gesinnung nach“ gab es in Frankreich nicht wenige. Diese „guten Katholiken“ glaubten nicht an die Ernsthaftigkeit der Rückkehr Heinrichs von Navarra zur katholischen Kirche, der sich nur durch den Übertritt die allgemeine Anerkennung als König von Frankreich hatte sichern können. Nach dynastischer Erbfolge stand dem Bourbonen der Thron zwar ohnehin zu, nachdem die Linie Valois der Königsdynastie der Kapetinger mit Heinrich III. 1589 ausgestorben war. Aber erst die formelle Konversion eröffnete Heinrich IV. 1592 den Weg zur rituellen Königssalbung und in die Hauptstadt Paris. Mit dem Toleranzedikt von Nantes für die Protestanten beendete er 1598 die Religionskriege, die Frankreich seit 1562 zerrissen und verwüstet hatten. In der Schlussphase hatte sich auf der Seite der katholischen Bürgerkriegspartei auch die europäische Vormacht des Katholizismus, das habsburgische Spanien, in die französischen Religionskriege eingeschaltet. Auch mit Madrid schloss Heinrich IV. 1598 Frieden.

1610 bereitete der König jedoch einen neuen Krieg gegen das Haus Habsburg vor. Er wollte am Niederrhein in den Erbfolgestreit um die Herzogtümer Jülich, Kleve und Berg intervenieren und eine prohabsburgische Lösung verhindern. Die Gegner waren die habsburgischen Höfe in Madrid, Brüssel und Prag. Ein Bündnis suchte der König mit den protestantischen deutschen Reichsständen, die sich in der Union unter Führung der Kurpfalz zusammengeschlossen hatten. Wegen der direkten Nachbarschaft von Jülich und Kleve zu den spanischen Niederlanden und der spanischen Militärstraße von Brüssel nach Mailand war die Konstellation sehr heikel. Angesichts der Kriegsdrohung am Rhein brachte die Ermordung Heinrichs IV. eine unerwartete Wendung. Die Gewinner waren die Habsburger und die katholischen Stände im Heiligen Römischen Reich, die Verlierer die Protestanten in Europa und innerhalb Frankreichs. Die Königinwitwe Maria von Medici änderte sofort die Ausrichtung der französischen Außenpolitik und suchte jetzt das Einvernehmen mit dem katholischen Spanien. Anhänger der Partei der „guten Katholiken“ am Pariser Hof und in ganz Frankreich konnten zufrieden sein. Der Königsmörder Ravallac, der vor dem Rathaus von Paris grausam hingerichtet wurde, hätte somit sein Ziel einer Änderung der Politik in Frankreich erreicht. War er nun ein verblendeter Fanatiker oder ein Blutzeuge für den katholischen Charakter des Königtums in Frankreich? Als solcher hat er sich wohl selbst bis zu seinem blutigen Ende gesehen.

Übersetzt von Autor

STUDIE

Sovětská zahraniční politika a Osmanská říše na přelomu let 1917 a 1918*

PETR NOVÁK

Dějiny závěrečné etapy první světové války mají spoustu bílých, nepopsaných míst. A to často na okraji jinak velmi diskutovaných témat, jakým je například otázka míru mezi sovětským Ruskem a mocnostmi Čtyřspolku na přelomu let 1917 a 1918. Jedním z bílých míst jsou i vztahy mezi nově se ustavivším sovětským Ruskem a dožívající Osmanskou říší, respektive problematika rané sovětské zahraniční politiky vůči Osmanské říši. V odborné literatuře, západní, ruské, respektive sovětské, i turecké, byla a dosud stále je tato problematika obvykle zastíněna „velkými“ tématy charakteristickými pro daný čas a prostor.¹ Sovětská a posléze ruská historiografie sovětské zahraniční

PETR NOVÁK: Soviet Foreign Policy and the Ottoman Empire toward the end of 1917 and in early 1918

This study is devoted to Soviet foreign policy towards the Ottoman Empire in the years 1917 and 1918. Following a short survey of contemporary research on these questions, the author focuses upon an analysis of goals which Soviet foreign policy pursued in relation to the Ottoman Empire in the period under research and problems involved with them which it had to face. From this point of view he pays attention to both Soviet peace initiatives from November 1917 and, primarily, to the steps taken by Soviet Russia during the course of peace talks in Brest-Litovsk. In his conclusion the author outlines the three disputed issues of the Soviet-Ottoman relationships at that time, which Soviet foreign policy failed to resolve successfully.

Key words: Soviet Russia, the Ottoman Empire, foreign policy, relationships, World War I, the Peace Treaty of Brest-Litovsk, 1917–1918

---

politiky téměř vždy věnovala větší pozornost otázkám vzájemných vztahů s Německem, resp. Rakousko-Uherskem, zatímco v případě anglických, amerických, tureckých apod. prací o osmanské zahraniční politice tvoří tato problematika jen nevelký epilog na konci dějin první světové války.²

Zde se zjevně odráží skutečnost, že Německo (méně to již platí o Rakousko-Uhersku) bylo na rozdíl od Osmanské říše pro sovětskou vládu ve sledovaném období prvořadým protivníkem. V tomto duchu celou věc pojímal již dobový sovětský oficiální výklad zahraniční politiky sovětské vlády, zaznávající mj. v projevech čelných sovětských představitelů, jejich zahraničně-politických expoze před sjezdy sovětů a různými stranickými grémii, jakož i v jejich publicistické činnosti.

Naproti tomu nevelký zájem o mírová jednání ze strany historiků osmanské zahraniční politiky je způsoben především okolností, že se jednalo o krátkodobou (a v konečném výsledku neúspěšnou) epizodu v závěrečné fázi dějin Osmanské říše. Zmiňovaná problematika proto chybí i ve většině prací o sovětsko-tureckých vztazích, ať už se jedná o práce ruských, sovětských, tureckých či dalších autorů. Většina studií na toto téma totiž da-

---

* Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2011–203505 zpracovávaného na Univerzitě Karlově v Praze, Fakultě sociálních věd.

- 1 Pro obecný kontext viz následující práce: Heiko HAUMANN, *Geschichte Russland*, München 1996; Manfred HILDEMEIER, *Geschichte der Sowjetunion 1917–1991*, München 1998; Nicholas Valentine RIASANOVSKY, *A History of Russia*, New York 2005; Ronald Grigor SUNY, *The Cambridge History of Russia*, III, Cambridge 2006. K sovětské zahraniční politice ve sledovaném období viz Helmut ALRICHTER, *Staat und Revolution in Sowjetrussland 1917–1922/23*, Darmstadt 1996; Richard K. DEBO, *Revolution and Survival. The Foreign Policy of Russia, 1917–1918*, Toronto 1979; TÝŽ, *Survival and Consolidation. The Foreign Policy of Soviet Russia, 1918–1921*, Buffalo 1992; Piero MELOGRANI, *Lenin and the Myth of World Revolution. Ideology and Reasons of State, 1917–1920*, New Jersey 1990; Ivar SPECTOR, *The Soviet Union and the Muslim World 1917–1958*, Seattle 1959; Teddy James ULDRICKS, *Diplomacy and Ideology. The Origins of Soviet Foreign Relations, 1917–1930*, Beverly Hills 1979. K závěrečné fázi dějin Osmanské říše a její zahraniční politice viz: Matthew S. ANDERSON, *The Eastern Question, 1774–1923. A Study of International Relations*, London–New York 1966; Roderick H. DAVISON, *Essays in Ottoman and Turkish History*, Austin–London 1990; William HALE, *Turkish Foreign Policy 1774–1999*, London 2000; Patrick Balfour KINROSS, *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of Turkish Empire*, New York 1977; Jacob M. LANDAU, *Pan-Turkism in Turkey*, London 1981; Bernard LEWIS, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford 1961; Stanford JAY – Ezel Kural SHAW, *History of Ottoman Empire and Modern Turkey*, I, II, Cambridge 1977; Ulrich TRUMPERER, *Germany and Ottoman Empire, 1914–1918*, Princeton 1968; Erik Jan ZÜRCHER, *Turkey. A Modern History*, London 1993.
- 2 Srov. např. Vladimír Michajlovič CHVOSTOV a kol., *Dějiny diplomacie*, II, Praha 1965, s. 114nn.; Alexandr Valerianovič VACHRAMEJEV – Sergej Georgijevič KULEŠOV, *Očerki istorii sovětskoj vněšnej politiki (1917–1991gg.)*, Moskva 2007, s. 10nn., respektive William HALE, *Turkish Foreign Policy 1774–2000*, London–Portland 2000.

tuje počátek sovětsko-tureckých vztahů až od navázání kontaktů mezi sovětským Ruskem a kemalistickým Tureckem (tj. lety 1919 a 1920), zcela pomějíce období let 1917 a 1918.³

Sovětské Rusko bylo nuceno vyrovnat se ve vztahu k Osmanské říši v období, které můžeme na jedné straně vytýčit 7. listopadem 1917 – dnem vzniku sovětského režimu – a na druhé straně 3. březnem 1918 – dnem podpisu brest-litevské mírové smlouvy, s několika problémy. V první řadě to bylo uzavření míru a s ním úzce související otázka aktivizace národně-osvobozenického hnutí v Osmanské říši, od jehož nárůstu si sovětské představitelé slibovali pomoc při oslabení evropského kapitalismu. Dále šlo o dosažení příznivého uspořádání poměrů ve východní Anatólíi a v přilehlé oblasti severozápadní Persie. Jak se s těmito problémy nově se konstituující sovětská zahraniční politika vypořádala? Na to se pokusíme odpovědět ve studii, která se soustředí na politické a vojenské aspekty dané problematiky.

Základní vydaný pramen k dané problematice představuje první díl edice sovětských diplomatických dokumentů *Dokumenty vnějšej politiky SSSR*,⁴ který přináší řadu materiálů k nejdůležitějším epizodám sovětské politiky vůči Osmanské říši. Pro doplnění některých dílčích otázek a celkového kontextu sovětské zahraniční politiky pak byly využity i další edice.⁵ Omezený rámec studie neumožnil opřít se o studium archivních pramenů, uložených t. č. zejména v Archivu zahraniční politiky Ministerstva zahraničních věcí Ruské federace v Moskvě a v Ruském státním historickém archivu sociálně-politických dějin, taktéž se sídlem v Moskvě. Studie si proto neklade nárok na úplné vyčerpání dané problematiky.

Pokud jde o literaturu, základní informace k sovětské zahraniční politice ve sledovaném období přináší práce L. N. Něžinského⁶ a dále práce A. V. Vachramejeva a S. G. Kulešova.⁷ Sovětskou zahraniční politiku v období

---

3 Čestnou výjimku tu tvoří práce dvojice sovětských autorů Manvela Arsenoviče GAS-RATJANA a Petra Pavloviče MOISEJEVA, *SSSR i Turcija. 1917–1979*, Moskva 1981.

4 *Dokumenty vnějšej politiky SSSR*, I. (dále jen DVP SSSR I). K vydání připravili I. N. ZEMSKOV – S. M. MAJOROV – I. V. SADČIKOV – V. M. CHVOSTOV – B. Je. ŠTEJN, Moskva 1957.

5 Zejména edice protokolů z brestlitevské mírové konference *Mirnyje peregovory v Brest-Litovske*, I. Pod redakcí Adolfa Abrahamoviče JOFFE, Moskva 1920 a dále edice protokolů ze zasedání Ústředního výboru Sociálně demokratické dělnické strany Ruska [bolševiků] – *Protokoly Centralnogo komitěta RSDRP/b/*. K vydání připravili N. I. AFANASJEV – N. T. GORBUNOVA, Moskva 1958.

6 Leonid Nikolajevič NĚŽINSKIJ, *V intěresach naroda ili vopreki im? Sovětskaja meždunarodnaja politika v 1917–1933 godach*, Moskva 2004.

7 Alexandr Valerianovič VACHRAMEJEV – Sergej Georgijevič KULEŠOV, *Očerki istorii sovětskoj vnějšej politiky (1917–1991gg.)*, Moskva 2007.

před a v průběhu brestlitevských mírových rozhovorů mapuje klasická práce Johna W. Wheelera-Benneta.⁸ Množství cenných údajů k vývoji vztahů mezi sovětským Ruskem a Osmanskou říší přináší starší relativně stručná práce sovětských autorů M. A. Gasratjana a P. P. Moisejeva.⁹ Politikou Osmanské říše a pozdějšího kemalistického Turecka ve vztahu k sovětskému Rusku (ale také k Velké Británii), zejména s ohledem na Zakavkazsko, se zabývá práce tureckého historika Bülena Gökaye.¹⁰

Dějiny zahraniční politiky každého státu, počítaje v to i sovětské Rusko, nelze ztotožňovat s diplomatickými dějinami. Zahraniční politika zahrnuje mnoho vrstev. Ovlivňuje ji celá řada vnějších i vnitřních vzájemně propojených faktorů, počínaje geografickým prostředím a geopolitickými a historickými okolnostmi (např. množství aktérů mezinárodních vztahů v daném regionu, povaha vztahů /respektive rovnováha či nerovnováha sil/ mezi nimi apod.), přes domácí sociální a ekonomické podmínky, politické uspořádání, charakter oficiální ideologie a její vztah k realitě, až po vzájemné vztahy jednotlivých tvůrců zahraniční politiky. Její úspěšnost pak ovlivňuje vzájemný poměr těchto faktorů, od kterého se odvíjí také určení, zda má zahraniční politika tvořit nástroj sloužící za účelem dalšího rozvoje státu k udržení či ke změně stávajícího mezinárodního pořádku, či naopak prostředek k řešení vnitropolitických problémů (v takovém případě ovšem splývá s vnitřní politikou a stává se neefektivní). Zahraniční politiku každého státu proto nelze posuzovat izolovaně, ale naopak vždy v rámci širších vnějších i vnitřních souvislostí.

Každý stát se prostřednictvím zahraniční politiky obvykle snaží zajistit svou suverenitu a teritoriální celistvost, národní bezpečnost a maximálně výhodné podmínky pro svůj další rozvoj, respektive realizovat své specifické zájmy. Nejinak tomu bylo i v případě sovětského Ruska, jakkoliv ve sledovaném období probíhaly o povahu jeho zahraniční politiky vášnivé spory (v první řadě o to, zda nový sovětský stát vůbec něco, jako je zahraniční politika, potřebuje). Rozhodující vliv při formování sovětské zahraniční politiky sehrála ideologie marxismu, respektive její specifické pojetí Vladimírem Iljičem Leninem, chápající vývoj lidské společnosti jako zákonitý

---

8 John Wheeler-BENNET, *Brestskij mír. Pobědy i poraženija sovětskoj diplomatii*, Moskva 2009.

9 Manvel Arsenovič GASRATJAN – Petr Pavlovič MOISEJEV, *SSSR i Turcija. 1917–1979*, Moskva 1981.

10 Bülent GÖKAY, *Clash of Empires. Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism, 1918–1923*, London–New York 1997. Český pendant k této práci tvoří monografie Jana WANNERA, *Krvavý zrod moderního Turecka. Ankara mezi Londýnem a Moskvou*, Praha 2009.

a nevyhnutelný přechod od kapitalismu k socialismu a komunismu. Lenin se ve shodě s čelnými teoretiky marxismu domníval, že k tomuto přechodu dojde prostřednictvím světové proletářské revoluce. Na základě teze o nerovnoměrnosti hospodářského a politického vývoje kapitalismu v jednotlivých zemích nicméně počítal s tím, že revoluce může ze začátku zvítězit pouze v jedné nebo několika málo zemích, a poté se z nich s menší či větší přestávkou šířit dále.¹¹ Země, ve kterých by socialismus již zvítězil, by v takovém případě šíření revoluce všemožně podporovaly. Ze strany dosud kapitalistických zemí by jim ovšem kvůli tomu hrozilo akutní nebezpečí. Za jediný způsob, jak zajistit přežití socialismu, proto Lenin považoval úplné vítězství světové revoluce. Dokud by k němu nedošlo, bylo zároveň nutné zajistit co nejvýhodnější podmínky pro přežití socialistických zemí během jejich kratší či delší koexistence s kapitalistickými protivníky.¹²

Hlavní roli v tomto schématu hrálo Rusko, kterému Lenin přisoudil roli rozbušky světové revoluce. Pro nově vzniklou sovětskou zahraniční politiku z toho od začátku vyplýval úkol sledovat dva ne zcela sourodé cíle: 1) iniciovat a podporovat světovou revoluci, která jediná mohla zajistit podmínky k úspěšnému budování socialistické společnosti v sovětském Rusku, 2) co nejrychleji vyvést sovětské Rusko z války a zajistit mu výhodné podmínky pro další existenci.¹³

Důležité místo v Leninově schématu připadalo také dalším evropským zemím, zejména Německu. Našlo se v něm však místo i pro země, jako byla Osmanská říše. Jaké místo jí v tomto schématu přisoudil? Lenin řadil tento stát mezi země závislé a vykořisťované evropským kapitalismem.¹⁴ Existenci závislých zemí považoval za nevyhnutelný důsledek vývoje moderního kapitalismu a jeho snahy o rozdělení světových trhů. V případě Osmanské říše dokonce soudil, a nikoliv nesprávně, že boj o to, kdo ji bude ovládat, byl jedním z důležitých cílů obou stran účastnících se světové války.¹⁵ Již před vypuknutím světové války si Lenin nicméně povšiml skutečnosti, že proti této závislosti na kapitalistických mocnostech se v závislých zemích zformovalo buržoazně-demokratické hnutí za nezávislost.¹⁶ Lenin toto hnutí uvítal, při-

---

11 Leonid Nikolajevič NĚŽINSKIJ, *V zájmech národa ili vopreki im? Sovětskaja meždunarodnaja politika v 1917–1933 godach*, Moskva 2004, s. 11nn.

12 *Tamtéž*.

13 *Tamtéž*, s. 10.

14 Viz např. šestou část Leninovy práce *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu*. Viz Vladimír Iljič LENIN, *Sebrané spisy*, sv. 27, Praha 1986, s. 392nn.

15 Vladimír Iljič LENIN, *O národnostní a koloniální otázce*, Praha 1958, s. 368–369.

16 Viz např. Leninovy články *Demokracie a narodnictví v Číně*, *Historický osud učení Karla Marxe*, *Probuzení Asie a Zaostalá Evropa a pokroková Asie* z let 1912–1913. Viz V. I. LENIN, *O národnostní a koloniální otázce*, s. 58–64, 74–75, 78–79 a 82–83.

čemž v něm spatřoval důležitého spojence evropského proletariátu, jehož konečné vítězství mělo osvobodit národy nejen evropské, ale také asijské. Úkolem socialistů proto podle Lenina bylo v maximální možné míře boj závislých zemí, počítaje v to i Osmanskou říši, podpořit. Jeho úspěch totiž mohl vést k oslabení koloniálních mocností a napomoci tak k vítězství světové revoluce.

Výše uvedený úkol však byl v případě Osmanské říše komplikován několika okolnostmi (např. na rozdíl od případu další blízkovýchodní země – Afghánistánu). V první řadě to byla skutečnost, že mezi oběma zeměmi panoval válečný stav. Osmanská říše, jedna z mocností Čtyřspolku, se v okamžiku převzetí moci bolševiky již více než tři roky nacházela ve válce s Ruskem. Rusko-osmanské bojiště hrálo z ruského hlediska obecně vedlejší roli, ačkoliv zvláště Kavkazská fronta vážala značné síly ruské armády, které by bývalo bylo možné užít jinde. Válečné události na rusko-osmanském bojišti (jak pozemním, tak námořním) se však na rozdíl od situace na východní frontě vyvíjely po většinu času ve prospěch ruských zbraní a ruská vojska v okamžiku říjnové revoluce dokonce okupovala velkou část východoanatolských provincií Osmanské říše.

Druhou podstatnou komplikaci představovala historická zátěž z minulosti, kdy carské Rusko vystupovalo proti Osmanské říši jako agresor, účastnilo se jejího pozvolného dělení a vměšovalo se do jejích vnitřních záležitostí. Pokud měla sovětská zahraniční politika vůči Osmanské říši dosáhnout vytčeného cíle, tj. aktivizovat národně-osvobozené hnutí a s jeho pomocí oslabit evropský kapitalismus, bylo v první řadě zapotřebí uzavřít s Osmanskou říší mír¹⁷ a dále získat tamní národy důsledným odmítnutím dosavadní ruské politiky vůči této zemi. Uzavření míru se proto stalo, stejně jako v případě Německa a Rakousko-Uherska, prvořadým sovětským cílem ve vztahu k Osmanské říši. Ale stejně jako v případě obou uvedených mocností se mírová jednání od počátku nevyvíjela podle sovětských představ.

Základní sovětské představy o mírovém uspořádání s mocnostmi Čtyřspolku, počítaje v to i Osmanskou říši, byly vtěleny do dvou dokumentů. Prvním z nich byl Dekret o míru, koncipovaný V. I. Leninem a schválený z jeho popudu 8. listopadu 1917¹⁸ II. Všeruským sjezdem sovětů dělnických, vojenských a rolnických zástupců. Dokument byl Leninem společně s příslušnou zprávou připraven za velmi krátkou dobu – prakticky již druhého dne po pře-

---

17 Uzavření míru kromě toho bylo pro sovětskou vládu důležité i z vnitropolitických důvodů – umožnilo by jí stabilizovat své postavení na domácí scéně.

18 Všechna data jsou uváděna podle gregoriánského kalendáře.

vzetí moci bolševiky, tj. během 8. listopadu 1917, a již téhož dne večer byly oba dokumenty Leninem přečteny na zasedání Všeruského sjezdu sovětů.¹⁹

Sovětská vláda prostřednictvím Dekretu o míru navrhovala všem do války zapojeným národům a jejich vládám ukončit válku a uzavřít demokratický a spravedlivý mír bez anexí a válečných náhrad. Současně v dekretu vyjasňovala, co rozumí pod pojmem anexie: „Jakékoliv připojení malé a slabé národnosti k velkému a silnému státu bez přesně, jasně a dobrovolně vyjádřeného souhlasu přání této národnosti, nezávisle na tom, kdy bylo toto násilné připojení provedeno, nezávisle také na tom, nakolik rozvinutý nebo zaostalý je násilně připojený nebo v hranicích daného státu násilně udržovaný národ.“²⁰ Kromě toho se sovětská vláda v dekretu jednoznačně vyslovila také ve prospěch práva na sebeurčení: „Jestliže je jakýkoliv národ udržován v hranicích daného státu násilím, jestli mu, navzdory vyjádřenému přání ... není poskytnuto právo svobodným hlasováním, při plném stažení vojsk národa, který jej připojil nebo vůbec silnějšího národa, rozhodnout bez nejmenšího přinucení otázku formy státní existence tohoto národa, tak je jeho připojení anexí.“²¹ Současně s tím se sovětská vláda přihlásila k principu veřejné diplomacie a odmítla veškeré tajné dohody o rozdělení sfér vlivu z dřívější doby. V návaznosti na to vyzvala všechny vlády válčících států ihned začít rozhovory o uzavření míru podle výše uvedených zásad a navrhla okamžitě uzavření příměří na dobu tří měsíců, během kterého by bylo možno tyto rozhovory dovést k úspěšnému konci.²²

Leninovi a jeho spolupracovníkům nešlo v první řadě o jednání s vládami nepřátelských zemí. Lenin předpokládal, že většina vlád na Dekret o míru ani nebude reagovat. Doufal však, že dekret přivede k boji za mír proletariát válčících zemí i obyvatelstvo kolonií a zemí závislých či polozávislých na „imperialistických“ mocnostech Evropy.²³ Lenin předpokládal, že ve všech válčících zemích a zejména v Německu brzy vypukne proletářská revoluce, která definitivně a pro vždy vyřeší problém války a míru a současně vytvoří nejvýhodnější podmínky pro vybudování socialismu v Rusku. Dekret o míru proto měl být v první řadě „poslední kapkou“, která přeplní číši trpělivosti proletariátu.²⁴

---

19 Alexandr Valerianovič VACHRAMEJEV – Sergej Georgijevič KULEŠOV, *Očerki istorii sovětskoj vněšnej politiki (1917–1991gg.)*, Moskva 2007, s. 4.

20 DVP SSSR I, č. 2, s. 12.

21 *Tamtéž.*

22 *Tamtéž*, s. 13.

23 L. N. NĚŽINSKIJ, *V intěresach naroda ili vopreki im?*, s. 15.

24 John Wheeler WHEELER-BENNET, *Brestskij mir. Pobědy i poraženija sovětskoj diplomatii*, Moskva 2009, s. 76–77.

Zatímco Dekret o míru měl obecný charakter, druhý dokument – „Prohlášení předsedy Rady lidových komisařů V. I. Lenina a lidového komisaře pro národnosti J. V. Stalina ke všem pracujícím muslimům Ruska i východu“ z 20. listopadu 1917²⁵ – již blíže načrtl hlavní zásady sovětské politiky vůči Osmanské říši. Cílem prohlášení bylo získat pro světovou revoluci muslimské obyvatelstvo žijící v Rusku i mimo něj.²⁶ Zatímco v prvním případě autoři prohlášení sledovali čistě vnitropolitické cíle, v druhém jim šlo především o aktivizaci národně-osvobozeneckého hnutí v asijských zemích s cílem oslabit evropské mocnosti.²⁷ Prohlášení proto obsahovalo výzvu zahájit odpor proti válku vedoucím mocnostem Evropy a zároveň výčet praktických kroků, kterými se sovětská vláda distancovala od dřívější politiky carské a prozatímní vlády vůči těmto zemím.

Ve vztahu k Osmanské říši bylo v prohlášení oznámeno anulování válečných dohod o jejím rozdělení, na jejichž základě mělo carské Rusko získat Cařihrad a podstatnou část východní Anatólie.²⁸ Sovětské Rusko se zároveň vyslovilo proti záborům cizích zemí. Cařihrad měl být zachován muslimům. Východoanatolským Arménům však mělo být zaručeno právo svobodného určení jejich politického osudu.

Otázka světové revoluce byla v prohlášení pojata v jejím širším významu, tj. ne nutně jako revoluce proletářská, ale jako revoluce obecně demokratická, protikoloniální a protiimperialistická. Prohlášení také úzce navazovalo na Dekret o míru a zejména pak na jím vyhlášený princip národního sebeurčení. Ovšem v případě východoanatolských Arménů zároveň stavělo i na tradiční, ale nijak nepodložené tezi o početní převaze arménského obyvatelstva ve východní Anatólii.²⁹ Současně s tím zaujímal (v roz-

---

25 DVP SSSR I, č. 18, s. 34–35.

26 Rozhodnutím Rady lidových komisařů RSFSR z 20. 11. 1917 mělo být prohlášení vytištěno „v miliónech exemplářů ve všech muslimských jazycích“, přičemž na tento úkol bylo pro daný okamžik vyčleněno 15 000 rublů. Viz *Protokoly zasedanij Sověta narodnych komisarov RSFSR. Nojabr 1917 – Mart 1918*, uspořádali Ju. N. AMIANTOV – A. S. POKROVSKIJ, Moskva 2006, Protokol z 20. 11. 1917, s. 37.

27 L. N. NĚŽINSKIJ, *V interesech naroda ili vopreki im?*, s. 30.

28 Šlo o dohody mezi carským Ruskem, Francií a Velkou Británií z let 1915 a 1916. Viz Eduard GOMBÁR, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999, s. 389nn.

29 Podle oficiálních osmanských statistik tvořilo arménské obyvatelstvo k roku 1914 ve východoanatolských vilajetech Osmanské říše nejvýše třetinu obyvatelstva (např. ve vilajetu Trabzon). Ve většině východoanatolských vilajetů však byl jeho podíl mnohem menší. Viz Stanford Jay SHAW, *The Ottoman Census System and Population, 1831–1914*, *International Journal of Middle East Studies* 9, 1978, č. 3, s. 325–338. Srov. Kemal H. KARPAT, *Ottoman Population Records and the Census of 1881/82–1893*, *International Journal of Middle East Studies* 9, 1978, č. 3, s. 237–274.

poru s principy Dekretu o míru) poněkud přezíravý pohled na místní muslimské obyvatelstvo. Dalo by se dokonce říci, že bylo-li cílem prohlášení ovlivnit muslimské obyvatelstvo Osmanské říše, tak v tomto bodě došlo k naprostému nepochopení situace. Celkově však prohlášení znamenalo radikální rozchod s dosavadní ruskou politikou vůči Osmanské říši a příslib vybudovat vzájemné vztahy na novém základě.

V Cařihradu byla sovětská nabídka uzavřít mír nadšeně uvítána. Osmanští představitelé dlouho očekávali změnu ruské politiky. Již pád carského režimu považovaly cařihradské vládní kruhy i tamní tisk za počátek rozpadu Ruské říše a její armády a zároveň za příslib k otevření prostoru pro realizaci osmanských válečných cílů, zejména pokud šlo o sjednocení všech turkických národů Kavkazu, Zakavkazska a střední Asie. Bedlivě sledovaly další vývoj událostí v Rusku a zvláště stále rychlejší rozklad ruské armády. Naděje na uzavření dlouho očekávaného míru spojovaly zejména s mocenským prosazením bolševické strany – oficiálně Sociálně demokratické dělnické strany Ruska [bolševiků]. Říjnová revoluce proto u Vysoké Porty vzbudila očekávání, že ruská armáda se v nejbližší době stáhne z osmanského území.⁵⁰ Rozhodnutí nového petrohradského režimu uzavřít mír tato očekávání dále posílilo a před osmanskou armádou otevřelo reálnou šanci zmocnit se Zakavkazska bez jakéhokoliv vážnějšího odporu.⁵¹ Osmanská vláda byla zároveň s tím připravena využít k prosazení svých cílů také principů vyhlášených v Dekretu o míru a neváhala podpořit své nároky rozdmýcháváním nacionalistických nálad mezi kavkazským a zakavkazským muslimským obyvatelstvem.⁵² I v osmanském případě hrály svou roli ohledy na domácí poměry. Osmanská armáda byla vyčerpaná a docházely jí síly. Mezi obyvatelstvem narůstal odpor k válce, který se projevoval odmítáním dodávek, vyhýbáním se odvodům a v některých případech i ozbrojeným odporem. Ačkoliv odpor k válce byl prozatím značně roztržštěný a chybělo mu jednotné vedení, vládní kruhy se rozhodly čelit těmto vnitřním tlakům masivní propagací panturkismu a s ním spojené expanzivní politiky v Zakavkazsku.⁵³ To se ukázalo jako úspěšná strategie, v jejímž důsledku zůstalo Leninovo a Stalinovo prohlášení bez významnější odezvy.⁵⁴

---

50 B. GÖKAY, *Clash of Empires*, s. 17–18.

51 B. GÖKAY, *Clash of Empires*, s. 18.

52 J. WANNER, *Krvavý zrod moderního Turecka*, s. 18.

53 *Tamtéž*, s. 21.

54 Tomasz WITUCH, *Stosunki radziecko-tureckie 1917–1922*, *Dzieje najnowsze* 9, 1977, č. 2, s. 61.

Již krátce po vyhlášení Dekretu o míru přistoupila sovětská vláda k jeho naplňování. Dne 20. listopadu 1917 nařídila Rada lidových komisařů RSFSR nejvyššímu vrchnímu veliteli ruské armády generálu Nikolaji N. Duchoninovi,³⁵ aby ihned předal svým německým protějškům návrhy na uzavření příměří. Generál Duchonin to však odmítl učinit a byl o několik dní později sesazen. Následujícího dne, 21. listopadu 1917, se lidový komisař zahraničních věcí Lev Davidovič Trockij obrátil s návrhem uzavřít všeobecný mír i na diplomatické představitele dohodových mocností, akreditované v Petrohradě.³⁶ Německu, které bylo sovětskými představiteli považováno za rozhodující z mocností Čtyřspolku, byly sovětské mírové návrhy předány třemi sovětskými parlamentáři vyslanými 26. listopadu 1917 přes frontovou linii. Paralelně s tím sovětský delegát ve Skandinávii Václav Václavovič Vorovskij³⁷ kontaktoval radu německé mise ve Stockholmu Kurta Riezlera³⁸ a předal mu návrh zahájit mírové rozhovory.³⁹ Německo sovětské návrhy akceptovalo.⁴⁰ Následujícího dne se pak sovětská vláda obrátila na ostatní válčící mocnosti, aby se k rozhovorům o příměří připojily.⁴¹

Počátkem prosince 1917 byly v Brest-Litevsku, sídle vrchního velitelství veškerých německých ozbrojených sil na Východě, za účasti zástupců Německa, Rakousko-Uherska, Osmanské říše, Bulharska zahájeny rozhovory o příměří s delegací sovětské vlády. Sovětskou delegaci v počtu dvaceti osmi osob vedl Adolf Abrahamovič Joffe.⁴² V čele delegace mocností Čtyřspolku formálně stál vrchní velitel německých vojsk na východní frontě princ

---

35 Nikolaj Nikolajevič Duchonin (1876–1917), ruský generál. Od září do listopadu 1917 náčelník štábu vrchního velení. Po pádu prozatímní vlády současně prozatímní vrchní velitel ruské armády. Počátkem listopadu 1917 odvolán a následně zatčen. Zavražděn opilými vojáky během transportu do Petrohradu.

36 DVP SSSR I, č. 5, s. 16–17.

37 Václav Václavovič Vorovskij (1871–1925), ruský revolucionář, publicista a diplomat polského původu. Od listopadu 1917 do prosince 1918 sovětský diplomatický představitel ve Skandinávii.

38 Kurt Riezler (1882–1955), německý diplomat, filozof a publicista. Od září 1917 do dubna 1918 německý konzul při velvyslanectví ve Stockholmu – řídil ruskou sekci. Od dubna 1918 pracovník německého vyslanectví v Moskvě. Očitý svědek atentátu na hraběte Mirbacha. Po atentátu působil až do svého odvolání v srpnu 1918 jako německý chargé d'affaires v Moskvě.

39 Vladimír Vasiljevič SOKOLOV, *Na bojových postech diplomatického fronta. Žižň i dejatelnost L. M. Karachana*, Moskva 1985, s. 39.

40 DVP SSSR I, č. 12, s. 26–28.

41 DVP SSSR I, č. 15, s. 28–30.

42 Adolf Abrahamovič Joffe (1883–1927), ruský revolucionář a diplomat. Od listopadu 1917 do března 1918 účastník mírových rozhovorů v Brest-Litevsku. Současně od listopadu 1917 do ledna 1918 vedoucí sovětské delegace.

Leopold Bavorský.⁴⁵ Hlavní slovo během jednání však měl jeho náčelník štábu generál Max Hoffmann.⁴⁴ Rakousko-Uhersko zde zastupoval podplukovník Hermann Pokorny,⁴⁵ Bulharsko plukovník Petr Gančev a Osmanskou říši generál Zeki Paša.⁴⁶ Rozhovory probíhaly v dvoupatrovém domě, který Němcům sloužil jako důstojnické kasino. V hlavním sále stál stůl ve tvaru podkovy, po jehož vnější straně seděli delegáti mocností Čtyřspolku, po jeho vnitřní straně sovětská delegace.

Rozhovory byly formálně zahájeny 3. prosince 1917. Sovětská strana do nich vstupovala s cílem vytvořit podmínky pro uzavření všeobecného míru na základě zásad vyložených v Dekretu o míru. Hned v počátku také vystoupila s požadavkem naprosté otevřenosti rozhovorů. To bylo zcela v souladu s principem veřejné diplomacie, vyhlášeném v Dekretu o míru. Sovětské straně to v praxi mělo umožnit zveřejňovat zápisy z jednání a propagovat s jejich pomocí svůj program.⁴⁷ Mocnosti Čtyřspolku sice tento požadavek akceptovaly,⁴⁸ rozhovory však nadále neprobíhaly nijak hladce. Když např. vedoucí sovětské delegace A. A. Joffe přešel k vysvětlení sovětských principů mírového uspořádání, zástupci delegací Čtyřspolku odmítli o politických otázkách jednat. Joffe byl proto nucen formulovat konkrétní podmínky příměří.

Příměří mělo být uzavřeno na šest měsíců. Měl být zakázán jakýkoliv přesun jednotek z jedné fronty na druhou. Německo mělo dále vyklidit ostrovy v Řižském zálivu s jejich následnou demilitarizací a příměří se mělo týkat všech jednotek na východní frontě, přičemž linie příměří měla respektovat stávající frontové postavení, ovšem s výjimkou Řižského zálivu a Kavkazské fronty, kde měla být uzavřena zvláštní dohoda o příměří.⁴⁹

---

45 Leopold Maximilian Joseph Maria Arnulf, princ bavorský, (1846–1930). Vrchní velitel německých sil na východní frontě v období od srpna 1916 do března 1918.

44 Carl Adolf Maximilian Hoffmann (1869–1927), německý generál. Od roku 1916 náčelník štábu vrchního velitelství německých vojsk na východní frontě. Jeden z klíčových účastníků mírových rozhovorů v Brest-Litevsku.

45 Hermann Pokorny (1882–?), rakousko-uherský štábní důstojník. Počátkem první světové války velel radiové skupině operačního oddělení vrchního velení armády (AOK). Od listopadu 1916 do května 1917 náčelník štábu pěší divize.

46 DVP SSSR I, č. 78, s. 119–120. Zeki Paša (Kolaç), (1862–1943), osmanský generál. Od listopadu 1914 do listopadu 1918 osmanský vojenský zplnomocněnec v Berlíně. V roce 1934 přijal příjmení Kolaç.

47 J. W. WHEELER-BENNET, *Brestskij mir*, s. 97.

48 Mocnosti Čtyřspolku si vyhradily, že záznam z jednání bude autorizován všemi stranami. Viz Václav HORČIČKA, *Rakousko-uherská politika vůči sovětskému Rusku v letech 1917–1918*, Praha 2005, s. 33.

49 J. W. WHEELER-BENNET, *Brestskij mir*, s. 97. Viz též V. HORČIČKA, *Rakousko-uherská politika vůči sovětskému Rusku*, s. 33–34.

Německá strana sovětský návrh zcela odmítla. Rozhovory byly proto o dva dny později na žádost sovětské delegace na deset dní přerušeny. Sovětské vedení v mezidobí zvažovalo další postup, protože k očekávané revoluční aktivitě v bojujících zemích a zejména v německé armádě navzdory značnému sovětskému propagandistickému úsilí nedošlo, a současně se ukazovalo, že mocnosti Dohody se k rozhovorům o příměří nepřipojí. Bylo proto rozhodnuto pokračovat v rozhovorech bez ohledu na postoj dohodových mocností.⁵⁰

Rozhovory o příměří byly obnoveny 13. prosince 1917 a již o dva dny později byla mezi ruskou delegací a delegacemi mocností Čtyřspolku (včetně osmanské) podepsána dohoda o příměří.⁵¹ Ta byla uzavřena pouze na měsíc s možností prodloužení. Přesuny jednotek nebyly dovoleny, pokud nebyly zahájeny už před uzavřením dohody. Německo také nemuselo vyklidit ostrovy v Řižském zálivu. Mocnosti Čtyřspolku naopak souhlasily s tím, že na určených místech bude umožněn organizovaný přechod fronty pro menší skupiny vojáků a že bude umožněna výměna novin, zpráv a korespondence. K dohodě byl dále připojen dodatek týkající se výměny internovaných civilních osob a invalidů a obnovy poštovních a obchodních vztahů, přičemž k upřesnění detailů měla být v Petrohradě zřízena zvláštní smíšená komise za účasti všech smluvních stran.⁵²

Dohoda se vztahovala nejen na východní frontu, ale i na kavkazsko-perské bojiště, kde však mělo mezi tamním ruským a osmanským vrchním velitelem dojít ke zvláštní dohodě o demarkační linii, jakož i o podmínkách styku obou stran při dodržení obecných zásad daných brest-litevskou dohodou o příměří.⁵³ Pro Kavkazskou frontu byl důležitý také bod 10, kterým: „vycházejí z principů svobody, nezávislosti a teritoriální nedotknutelnosti neutrální Persie, ruské i turecké vrchní velení vyjadřují ochotu stáhnout svá vojska z Persie“.⁵⁴ Obě vrchní velení se také zavázala ihned zahájit v této záležitosti jednání s perskou vládou.

Ačkoliv dohoda o příměří byla uzavřena na relativně krátkou dobu a Německo nebylo povinno vyklidit strategicky důležité ostrovy v Řižském zálivu, sovětské straně se do dohody podařilo prosadit řadu důležitých požadavků. V první řadě to byl zákaz přesunů vojsk, čímž sovětské Rusko hodlalo zabránit Německu a ostatním mocnostem Čtyřspolku v rozsáhlejší přesunu

---

50 J. W. WHEELER-BENNET, *Brestskij mir*, s. 100.

51 DVP SSSR I, č. 27, s. 47–51.

52 *Tamtéž*, č. 28, s. 52.

53 Šlo zejména o zákaz přeskupování vojsk. Viz DVP SSSR I, č. 27, s. 48–49.

54 *Tamtéž*, č. 27, s. 51.

vojsk z východní fronty na bojiště s Francií, Itálií a Velkou Británií (v případě Osmanské říše se jednalo zejména o fronty v Palestině a Mezopotámii) a ve využití rozhovorů o příměří k zesílení tlaku na mocnosti Dohody. Současně se snažilo ponechat tím otevřené dveře mocnostem Dohody, aby se k rozhovorům o příměří připojily.

Důležitý byl také souhlas mocností Čtyřspolku s organizovaným přechodem fronty menšími skupinami vojáků, s obnovou poštovních a obchodních styků a s výměnou internovaných osob a zajatců, což sovětské straně poskytovalo řadu možností pro šíření revoluční propagandy jak mezi vojáky mocností Čtyřspolku, tak do určité míry i mezi jejich civilním obyvatelstvem v zázemí. Menší, avšak nikoliv zanedbatelný, význam měl také bod týkající se vyklizení Persie. Sovětská vláda si slibovala, že vyklizením perského území zapůsobí na perské nacionální cítění, otevře si tak cestu k širší spolupráci s Peršany a dalšími muslimskými národy a připraví půdu pro budoucí revoluční aktivity.

Paralelně⁵⁵ s výše zmíněnou dohodou byla uzavřena dohoda o příměří mezi ruskými a osmanskými armádami na kavkazsko-osmanském bojišti. Dohoda⁵⁶ byla podepsaná 18. prosince 1917 v Erzincanu mezi náčelníkem štábu ruské Kavkazské armády a náčelníkem štábu osmanské 3. armády. Na rozdíl od brest-litevské dohody měla platit až do uzavření konečného míru, s tím, že ji bylo možno vypovědět nejpozději čtrnáct dní před obnovením válečných operací. Dohoda také stanovila přesné vytýčení demarkačních linií mezi oběma armádami, zakazovala přesuny jednotek, a to zejména na mezopotamskou a syrskou frontu, pokud již nebyly zahájeny před podpisem dohody. Na rozdíl od dohody uzavřené v Brest-Litevsku nebyl s výjimkou parlamentářů umožněn volný přechod fronty skupinami vojáků, ani vstup do neutrální zóny mezi oběma demarkačními liniemi. Osmanské velení se dále zavázalo přimět k respektování příměří i kurdské kmeny, přičemž s těmi kmeny, které by příměří nerespektovaly, mělo být naloženo jako s bandity. Podrobnosti uzavření příměří v Černém moři měly být vypracovány zvláštní komisí.

Příměří z Erzincanu nebylo ve srovnání s brest-litevskou smlouvou příliš výhodné. Jestliže jeho kladem byla skutečnost, že mělo platit až do uzavření konečného míru, tak jeho záporům pak byly limitované možnosti přechodu fronty. V důsledku toho zůstal prostor pro sovětské propagandistické působení na osmanské vojáky relativně omezený. Mnohem podstat-

---

55 Otázka, zda byla následující dohoda uzavřena v návaznosti na rozhovory o příměří v Brest-Litevsku, či nikoliv, není zcela jasná. Některé zmínky v textu dohody (např. v bodě 12) vypovídají spíše ve prospěch druhé možnosti.

56 DVP SSSR I, č. 30, s. 53–57.

nější problém však představoval fakt, že příměří se stalo impulsem pro demoralizované ruské vojáky na Kavkazské frontě, aby opustili bojové linie. Příměří se tak stalo signálem k rozpadu Kavkazské fronty.

Krátce po podpisu dohody o příměří, 22. prosince 1917 v 16 hodin a 24 minut,⁵⁷ začala v Brest-Litevsku jednání mírové konference, jejímž cílem bylo vypracovat mírovou smlouvu mezi Ruskem a zeměmi Čtyřspolku. V čele desetičlenné sovětské delegace stáli A. A. Joffe a L. B. Kameněv.⁵⁸ Německou delegaci vedl státní tajemník zahraničního úřadu Richard von Kühlmann,⁵⁹ rakousko-uherskou ministr c. a k. domu a zahraničních záležitostí Ottokar, hrabě Czernin von und zu Chudenitz⁶⁰ a bulharskou ministr spravedlnosti Christo Popov.⁶¹ Osmanskou říši zde zastupoval ministr zahraničních věcí Ahmet Nesimî Bey.⁶²

Jednání zahájil vrchní velitel německých sil na východní frontě princ Leopold Bavorský, který však záhy předal slovo nejstaršímu přítomnému, členovi osmanské delegace a osmanskému velvyslanci v Berlíně İbrahimu Hakkimu Paşovi.⁶³ Ten však po krátké úvodní řeči předal slovo hlavě německé delegace, státnímu tajemníku Richardu von Kühlmannovi.⁶⁴

Během úvodní části prvního plenárního zasedání byly řešeny jen formální otázky týkající se pravidel pro předsednictví,⁶⁵ jazyka rozho-

---

57 *Mirnyje peregovory v Brest-Litovske*, I. Pod redakcí Adolfa Abrahamoviča JOFFE, Moskva 1920, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 22./9. 12. 1917, s. 3.

58 Lev Borisovič Kameněv (Rozenfeld) (1883–1936), ruský revolucionář a politik. Od prosince 1917 do ledna 1918 účastník brest-litevských mírových rozhovorů. Vedoucí delegace RSFSR ve Velké Británii (leden 1918), diplomatický představitel RSFSR ve Francii (neuznán). Posléze designován za diplomatického představitele RSFSR v Rakousko-Uhersku.

59 Richard von Kühlmann (1873–1948), německý diplomat a politik. Od srpna 1917 do července 1918 státní tajemník Zahraničního úřadu.

60 Ottokar Theobald Otto Maria, hrabě Czernin von und zu Chudenitz (1872–1932), rakousko-uherský diplomat a politik. Od prosince 1917 do dubna 1918 ministr c. a k. domu a zahraničních záležitostí.

61 A. V. VACHRAMEJEV – S. G. KULEŠOV, *Očerki*, s. 12. Christo Ivanov Popov (1862–1933), bulharský politik a právník. V letech 1913–1918 ministr spravedlnosti.

62 Ahmet Nesimî Bey (1876–1958), osmanský diplomat a politik. Od února 1917 do října 1918 ministr zahraničních věcí. V roce 1934 přijal příjmení Sayman. Protégé İbrahima Hakkîho Paşı.

63 İbrahim Hakkî Paşa (1863–1918), osmanský politik a diplomat. V letech 1910–1911 velkovezír. Od roku 1915 osmanský velvyslanec v Berlíně. Od roku 1917 člen Sněmovny notáblů (senátor).

64 *Mirnyje peregovory*, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 22./9. 12. 1917, s. 3.

65 Byl zaveden princip rotačního předsednictví. Viz *Mirnyje peregovory*, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 22./9. 12. 1917, s. 5.

vorů⁶⁶ apod. Byla také přijata zásada, že rozhovory o společných částech mírové smlouvy budou probíhat na plenárních shromážděních, zatímco ostatní záležitosti budou projednávány mezi sovětským Ruskem a jednotlivými mocnostmi Čtyřspolku na bilaterální úrovni.⁶⁷ Sovětská delegace při této příležitosti v návaznosti na předchozí rozhovory o příměří znovu předložila návrh, aby všechna jednání byla veřejná a byly o nich vedeny podrobné protokoly, které by každá strana měla právo podle své libosti publikovat. Ibrahim Hakki Paşa však vyjádřil jménem osmanské delegace své pochybnosti o vhodnosti tohoto sovětského návrhu. Obával se, že každodenní zveřejňování informací o průběhu rozhovorů by mohlo mírové rozhovory zkomplikovat a navrhl, aby při zachování principu veřejnosti jednání nebyly každodenně publikovány detailní informace o průběhu jednotlivých etap rozhovorů, používaných argumentech apod. Po další výměně názorů se delegace nakonec dohodly na tom, že bude možno zveřejňovat ověřené německé a ruské protokoly z jednání.⁶⁸ Pro sovětskou stranu byla celá tato záležitost velmi důležitá nejen s ohledem na v Dekretu o míru deklarovaný princip veřejné diplomacie, ale také proto, že sovětské delegaci umožňovala využívat mírových rozhovorů jako tribuny pro propagaci svého programu mezi široké vrstvy obyvatelstva válčících států, zejména mocností Čtyřspolku, s cílem podnítit je k revolučnímu vystoupení.⁶⁹

V další části prvního plenárního zasedání mírové konference vyložil vedoucí sovětské delegace A. A. Joffe v souladu s Dekretem o míru sovětský program demokratického a spravedlivého míru, vtělený do šesti bodů: 1) nebude připuštěno násilné připojení území dobytých za války a všechna okupační vojska budou stažena, 2) bude obnovena plná politická samostatnost národů, které jí byly během války zbaveny, 3) národním skupinám, které před válkou nepožívaly politické samostatnosti, se dostane práva na svobodné sebeurčení cestou referenda, 4) budou zajištěna práva menšin udělením ná-

---

66 Bylo dohodnuto, že oficiálními jazyky mírové konference budou jazyky všech zúčastněných států a francouzština, s tím, že rozhovory budou vedeny v němčině a v ruštině. Viz *Mirnyje peregovory*, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 22./9. 12. 1917, s. 3.

67 *Mirnyje peregovory*, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 22./9. 12. 1917, s. 5.

68 *Tamtéž*, s. 5-6.

69 Viz např. Leninovo a Trockého svolání k lidu všech válčících států z 5. 12. 1917 či Trockého svolání k dělníkům Evropy z 27. 12. 1917 a řadu dalších. Texty svolání viz *Brest-Litovsk. Reden, Aufrufe und Manifeste der russischen Volkskommissare Trotzki, Lenin, Joffé, Radek u. a. m. anlässlich der russisch-deutschen Friedensverhandlungen im Winter 1917/18*. Uspořádal Ernst DRAHN, Berlin 1920, s. 13-14, respektive s. 23-25nn.

rodně-kulturní a případně i správní autonomie, 5) nebude připuštěna výplata válečných kontribucí a již vyplacené kontribuce budou vráceny, 6) koloniální otázky budou řešeny podle zásad vyložených v bodech 1–4.⁷⁰

Sovětský návrh poněkud zaskočil část německé delegace, která si proto vyžádala přestávku, jež se nakonec protáhla na tři dny. Mocnosti Čtyřspolku nemohly tyto sovětské požadavky s ohledem na jejich povahu otevřeně odmítnout. Zatímco vedoucí představitelé německé a rakousko-uherské delegace se chystali na sovětské podmínky přistoupit, část německé delegace, zejména generál Hoffmann, odmítala jednat se sovětskou stranou na tak širokém základě. S návrhem nebyl zcela srozuměn ani vedoucí bulharské delegace Ch. Popov. Rovněž tak osmanská strana měla námitky. Ministr zahraničních věcí Ahmet Nesimî Bey totiž požadoval, aby ruská armáda ihned po uzavření mírové smlouvy vyklidila obsazená osmanská území. To se ovšem nehodilo Německu, protože v takovém případě by ruská strana mohla požadovat vyklizení Pobaltí a Polska. Osmanský ministr zahraničních věcí kromě toho vůči sovětským návrhům namítal, že neobsahují jednoznačně formulovaný zákaz vměšování se do vnitřních věcí jiných států.⁷¹

Von Kühlmannovi se nakonec s pomocí silného tlaku rakousko-uherské delegace podařilo přimět generála Hoffmanna, jakož i bulharského a osmanského zástupce, aby souhlasili s formálním přijetím sovětských tezí. Mocnosti Čtyřspolku však zároveň provedly úhybný manévr. Von Kühlmann jejich jménem během rozhovorů se sovětskou delegací prohlásil, že výše uvedené sovětské požadavky mohou být vyjma bodů 3 a 4, které nelze řešit na mezinárodní úrovni, ale pouze vnitrostátně, začleněny do základů mírové smlouvy, ale pouze pod podmínkou, že je přijmou všechny státy účastníci se světové války.⁷²

Nejdůležitější otázky mírového uspořádání byly následně řešeny během rozhovorů mezi sovětskou delegací na jedné straně a delegacemi Německa a Rakousko-Uherska na straně druhé,⁷³ zatímco dvoustranná jednání mezi sovětskou a osmanskou delegací hrála relativně okrajovou roli. To bylo dáno jed-

---

70 *Mirnyje peregovory*, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 22./9. 12. 1917, s. 7-8.

71 J. W. WHEELER-BENNET, *Brestskij mir*, s. 123.

72 A. V. VACHRAMEJEV – S. G. KULEŠOV, *Očerki*, s. 13.

73 Richard von Kühlmann oficiálně zdůvodnil sovětské delegaci přítomnost rakousko-uherské delegace na původně uvažovaných německo-ruských rozhovorech skutečností, že řada otázek, které budou během těchto rozhovorů projednávány, se dotýká jak Německa, tak Rakousko-Uherska. Viz *Mirnyje peregovory*, Protokol zasedání ruské, německé a rakousko-uherské delegace (Politická komise), 26./13. 12. 1917, s. 14.

nak skutečností, že Německo a Rakousko-Uhersko představovaly hlavní ruské protivníky ve stávajícím válečném konfliktu, zatímco rusko-osmanská fronta byla frontou vedlejší (z toho vyplývala i různá míra závažnosti předkládaných požadavků),⁷⁴ a jednak okolností, že sovětská strana nepovažovala Osmanskou říši za zcela nezávislý stát. V jejich očích šlo o zemi zcela závislou na Německu.

Osmanská delegace prováděla během jednání s ruskou stranou dvojí politiku. Jednak se snažila dosáhnout dohody se sovětskou vládou a díky této dohodě vytvořit právní rámec pro realizaci svých požadavků v Zakavkazsku a jednak sledovala zvyšující se německé nároky vůči sovětskému Rusku s cílem využít této okolnosti k předložení dalších požadavků.⁷⁵ Již záhy po zahájení rozhovorů proto Ibrahim Hakki Paša jménem osmanské delegace předložil v rámci podmínek mírového uspořádání mezi Osmanskou říší a sovětským Ruskem požadavek na postoupení oblasti Ardahanu, Karsu a Batumi, které Rusko získalo na základě berlínské smlouvy z roku 1878, a jejichž opětovné získání mělo být prvním krokem ke sjednocení anatolských Turků s jejich zakavkazskými příbuznými.⁷⁶ Kars kromě toho představoval strategicky důležitou pevnost, kontrolující přístupy do východní Anatólie na jedné a do Zakavkazska na druhé straně, někdy dokonce nazývanou kavkazský Verdun,⁷⁷ zatímco Batumi, které také fungovalo jako důležitá pevnost, bylo cílovou stanicí petrolejovodu Baku-Batumi.⁷⁸ Mezi další osmanské požadavky patřilo stažení ruských vojsk z východní Anatólie, navázání konzulárních vztahů, souhlas se zrušením kapitulačního režimu v Osmanské říši, evakuace ruských vojsk z Persie, repatriace zajatců atd.⁷⁹

Sovětsští představitelé se naopak snažili přimět osmanskou delegaci, aby akceptovala řešení sporných otázek na základě šesti výše uvedených principů. Stále přitom doufali, stejně jako sovětské vedení v Petrohradě, že brzy dojde k revolučním událostem v Německu, které učiní další jednání konference nepotřebným.⁸⁰

---

74 Osmanské požadavky se na rozdíl od německých a rakousko-uherských dotýkaly pro Moskvu relativně okrajových území. Viz dále.

75 J. WANNER, *Krvavý zrod moderního Turecka*, s. 22.

76 B. GÖKAY, *Clash of Empires*, s. 18.

77 J. W. WHEELER-BENNET, *Brestskij mir*, s. 253.

78 Navzdory často tradovanému výkladu nebyla hlavním účelem potrubí mezi Baku a Batumi doprava surové ropy, ale petroleje. Příležitostně však k její dopravě sloužilo a stejně tak i k dopravě benzínu. Viz dostupné z: http://library.fentu.ru/book/inig/Istoria_neft_gas/2219.html [cit. 2011-07-10].

79 *Mirnyje peregovory*, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 1. 5. (16. 2.) 1918, s. 219–220.

80 L. N. NĚŽINSKIJ, *V intěresach naroda ili vopreki im?*, s. 31.

Pro přístup osmanských delegátů však bylo charakteristické, že se během jednání se sovětskými představiteli odmítali těmito obecnými principy mírového uspořádání zaobírat a naopak trvali na řešení konkrétních problémů. Pozdější vedoucí sovětské delegace lidový komisař zahraničních věcí L. D. Trockij je později pro jejich počínání dokonce přirovnal k starým a zkušeným penězokazcům.⁸¹

Sovětská strana nic nenamítala proti stažení svých vojsk z východní Anatólie, což byl, jak již bylo naznačeno výše, klíčový osmanský požadavek,⁸² avšak trvala na tom, aby obyvatelstvo těchto oblastí získalo možnost svobodně, co nejdříve a v jasně určené lhůtě řešit otázku svého dalšího osudu, a to včetně možnosti vytvoření nezávislého státu.⁸³ Velkou roli přitom hrála arménská otázka, respektive otázka východoanatólských Arménů, která byla pro obě strany značně citlivá.⁸⁴ Sovětské Rusko přitom v souladu s výše uvedenými obecnými principy mírového uspořádání, jakož i v návaznosti na shora zmíněné Prohlášení předsedy Rady lidových komisařů V. I. Lenina a lidového komisaře pro národnosti J. V. Stalina ke všem pracujícím muslimům Ruska a východu z 20. listopadu 1917 trvalo na tom, aby arménskému obyvatelstvu východní Anatólie bylo zaručeno právo na sebeurčení. To ovšem bylo pro osmanskou delegaci naprosto nepřijatelné, zejména se zřetelem k tomu, že Arméni ve východní Anatólii tvořili pouze menšinu obyvatelstva.

V závěru prosince, 28. prosince 1917, byly mírové rozhovory na deset dní přerušeny, aby sovětská delegace mohla informovat svou vládu o jejich dosavadním průběhu a současně, aby sovětské Rusko mohlo zpravit ostatní vlády o svých iniciativách.⁸⁵

V mezidobí a do značné míry i paralelně s rozhovory v Brest-Litevsku probíhala v Petrohradě jednání smíšené rusko-německo-rakousko-uhersko-bulharsko-osmanské komise, ustavené na základě prosincové dohody o příměří. Výsledkem její činnosti bylo několik dohod řešících některé technické problémy spojené s uzavřením příměří. Z hlediska sovětsko-osmanských vztahů byly asi nejdůležitější dohoda o repatriaci raněných

---

81 *Mirnyje peregovory*, Předmluva, s. IV.

82 Osmanská delegace si během jednání s ruskými představiteli stěžovala na násilnosti vůči místnímu tureckému obyvatelstvu ze strany ruské armády. Viz *Mirnyje peregovory*, Zasedání podkomise pro teritoriální otázky, 10. 2./28. 1. 1918, s. 203.

83 *Mirnyje peregovory*, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 27./14. 12. 1917, s. 28–29.

84 *Mirnyje peregovory*, Protokol zasedání ruské, německé a rakousko-uherské delegace (Politická komise), 10. 1. 1918 (28. 12. 1917), s. 62–63.

85 A. V. VACHRAMEJEV – S. G. KULEŠOV, *Očerki*, s. 13.

a nemocných válečných zajatců ze 7. února 1918⁸⁶ a dohoda o dočasné úpravě poštovní, telegrafní a námořní služby ze 14. února 1918, na jejímž základě bylo po několikaleté válečné odmlce mezi zúčastněnými státy obnoveno poštovní a telegrafní spojení.⁸⁷

Již úvodní fáze mírových rozhovorů ukázala, že požadavky mocností Čtyřspolku se navzdory formálnímu přijetí sovětské myšlenky míru „bez anexí a kontribucí“ se sovětskými představami o mírovém uspořádání značně rozcházejí. Osmanské požadavky tu nebyly žádnou výjimkou.

Nároky Osmanské říše se nacházely v rozporu nejen se sovětskými zásadami vyloženými v Dekretu o míru, ale také s konkrétními sovětskými záměry s východními oblastmi Osmanské říše, tak jak byly vtěleny do Dekretu Rady lidových komisařů RSFSR o „Turecké Arménii“, schváleného 11. ledna 1918, krátce po začátku druhé fáze brest-litevských mírových rozhovorů. Sovětské Rusko sice na rozdíl od carské a prozatímní vlády nemělo zájem o připojení tohoto území, nicméně sovětská vláda se v dekretu vyslovila pro právo na sebeurčení Arménů žijících na území Ruskem okupované „Turecké Arménie“, a to včetně možnosti vyhlásit plnou nezávislost. Za předběžné podmínky realizace tohoto práva považovala 1) odchod cizích vojsk a současné vytvoření arménské bezpečnostní milice, 2) návrat arménských uprchlíků a emigrantů, 3) návrat Arménů, kteří byli během války deportováni osmanskými úřady a 4) vytvoření prozatímní vlády „Turecké Arménie“ ve formě demokraticky zvolené Rady zástupců arménského národa. Hranice „Turecké Arménie“ měly být stanoveny po dohodě mimořádného prozatímního komisaře Rady lidových komisařů RSFSR pro záležitosti Kavkazu Stěpana Šaumjana⁸⁸ s demokraticky zvolenými zástupci arménského národa a stejným způsobem zvolenými představiteli smíšených a sporných oblastí. Šaumjan byl také oprávněn projednat otázky stažení ruských vojsk z dané oblasti.⁸⁹

Sovětská vláda v dekretu rozvinula stanovisko vtělené již dříve do listopadového Leninova a Stalinova prohlášení k pracujícím muslimům Ruska i východu, a to při zachování stejného základu (teze o převaze arménského obyvatelstva ve východní Anatólii) a stejného prezíravého přístupu k místnímu muslimskému obyvatelstvu. Nabízí se proto otázka, proč byl dekret

---

86 DVP SSSR I, příloha č. 2, s. 639–643.

87 *Tamtéž*, příloha č. 14, s. 658–661.

88 Stěpan Georgijevič Šaumjan (1878–1918), sovětský revolucionář a politik. Od prosince 1917 do dubna 1918 mimořádný prozatímní komisař Rady lidových komisařů RSFSR pro záležitosti Kavkazu.

89 DVP SSSR I, č. 43, s. 74–75.

vlastně vydán. Jeho vydání z propagandistických důvodů motivovaných snahou získat na sovětskou stranu muslimské obyvatelstvo Blízkého východu můžeme vyloučit (a to i tehdy, pomineme-li fakt, že sovětská vláda nebrala nebo nechtěla brát na vědomí skutečné národnostní poměry ve východní Anatólíi). Jako demonstrace ve vztahu k Osmanské říši v souvislosti s právě obnovenými mírovými rozhovory v Brest-Litevsku bylo vydání dekretu také téměř bezcenné. Osmanská delegace si již byla sovětské pozice v této otázce vědoma, stejně jako sovětská strana skutečnosti, že požadavek poskytnutí práva na sebeurčení východoanatolským Arménům byl pro osmanskou stranu naprosto nepřijatelný. Příčiny vydání dekretu je tudíž třeba hledat jinde. V Petrohradě již od jara 1917 působili zástupci Arménské revoluční federace (Dašnakcutjun), takto nejvýznamnější arménské strany, kteří se zde pokoušeli dosáhnout řešení arménské otázky v celku a otázky východní Anatólie (v arménském podání otázky západní Arménie) zvláště. Převzetí moci bolševiky jejich činnost nepřerušilo. Záhy se jim dokonce podařilo přesvědčit Stěpana Šaumjana, aby předložil V. I. Leninovi dokumenty odůvodňující právo východoanatolských Arménů na nezávislost.⁹⁰ Výsledkem následné spolupráce dašnakcých představitelů se zástupci sovětské vlády pak byla příprava a zveřejnění výše zmíněného dekretu.⁹¹ Sovětská vláda očividně hodlala vydáním dekretu získat Armény na svou stranu a s jejich pomocí rozšířit revoluci i na území Osmanské říše. Tomu cíli by odpovídal i komentář J. V. Stalina, který byl zveřejněn současně s textem dekretu v listu Pravda, v němž jeho autor vyjádřil myšlenku, že osvobození utlačených národů a zvláště Arménů je spojeno s osudem říjnové revoluce, stejně jako pokus, učiněný rovněž v lednu 1918, vytvořit Komunistickou stranu Arménie, která by působila bezprostředně mezi východoanatolskými Armény.⁹² Dekret v každém případě vyvolal silnou nevoli na osmanské straně.

Počátkem ledna 1918, tváří v tvář požadavkům Ústředních mocností, se sovětské Rusko ocitlo před otázkou, jak postupovat dál. Mocnosti Dohody nejevily ochotu připojit se k mírové konferenci, a co bylo ještě horší, k rozšíření revoluce do ostatních válčících zemí, nemluvě už o příchodu světové revoluce, ač v něj sovětští představitelé nadále doufali, doposud nedošlo.

---

90 Rubina PIRUMJAN, *Armenija v sfere otnošenij ARF „Dašnakcutjun“ – bolševiky (1917–1921)*, místo vydání neuvedeno 2001, s. 27.

91 Přípravy dekretu se vedle J. V. Stalina zúčastnili ještě zástupce levých eserů lidový komisař pošt a telegrafů P. P. Prošjan a člen Ústavodárného shromáždění za Arménskou revoluční federaci (Dašnakcutjun) S. G. Zorjan-Rostom. Viz *Protokoly zasedanij Sověta narodnych komisarov RSFSR*. Protokol z 29. 12. 1917, s. 164.

92 R. PIRUMJAN, *Armenija v sfere otnošenij ARF*, „Dašnakcutjun“ – bolševiky, s. 28, 30.

Sovětské vedení proto došlo k závěru, že je třeba vystupňovat dosavadní propagandistické úsilí. Propagandu bylo třeba vést nejen mezi vojsky protivníka, ale také mezi zajatci.⁹⁵ Jednou z dalších možností, prosazovanou zejména V. I. Leninem bylo přenést mírové rozhovory na neutrální půdu. Nejlépe do švédského hlavního města Stockholmu. V neutrální zemi by totiž bylo možno mnohem snáze demonstrovat sovětskou politiku národům jednotlivých válčících zemí. Odpadla by také německá kontrola nad komunikačními kanály sovětské delegace s Petrohradem.

Lenin si však současně začal uvědomovat, že příchod světové revoluce je patrně vzdálen více, než sověští představitelé doufali. Podle jeho soudu bylo proto nyní třeba v první řadě zabezpečit pozice dosažené revolucí v Rusku,⁹⁴ aktuálně ohrožované zejména ze strany mocností Čtyřspolku. Toho však nebylo možno dosáhnout propagandistickými prostředky, by měly představovat důležitý doplněk, ale pouze diplomacií.⁹⁵ To znamenalo, že pokud nebyla naděje vést rozhovory o uzavření všeobecného míru, bylo třeba pokračovat v separátních rozhovorech pouze se Čtyřspolkem. Současně s tím Lenin prosazoval také opatření vedoucí k reorganizaci armády a upevnění obranyschopnosti pro případ, že by německá a rakousko-uherská vojska zahájila postup do ruského vnitrozemí.⁹⁶

V návaznosti na výše uvedené úvahy byl 2. ledna 1918 zaslán vedoucím delegací mocností Čtyřspolku telegram, ve kterém sovětská vláda naléhala na přenesení mírových rozhovorů do Stockholmu. Současně upozorňovala, že formulace teritoriálních otázek mocnostmi Čtyřspolku odporuje principu sebeurčení národů, a to i v tom ohledu, na který mocnosti Čtyřspolku na počátku konference přistoupily.⁹⁷ Mocnosti Čtyřspolku však přesun mírové konference do Švédska či jinam odmítly.

Poté, co byly 9. ledna 1918 mírové rozhovory obnoveny, tlak na sovětské představitele, v jejichž čele nyní stál sám lidový komisař zahraničních věcí L. D. Trockij,⁹⁸ značně stoupl. Vzhledem k tomu, že státy Dohody se ne-

---

95 J. W. WHEELER-BENNET, *Brestskij mir*, s. 141.

94 Lenin tak obrátil svoje dřívější pořadí priorit, kdy původně zastával společně s většinou svých stoupenců názor, že zájmy revoluce v Rusku je třeba podřídit zájmům světové revoluce. Viz L. N. NĚŽINSKIJ, *V intěresach naroda*, s. 37nn.

95 J. W. WHEELER-BENNET, *Brestskij mir*, s. 141.

96 Vladimír Michajlovič CHVOSTOV a kol., *Dějiny diplomacie*, II, Praha 1965, s. 120–121.

97 V. M. CHVOSTOV a kol., *Dějiny diplomacie*, II, s. 121. Text telegramu viz *Mirnyje peregovory*, Poznámky a přílohy, s. 244.

98 Všechny delegace se ve srovnání s předcházející etapou mírových rozhovorů poněkud proměnily a rozrostly. Navíc přibyla i delegace ukrajinská. Viz *Mirnyje peregovory*, s. 41–43.

připojily k sovětským mírovým podmínkám, se jimi delegace mocností Čtyřspolku odmítly nadále řídit.⁹⁹ Tím definitivně padla sovětskou stranou pro-
sazovaná myšlenka všeobecného míru.

V následujících jednáních se hlavní spory vedly o otázku budoucího osudu Polska, Litvy a Kuronska, jakož i Ukrajiny. L. D. Trockij se současně s tím pokusil řešit také otázku osudu Arménie, jak problém východní Anatólie chápala sovětská delegace. Vedle rozhovorů s osmanskou delegací se ji proto pokusil 10. ledna 1918 nastolit i na zasedání ruské, německé a rakousko-uherské delegace, kde probíhala klíčová jednání. Vedoucí německé delegace Richard von Kühlmann však trval na vyloučení této problematiky z pořadu jednání výše uvedených delegací.¹⁰⁰ Následujícího dne však byla tato otázka přeci jenom v omezené míře zmíněnými delegacemi projedná-
vána, i když pouze ve vztahu k evakuaci ruských vojsk z území Rakousko-Uherska, Osmanské říše a neutrální Persie.

Evakuace ruských vojsk z těchto území byla plně součástí sovětského mírového programu. Ruská delegace proto proti ní neměla žádných principiálních námitek. Zatímco v případě Rakousko-Uherska a Osmanské říše byla evakuace vázána na podpis mírové smlouvy, v případě neutrální Persie byla otázka poněkud komplikovanější. Sovětská vláda počátkem ledna 1918 zahájila jednání s perským chargé d'affaires v Petrohradě Asadem Chánem o evakuaci ruských vojsk ze severozápadní Persie. Z jejího hlediska se však jako problém záhy ukázalo, že štáb Kavkazského frontu v Tiflisu (dnes Tbilisi), jehož zástupci podepsali smlouvu o příměří s osmanskou stranou, se začal vymykat kontrole Petrohradu. Odmítl nadále uznávat sovětskou vládu a začal se orientovat na Zakavkazský komisariát, který se zde ustavil již v polovině listopadu 1917.¹⁰¹ Revoluční kvas v ruských oddílech v Persii však nakonec přinutil štáb Kavkazského frontu vydat příkaz k evakuaci vojsk z perského území. Evakuace byla zahájena v lednu 1918. Velkou roli při jejím provedení sehrály vojenské revoluční výbory v Anzeli a Kazvínu vzniklé v prosinci 1917, které představovaly nástroj vlivu sovětské vlády v ruské armádě v Persii.¹⁰² Evakuace sama však kvůli rozsáhlé demoralizaci vojáků probíhala dosti chaoticky a byla doprovázena násilím na civilním

---

99 *Brest-Litovsk. Reden, Aufrufe und Manifeste*, Telegram R. von Kühlmann, O. Czernina, A. Popova a Nesimího Beye A. A. Joffemu, 5. 1. 1918, s. 34.

100 *Mirnyje peregovory*, Protokol zasedání ruské, německé a rakousko-uherské delegace (Politická komise), 10. 1. 1918 (28. 12. 1917), s. 61–63.

101 K tomu blíže viz B. GÖKAY, *Clash of Empires*, s. 21nn.

102 Iskander A. JUSUPOV, *Ustanovlenije i razvitije sovětsko-iranskich otnošenij (1917–1921 gg.)*, Taškent 1969, s. 23.

obyvatelstvu a jeho majetku, což se zároveň projevilo narůstáním národnostních a etnických rozporů.¹⁰⁵ Osmanská strana však na rozdíl od Petrohradu na stažení svých vojsk ze severozápadní Persie nepomýšlela a naopak je začala posilovat. Trockij se nicméně pokusil získat garance, že Osmanská říše do budoucna umožní svobodný rozvoj Persie bez nátlaku ze své strany.

Von Kühlmann však namítl, že není zplnomocněn hovořit jménem Vysoké Porty. Slíbil nicméně, že si o tom promluví se svými osmanskými kolegy. Aniž by však chtěl osmanské delegaci svazovat ruce, současně přislíbil, že pokud se sovětskému Rusku podaří přesvědčit Velkou Británii, dosavadního ruského spojence, aby stáhla svá vojska z Persie, nezůstane v Persii ani jeden osmanský voják. Jednalo se ovšem o poněkud bezobsažný slib, protože s ohledem na stávající vývoj vztahů mezi sovětským Ruskem a státy Dohody se nedalo počítat s tím, že se sovětskému Rusku podaří přimět Velkou Británii k evakuaci jejích vojsk z perského území. Trockij proto takový závazek odmítl.¹⁰⁴ Po další kontroverzi pak byla otázka Persie uzavřena shodou nad tím, že směr sovětské politiky vůči Persii plně odpovídá německé politice.¹⁰⁵

Souběžně s tím opět probíhaly bilaterální rozhovory mezi osmanskou a sovětskou delegací. Ibrahim Hakki Paša během nich L. D. Trockému jménem osmanské delegace znovu předložil osmanský návrh mírového uspořádání. Osmanská delegace také ústy ministra zahraničních věcí Ahmeda Nesimího Beye vehementně protestovala proti vydání výše zmíněného Dekretu o „Turecké Arménii“ a obvinila sovětské Rusko, že tímto aktem uplatnilo vůči Osmanské říši nepřátelskou politiku, ačkoliv s ní a jejími spojenci vedlo mírové rozhovory.¹⁰⁶

O několik dní později, 18. ledna 1918, předložila německá strana sovětské delegaci podmínky míru, včetně mapy vyznačující rozsah požadovaných teritoriálních ústupků. Před sovětským vedením se tím otevřela volba. Buď pokračovat ve válce, nebo přijmout mír, který odporoval sovětskou stranou prosazovaným principům.¹⁰⁷ Sovětské vedení nebylo v této záležitosti jednotné, a rozhovory byly proto znovu přerušeny. Zatímco Lenin, vědom si,

---

105 Viz např. Jan KOLÁŘ, *Na vlnách revoluce v zemi věčných ohňů*, Praha 1936, s. 24.

104 Britové v následujícím období nejenže svá vojska z Persie nestáhli, ale souběžně s ruskou evakuací začali postupovat na sever. Viz J. WANNER, *Krvavý zrod moderního Turecka*, s. 38nn.

105 *Mirnyje peregovory*, Protokol zasedání ruské, německé a rakousko-uherské delegace (Politická komise), 11. 1. 1918 (29. 12. 1917), s. 69–70.

106 Mim Kemâl ÖKE, *The Armenian Question, 1914–1923*, Nicosia 1988, s. 140.

107 A. V. VACHRAMEJEV – S. G. KULEŠOV, *Očerki*, s. 14.

že ruská armáda není bojeschopná, prosazoval neodkladné přijetí německých podmínek ve snaze stabilizovat sovětský režim, „leví komunisté“ v čele s Nikolajem Ivanovičem Bucharinem uzavřít mír za takovýchto podmínek odmítali a požadovali přerušení mírových rozhovorů. Trockij si byl také vědom skutečnosti, že sovětské Rusko nemůže ve válce pokračovat, avšak z principiálních důvodů nepovažoval za možné podepsat mír, který odporoval zásadám obsaženým v Dekretu o míru. Navrhoval proto odmítnout podpis mírové smlouvy a válečný stav vyhlásit za přerušovaný.¹⁰⁸ Ke klíčovému měření sil došlo 24. ledna 1918 na zasedání Ústředního výboru SDDSR[b]. Po bouřlivé diskusi byla těsnou většinou devíti hlasů proti sedmi schválena Trockého myšlenka jednostranného ukončení války. Současně Ústřední výbor vyjádřil všeobecný souhlas s protahováním mírových rozhovorů.¹⁰⁹

Mírové rozhovory byly obnoveny 30. ledna 1918. V mezidobí se vyostřila situace ve východní Anatólíi. Drtivá většina ruských jednotek v průběhu ledna 1918 opustila frontu, kterou nyní držely jen arménské a gruzínské jednotky bývalé carské armády. Tato skutečnost, stejně jako masakry, kterých se stahující se a notně demoralizované ruské oddíly dopouštěly na místním muslimském obyvatelstvu, značně znepokojovala osmanskou stranu. Vysoká Porta se proto rozhodla jednat. Počátkem února 1918 dorazil do Brest-Litevska osmanský velkovezír Talât Paša,¹¹⁰ který již od počátku ledna 1918 pobýval v Berlíně s cílem získat podporu německé vlády pro požadavky předložené osmanskou delegací během první etapy mírových rozhovorů. Dne 3. února 1918, v zápětí po svém příjezdu, se Talât Paša setkal se sovětskou delegací. Talât během setkání protestoval proti nahrazování ruských vojsk na Kavkazské frontě arménskými a gruzínskými oddíly, jakož i proti násilnostem na muslimském civilním obyvatelstvu, kterého se dopouštěla stahující se ruská armáda. Zároveň s tím sovětské delegaci písemně oznámil, že Vysoká Porta bude nucena podniknout protiopatření, pokud bude tato situace pokračovat.¹¹¹ Talátova demarše nicméně ničeho nedosáhla. Osmanská vláda se proto rozhodla jednat. Velitel osmanské 3. armády Vehip Paša¹¹² dostal příkaz zahájit postup jednotek směrem na východ. O několik dní později, 12. února 1918,

---

108 A. V. VACHRAMEJEV – S. G. KULEŠOV, *Očerki*, s. 14.

109 *Protokoly Centralnogo komitěta RSDRP/b/*. K vydání připravili N. I. AFANASJEV – N. T. GORBUNOVA, Protokol č. 37, s. 167–173.

110 Mehmet Talât Paša (1874–1921), osmanský politik, nejschopnější člen mladotureckého triumvirátu. Velkovezír v letech 1917 a 1918.

111 M. K. ÖKE, *The Armenian Question*, s. 140.

112 Mehmet Vehip Paša (1877–1940), osmanský generál. Od února 1916 do června 1918 velitel 3. armády na Kavkazské frontě. Od června do července 1918 velitel armádní skupiny Orient. V roce 1934 přijal příjmení Kaçı.

překročila osmanská vojska demarkační linii a do poloviny března 1918 obsadila celé území východní Anatólie až po předválečnou hranici.¹¹³

V Brest-Litevsku mezitím pokračovala jednání mírové konference. Sovětská zdržovací taktika se nicméně vyčerpala již 9. února 1918, po podpisu mírové smlouvy mezi mocnostmi Čtyřspolku a Centrální radou zastupující Ukrajinu. Ještě téhož dne byla sovětská delegace konfrontována s ultimativním požadavkem přijmout předložené mírové podmínky. Trockij to však navzdory tlaku ze strany Lenina odmítl učinit a 10. února 1918 jménem sovětské vlády prohlásil válečný stav s mocnostmi Čtyřspolku za přerušeny s tím, že ruské armádě bude dán příkaz k demobilizaci.¹¹⁴ Mírová konference byla následně rovněž přerušena.¹¹⁵ Německu a jeho spojencům tím však došla trpělivost a 18. února 1918 zahájila jejich vojska na východní frontě postup. Síly věrné sovětské vládě nebyly schopny klást tomuto postupu významnější odpor. Sovětské Rusko proto bylo 19. února 1918, po další bouřlivé diskusi uvnitř sovětského vedení, nuceno souhlasit s podpisem mírové smlouvy podle dříve předložených podmínek. Čtyřspolek však nyní ultimativním způsobem předložil mnohem přísnější podmínky.

Nové mírové podmínky mocností Čtyřspolku datované 21. února 1918 obsahovaly deset bodů. Většina z nich se týkala otázek Pobaltí, Polska, Ukrajiny apod. Ve vztahu k Osmanské říši byl důležitý bod 5, podle kterého mělo Rusko co nejdříve vrátit Vysoké Portě její anatolské provincie a uznat zrušení kapitulace režimu, a dále bod 6 týkající se plné demobilizace ruské armády (včetně nově budovaných jednotek Rudé armády) a ruských válečných lodí (včetně válečných lodí Černomořského loďstva), které měly být až do uzavření všeobecného míru internovány v ruských přístavech a odzbrojeny.¹¹⁶

Sovětská vláda byla nucena mírové podmínky akceptovat, neměla-li se vydat cestou prozatímní vlády. O jejich přijetí se však na zasedání Ústředního výboru SDDSR[b], které se konalo 23. února 1918, rozpoutal ostrý spor, jenž málem vyvrcholil rozkolem ve straně. Leninovi se nakonec podařilo prosadit přijetí mírových podmínek, avšak zástupci „levých komunistů“ v čele s Bucharinem následně oznámili svůj odchod ze všech stranických a státních funkcí.¹¹⁷

---

113 M. K. ÖKE, *The Armenian Question*, s. 143.

114 Text prohlášení viz *Mirnyje peregovory*, Protokol zasedání ruské, německé a rakousko-uherské delegace (Politická komise), 10. 2. 1918 (28. 1. 1918), s. 207–208.

115 A. V. VACHRAMEJEV – S. G. KULEŠOV, *Očerki*, s. 14. Viz V. V. SOKOLOV, *Na bojevyx postax diplomatičeskogo fronta*, s. 51.

116 DVP SSSR I, č. 73, s. 112–113.

117 *Protokoly Centralnogo komitěta RSDRP/b/*, Protokol č. 45, s. 211–218.

V návaznosti na usnesení ÚV SDDSR[b] a pod Leninovým tlakem přijal Všeruský ústřední výkonný výbor 24. února 1918 v půl páté ráno ultimátum mocností Čtyřspolku a již v 7 hodin ráno téhož dne oznámili V. I. Lenin a L. D. Trockij do Berlína, Vídně, Sofie a Cařihradu, že sovětské Rusko přijímá předložené ultimatum a že vysílá svou delegaci do Brest-Litevska. Mírové rozhovory v Brest-Litevsku byly následně 1. března 1918 obnoveny.¹¹⁸ Jejich charakter se však nyní značně změnil. Postup německých a rakousko-uherských vojsk srazil sovětské Rusko na kolena. Předmětem rozhovorů v Brest-Litevsku proto nyní již neměla být debata nad podmínkami mírové smlouvy, ale příprava konečné verze jejího textu. Rozhovory proto měly čistě technický charakter a jejich výsledkem byla zakrátko podepsaná mírová smlouva.

Mírová smlouva mezi Ruskem na straně jedné a Německem, Rakousko-Uherskem, Bulharskem a Osmanskou říší na straně druhé byla zúčastněnými delegacemi podepsána 3. března 1918. Za sovětské Rusko ji podepsali členové Všeruského ústředního výkonného výboru sovětů dělnických, vojenských a rolnických zástupců Grigorij Jakovlevič Sokolnikov a Lev Michajlovič Karachan,¹¹⁹ náměstek lidového komisaře zahraničních věcí Georgij Vasiljevič Čičerin a lidový komisař vnitřních věcí Grigorij Ivanovič Petrovskij.¹²⁰ Za německou vládu se na smlouvě ocitly podpisy státního tajemníka zahraničního úřadu a císařského tajného rady Richarda von Kühlmanna,¹²¹ vyslanec Fredericka Hanse von Rosenberga¹²² a námořního kapitána Horna. Za Rakousko-Uhersko smlouvu podepsali ministr c. a k. domu a zahraničních věcí a tajný rada Ottokar, hrabě Czernin von

---

118 Současně se poněkud proměnilo složení jednotlivých delegací. V čele sovětské delegace stál G. Ja. Sokolnikov, v čele německé delegace vedoucí politického oddělení Zahraničního úřadu vyslanec dr. Frederick Hans von Rosenberg, rakousko-uherskou delegaci vedl sekční šéf MZV dr. Gustav Gratz, bulharskou vyslanec ve Vídni Andrej Tošev a v čele osmanské delegace stál İbrahim Hakki Paşa.

119 Lev Michajlovič Karachan (Karachanjan), (1889–1937), ruský diplomat arménského původu. Od listopadu 1917 do března 1918 tajemník sovětské delegace na brest-litevské mírové konferenci.

120 Grigorij Ivanovič Petrovskij (1878–1958), ruský revolucionář a politik ukrajinského původu. Funkci lidového komisaře vnitřních věcí RSFSR zastával od poloviny listopadu 1917 do března 1919.

121 Richard von Kühlmann, stejně jako Ottokar, hrabě von Czernin von und zu Chudenitz podpisu smlouvy přítomni nebyli, jelikož se v té době účastnili mírové konference mezi Ústředními mocnostmi a Rumunskem v Bukurešti. Své podpisy připojili dodatečně až 7. 3. 1918.

122 Frederick Hans von Rosenberg (1874–1957), německý diplomat a politik. Ve sledovaném období zastával funkci vedoucího politického oddělení Zahraničního úřadu.

und zu Chudenitz, velvyslanec a tajný rada Kajetán Mérey de Kapos-Mérey¹²⁵ a generál pěchoty Maximilian Csicseric von Bacsány.¹²⁴ Za Bulharsko smlouvu podepsali bulharský vyslanec ve Vídni Andrej Tošev¹²⁵ a vojenský zplnomocněnec v Německu plukovník generálního štábu Petr Gančev. A konečně, za Osmanskou říši se na smlouvě očitly podpisy osmanského velvyslance v Berlíně, bývalého velkovezíra, člena Sněmovny notáblů İbrahim Hakkiho Paši a vojenského zplnomocněnce v Berlíně generála Zekiho Paši.

Mírová smlouva konstatovala ukončení válečného stavu a zakazovala oběma stranám vedení agitace a propagandy vůči druhé smluvní straně. Sovětské Rusko bylo nuceno provést demobilizaci svých armád, zavázat se k uzavření míru s mezitím vzniklou Ukrajinou lidovou republikou, uznat prozatímní německou okupaci Estonska a Livonska, vyklidit finské území, souhlasit s návratem zajatců, rezignovat na náhradu válečných škod a na reparace a umožnit obnovu diplomatických, konzulárních a obchodních vztahů. Obě strany se také zavázaly uznávat politickou a ekonomickou nezávislost a teritoriální nedotknutelnost Persie a Afghánistánu.¹²⁶

Z hlediska sovětsko-osmanských vztahů byl nejdůležitější bod čtvrtý, na jehož základě bylo Rusko nuceno vyklidit východní Anatólii a navrátit ji Osmanské říši. RSFSR byla dále povinna stáhnout svá vojska z oblasti Ardahanu, Karsu a Batumi. Nesměla se vměšovat do jejich nové státoprávní organizace a mezinárodních vztahů a musela umožnit místnímu obyvatelstvu ustavit nové uspořádání se sousedními státy, zejména s Osmanskou říší.¹²⁷

Současně s mírovou smlouvou byla mezi představiteli sovětského Ruska a Osmanské říše podepsána i dodatková dohoda k mírové smlouvě, která navazovala na některé její články a upřesňovala je. K článku 4 mírové smlouvy dohoda stanovila, že ruská vojska vyklidí oblast Ardahanu, Karsu a Batumi do šesti až osmi týdnů po podpisu této dohody.¹²⁸ RSFSR byla do té doby zodpovědná za bezpečnost výše řečených oblastí a v rámci toho byla povinna demobilizovat arménské partyzánské oddíly a rozpustit je. Až do

---

125 Kajetán Mérey de Kapos-Mérey (1861–1952), rakousko-uherský diplomat. Bývalý velvyslanec v Římě. Od roku 1915 působil v aparátu ministerstva zahraničních věcí.

124 Maximilian Csicseric von Bacsány (1865–1948), rakousko-uherský generál jezdecký. Od roku 1917 do konce války velitel XXIII. armádního sboru.

125 Andrej Slavov Tošev (1867–1944), bulharský politik a diplomat. V letech 1917–1920 působil jako vyslanec ve Vídni.

126 DVP SSSR I, č. 78, s. 123.

127 *Tamtéž*, č. 78, s. 121.

128 Podrobnosti evakuace měly být dohodnuty mezi tamním nejvyšším velitelstvím ruské a osmanské armády. Viz DVP SSSR I, č. 82, s. 199.

uzavření všeobecného míru neměla na své straně hranice respektive na Kavkaze soustřeďovat vojska silnější než jednu pěší divizi. Mezi sandžaky¹²⁹ Ardahan, Kars a Batumi na jedné a sovětským Ruskem na druhé straně měla být obnovena hranice z roku 1878, přičemž mezi uvedenými sandžaky a Osmanskou říší se obnovovala hranice z roku 1880. Majetková práva ruských občanů, jejichž majetek byl staronovým vytýčením hranice rozdělen, měla být zachována. Obě země se dále zavazovaly udělit exequatur konzulárním úředníkům druhé smluvní strany ve všech místech, kde to tato bude považovat za nutné. Kromě toho přislíbily uzavřít konzulární konvenci a další nutné smlouvy, obnovit poštovní a telegrafní styky a nahradit rekvírované majetky. Ruští občané muslimského vyznání získali právo na emigraci do Osmanské říše. Dále měla být zahájena okamžitá repatriace zajatců a internovaných, kteří měli být současně amnestováni za své dřívější činy. V článku 8 dohody pak obě země ještě jednou konstatovaly, že neuznávají žádné dřívější mezinárodní smlouvy týkající se ustanovení zón vlivu v Persii, a zavázaly se stáhnout z perského území všechna svá vojska.¹³⁰

Jak je patrné, mírová smlouva z Brest-Litevska i návazná rusko-osmanská dodatková dohoda vycházely osmanským požadavkům daleko vstříc. Osmanská říše získala zpět východní Anatólíi a otevřela si prostor pro opětovné připojení oblasti Ardahanu, Karsu a Batumi. V návaznosti na nové mírové podmínky Čtyřspolku z 21. února 1918 si totiž osmanská delegace během poslední fáze rozhovorů prosadila pod záminkou nespokojenosti místního muslimského obyvatelstva s ruskou vojenskou přítomností a v odkaze na jeho údajné prosby o poskytnutí možnosti znovu se připojit k Osmanské říši, aby byla do mírové smlouvy začleněna podmínka zavazující sovětské Rusko k jejich vyklizení.¹³¹ Pro sovětskou delegaci to v daných okolnostech ovšem znamenalo nepříjemné překvapení. O to větší, že sovětské straně se s ohledem na celkový průběh mírových rozhovorů podařilo z jejího programu uhájit jen dílčí fragmenty, a to pouze v těch případech, pokud nebyly v rozporu se zájmy mocností Čtyřspolku. Osmanská delegace naproti tomu využila celkové slabosti sovětské pozice v závěrečné etapě mírových rozhovorů a požadovala, aby byl do smlouvy zahrnut bod o stažení sovětských vojsk z Kavkazu. Sovětská delegace to sice rozhodně odmítla,¹³² nicméně v případě ostatních osmanských požadavků byla nucena ustoupit.

---

129 Tj. kraji.

130 DVP SSSR I, č. 82, s. 199–204.

131 *Mirnyje peregovory*, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 1. 3. (16. 2.) 1918, s. 215.

132 M. A. GASRATJAN – P. P. MOISEJEV, *SSSR i Turcija. 1917–1979*, Moskva 1981, s. 16.

Předseda ruské delegace G. Ja. Sokolnikov v této souvislosti přednesl před zahájením podpisové slavnosti silně emocionálně zabarvenou deklaráci, v níž si stěžoval na nespravedlnost mírové smlouvy.¹⁵³ Sokolnikov se dotkl mj. otázky Ardahanu, Karsu a Batumi. Prohlásil, že Německo tato území odtrhlo od Ruska ve prospěch Osmanské říše, aniž by je osmanská vojska kdy dobyla, a to v rozporu a nad rámec podmínek předložených 21. února 1918. Sokolnikov to proto označil za otevřený a násilný zábor území neodpovídající skutečné vůli místního obyvatelstva a přípravný krok k novému útoku na sovětské Rusko.¹⁵⁴

Na toto nařčení se vedoucí osmanské delegace İbrahim Hakki Paşa cítil povinen reagovat. Ve své odpovědi uvedl řadu historických a etnografických argumentů a upozornil, že oblasti Ardahanu, Karsu a Batumi v minulosti patřily k Osmanské říši a Rusko je od ní odtrhlo jako náhradu za nezaplacené válečné náhrady, což samo o sobě odporuje sovětským principům mírového uspořádání. Obyvatelstvo uvedených oblastí mělo navíc národnostně blízko k obyvatelstvu Osmanské říše, zatímco ruský národ byl místnímu obyvatelstvu vždy cizí.

K Sokolnikovově tvrzení, že jde o přípravný krok k novému útoku na Rusko, İbrahim Hakki Paşa uvedl, že Osmanská říše z tohoto území Kavkaz a Rusko nikdy neohrožovala, ale bylo tomu přesně naopak. Odmítl, že zábohem Batumi bude narušeno obchodní spojení s Tiflisem, protože Rusku na pobřeží Černého moře zůstala řada dalších přístavů, například přístav Poti. Skutečnost, že osmanská vojska během války oblast Ardahanu, Karsu a Batumi nikdy nedobyla, označil za nedůležitou, protože i v souladu se sovětskými principy mírového uspořádání není násilný zábor území rozhodujícím argumentem. Ostatně, jak uvedl, Rusko v roce 1878 získalo Batumi také na základě mírové smlouvy, aniž by jej dobylo. Odmítl také, že Osmanské říši jde o anexi těchto tří oblastí.¹⁵⁵ V tom jej podpořil i vedoucí německé delegace F. H. von Rosenberg, který prohlásil, že o osmanském protektorátu nad oblastmi Ardahanu, Karsu a Batumi nebyla v mírové smlouvě žádná

---

153 Text deklarace viz DVP SSSR I, č. 77, s. 117–119.

154 *Tamtéž*, s. 118. Za zvláště vážné zhoršení podmínek mírové smlouvy ve srovnání s podmínkami předloženými 21. 2. 1918 to např. chápal i tajemník sovětské delegace L. M. Karachan. Viz V. HORČIČKA, *Rakousko-uherská politika vůči sovětskému Rusku*, s. 142.

155 Arnon GILL, *Die sowjetisch-türkischen Beziehungen von der russischen Revolution 1917 bis zum Ende des Ersten Weltkriegs und die Selbstständigkeitsbestrebungen der transkaukasischen Völker (Georgier, Armenier, Aserbajdschaner)*, Offenburg/Baden 1969, s. 51. Viz též *Mirnyje peregovory*, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 3. 3. (18. 2.) 1917, s. 233–234.

zmínka. Stejně tak ani o jejich připojení k Osmanské říši. Mírová smlouva naopak hovořila o právu obyvatelstva na samostatné řešení státoprávních a mezinárodněprávních otázek.¹⁵⁶

Ustanovení mírové smlouvy, přinejmenším formálně, odpovídala principu práva národů na sebeurčení. Jak potom rozumět výše uvedené zmínce v Sokolnikovově deklaraci?

K tomu, abychom Sokolnikovovu zmínku o Ardahanu, Karsu a Batumi pochopili, je třeba podívat se na způsob, kterým sovětské vedení chápalo princip práva na sebeurčení národů. Většina sovětského vedení v čele s Leninem a Stalinem coby stranickým odborníkem na národnostní otázku zastávala názor, že carské Rusko připojilo mnohá území v rozporu s přáními místního obyvatelstva, které posléze v řadě případů podrobilo národnostnímu útlaku. Lenin a jeho následovníci proto soudili, že tyto historické křivdy je třeba po vítězství socialistické revoluce v Rusku napravit. Všem neruským národům a národnostem proto měla být poskytnuta možnost zvážit, zda nadále chtějí zůstat součástí Ruska. Z tohoto důvodu jim mělo být poskytnuto plné právo na sebeurčení včetně možnosti politického oddělení od Ruska. Sověští představitelé však zároveň doufali, že politické a hospodářské důvody přimějí tyto národy, aby nadále dobrovolně setrvaly v rámci Ruska. Cílem tudíž nebylo rozdělení Ruska, ale jeho vybudování coby mnohonárodnostního státu na novém, dobrovolném základě. Uznání práva na sebeurčení národů mělo zároveň prohloubit solidaritu proletariátu různých národností a napomoci demokratickému sblížení národů.¹⁵⁷ Z určitého hlediska je možno zmíněnou koncepci řešení národnostní otázky považovat za pouhou masku pro velkoruské a imperiální zájmy sovětského vedení. S ohledem na silný prvek idealismu, který byl v této době v sovětské politice přítomný i v jiných otázkách, se však toto hledisko ve sledovaném období (na rozdíl od období pozdějších) nejeví jako zcela věrohodné.

V případě Ardahanu, Karsu a Batumi se s ohledem na výše uvedené sovětské představitelé obávali, že uskutečnění principu sebeurčení národů zde nebude možné, protože: 1) jeho úplná realizace byla podle sovětského přesvědčení proveditelná pouze v podmínkách socialistické revoluce, 2) panovala obava, že osmanská strana, ve spojení s místní buržoazií, zabrání tomu, aby lid, tj. proletariát, svobodně projevil svou vůli.

---

156 *Mirnyje peregovory*, Protokol plenárního zasedání mírové konference, 3. 3. (18. 2.) 1917, s. 235.

157 Viz např. Leninem koncipovanou rezoluci o národnostní otázce přijatou na VII. všeruské konferenci SDDSR[b] v květnu 1917. Viz V. I. LENIN, *O národnostní a koloniální otázce*, s. 450–451.

Sokolnikovově emocionálně vypjaté deklaraci se nelze divit i z jiného důvodu. Brest-litevská mírová smlouva představovala pro vedení SDDSR[b] velice ožehavý problém. Jejím podpisem sice na jedné straně získalo čas pro stabilizaci své vlády, avšak za cenu ústupu od svých principů a ztráty velkého území s početným průmyslovým proletariátem, nemluvě už o vyostření vztahů mezi jednotlivými stranickými frakcemi.¹⁵⁸ Smlouva nadto nijak negarantovala svrchovanost a územní celistvost smluvních stran. To bylo za dané situace pro sovětské Rusko krajně nevýhodné (na rozdíl od mocností Čtyřspolku, které si tím do určité míry otvíraly prostor k dalšímu postupu). Podpis brest-litevské mírové smlouvy kromě toho posloužil jako důvod pro zahájení intervence západních mocností proti Rusku pod záminkou ochrany jeho území před německou a osmanskou expanzí. Současně znamenal i rozkol koalice mezi bolševiky a levými esery, kteří se s brest-litevským mírem nesmířili.

Politika sovětského Ruska vůči Osmanské říši tvořila v období od listopadu 1917 do března 1918 součást obecnějšího problému – vztahu sovětské politiky vůči mocnostem Čtyřspolku. Na počátku sledované etapy se sovětské Rusko nacházelo s Osmanskou říší ve válečném stavu. Na rozdíl od hlavních osmanských spojenců – Německa a Rakousko-Uherska – pro něj Osmanská říše, vnímaná jako německý satelit, nepředstavovala prvořadou hrozbu. Nehledě na to, sovětská vláda, která se krátce po svém ustavení vyslovila pro ukončení světové války na základě všeobecného míru bez anexí a kontribucí, považovala za hlavní problém své politiky vůči Osmanské říši ukončení válečného stavu mezi oběma zeměmi. To jí mělo poskytnout prostor pro šíření revolučních myšlenek mezi osmanské obyvatelstvo. V případě, že by tyto myšlenky padly na úrodnou půdu, mělo revoluční vystoupení (byť nikoliv na proletářské, ale na obecně demokratické a protiimperialistické bázi) v Osmanské říši napomoci k oslabení evropských mocností, a tudíž ke konečnému vítězství světové proletářské revoluce. S ohledem na to se mírové nabídky, které sovětské vedení adresovalo mocnostem Čtyřspolku, týkaly i Osmanské říše. Sovětští představitelé ovšem zejména zpočátku očekávali, že otázku mírového narovnání dříve nebo později vyřeší očekávané vypuknutí proletářské revoluce ve válčících zemích a zejména v Německu. Očekávání a naděje kladené do mírových nabídek a výzev se nicméně v případě Osmanské říše, stejně jako v případě jejích spojenců, nesplnily a k vypuknutí revoluce v řečených zemích ve sledovaném období nedošlo.

---

158 Sovětské Rusko na jejím základě ztratilo 34 % svého obyvatelstva, 32 % zemědělské půdy, 54 % svých průmyslových podniků a 89 % nalezišť uhlí. Viz J. W. WHEELER-BENNET, *Brestskij mír*, s. 250.

Během rozhovorů o příměří, které sovětské mírové nabídky brzy následovaly, se sovětská strana s ohledem na výše uvedené snažila zajistit si výhodné podmínky pro šíření své propagandy, a to zejména mezi vojáky mocností Čtyřspolku. Zatímco brest-litevská dohoda o příměří jí k tomu nabízela relativně široký prostor, v erzincanské dohodě o příměří na Kavkazské frontě se sovětské straně takové možnosti získat nepodařilo.

V průběhu mírových rozhovorů v Brest-Litevsku tvořila problematika mírového uspořádání mezi sovětským Ruskem a Osmanskou říší okrajový problém, protože hlavní úsilí sovětských vyjednavců bylo věnováno mírovému narovnání s hlavními osmanskými spojenci – Německem a Rakousko-Uherskem, jejichž ambice, zvláště v prvním případě, představovaly pro sovětské Rusko vážné ohrožení. Nehledě na to se sovětská zahraniční politika musela ve vztahu k Osmanské říši vypořádat se třemi hlavními problémy: 1) s otázkou východní Anatólie, 2) s otázkou vyklizení Persie a 3) s otázkou osmanských územních požadavků v Zakavkazsku.

V případě otázky východní Anatólie, kterou sovětské vedení interpretovalo především jako otázku východoanatólských Arménů, sovětské Rusko na rozdíl od dřívější carské vlády nemělo zájem na jejím připojení. Bylo připraveno evakuovat ruská vojska a počítalo s tím, že další osudy tohoto území budou řešeny cestou uplatnění práva tamních Arménů na sebeurčení. Sovětské vedení tu vycházelo z mylného předpokladu arménské početní převahy ve východní Anatólii. Prosazováním práva na sebeurčení východoanatólských Arménů však Rusko současně do značné míry ignorovalo práva tamního většinového tureckého a kurdského obyvatelstva a dostávalo se tak do rozporů s vlastními principy. Nehledě na to, pro osmanskou vládu byl sovětský požadavek naprosto nepřijatelný. V konečném důsledku se proto s ohledem na celkový výsledek mírových rozhovorů sovětské vládě včlenění výše uvedeného požadavku do mírové smlouvy prosadit nepodařilo.

Pokud šlo o otázku vyklizení Persie, sovětské vedení deklarovalo svou ochotu stáhnout ruská vojska z perského území a uznat Persii jako politicky a ekonomicky nezávislý a teritoriálně nedotknutelný stát. Současně však trvalo na tom, aby území Persie vyklidila i osmanská vojska a aby také Osmanská říše uznala perskou nezávislost a teritoriální nedotknutelnost. Sovětská vláda si od obojího slibovala otevření cesty k širší spolupráci s Peršany a dalšími muslimskými národy a přípravu půdy pro budoucí revoluční aktivity. Zatímco k uznání perské nezávislosti se sovětským delegátům podařilo osmanskou stranu alespoň formálně přimět, ke stažení osmanských vojsk ze severozápadní Persie až do skončení světové války nedošlo.

Třetí důležitý problém, se kterým se musela sovětská zahraniční politika vůči Osmanské říši v průběhu mírových rozhovorů vypořádat, byl problém

osmanských územních požadavků v Zakavkazsku. Nehledě na své neúspěchy na válečném poli Osmanská říše, sázející na podporu Německa, předložila během mírových rozhovorů celou řadu požadavků včetně požadavku územních ústupků. Osmanská delegace žádala oddělení oblasti Ardahanu, Karsu a Batumi od sovětského Ruska s cílem jejich následného připojení. To bylo v příkrém rozporu se sovětským programem, který nejenom nic takového nepředpokládal, ale naopak počítal s obdobným řešením otázky východoanatolských Arménů. Bylo ironií osudu, že obě země se tu dovolávaly myšlenky sebeurčení národů, jejíž realizaci si však každá z nich představovala zcela odlišně, a to na úkor druhé strany. S ohledem na celkový průběh mírových rozhovorů bylo sovětské Rusko nakonec nuceno osmanské požadavky v celé jejich šíři akceptovat a podepsat mírovou smlouvu, ve které se uvedených oblastí zřikalo. Podpis brest-litevské mírové smlouvy tak do značné míry ztělesňoval neúspěch sovětské zahraniční politiky vůči Osmanské říši.

Soviet Foreign Policy and the Ottoman Empire toward the end of 1917 and in early 1918

PETR NOVÁK

The issue of relationships between the newly founded Soviet Russia and the declining Ottoman Empire during the final stage of World War I is one of the blank spaces on the margins of an otherwise well-discussed topic. Negligible interest in this topic is primarily caused by the fact that this was a relatively short and relatively unimportant episode set against the background of much more significant events.

In the period from November 1917 to March 1918 the policy of Soviet Russia towards the Ottoman Empire represented part of a more general problem – namely Soviet policy towards the Four Central Powers. At the beginning of the period under research Soviet Russia was at war with the Ottoman Empire. The Soviet Government therefore considered the conclusion of peace to be its principal problem of policy towards the Ottoman Empire. It was to give Russia space to disseminate revolutionary ideas amongst the Ottoman population. In case these ideas fell onto fertile ground, a revolutionary uprising in the Ottoman Empire (envisaged naturally as one of a generally democratic and anti-imperialist nature, albeit not a proletarian revolution) could contribute to the weakening of the European powers and thus to the final victory of a proletarian revolution in the developed countries of Europe and America.

High expectations and hopes placed on proclamations and peace offers, intentionally targeted to promote revolutionary potential in the countries of the Central Powers (and not merely within them), did not, however, come to fruition in the case of the Ottoman Empire, nor in the case of their allies. Revolutions did not materialise in the above mentioned countries in the period under research. Therefore, during truce talks, which took place shortly after Soviet offers of peace, the Soviet side attempted to ensure favourable conditions for the spread of its propaganda, especially among the troops of the Central Powers.

The questions of a peace settlement between Soviet Russia and the Ottoman Empire became a matter of peripheral importance during the Brest-Litovsk peace talks, which followed. Nevertheless, Soviet foreign policy had to deal with three main problems in her relationship to the Ottoman Empire: 1) the fate of Eastern Anatolia and especially the question of the Armenians there, 2) the recognition of the independence of Persia and the withdrawal of both Ottoman and Soviet troops from there and 3) the question of Ottoman territorial demands in South Caucasus. However, Soviet foreign policy in all these three areas conflicted with the entirely opposing Ottoman views on a future settlement of the above mentioned problems. It was the irony of fate that both countries evoked the idea of national self-determination in order to promote their own demands, yet each of them envisaged its realization in completely different terms. With a view to the overall results of peace talks the Soviet Government failed, at the end, to have her own demands incorporated in the peace treaty. Similar to her situation with Germany and Austria-Hungary, Soviet Russia incurred territorial losses in the case of the Ottoman Empire, also. Thus, the signing of the Treaty of Brest-Litovsk came to embody, to a greater degree, the failure of Soviet foreign policy towards the Ottoman Empire.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE

Generační revolta v socialistickém táboře v letech 1900–1920*

LUKÁŠ FASORA

Jedním z nejdůležitějších hybatelů společenského a kulturního vývoje je generační konflikt, přinejmenším v moderních dějinách a zvláště ve 20. století, které bývá dokonce nazýváno stoletím generačních konfliktů. Zatímco v předchozích staletích historikové zpravidla vidí prosté biologické střídání generací a za dominantní prvek považují kontinuitu, ve 20. století v důsledku zrychlení technologického vývoje, proměn životního stylu, intenzifikaci masové komunikace a mnoha dalším změnám došlo k jistému odcizení generací, „stáří“ a „mládeži“, a z toho plynoucího vzájemného vymezení jako základu zájmového střetu, tedy generačnímu konfliktu. K jeho zahlazení, překrytí dochází v průběhu let prostřednictvím imaginární tzv. generační smlouvy, tedy postupnou socializací mladých lidí postavenou na mezigeneračním kompromisu.

LUKÁŠ FASORA: The Generational Revolt in the Socialist Camp between 1900–1920

This study interprets social changes in the Czech Lands between the years 1900–1920 from the aspect of generational development, narrowed to an environment of left-wing youth. It traces the path to the elaboration of the generational concept of a cultural alternative to Austrian militarism and clericalism before 1914 and the consequences of the extension of the impact of World War I and the collapse of the Monarchy to young people who were split between loyalty to the young Czechoslovak Republic and a vision of Bolshevism, which in the eyes of the larger part of the generation under research appeared to be the realization of the pre-war visions of a freer world.

Key words: generational method, the socialist youth movement, anti-clericalism, anti-militarism, cultural alternative

---

Téma střetu generací se stalo předmětem vědeckého diskursu v průběhu 20. století již několikrát, za zvláště intenzivní jsou považovány debaty o generaci vojáků z bojišť první světové války, která je i tématem tohoto článku, světového významu nabyla diskuse o „generaci hippies“. Více tématem sociologů a politologů než historiků se pak v posledních letech staly generace dosahující dospělosti v osmdesátých letech (v Německu nazývaná generací Golf podle populárního automobilu) a generace současné mládeže (generace Facebooku, generace X, „jasmínová“ generace v arabském světě atd.), kdy v Evropě do popředí vystupují témata mezigenerační solidarity s ohledem na udržitelnost sociálního státu, v arabských zemích téma vztahu mladých lidí k demokracii, islámu apod.

Stav bádání v ČR a pramenná základna

Česká historická věda je poměrně bohatá na práce analyzující počátky levicového radikalismu v socialistickém prostředí. Jde nicméně hlavně o práce spojené s politickým zadáním hledání počátků komunistického hnutí a doba jejich vzniku, tj. hlavně druhá polovina padesátých a začátek šedesátých let naznačuje, že šlo o díla notně ovlivněná ideologickým tlakem.¹ Jejich základem je sice na jedné straně solidní historická erudice autorů, projevující se pozitivisticky důkladnou prací s prameny a detailní analýzou politických událostí, přesto je vyznění podobných prací vždy krajně rozpačité pro dobově podmíněnou snahu autorů dostat politickému zadání a posuzovat historickou skutečnost pravidly marxisticko-leninské dogmatiky, tj. hodnotit, kdy si dělnická třída počínala správně a kdy nikoliv, měřeno hlavně pochvalou či odsudkem ze spisů Vladimíra Iljiče Lenina či jiného koryfeje komunistické ideologie.

Zatímco tedy máme k dispozici poměrně dlouhou řadu spisů analyzujících vznik a působení revoluční levice a mládežnického hnutí v rámci sociálně demokratického tábora, chybí nám na druhou stranu byť i jen základní faktografické práce pro ostatní směry mládežnického hnutí v českém jazykovém prostředí, ať už šlo o mládež národně sociální, agrární nebo

---

* Text vznikl v rámci projektu financovaného Grantovou agenturou ČR P405/10/J060.

1 Jan BERÁNEK, *Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách*, Praha 1955; Zdeněk KÁRNÍK, *První pokusy o založení komunistické strany v Čechách* (= Rozpravy Československé akademie věd, Řada společenských věd 76/1966, sešit 10); TÝŽ, *Za československou republiku rad. Národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917–1920*, Praha 1963; Jiří KOŘALKA, *K úloze Liberecka ve vzájemných vztazích českého a německého dělnického hnutí (do založení KSČ)*, Sborník Severočeského muzea 2/1959, řada Společenské vědy – Historia, s. 295–318; TÝŽ, *Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*, Liberec 1963.

katolickou. Paradoxně v tomto ohledu neplatí staré pravidlo, že je u nás lépe zpracováno dění v národnostně většinovém, tj. českém prostředí, neboť hlavně díky pracím německých historiků jsme o některých segmentech německého mládežnického hnutí informováni podstatně lépe.² Situace se postupně zlepšuje hlavně v oblasti analýzy tělovýchovného hnutí v českých zemích,³ jednak díky postupně se probouzejícímu zájmu historiků o dělnické a socialistické hnutí obecně, zatím spíše pro meziválečnou éru než pro období do roku 1914.⁴

Z pohledu užití generační metody je v českých společenských vědách situace ve srovnání se zahraničím, zejména Německem, pravlastí tohoto bádání, ale také Belgií, Švédskem nebo Švýcarskem, historickými školami se silným vlivem německých vzorů, dosti tristní.⁵ Pojem generace je v české historické vědě sice vcelku běžně používán, ovšem většinou bez vědomí vědeckého potenciálu pojmu a bez ohledu na v zahraničí dosti propracovanou a prověřenou metodologii. Ta sice bezesporu není prosta kontroverzí, ale přesto přináší na dějinnou skutečnost zatím opomíjený pohled, který může naše poznání podstatným způsobem obohatit a vysvětlit některé dosud přehlížené kontexty jinak notoricky známých událostí.

Základnu pro takto koncipovaný výzkum představují prameny čtyř typů. Nejdůležitějším je především mládežnický tisk, zejména tisk socialistické provenience (Mladé proudy, Sborník mládeže socialistické, Tělocvičný ruch, Omladina aj.) a jako kontrolní vzorek také tisk jiných politických táborů. Druhou skupinou pramenů jsou informace politických úřadů shromážděné v rámci sledování mladých radikálů, v rakouské éře zvláště antimilitaristů, v československé pak komunistů a (údajných) bolševických agentů. Jde jak

---

2 Gerhard SEEWANN, *Österreichische Jugendbewegung 1900 bis 1939*, I, Frankfurt am Main 1971; Johannes STAUDA, *Der Wandervogel in Böhmen 1911–1920*, Teil 1, Reutlingen 1975; Hans BLÜHER, *Wandervogel 1–3. Geschichte einer Jugendbewegung*, Frankfurt am Main 1976; Ferdinand BÜRSCHOFSKY, *Beiträge zur Geschichte der Deutschnationalen Arbeiterbewegung*, 1–2, Hohenstadt 1913; Alois CILLER, *Die Vorläufer des Nationalsozialismus in Österreich*, Wien 1932; TÝŽ, *Deutscher Sozialismus in den Sudetenländer und der Ostmark*, Hamburg 1939.

3 Marek WAIC a kol., *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*, Praha 2008; Martin PELC, *Struktury opavského sportu 1850–1938*, Opava 2009 ad.

4 Stanislav HOLUBEC, *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009; Josef TOMEŠ, *Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878–2003*, Praha 2004.

5 Shrnutí zahraničního bádání viz Lukáš FASORA, *Metoda generačního přístupu (na příkladu socialistické mládeže v letech 1900–1920)*, Časopis Matice moravské 130, 2011, č. 2, s. 295–316.

o politické úřady se zemskou působností (policejní ředitelství, místodržitelství), tak okresní úřady v centrech hnutí (Liberec, Slaný – Kladno aj.). Třetí skupinu pramenů poskytují archivy socialistických stran, zvláště jejich mládežnických sekcí. Posledním zdrojem podstatných informací jsou pak memoáry a pozůstalosti osobností tehdy s mládežnickým hnutím spojených (Karl Kneschke, Karl Kreibich, Antonín Zápotocký aj.), včetně některých biografí.⁶

Metodologické opory

Při pohybu na badatelsky komplikovaném poli výzkumu generačních změn, a to zvláště s ohledem na vztah generací k institucím, jako je církev nebo armáda, se nabízí dvě hojnými odbornými debatami dobře prověřené metodologické opory. Starší z nich je téměř kanonický text z pera německého sociologa maďarského původu Karla Mannheima *Das Problem der Generationen* (1927) včetně výstupů z diskusí o jeho využitelnosti, které proběhly hlavně v německých společenských vědách ve 20. století celkem třikrát a které jsou tematizovány i současným odborným diskursem. Klíčová Mannheimova myšlenka, s obecnou přijatelností i pro historickou vědu, je spojena s pojmem „horizont generačního prožitku“. Takto je označována skutečnost, že v evropské společnosti 20. století již nedochází k prostému biologickému střídání generací, ale že jsou na základě společných prožitků osoby některých ročníků narození homogenizovány do skupin, tj. generací. Ty si vytvářejí vlastní specifické vnímání světa, zpravidla odlišné od generací předchozích, a na základě specifické interpretace některých otázek veřejného diskursu vznášejí nárok na akceptaci vlastních postojů, hodnot a fantomů ze strany ostatních příslušníků společnosti. V centru badatelského zájmu tak vlastně stojí problém socializace mládeže, akcentovaný pojmem „generační smlouva“, tj. imaginární konsensus, kterým po sérii střetů předchozí generace akceptují některé tvrdošijně opakované postoje, hodnoty a fantomy nastupující generace v zájmu udržení elementární funkčnosti společnosti.

Užívání generativního přístupu v historickém bádání má pochopitelně své odpůrce, kteří kromě některých drobnějších problémů vyzdvihují patrně největší slabinu metody: totiž fakt, že interpretace prožitku je do té

---

6 Např. Johann Wolfgang BRUEGEL, *Ludwig Czech, Arbeiterführer und Staatsmann*, Wien 1960; Julius BRAUNTHAL, *Victor und Friedrich Adler. Zwei Generationen Arbeiterbewegung*, Wien 1965; Martin BACHSTEIN, *Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie*, München–Wien–Oldenbourg 1974; František VYDRA, *Karel Kneschke: Antifašista a revolucionář*, Ústí nad Labem 1979; Jan GALANDAUER, *Bohumír Šmeral*, I. (1880–1914) a II. (1914–1941), Praha 1981 a 1986; Ludmila ŠUMBEROVÁ, *Antonín Zápotocký (1884–1957)*, Praha 1984.

míry individuální a prakticky libovolná, že je stěží možné hovořit o skutečně společných generačních horizontech. Této závažné námitce se příznivci užití metody brání její důslednější precizací ve smyslu používání metody výhradně na vybrané a zcela konkrétní (zpravidla politické) milieu, kde je pravděpodobnost stejné nebo velmi podobné interpretace klíčových událostí mnohem vyšší, než je tomu v případě univerzalistického uplatnění na celou společnost. Druhou cestou obrany je práce s pojmem „jádro generace“, který označuje nejaktivnější příslušníky skupiny a odděluje je od pasivní většiny vrstevníků, která ovšem stojí pod větším či menším vlivem (opět zpravidla politicky vymezených) jader generací.⁷

Druhou metodologickou oporou je pojem „pole“ z díla francouzského sociologa Pierra Bourdieu.⁸ Pojem je zvláště dobře aplikovatelný právě na zkoumaný segment vztahů mládeže k armádě a s ní spojeného militarismu a také k římsko-katolické církvi s jejím přesahem do veřejného dění v habsburské říši kolem roku 1900. Bourdieuovo „pole“ dobře vystihuje fakt, že v obou případech šlo o instituce s vlastními, z hlediska veřejnosti velmi specifickými pravidly, zvenčí, zvláště ze strany socialistů, nazíranými jako absurdní a rozumem nepochopitelná. Přijetím zmíněných pravidel se měl člověk identifikovat i s cílem existence obou institucí a redefinovat na základě jejich vlivu své vlastní zájmy a strategie.

Výzkumná otázka

Výzkum vztahu socialistického dorostu k otázce klerikalismu a militarismu se tak ve světle zmíněných metodologických přístupů jeví jako pohyb po členitém badatelském poli, v jehož centru stojí tázání po příčinách společenské a kulturní změny související s generací vstupující do veřejného ži-

---

7 Srov. např. Jürgen ZINNECKER, „Das Problem der Generationen“. *Überlegungen zu Karl Mannheims kanonischem Text*, in: *Generationalität und Lebensgeschichte im 20. Jahrhundert*. Hg. von Jürgen Reulecke und Elisabeth Müller-Luckner, München 2003, s. 53–58; Ulrike JUREIT – Michael WILDT, *Generation*, in: *tíž* (Hg.), *Generationen. Zur Relevanz eines wissenschaftlichen Grundbegriffes*, Hamburg 2005, s. 7–27, zde s. 11; podrobněji k pojmu Manfred RIEDEL, *Generation*, in: Joachim Ritter – Manfred Grüner (Hg.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 3, Darmstadt 1974, s. 274–277; shrnutí kritických připomínek Rainer LEPSIUS, *Kritische Anmerkungen zur Generationsforschung*, in: U. Jureit – M. Wildt (Hg.), *Generationen*, s. 45–52, zde s. 51; shrnutí výhod generativního přístupu Jürgen REULECKE, *Jugendprotest – ein Kennzeichen des 20. Jahrhunderts?*, in: Dieter Dowe (Hg.), *Jugendprotest und Generationenkonflikt in Europa. Deutschland, England, Frankreich und Italien im Vergleich*, Bonn 1986, s. 1–12; nebo Mark ROSEMAN, *Generationen als „imagined Communities“*. *Mythen, Generationenkonflikte in Deutschland vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, in: U. Jureit – M. Wildt (Hg.), *Generationen*, s. 180–199.

8 Boike REHBAIN, *Die Soziologie Pierre Bourdieu*, Konstanz 2006, s. 105–109.

vota v letech 1900–1920. Právě tato generace socialistů jako hybatel změn v táborech levicových politických stran a v celé společnosti byla do značné míry homogenizována nutností zaujmout stanovisko k dobovým, pro ni navýsost palčivým problémům prudkého růstu nebezpečí válečného konfliktu. Toto téma však nebylo vzhledem k poměrům, panujícím v pozdním období existence habsburské říše, možno řešit odděleně od problému kardinálního, totiž skutečnosti, že z hlediska řešení veřejných otázek zůstávaly dvě navzájem svojí činností pevně provázané a z hlediska kontrolních principů demokracie nedotknutelné instituce, totiž armáda a církev.

Veřejný vliv armády a církve byl alfou a omegou specifického pojetí demokracie, typického pro konstituční éru habsburské říše. Postavení obou institucí de facto mimo politickou sféru a se specifickými zákonnými předpisy bylo jedním z klíčových bodů mocenského kompromisu, který císař František Josef uzavřel s měšťanskými elitami nejvyspělejších národů své říše pod tlakem konstitučního hnutí. Šlo nepochybně o deficit rakouského pojetí demokracie, i když zvláště postavení armády bylo specifické i v zemích s vyspělejší demokratickou politickou kulturou.

Občané předlitavské části říše si na takto profilovaný mocenský kompromis od šedesátých let nepochybně ve své naprosté většině přivykli a naučili se, že demokratické principy a občanská práva lze v intencích dynastického a konzervativně-katolického státu uplatňovat jen do jisté míry, která – a to bylo pro mnohé pozorovatele nejzajímavější – byla velmi proměnlivá, nejasná, měnila se v prostoru a čase. Příznačně označil Viktor Adler, vůdce rakouské sociální demokracie, v roce 1889 rakouský politický systém za „diktaturu mírněnou šlendriánem“,⁹ ovšem tímto tvrzením tehdy vyjadřoval názor jen hrstky rebelů z prostředí tehdejší poloilegální krajní levice, kteří se odvažovali otevřené a čelní kolize s jinak vcelku dobře zavedeným systémem.

V devadesátých letech 19. století se ovšem objevují výrazné signály, že se nespokojenost se stávajícím pojetím demokracie stále šíří v řadách mladé inteligence a že také v socialistickém prostředí je stále více nespokojenců, kritizujících skutečnost, že sociální demokracie na začátku dekády přistoupila na „pravidla hry“ daná režimem a opustila svoji pozici skutečně revoluční síly: „Oslavují početní vzrůst strany a při tom nepokrytě přiznávají změkčilost zásadovou, jaká celou stranu dělnickou opanovala.“¹⁰ Z tohoto

---

9 Viktor ADLER, *Bericht an die Internationale*, in: Brigitte Kepplinger (Hg.), *Der Aufstieg zur Massenpartei. Ein Lesebuch zur österreichischen Sozialdemokratie 1889–1918*, Wien 1990, s. 61–68, zde s. 62.

10 *Gloria a Mea culpa!*, *Omladina* 5, 12. 1. 1899, č. 1, s. 1; *Bude sociální demokracie dědičkou dnešní kapitalistické společnosti lidské?*, *Omladina* 5, 12. 10. 1899, č. 25, s. 1–4.

společenského podhoubí a ideového a obecně kulturního napětí vyrůstala generace s ročníkem narození přibližně mezi lety 1880–1900, která po vstupu na práh dospělosti a tváří v tvář výzvě k převzetí části zodpovědnosti za veřejné dění zareagovala jinak než generace předchozí. Cílem tohoto textu je analýza podnětů, které mladou generaci socialistů ve sledované době ke snaze po vytvoření kulturní alternativy vedly, k analýze příčin jejich původně rebelského, asociálního chování a sledování kontur výzvy „mladých“ k realizaci imaginární generační smlouvy, tj. základu socializace mladých do společnosti. Vlivy myšlenek antimilitarismu a antiklerikalismu mají v této souvislosti jako hybatel generační revolty zásadní význam.

Horizont generačního prožitku a tendence politických jader

Prominentní britský historik Christopher Alan Bayly ve své hojně citované knize *The Birth of the Modern World 1780–1914: Global Connections and Comparisons* označuje období let 1890–1914 za dobu obrovské, v dějinách málo vídané, akcelerace hospodářských, společenských a kulturních procesů.¹¹ Toto všeobecné „zrychlení“ jako dominantní rys epochy lze považovat za základní formující impuls nové generace, za její homogenizační „společný jmenovatel“. Německý historik Walter Jaide se zase pokusil vymezit a srovnat horizont generačního prožitku generací, jejichž příslušníci dosáhli v Německu dospělosti v letech 1870–1914, resp. 1914–1933 s tímto výsledkem:¹²

1870–1914

parník, auto, letadlo, elektrina
koloniální politika
kult Bismarcka a „založení říše“
rozšíření veřejného sektoru
industrializace
prudké zvýšení zemědělské produkce
sociální mobilita, demografický růst
občanský sňatek
povinná školní docházka
a stagnace rozvoje vyšších škol
prudký rozvoj politického stranictví,
neklid

1914–1933

rozhlas, pravidelná letecká přeprava
teorie relativity
krize demokracií, diktatury
politické skandály, korupce, radikalismus
všeobecné volební právo
sociální stát
řízená společnost, nárůst byrokracie
prudký růst sektoru služeb
II. průmyslová revoluce
postupující urbanizace, bytová krize

11 Christopher Alan BAYLY, *The Birth of the Modern World 1780–1914: Global Connections and Comparisons*, Oxford 2004, s. 451n.

12 Walther JAIDE, *Generationen eines Jahrhunderts. Zur Geschichte der Jugend in Deutschland 1871 bis 1985*, Opladen 1988, zvláště s. 17–43.

emancipační hnutí
válečné nadšení, vyčerpání a rozklad říše

systém dvou dětí v rodině
sociální a teritoriální mobilita
demokratizace vzdělávacího systému
reformní pedagogika
napětí mezi společenskými organizacemi
mládež ostře rozdělena
do nepřátelských táborů
bezmoc demokratů vůči extremistům
ztracená generace, důsledky světové války

Odměnou za určitou schematičnost, zřetelnou ve výše uvedeném, je přece jen jistější detekce horizontu generačního prožitku, která se jeví být použitelnou i pro české, resp. rakouské prostředí. Pro německé prostředí habsburské říše je soulad s navrženým schématem vyšší, v českém případě lze nepochybně doplnit velký efekt vzniku republiky, velký symbolický význam při zmíněném zrychlení je v českém prostředí tradičně připisován elektrifikaci, ale šlo o hlubší, nikoliv však snadno popsatelnou změnu: „... přestávalo platit, že co je dobré pro otce, je dobré i pro syny. Naopak, stále častěji se žádala zejména ve světě průmyslu světovost. ... Převrat v celkovém životním stylu, v podobě všedního dne vyvolalo však především rozdělení času na pracovní a volný. Aniž si pamětníci této radikální změny většinou připouštěli složité teoretické úvahy o příčinách a následcích tohoto kroku, chápali, že jejich život získal jinou rychlost, tempo a puls, než měl po staletí život jejich předků.“¹³

Je také nutno kalkulovat s biologickými determinantami hnutí mládeže. Tedy se vstupem mladého člověka do veřejného dění někdy mezi 15.–20. rokem věku a s dovršením socializace spojované zpravidla se založením rodiny a nárůstem povinností a závazků nejpozději někdy mezi 30.–35. rokem věku u mužů (u žen je kalkulováno s 24.–30. rokem věku). Jde o změnu role člověka ve společnosti i ve veřejném dění, kdy již logicky do té doby artikulovaný étos mládí ztrácí i u příslušníků politických jader generací svoji efektivní použitelnost.¹⁴

Mezi pojmy horizont generačního prožitku a profil jader politicky aktivních příslušníků generací je ovšem komplikovaný a dvojznačný vztah.

13 Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996, s. 214–215.

14 Srov. podrobněji L. FASORA, *Metoda generačního přístupu*, s. 295–316; Heinrich BEST, *Geschichte und Lebensverlauf. Theoretische Modelle und empirische Befunde zur Formierung politischen Generationen im Deutschland des 19. Jahrhunderts*, in: Andreas Schulz – Gundula Grebner (Hg.), *Generationenwechsel und historischer Wandel*, München 2003, s. 57–70, zde s. 62nn.

Lze říci, že velká většina příslušníků jedné generace sice sdílí základní parametry generačního horizontu, ale v případě příslušníků politicky definovaných generačních jader je tento společný jmenovatel obohacován a rozvíjen vždy poněkud odlišným směrem, vytyčeným tématy vlastními konkrétnímu politickému táboru a k němu inklinující mládeži. Při pokusu o srovnání témat, oslovujících příslušníky generačních jader v pozdní habsburské říši se setkáváme se značnou odlišností. V případě agrární a katolické mládeže neregistrujeme nijak dramatický rozvoj výše definovaného horizontu generačního prožitku, o generačním střetu v rámci hnutí vlastně ani nelze hovořit, jen se vedoucí garnitura obou táborů vcelku včas a přiměřeně snažila reagovat na problémy v komunikaci s mládeží a snažila se diskursu a komunikačním formám „mladých“ přizpůsobit v některých segmentech vlastní činnost a komunikaci.¹⁵ V případě nacionální mládeže vstupující do veřejného dění lze hovořit o krajně rozporných zážitcích spojených s eskalací národnostního napětí, světovou válkou a rozpadem habsburské říše, jejichž interpretace sice ostře rozdělila českou a německou mládež, ale markantní generační napětí přinesla pouze německému nacionálnímu bloku. Hybatelem tu bylo především trauma z neúspěchu německé nacionální politiky z let 1914–1920, projevující se v podobě nástupu *deutsch-völkisch* a nacistické ideologie překrývající dosavadní varianty elitářského měšťanského nacionálního radikalismu. Úspěšný český nacionalismus generaci narozenou přibližně v letech 1880–1900 poměrně snadno integroval do úsilí starších generací, zvláště díky grandióznímu úspěchu roku 1918.

Naproti oběma zmíněným příkladům, tedy krotkému a střízlivému vývoji agrární a katolické mládeže i traumatem poznamenanému dění v prostředí německé nacionální mládeže, stojí optimismem sršící mládež socialistická. Již současníci nepochybovali o obrovském významu dobytí všeobecného volebního práva pro muže v roce 1905 pro formování generačního prožitku mladých socialistů. A již tehdy se bezbřehého optimismu, elánu a radikalismu „mladých“ mnozí „staří“ sociálně demokratičtí předáci trochu báli. Otto Bauer např. stavěl do kontrastu svou interpretaci událostí roku 1905 jako vyústění desetiletí politických bojů, sice významné, ale přece jen dílčí vítězství v hořkém a bolestném ztékání nedobytných bašt privilegované společnosti, a nekritické nadšení „mladých“, kteří vnímali tutéž udá-

---

15 Srov. např. *II. kurz agrárního dorostu v Olomouci*, Moravský venkov 2, 2. 2. 1910, č. 15, s. 2; *Letošní odvody*, Moravský venkov 2, 1. 5. 1910, č. 26, s. 2; *Sjezd agrárního dorostu zemí Koruny svatováclavské*, Moravský venkov 2, 30. 8. 1910, č. 99, s. 2; *Nové směry v českém zemědělství a náš dorost*, Věstník dorostu, příloha k časopisu Venkov 6, 31. 12. 1911, č. 309, nestránkováno; *K otázkám praktické výchovy*, Moravský venkov 11, 28. 6. 1919, č. 26, s. 4.

lost jako uvolnění prvního kamene z hráze privilegií měšťanstva a aristokracie, po němž již bude v rychlém sledu následovat realizace všech cílů socialistického hnutí.¹⁶ Ale na mladé socialisty se události valily v opravdu rychlém sledu. V jejich diskursu se vlivy a impulsy zračí velmi dobře. Rok 1905 přinesl ruskou revoluci a v diskursu „mladých“ se začala jako výrazný segment objevovat debata o oprávněnosti dosavadní strategie evropských sociálně demokratických stran, které se soustředily na budování organizace a výchovu širokých mas proletariátu a nešly cestou ruské „přímé akce“. „Staří“ odmítali myšlenku, že by snad zaostalý ruský proletariát mohl být učitelem vyspělejší Evropy prakticky jednotně, postoj mladých k tomuto problému zdaleka nebyl tak jednoznačný.¹⁷ Po vlně nadšení z dosažení volebního práva následovaly narůstající rozpaky nad slabou akceschopností parlamentu a nemožností dosáhnout parlamentní cestou kýžených cílů, ba vůbec se dotknout privilegií v Rakousku tak citelných, zvláště privilegií církve a armády. Impulsem k debatám na stránkách tisku „mladých“ prakticky po celé Evropě se stal citát italského teoretika socialismu Antonia Labrioly „Pět minut přímé akce má mnohem větší hodnotu než čtyři roky parlamentního žvanění“ a termín „přímé akce“ chápané hlavně v podobě generální stávky jako jediné možné cesty k dosažení cílů socialismu elektrizoval velkou část socialistické mládeže.¹⁸

A do této napjaté situace a bouřlivých debat přicházely další impulsy. Především zřetelný nárůst hrozby válečného konfliktu v letech 1908–1914 a nakonec konflikt sám, který vytrhl veškerou mládež z dosavadního života a na bojištích a v kasárnách zničil či přinejmenším zásadně zpochybnil výsledky její socializace. V této situaci nelze pochybovat o fascinujícím účinku událostí v Rusku roku 1917 na levice a zvláště na válkou zdeptanou mládež tíhnoucí k socialistickému výkladu světa, která se jen s krajními obtížemi vyrovnávala s odmítnutím „ruské cesty“ ze strany oficiálního vedení sociální demokracie. Ve všeobecném zmatku a informačním chaosu let 1917–1920 se klopytavě a v intencích introspektivní polemiky sem a tam mezi generační a čistě individuální zkušeností snažila definovat svůj postoj k bolševismu, jehož byli socialističtí mládežníci v některých ohledech ideovými „předjezdci“.

---

16 Otto BAUER, *Gefahren des Reformismus (1910)*, in: Brigitte Kepplinger, *Der Aufstieg zur Massenpartei. Ein Lesebuch zur österreichischen Sozialdemokratie 1889–1918*, Wien 1990, s. 122–129, zde s. 125.

17 *Světové oslavy revoluce*, Rovnost 22, 20. 1. 1906, č. 16, s. 1.

18 Erich GRUNER, *Arbeiterschaft und Wirtschaft in der Schweiz 1880–1914*, III, Zürich 1988, s. 278.

Organizace mládeže

Otázka sociální disciplinace mládeže byla a je vážným problémem celé moderní éry, již Napoleonovi je připisován výrok: „Kdo má mládež, má budoucnost.“ Také rakouský stát se snažil socializovat dorost podle svých potřeb, a to víceméně tradičními metodami, spojenými s trojlístkem vzájemně spolupracujících institucí, tj. školy, armády a církve. Konzervativně patriotická výchova se opírala o konstrukci obrazu otcovských panovníků z habsbursko-lotrinské dynastie, o mýtus vlastenecké povinnosti, jejíž nejvyšší formou bylo prolévání vlastní krve na bojištích ku prospěchu dynastie, státu a jeho obyvatel. Celý tento didaktický koncept byl protkán červenou nití konzervativního katolicismu jako nejdůležitějšího pojítka dynastie s národy i národů navzájem. Příznačně se akcent na katolicko-konzervativní a imperiálně-militaristický ráz státu zvyšoval v okamžiku vnějších a vnitřních krizí a nejvypjatějších podob doznal v letech 1914–1916, kdy se mohlo oprávněně zdát, že habsburský stát právě tehdy odhalil svoji pravou podstatu, do té doby skrývanou za fasádou parlamentarismu.

Rakouské státní výchově mládeže postupně vyrůstala konkurence, nejprve ze strany nacionálně-emancipačních hnutí. Zvláště turnerské a sokolské spolky představovaly ve svých počátcích zásadně nový fenomén, vážné narušení státní dominance v oblasti výchovy mládeže. Postupně ovšem většina těchto spolků dokázala se státem nalézt modus vivendi a omezit střety se státní politikou na únosnou míru – čímž také ztratila svůj charakter protestního „mladého“ hnutí a s tím i přitažlivost pro část mládeže. Příznačně se v rámci státního vzdělávacího systému stalo postupně běžnou normou, že se učitelského místa zpravidla dostávalo uchazečům, kteří projevíli nacionální zápal, zvláště pokud konvenoval místní politické reprezentaci mladočeské, resp. radikálně německé. Problémy způsobovala ovšem přílišná angažovanost učitele v protiklerikálních hnutích typu „Los von Rom“ či jeho ateismus a pro otevřené příznivce socialistického hnutí byla učitelská kariéra zpravidla zcela uzavřena, samozřejmě s výjimkou „rudých bašt“ s velkým veřejným vlivem socialistů, jako bylo např. Vídeňské Nové Město nebo některé vídeňské okrsky.

Se zavedením všeobecného volebního práva pro muže starší 24 let věku a rozvojem masového stranictví od devadesátých let se státu dostalo další konkurence v zápase o vliv na mládež. Masové politické strany pod vlivem očekávání dalšího rozšiřování volebního práva budovaly své ženské organizace a kolem roku 1900 se začalo také diskutovat o nutnosti založit zvláštní organizační jednotky zaměřené agitačně na potřeby mládeže. Tento trend odpovídal dobovému diskursu a projevujícím se prvním příznakům generačního konfliktu hlavně v oblasti spotřebního chování, volnočasových aktivit, recepce kulturních vzorů a vztahu k náboženství.

Téma „jiné mládeže“ od devadesátých let plnilo stránky tisku, své nepochopení i zděšení vyjadřovali učitelé, literáti, političtí vůdcové: „Mladá generace! Volala se, lákala se, fanfárami byla vítána, dupalo se ve všech zemích ... až nakonec přišla. A národ rozrazil se na dva tábory. Jedni jásali, druzí proklínali. Jak by ne! Zrodili se mladí dravci čarovné moci, která zlo tvoří a dobro chce. A jako jinde, tak i u nás. Mladí okupovali literaturu, umění, vědu, ale na politiku zapomněli... Však víme, jak představila se nám mladá generace. Negovalo se, skandalizovalo, bagatelizovalo, diskreditovalo se, opovrhovalo se vším ze včerejška i ze dneška, pozdravovalo se jenom jítro, červánky a ranní záře!“¹⁹

Předmětem debat bylo od devadesátých let hnutí Omladiny, které bylo považováno za první vlašтовku nových časů a první signál o hrozbě generačního konfliktu v české společnosti. Příznačně se – k poněkud idealizovanému – obrazu a vzoru Omladiny hlásila jak mládež dělnická, tak měšťanská, hnutí bylo často interpretováno jako generační revolta pokrokové mládeže bez rozdílu stavovské příslušnosti.

Častým byl v devadesátých letech nářek nad zchoulostivěním mládeže, zvláště té, která se sice hlásila k socialismu, ale nepocházela již z ryze dělnického prostředí. Nechtěně tak političtí vůdcové a publicisté dávali najevo svoji bezmoc ve vztahu k velké části „mladých“, které nedokázali efektivně oslovit. Do kontrastu zde byl stavěn příslušník politického jádra socialistického mládežnického hnutí a jeho vrstevník oddaný konzumnímu způsobu života a politicky v podstatě indiferentní. Typ „studenta proletáře“ socialistická revue Akademie popisovala slovy: „Bujné vlasy, jiskrné oči, ošoupaný kabát, prázdná kapsa, hranaté pohyby, duševně vyspělý, v hlavě víří plány a tužby...“ Naopak student, který se formálně sice hlásil k sociální demokracii, ale ztratil ony ideální znaky „studujícího proletáře“, byl „elegantní, úlisný, společensky dobře vychovaný, citově poloprázdný, rozumově zakrslý, charakteru zchoulostivělého, jeho elán vybíjí se ve fotbalu“.²⁰

Snad překvapivě se poměrně nejintenzivněji a nejdéle bránila myšlenka o zvláštním zacházení s mládeží sociální demokracie. Křídlo kritiků myšlenky zvláštních mládežnických organizací zastupovalo několik vlivných matadorů ve vedení strany, např. Josef Krapka i sám Antonín Němec.²¹ Jejich argumen-

19 Vítězslav STEIN, *Otázka mládeže*, Akademie 4, 1900, č. 3, s. 127–132.

20 Eduard STEIN, *Studentsvo, politické strany a socialism*, Akademie 14, 1912, č. 8, s. 332–337; č. 9, s. 356–361.

21 Josef KRAPKA, *K organizaci mládeže*, Akademie 6, 1902, s. 361–364; František MODRÁČEK, *Mládež a sociální demokracie*, Akademie 7, 1903, s. 22–30; BOREK, *K agitaci mezi mládeží*, Akademie 7, 1903, s. 150–154; Lev WINTER, *Tělocvičné jednoty*, Akademie 7, 1903, s. 289–293; C. KYPR, *Samostatné organizace soc. dem. mládeže*, Sborník mládeže sociálně demokratické 2, 25. 2. 1902, č. 2, s. 17–18 aj.

tace se nelišila od názorů, které předtím zazněly mezi marxistickými teoretiky v belgické, německé nebo ruské sociální demokracii, a zdůrazňovala třídní a revoluční ráz strany, který by prý bylo chybou zastřít kastováním členů strany podle věku nebo pohlaví.²² Trend, který se nejprve projevil v belgickém a francouzském socialistickém hnutí, nebylo však možno zastavit²³ – sociální demokracie byla postavena před otázkou, zda jí absence vlastní mládežnické organizace nezabrání *vůbec* vykonávat vliv na mládež, která navíc kolem roku 1905 již zřetelnějevila nechuť k činnosti ve standardních sociálně demokratických organizacích, a začaly se projevovat úspěchy anarchistické agitace mezi mladými sympatizanty levice. Slánský okresní hejtman např. v roce 1910 do Prahy hlásil, že kladenská „... mládež nemá pro ideu sociální demokracie pochopení, na shromážděních se neobjevuje, vyhýbá se organizací“.²⁴ Samotné vedení sociální demokracie konstatovalo v roce 1909: „Rostou zástupy dělnictva pod rudou zástavou sociální demokracie, však v jejich řadách nalézáme málo mladých tváří a junných těl...“²⁵

Vznik sociálně demokratických mládežnických organizací, prvních v roce 1900 a systematicky a ve větším počtu po roce 1905, jako zvláštní složky hnutí notně rozčeřil do té doby stojaté vody v „boji o mládež“ a rychle přiblížil Rakousko standardům známým již několik let z vyspělejších zemí západní Evropy a z Německa. Pod tlakem agresivní agitace mladých socialistů se rychle aktivizovaly sokolské a katolické organizace, mimořádného nárůstu aktivity doznala organizace mladých národních sociálů, německou mládež oslovilo radikální hnutí Wandervogel, vznikaly organizace agrárního dorostu.²⁶

Ale hnutí socialistické mládeže nezasáhlo zdaleka stejnoměrně všechny regiony českých zemí. Obecně byly politické složky mládežnického hnutí, tzv. volné sekce mládeže, nejživější v Čechách, kde mezi českou mládeží sociálně demokratické i národně sociální orientace držela prim Praha. Plzeň

---

22 Elizabeth WOOD, *The Baba and the Comrade. Gender and Politics in Revolutionary Russia*, Bloomington 1997, zvláště s. 33n.

23 *Mladé gardy belgické*, Akademie 4, 1900, s. 345–347.

24 Státní okresní archiv Kladno, Fond Okresní úřad Slaný, kart. 38, inv. č. 3313, čj. 127/1910.

25 *Ku sjezdu*, Tělocvičný ruch 5, 30. 5. 1909, č. 10, s. 146–148.

26 Srov. Gerhard SEEWANN, *Österreichische Jugendbewegung 1900 bis 1939*, I, Frankfurt am Main 1971; Johannes STAUDA, *Der Wandervogel in Böhmen 1911–1920*, Teil 1, Reutlingen 1975; Hans BLÜHER, *Wandervogel 1–3*; Emil ŠPATNÝ, *Český antimilitarismus. Kus historie a trochu vzpomínek*. Praha 1922; *Almanach 1907–1927 Zemské jednoty republikánského československého venkova na Moravě a ve Slezsku*, Brno 1927.

byla významná z hlediska české sociální demokracie, ale zdejší krajská organizace představovala v rámci mládežnického hnutí umírněné křídlo. Jeho protikladem byla radikální, k anarchismu a revolučním postojům latentně tíhnoucí sociálně demokratická mládež kladenská, resp. kladensko-lounská skupina, na straně německé jí dobře sekundovala radikálně levicová organizace pro Liberec s okolím, udržující čilé kontakty k mládežnickému hnutí v Sasku a Berlíně.²⁷ Pardubice si držely značný význam pro hnutí národně sociální mládeže. Na Moravě většího významu z hlediska sociálně demokratického mládežnického hnutí dosáhlo Brno, Moravská Ostrava a Prostějov. Ve všech případech šlo o organizace umírněné, které byly velmi pevně spojeny s místními Dělnickými tělovýchovnými jednotami. Politicky neaktivnější a nejradikálnější složka mládeže se tu (zatím) neodloučila od masového členstva DTJ s asi jedenácti tisíci členů (1908) a netvořila zatím kýženou avantgardu mládežnického, resp. celého socialistického hnutí. Vedle politické práce byla mj. značná část energie věnována čistě tělovýchově, organizaci tanečních zábav apod.²⁸ Ve Slezsku byla činnost mládeže minimální, mimo české země měly jistý význam organizace ve Vídni a Štýrském Hradci. V roce 1913 bylo v Čechách organizováno v celkem 248 samostatných organizacích mládeže necelých šest tisíc osob, z toho asi 10 % dívek, za politicky neaktivnější jádro bylo možno považovat asi 500 „mladých“. Na Moravě byla situace mnohem horší, politické jádro se zatím příliš nevyprofilovalo a celkem se v různých mládežnických organizacích sdružilo asi 150 osob, přičemž v samotné Vídni s okolím šlo celkem o 325 členů.²⁹ V případě národně sociální mládeže na začátku roku 1910, tedy v době největšího rozmachu hnutí, pražské místodržitelství konstatovalo existenci 197 organizací v Čechách, třiceti na Moravě a čtrnácti v Dolních Rakousích, přičemž pracovalo s (patrně mírně nadsazeným) odhadem jedenácti tisíc členů.³⁰

Konfliktní linie štěpení mládeže

Iniciativní roli v dobovém konfliktu o další směřování mládeže si podržela až do začátku světové války dvě politická jádra mladé generace, tedy mládežnické organizace sociálních demokratů a národních sociálů. V ostatních politických táborech – především v klerikálním a agrárním – sice také

---

27 Státní okresní archiv Liberec, Archiv města Liberce, kart. 1, sign. I./2.

28 *Hnutí mládeže*, Rovnost 23, 18. 1. 1907, č. 15, s. 5.

29 Archiv České strany sociálně demokratické Praha, f. ČSSD, kart. 70, sign. 59.

30 Národní archiv (dále NA), Místodržitelství – presidium, kart. 4969, sign. 8, Kongres národně sociální mládeže v Pardubicích 13. 2. 1910.

vznikaly mládežnické organizace jako výraz nutnosti specifického zacházení s mládeží, nedošlo tu však k vyhocení konfliktu. Typicky se, zejména v případě agrárníků, specifická práce s mládeží zdůvodňovala technologickým pokrokem, změnami v oblasti komunikace a s tím souvisejícími poněkud mlhavě definovanými „novými výzvami“, kterým musí „mladí“ dostat, protože od „starých“ již přizpůsobení se novinkám z pochopitelných důvodů nelze čekat. V klerikálním táboře se se specifiky mladé generace pracovalo ještě obezřetněji s velkým důrazem na sice iniciativní, ale stále centripetální funkci mládežníků, tzv. skupin omladiny, v rámci celého hnutí.⁵¹

Ostrá kritičnost socialistů byla ve srovnání s jinými politickými tábory markantní a jedinečná, snad s výjimkou mládeže Německé dělnické strany, o níž se ovšem dochovalo příliš málo informací.⁵² Razance mladých sociálních demokratů a národních sociálů se střídala na konkrétních a často velmi drastických zážitcích mladých lidí z fungování systému habsburského školství a armády. Zážitky byly generalizovány v artikulaci obecného dogmatického přesvědčení o zastaralosti, nedemokratičnosti a celkové tuposti systému státní výchovy mládeže, přičemž nejjedovatější osten celé kritiky směřoval proti instituci, která měla vlastně celý systém garantovat a která i proto měla v armádě a ve škole veledůležité slovo, totiž římskokatolické církvi.

Nejtypičtějším znakem socialistického „mladí“ bylo volání po „opravdovosti“ a nekompromisním postupu ve všech oblastech veřejného dění, ale zvláště v boji s klerikalismem a militarismem jako exponenty imaginárního „zla“, společenského a kulturního zpátečnictví a útlaku. V tomto boji měl být potvrzen cíl socialistů, vytvoření kulturní alternativy stávajícímu systému, ať už šlo o alternativu revolučně-socialistickou nebo alternativu národně-sociální. Karel Půlpán, jeden z vůdců národně sociální mládeže, definoval pedagogický program „mladých“ tvrdými slovy: „Učme se nenávidět Vídeň a nenávidět Řím, odkud všechno neštěstí pochází. Za ránu ránu, oko za oko, zub za zub. A až naučíme dělnickou mládež tomuto náboženství, povstane nová generace, která bude zdatná a silná, která nebude se bát rozdávat rány a dělat podkopy do společenského pořádku, a potom také bude se v Čechách

---

51 Pro katolickou mládež byla excerpována periodika *Dorost*, *Naše mládež*, *Jaro mládí*, *Naše omladina* a *Mladý křesťan*, pro mládež agrární především *Mladá Morava* a zvláštní rubrika v časopise *Venkov*. K situaci v katolickém mládežnickém hnutí viz např. *Valná hromada venkovské omladiny*, *Hlas* 63, 7. 2. 1911, č. 30, s. 2; *Slovanská liga katolických akademiků*, *Hlas* 65, 27. 8. 1913, č. 196, s. 1; *Katolickému studentstvu a přátelům jeho!*, *Hlas* 65, 24. 8. 1913, č. 194, s. 2.

52 *Na tři fronty*, *Tělocvičný ruch* 5, 15. 8. 1909, č. 15, s. 1.

volněji dýchat, potom bude se v Čechách i jinak žít.³³ Mladí sociální demokraté k vypjatému antiklerikalismu, který představoval jejich společný zájem s mladými národními sociály, přidávali velkou dávku třídní nenávisti a dogmaticky revolučních postojů. Sokolský tisk se o mladých sociálních demokratech, útočících mj. nekompromisně na údajný třídní charakter Sokola a propagujících konkurenční Dělnické tělovýchovné jednoty, napsal: „My dorost svůj neotravujeme tak záhy jedem politické nevraživosti a nesnášenlivosti. My známe dobře ten dorost sociálně demokratických jednot! Jeho oko srší nenávistný jed proti všemu, co není rudě pravověrné, jeho konání jest jenom urážení veškeré ostatní politické společnosti.“³⁴ Odpovědi mladých socialistů byly typické používaným obviněním ze ztráty elánu a autentičnosti sokolského hnutí: „Věčný ruch a věčná nespokojenost! To už nejsou hesla sokolů. Sokol je dnes všude, v pokrokové Praze i v klerikálních obcích.“³⁵ Sokol prý „vychovává laciné vlastence“ a spoléhá se na „finanční sílu díky podporám různých vlasteneckých veličin, městských rad a uchylováním se ke kapitálu židovskému“, naopak socialistické jednoty se opírají „o obětavé členstvo, u něhož se nehledí na ošoupaný kabát nebo křestní list“.³⁶

Hnutí „mladých“ socialistů se obecně, a to v celoevropském měřítku, vyznačovalo na rozdíl od starší generace živým zájmem o socialistickou teorii a přirozenou tendencí vydávat se novými cestami: „Jaký radostný kvas a přiboj nových myšlenek je naproti tomu u nás. Co na tom, že snad někdo přestřelí... Jen dále vpřed, nepřipouštět, abychom snad někdy ustrnuli a byli v důsledku toho nuceni hájit svoji državu proti těm druhým, mladším, myšlenkově svěžejším a na konec přece jenom podlehnouti!“ V diskursu „mladých“ socialistů se označení „starý“ přestávalo spojovat se zkušenostmi, zásluhami, ale spojovalo se hlavně s konzervatismem a oportunistem v recepci velkolepých ideálů teoretiků socialismu. Jeden z „mladých“ se roze-psal o poměrech v socialistickém hnutí v jeho městě: „... máte dojem, že jste přišli do nějaké menažerie. Starší soudruzi, již deset let mnozí v hnutí stojící, kteří jsou výbory místních spolků (...), sedí okolo stolu a hrají napořád karty, tlukou přitom na stůl, křičí, hádají se, házejí oplzlými vtipy, lijí do sebe pivo sklenicí za sklenicí, a nejdnou se stalo, že se dokonce poprali.“³⁷

33 Karel Půlpán 1898–1908, Mladé proudy 7, 20. 4. 1908, č. 7, s. 5; podobně k programu strany srov. NA, f. Archiv České strany národně socialistické, kart. 438, sign. II/8.

34 *Nepoctivé zbraně*, Tělocvičný ruch 5, 30. 5. 1909, č. 10, s. 149–150.

35 *Sokolové a my*, Tělocvičný ruch 13, 1. 2. 1907, č. 27, s. 5–6.

36 *Nepoctivé zbraně*, Tělocvičný ruch 5, 15. 2. 1909, č. 3, s. 33–34.

37 *Příznak nebezpečného chaosu v našem hnutí na venkově*, Sborník mládeže socialistické, 1. 5. 1900, č. 1, s. 7–8.

„Staré“ prý od ideálu opravdovosti odvedlo na scestí přílišné zaujetí hospodářskými zápasy, pro které přestali vidět skutečný cíl socialismu. Podobné útoky na odborovou a družstevní část sociálně demokratického tábora, jako na údajnou baštu oportunistů, byly vlastní „mladým“ v Německu a prakticky po celé Evropě.⁵⁸

Existovaly ovšem výjimky, jako byli „mladými“ inkorporovaní socialističtí koryfeje vyššího věku, kteří ovšem údajně sdíleli onen étos „opravdovosti“. Pro českou část sociální demokracie byl typickým příkladem podobné integrace generačně staršího politika do síně slávy „mladých“ především Josef Hybeš (1850–1921),⁵⁹ na německé straně Karl Liebknecht (1871–1919).⁴⁰

Jinak ovšem vše „staré“, tj. nerevoluční, oportunistické, opatrnické atd., mělo být překonáno, ať už v intencích marxistické dogmatiky sociálních demokratů nebo v intencích progresisticky a šovinisticky interpretovaného darwinismu národních sociálů: „Dnešní konkurenční rivalita vyžaduje výkonnosti rychlé a jisté, pokud možno nejvydatnější. Avšak co vidíme? V úřadu, v politice, v administrativě – všude vůbec nejdůležitější místa jsou obsazena starci, jejichž vývoj fyzický, fyziologický i psychický dávno svůj vrchol překročil a staré vede k pohrdání silami a počiny mladých. ... Avšak stáří musí uznati, že postup úpadku sil a k smrti je nezadržitelný a nemá tedy bláhově přepínati důvěru v sebe, že jeviště vezdejšího života dlužno přepustiti zcela dobrovolně generaci mladší. Staří mají právo pouze na útrpnost a ohled k vůli své slabosti, asi jako děti, ... se stanoviska rozumné konkurence nesmějí však si vyhrazovati nižádné milosti, žádného ohledu, neboť jedná se tu o statek všeobecný.“⁴¹

Klerikalismus

„Školská výchova je v područí klerikalismu a celá její osnova podobá se roušce na obličej mladého člověka. Lži historism, mluvící o kráľích a neznající lid, opěvující rozšafnost panovníků, ale obezřetně mlčící o hlubších příčinách všech fází dějin vede mladého člověka k nacionalismu. Je v tom všem promyšlený plán. Mladý člověk má býti pokud možno nejdéle učiněn neškodným lidem a řádům doposud vládnoucím. Rozhodující činitelé dobře

---

58 *O nás – pro nás*, Rovnost 25, 22. 3. 1907, č. 68, s. 5.

59 Srov. např. Antonín MACEK, *Soudruhu Hybešovi k 70. narozeninám*, Dělnický deník 3, 29. 1. 1920, č. 23, s. 1.

40 Karl LIEBKNECHT, *Militarismus und Antimilitarismus unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Jugendbewegung*, Zürich 1908.

41 *Stáří a mládí*, Mladé proudy 1, 24. 9. 1903, č. 5, s. 33–38.

chápu, co znamená mladické nadšení, a nemohou-li je již cele dostati do svých služeb, hledí zameziti jeho součinnosti pro dobré věci jim nebezpečné.“⁴² Konstrukce údajného klerikálního spiknutí, které prorůstá celou společností a míří hlavně na mládež, byla jedním z evergreenů mládežnického socialistického hnutí. Systém státní výchovy mládeže byl v Rakousku zřetelně oslaben defenzívou státu a zvláště římskokatolické církve na poli volnočasových aktivit městské mládeže. V městském prostředí se jen poměrně málo – byť se značnými regionálními rozdíly – prosadily Spolky katolických tovaryšů a moderněji koncipované katolické mládežnické organizace, jako byl Orel a YMCA (Young Men's Christian Association), zatím ve formě Křesťanských sdružení mládeže, se do roku 1914 teprve začaly ve společnosti více šířit. Antiklerikální propaganda mířící na mládež zpravidla přicházela z mládežnických spolků, tzv. volných sekcí mládeže nebo z některých Dělnických tělovýchovných jednot. Pokud se dokázaly vyhnout čelnímu střetu se zájmy katolické církve, především otevřeně neodrazovaly mládež od návštěvy bohoslužeb, školské ani státní úřady ve městech v posledních dvou dekadách existence habsburské říše proti nim nezakročovaly, přinejmenším nikoliv energicky, hlavně – typicky rakousky – z obavy z další eskalace politického napětí.

Státní politika se v tomto ohledu projevovala poměrně nesměle. Na ofenzívu státu a církvi zjevně nepřátelských hnutí reagovaly úřady jen skrytou represí angažovaných učitelů a jinak se snažily čelit lavině antiklerikální propagandy mezi mládeží pouze formou vydávání tiskovin podporovaných ministerstvem kultu a vyučování. I když ty se doporučovaly školám k předplacení a patrně byly také používány ve výuce, jejich efektivní vliv na městskou mládež však zřejmě nenaplnil očekávání vedení státu a hlavně vojenských úřadů, které nejdůrazněji a dlouhodobě vyjadřovaly nespokojenost s ideovým profilem mladých mužů nastupujících brannou povinností, zvláště u pluků doplňovaných branci z velkých měst a industriálních regionů.⁴³

Pro mladé socialisty však byly v jejich antiklerikální činnosti výzvou dva do té doby nepřekročitelné mantinely, na něž koneckonců již dříve narazila starší antiklerikální propaganda socialistů. Ukazovalo se totiž, že mnoho

---

42 *Ku sjezdu*, Tělocvičný ruch 5, 30. 5. 1909, č. 10, s. 146–148.

43 Šlo např. o periodika Phönix, Lehr und Wehr nebo Mein Oesterreich. K ohlasu vojenského velení na situaci mezi mládeží viz NA, Sběrka dokumentů ze zahraničních archivů – dokumentů z Rakouského archivu Wien, zvláště kart. 46, arch. j. 1847; kart. 47, arch. j. 1880; 1882, 1884, 1886 aj. Příklad krajně nervózní reakce vojenských úřadů na situaci mezi kladenskou mládeží srov. Státní okresní archiv Kladno, f. Okresní úřad Slaný, kart. 27, inv. č. 4726, čj. 559/1903.

angažovaných členů socialistického hnutí stále zůstává s ohledem na rodinu, pozici v zaměstnání a podobně tzv. matričním katolíkem. A že v tomto smyslu zejména manželky socialisticky smýšlejících dělníků zůstávají oporou „klerikální morálky“ a jakési ideové schizofrenie v samotném srdci socialistického tábora, neboť disponovaly pochopitelným vlivem na výchovu dětí: „Pro nás protiklerikální boj neznamená okounění farských kuchařek, kde která je v jiném stavu, ani vyhledávání farářských nemanželských dětí, nýbrž hlubokou kulturní akci mýcení klerikální morálky a zavádění moderního názoru světového na zásadách volnosti, lidskosti a opravdovosti.“⁴⁴ Druhým limitem byly velké rozdíly v míře akceptace antiklerikální propagandy ve městech a na venkově. Především moravský venkov byl v tomto teritoriem antiklerikální propagandou málo dotčeným a vůči situaci antiklerikalismem dosti zasažené městské společnosti tedy prostředím kontrastním. „Mladí“ na tento stav reagovali zvýšeným úsilím a odvahou, hraničící s provokatérstvím, s nímž útočili na „soudruhy, stojící dosud v zajetí klerikální morálky“, nebo s jakou se vydávali na agitační cesty na venkov.

O jedné takové agitační cestě do moravské vsi referoval účastník výpravy takto: „Chodíme po dědinách jako apoštolové. Kluci házejí po nás kamení, staré báby se křížují – socialisti přišli k nám, chtějí nám vzít Boha, náboženství i toho sv. Jana chtějí zbourati, víte ten, co stojí před kostelem! Sedíme v začazené hospodě. Kolem stolů sousedů plno. Selští synci sedí v koutě jednom, pacholci v druhém. Začínám mluvit! Sedláci odplivují, selští synci rudnou jako višně a pacholci pijí... Ještě džbáněk! Dé sem karty! Nač to plkání!“⁴⁵

Hlavním konfliktním polem boje s klerikalismem však pro mladé socialisty zůstávala škola. Definice vzdělávacích cílů rakouského školství, „dítka v mravnosti a nábožnosti vychovávatí“, byla červeným hadrem, který provokoval četné výpady proti celému systému školství s jeho manifestačním hierarchismem a stádností s malým ohledem na různost žactva v nadání a názorech.⁴⁶ Jejich tlak směřoval hlavně k reformě právního postavení učitelů formou změny školského zákona, kdy se snažili o podstatné rozšíření občanských a pracovních práv učitelů a učitelek jako předpoklad toho, aby se mohly projevit pokrokové názory, údajně vlastní většině učitelstva, navzdory protivenství místního faráře a školní rady.⁴⁷

---

44 Emil ŠPATNÝ, *Co chceme?* Mladé proudy 7, 13. 4. 1908, č. 7, s. 3.

45 Rudolf NOVÁK, *O nás*, Mladé proudy 7, 20. 4. 1908, č. 7, s. 5.

46 *O učni a jeho výchově*, Tělocvičný ruch 4, únor 1908, č. 2, s. 36–38.

47 Např. Josef Kajetán KLEPL, *Jednotná škola*, Akademie 14, 1910, č. 5, s. 181–182; TÝŽ, *Darwin a škola*, Akademie 15, 1911, č. 11, s. 464–468; Josef SPALENÝ, *Pro volnější šíření četby mezi mládeží studující*, Akademie 14, 1910, č. 8, s. 356–359; velmi výrazná

Ve svém kriticismu mladí žurnalisté neznali mezí. K tradičním tématům patřila kritika nadřazenosti náboženské výchovy nad ostatními předměty, dožadovali se výuky evoluční teorie na úkor náboženského výkladu vzniku světa a člověka, útočeno bylo na chybějící výuku sociálních a hospodářských dějin a zvláště sociálních bojů v dějepřevě apod. Mladí radikálové byli ale připraveni do jednoho pytle klerikální výchovy strčit školskými úřady podporované slavnosti patrona mládeže sv. Aloise, májové pobožnosti nebo první přijímání s obyčejnými pohádkami pro nejmladší školní děti. „Králové a princezny z pohádek vemlouvají nepravé, příliš lichotivé ponětí o skutečných poměrech ve světě. ... Andělé, duchové a knížata musí dostati výpověď z dětské četby...“ Příznačně se strhla na stránkách mládežnické Akademie debata na toto téma, v němž nakonec nabyl přece jen převahy rozvážnější směr, jehož se mj. zastávala spisovatelka Marie Majerová, vnímající pohádky jako náhražku toho, „oč svět proletářské děti olupuje, kouzlo a jas mládí, které rádo oddává se snům a žije aspoň v duchu v lepším životě v krásnějších světech“.⁴⁸

Militarismus

Na rozdíl od antiklerikálního boje, u nějž „mladí“ přece jen představovali spíše radikální křídlo oficiální politiky svých stran, ať už u národních sociálů nebo u sociálních demokratů, v případě boje s militarismem začali „mladí“ vedení stran přerůstat přes hlavu.⁴⁹ Generační střet se tu stal nejvíce markantním. Vedení obou stran, zřetelněji národních sociálů, dobře vnímalo, že radikální útok na militaristickou politiku říše je úderem na nejcitlivější místo habsburského státu a osobně se dotýká samotného panovníka. Specifické zákony a zvyklosti platící v armádě nebyly dotčeny demokratizací veřejného dění v monarchii, jim byly nadřazeny hodnoty „válečného kamarádství“, „bratrství ve zbraní“, „esprit de corps“ a podobné, které definovala vojenská propaganda a které se v praxi projevovaly mj. brutálním trestním řádem s relikty středověku a typickým šikanováním vojáků, jejich

---

formulace komplexního programu sociálně demokratické mládeže srov. *Škola a Dělnické jednoty tělocvičné*, Tělocvičný ruch 5, 15. 6. 1909, č. 11, s. 163–165; pro mládež národně sociální Václav CHOC, *Mládež a politika*, Mladé proudy 8, 11. 8. 1908, č. 13, s. 1–2.

48 Marie MAJEROVÁ, *Dítě a pohádka*, Akademie 14, 1910, č. 9, s. 389–395; zajímavé postřehy k podobné debatě o významu Vánoc v komunistickém prostředí srov. Stanislav HOLUBEC, *Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009, s. 214.

49 K situaci v německé sociální demokracii Bernhard NEFF, *Wir wollen keine Parade-truppe, wir wollen eine Kriegstruppe. Die reformorientierte Militärkritik der SPD unter Wilhelm II. 1890–1913*, Köln 2004.

urážením, bitím nebo uvazováním, byť formálně zakazovaným.⁵⁰ Program „mladých“ byl vytýčen ve srovnání s antiklerikálním zápasem neméně radikálně: „Nová moderní věda sráží se se starým světem opírajícím se o militarism, však pod učením socialismu se rozpadávající. Vyvratě vrata z veřejí, bychom i za pevné zdívo kasárenské, ..., nové myšlenky uvéstí mohli! Poctivost, spravedlnost a svobodu!“⁵¹ Převédeno do věcnější podoby, stavěli „mladí“ jako minimální požadavek zkrácení prezenční vojenské služby ze tří let na dva a zavedení nového vojenského trestního řádu s výrazným posílením občanských práv vojáků.⁵²

Předáci sociální demokracie i národně sociální strany si však uvědomovali, že na rozdíl od boje s klerikalismem nejsou schopni demokratickými nástroji, kterých si do té doby vydobyli v parlamentu a v žurnalistice, mladé radikály jakkoliv chránit proti odvetě ze strany vojenské mašinerie. A naléhavě proto radili k umírněnosti. Předseda výkonného výboru strany Antonín Němec na zemské konferenci důvěrníků mládežnických organizací v roce 1909 apeloval: „Pokud se antimilitaristické propagandy týče, radil bych, aby se mládež nenabádala k takové propagandě, která by je zaváděla také do kasáren, protože nemáme moci a možnosti, abychom mládež v kasárnách chránili. Takoví hoši pak podléhají barbarským trestům, za které přece nestojí nějaký ten leták, jímž se militarism nepřevrátí!“⁵³ Vůdce národních sociálů Václav Klofáč kritizoval vlastní „mladé“ v kontextu tzv. antimilitaristických procesů z roku 1910, které těžce dopadly na celou stranu, velmi podobně: „Mládež nelze vychovávat v nezdravém romantismu, ale ke zdravému pohledu na světový mír. Mladí byli živeni frázemi, které jim spíše přidávaly nepřátel tam, kde chtěli získati sympatií.“⁵⁴ Takové stanovisko si ovšem mnozí mladí vysvětlovali jako zbabělost a zradu zásady „opravdovosti“ a podle policejních hlášení se začal rýsovat rozkol ve straně.⁵⁵

Pro exponenty antimilitaristického hnutí bylo zajímavé sledovat, jak se členové politických stran oficiálně zastávajících mírovou či přímo antimili-

---

50 *Uvazování vojáků a poutání jich křížem odstraněno*, Pokrok 6, 6. 11. 1903, č. 45, s. 3.

51 NA, Sběrka dokumentů, kart. 47, sign. 53–1/1, arch. j. 1888, plakát *Epištola k rekrutům!*

52 *Mužná slova*, Mladé proudy 7, 15. 2. 1908, č. 3, s. 1; *Armáda a naše požadavky*, Mladé proudy 7, 6. 3. 1908, č. 3, s. 1; *Militarismus a sociální demokracie*, Rovnost 23, 4. 10. 1907, č. 139, s. 5.

53 *Zemská konference důvěrníků mládeže*, Tělocvičný ruch 6, 30. 5. 1909, č. 10, s. 146–148.

54 NA, Místodržitelství – presidium, kart. 4969, sign. 8, čj. 3/VIII.

55 NA, Místodržitelství – presidium, kart. 3568, čj. 2748; *Rozvrat ve straně národně sociální*, Den 4, 27. 4. 1910, č. 101, s. 1.

taristickou politiku, dokonce jejich regionální a komunální předáci, nechávají vidět při vojenských slavnostech a parádách oslavujících úspěchy a společenskou prospěšnost habsburské armády. V roce 1909 takto ironizovali velký brněnský sraz veteránů z bitvy u bosenského Doboje, kde bylo v řadách bývalých válečníků prý možno vidět mnohé z těch, kteří jinak zastávali tzv. národní nebo dokonce socialistickou politiku. Nyní ale prý dětinsky vzpomínali na dobu „kdy kulky jim fičely kolem hlav a o životy jejich zběsile se hrálo. Vzpomínky na vojenskou službu, často přetrpkou, a na odvedenou daň z krve staly se jim tak milými, nezbytnými a nezapomenutelnými, že zakládali spolky vysloužilců, ... snad aby jim vojanská krev v žilách nesedla“. Příznačně bylo celé vedení srazu tvořeno generalitou a představiteli katolického kléru, pro „mladé“ zosobněním ideového a militaristického útlaku, a řízeno německy, navzdory jasné převaze česky mluvících veteránů. Ti prý „v Bosně nastavovali prsa, v Brně hřbety“.⁵⁶

Antimilitaristické kampaně vrcholily vždy v březnu, v době jarních odvodů, později se kulminace kampaní rozšířila i na odvody podzimní. V letech 1905–1909 zaznamenala agitace prudký vzrůst vlivu mezi mládeží a zvýšila do krajnosti neklid vojenských úřadů.⁵⁷ „Mládež nová chodí k odvodům sebevědomě, chodí důstojně a zpívá písně, z nichž duní zloba a hněv nad dnešními řády. Mládež dnes během odvodů útočí prudce proti militarismu a přísahá si, že také na vojně bude plnit poslání kulturních lidí. Nikde nebyli stíhání mladíci, kteří přišli k odvodu s kořalkou v ruce. Také dnes se policie uctivě chovala k těm, kteří hulákali blbé vojenské písničky. Běda však těm, kteří nosí v knoflíkové dírcce červený karafiát a na ruce černou stužku!“⁵⁸

Příznačně se boj s militarismem přeléval do oblasti školství a náboženského života, neboť stát se – opět typicky rakousky – spoléhal při osvětě o významu vojska a vojenské služby na (kontra-) agitaci farářů a katechetů. „Děti naše se nedozví, co bídy, sebezapření a nejhlubšího pokoření skrývá v sobě život vojenský,“ neboť ze strany učitelů a katechetů je v souladu se školskou politikou zdůrazňována „vojenská sláva, bitvy a vraždění“.⁵⁹ Vojenské úřady se také, s vědomím vlastní defenzívy v působení hlavně na městskou mládež, v posledních letech před světovou válkou stále naléhavěji

56 *Oslavovali jatka*, Mladé proudy 7, 9. 10. 1909, č. 16, s. 4–5.

57 Srov. NA, Sbírka dokumentů ze zahraničních archivů – dokumentu z Rakouského archivu Vídeň, zvláště kart. 46, arch.j. 1847; kart. 47, arch.j. 1880; 1882, 1884, 1886, 1895 aj.

58 *Červené odvody*, Rovnost 22, 31. 3. 1906, č. 75, s. 1.

59 *Militarismus ve škole*, Mladé proudy 7, 20. 5. 1908, č. 8, s. 5.

obracely na duchovní a katechety, definované jako prodloužená ruka státních zájmů, s instrukcemi o vylepšení obrazu armády u mládeže. V roce 1911 Zemské vojenské velitelství v Čechách ve své instrukci katechetům psalo: „Obyvatelstvu musí být dáno na vědomí, že ozbrojená moc je nejen nenahraditelným předpokladem udržení klidu a pořádku v jeho zázemí, nýbrž, jak nás učí dějinná i současná skutečnost, hospodářská prosperita obyvatelstva stojí v nejhlubší souvislosti s mezinárodním významem státu a ten je mocný jen skrze úctyhodnou, silnou a bojeschopnou armádu. Čím intenzivněji je pro její zesílení ... v mravně-religiózním ohledu již v míru činěno, tím více se smysl pro pořádek, disciplínu a vědomí povinnosti probouzí u všech státních příslušníků. ... V mužském mládí ... se tak probouzí vědomí vysokých kulturních hodnot spřízněných s vojenskými podniky.“⁶⁰

V prostředí dělnické mládeže však státní a církevní agitace prohrávala vysoko na body, přesvědčení o škodlivosti a vzájemné provázanosti klerikalismu a militarismu bylo téměř všeobecné. Také recepty na vyřešení problému byly v oblastech s vyspělým mládežnickým socialistickým hnutím prakticky stejné a řídily se prostým heslem „Spolu chyceni, spolu pověšení“. Slánský hejtman referoval o všeobecném postupu antimilitaristické a anti-klerikální propagandy na Kladensku, kde mladí socialističtí řečníci opakovali jako mantru dvě efektní hesla: „Nám jde o to, aby děti nebyly ve tmách, že svět stvořil se v sedmi dnech“; „Mladý voják je ochoten svého bratra dělníka na rozkaz i zastřelit.“⁶¹

Socialistická mládež byla tísněna vývojem mezinárodní politické situace a jako produkt obav z blížící se války se v ní probudil a sílil do té doby nevidaný radikalismus: „Světová válka je nevyhnutelná, pokud mezinárodní dělnická třída nechytí kapitalistické vlády za ruku. Jen ať se vlády nepletou! Organizované dělnictvo není žádná tupá masa jako při knížecích návštěvách, přijetí biskupů a císařských parádách!“⁶²

Cesta ke kulturní alternativě

Názory příslušníků sledované generace, zvláště jejích politicky nejaktivnějších jader, jistě zasluhují ještě důkladnější analýzy. I v nastíněném vzorku jsou ovšem základní kontury názorů na otázku klerikalismu a s ním souvisejícího militarismu vcelku zřejmé. Byl tento radikalismus symptomem generační vzpoury? Zřejmě ano, uvnitř socialistického hnutí již před první

60 Státní okresní archiv Liberec, Fond Archiv města Liberce, kart. 27, sign. 61, instrukce ze 4. 10. 1911.

61 Státní okresní archiv Kladno, f. Okresní úřad Slaný, kart. 38, inv. č. 3333, e. č. 206.

62 Karl KNESCHKE, *Vom Leben erzogen*, Berlin 1961, s. 78–79.

světovou válkou se na základě hledání postoje k oběma zmíněným tématům zformovala nová generace „mladých“ ambiciózních politiků, kteří hodlali zásadním způsobem revidovat dosavadní politiku svých stran a zastavit stále markantnější odklon sociální demokracie od ideologie směrem k oportunistickému pragmatismu. Paralelně se podobná vzpoura odehrávala uvnitř národně sociální strany, jejíž ideologické zakotvení nikdy nebylo příliš jednoznačné, bylo a zůstalo eklektické, rozkročené mezi socialismem a nacionalismem.

Volání po „opravdovosti“ jako zaklínadlu skupiny „mladých“ bylo společným jmenovatelem pro obě socialistické strany a bylo vlastně nejvýraznějším rozvinutím oné výše zmíněné akcelerace jako kardinálního profilového znaku horizontu generačního prožitku v režii dvou generačních jader levicového světového názoru.

Pouze v socialistickém hnutí, kde došlo ve srovnání s ostatními stranami s rozvíjejícím se mládežnickým hnutím k největší divergenci teorie a praxe, jsme svědky jednak čelního střetu stranického dorostu se zájmy státu, jednak k vyhocení generačního konfliktu uvnitř vlastního politického tábora. Ideologie agrarismu nebo katolická sociální nauka se v tomto ohledu ukázaly ve vztahu k mládežnickým organizacím agrárního, resp. křesťansko-sociálního hnutí akceptovatelnějším a vůči odstředivým efektům spojeným s aplikací vize „opravdovosti“ jako v podstatně imunní. Homogenita agrárního ani klerikálního tábora nebyla s nástupem nové generace politiků markantněji narušena a lze říci, že zvláště klerikální tábor zvládnul socializaci vlastní mládeže bez citelných otřesů. Ani dobové střety frakcí uvnitř agrárního tábora nenabýly podobu generačního střetu, spíše šlo o kolizi způsobenou hledáním nové rovnováhy uvnitř agrárního tábora z důvodu přesunu vlivu mezi ideologickými frakcemi, regiony a sociálními skupinami venkovského obyvatelstva.

Naopak v případě socialistů aplikace vize „opravdovosti“ na hlavní slabinu a symbol oportunismu starší generace socialistů nastoupivších do hnutí v devadesátých letech – tedy formální rétorické odmítání militarismu a klerikalismu, ale jejich tichou praktickou tolerancí či dokonce akceptací – vnášela dovnitř hnutí obrovské odstředivé tendence projektované do podoby generačního sporu.

V tomto smyslu byla tedy antimilitaristická a antiklerikální politika „mladých“ generační vzpourou jak uvnitř vlastního hnutí, tak i navenek, vůči habsburskému státu a částečně i proti nově vzniklému státu československému. Šlo o témata se značnou společenskou extenzí, mladí „socialisté“ se na rozdíl od mladých příznivců agrárního, resp. klerikálního tábora vědomě snažili překročit hranice vlastního politického hnutí, v jistém slova smyslu sociokulturního ghetta, a zasáhnout svou činností *celou* společnost.

Probudit ji ze spánku, odstranit svírající krustu „starého“ a nabídnout kulturní alternativu.

Epilog generační revolty

Politický vývoj let 1908–1920 vytvořil pro extenzi činnosti generačního jádra mladých socialistů obrovskou a unikátní společenskou šanci a v pravém slova smyslu dobře zřetelný prostor pro vznik státně-politické a společensko-kulturní alternativy ke stávajícímu společenskému řádu. Šlo o dobu naplněnou optimismem, jak napsal po letech Karl Kneschke, jeden z někdejších mladých libereckých radikálů, později člen československé a východoněmecké komunistické strany: „Dělnická mládež byla svou organizací vychovávána k optimismu. Neměli jsme co ztratit, ale měli jsme dobýt svět.“⁶³ Na naděje předválečné se zdály dobře navazovat naděje spojené s koncem války a bezprostředně poválečným vývojem. Byť světová válka na několik let zcela ochromila mládežnické hnutí, přesto přinesla ve svém důsledku ideologii „mladých“ obrovskou šanci na extenzi vize kulturní alternativy a hlavně – události roku 1917 v Rusku se zdály být potvrzením, že před válkou formulované cíle a sny jsou realizovatelné.⁶⁴

Kontakt vize s realitou a politizace hlavních témat spolu s přirozeným biologickým procesem stárnutí „mladým“ přinesl to, co potkalo ve 20. století všechny dosud analyzované generační revolty, totiž rychlé rozvolnění vztahů uvnitř hnutí „mladých“ a rozplývání obrysů generační vzpoury. Mládež orientovanou národně-socialisticky víceméně v jejích požadavcích saturoval vznik republiky, mládež sociálně demokratická byla rozpolcena ve svém hledání postoje k fenoménu bolševismu.

Příznačně řada pozorovatelů počátků komunistického hnutí u nás v letech 1917–1920 hovořila o mnoha znacích mladické revolty, o rozčilení, urputném hledání opravdovosti bez kompromisů, o mladické vášni, neklidu, touze zbořit vše staré.⁶⁵ A také se bezprostředně po porážce prosincové stávký z roku 1920 a následném rozdělení organizací vliv české i německé sociální demokracie mezi levicově orientovanou mládeží povážlivě snížil, její odchod do řad komunistů byl zprvu vysloveně masový. Sociálně demokratické pravici zůstala vlastně kontrola pouze nad většinou organizací na Plzeňsku a Ostravsku, zvláště ve středních Čechách levice vítězila zcela drtivě. Ovšem po čase následoval u valné části mladých buď návrat k sociální

63 Karl KNESCHKE, *Vom Leben erzogen*, s. 102.

64 Srov. Richard STITES, *Revolutionary Dreams. Utopian Visions and Experimental Life in the Russian Revolution*, New York 1989.

65 Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III, Praha 1991, zvláště s. 1266nn. a 1545nn.

demokracii nebo rezignace na organizovanou politickou činnost vůbec.⁶⁶

Komunisté se nejvíce jevíli být bojovníky za předválečné cíle „mladých“, což nejlépe ukazoval jimi používaný jazyk. Útoky na nedemokratický ráz československé armády a její údajnou snahu zavléci proletáře do válečného dobrodružství v tažení kapitalistických států proti sovětskému Rusku si v ničem nezadaly s předválečnou propagandou. Také útoky na školství se z diskursivního hlediska nelišily od minulosti, jen terčem nebyl nyní habsburský klerikalismus, ale republikánský nacionalismus: „Školní praxe zůstala u nás tatáž, jako bylo za starého Rakouska, až na to, že místo obrazu Františka Josefa nebo Karla stkví se zde obraz prezidentů a místo k vlastenectví žlutočernému nabádají se děti k vlastenectví červenobílému. Pak je nám jasno, co se vyrozumí pod tou výchovou v dobré občany. Naše děti mají býti prostě mrzačeny v loajální poddané, poslušné svých vrchností do všech důsledků, netroufající si uplatnit přirozená práva lidská. Z proletářů je vychováváno pevné jádro bělogvardějců a stávkokazů.“⁶⁷ Zájem o podobnou propagandu však po porážce generální stávky z prosince 1920 mezi sledovanou generací a u veřejnosti obecně prudce opadal, což se zadostiučiněním sledovaly státní úřady. Sami představitelé levice odhadovali, že v zimě 1921 si alespoň elementární akceschopnost udržela sotva třetina organizací levice, úřady hovořily dokonce o pouhé desetině, o bezradnosti v otázkách taktiky i výběru vůdců.⁶⁸ Policejní komisař ve zprávě ze schůze důvěrníků levice z Brna a okolí v únoru 1921 konstatoval, že z kdysi masového radikálního hnutí zbylo asi 350 osob, „zatvrzelých příznivců, které od komunismu nic neodvrátí“.⁶⁹

Sociálně demokratická pravice na začátku téhož roku již považovala revoltu za skončenou a hledala cestu k uzavření „generační smlouvy“ s vlastní mládeží, namnoze vnímané jako podezřelá součást stranického tábora: „Čtyři roky trvala světová válka a čtyři roky byla jakákoliv socialistická výchovná činnost mezi mládeží znemožněna, a ejhle, ovoce záhy se objevilo. Mládež bez výchovy, ve správě militarismu, nenaučila se znáti základní prvky socialistické, neosvojila si potřebnou organizační kázeň, takže když svlékla uniformu a měla se zúčastniti horlivě socializační činnosti ve státě a veřejnosti, tato práce zdála se jí býti obtížnou a ona unikala jakékoliv zodpovědnosti. III. internacionála padla do noty svým radikalismem a velikými sliby, co vše získá se diktaturou proletariátu. Organizace mládeže, nadšené

66 *Tamtéž*, s. 1266.

67 Moravský zemský archiv Brno, f. Policejní ředitelství B26, kart. 2207, inv. č. B 2377/21.

68 *Tamtéž*, k. 2207.

69 MZA, B26, kart. 2207, inv. č. A228/21.

vždy pro novotářství, myšlenky III. internacionály brzy zasáhly a spatřovaly v tom jakousi hrdinnost, předbíhati mateřskou politickou stranu a hlásiti se o křest do Moskvy.⁷⁰ Současně se začal rozbíhat proces „očisty“ socialistických mládežnických organizací od sil, stojících na politice rodící se komunistické strany. Zvláště striktní podmínky Kominterny, následované debatou o zřízení dělnických rad jako mocenské alternativy úřadům mladé republiky,⁷¹ dojmem z porážky bolševiků před Varšavou a z neúspěchu generální stávky z prosince 1920, všechny tyto události rozehnaly mlhu, dosud obestírající mládežnické hnutí: „Hromy a blesky z Ruska nezapálily, ani nezničily, ale proti vůli svých dirigentů vyjasnily zataženou oblohu naší dnešní politiky. Nemáme nic proti tomu, aby i komunisté u nás byli. Ať jsou. Ale nechť to nezapírají a jako čestní lidé se ke svému přesvědčení přiznají“.⁷²

Vize vzniku kulturní alternativy na principu „opravdovosti“ se začala náhle mnohým dosud nadšeným aktivistům jevit jako fata morgana vedoucí společnost k bolševismu s veškerou jeho odlišností od sociálně demokratických tradic evropských národů. A zejména debata o podmínkách III. internacionály přinášela do organizací napětí, neboť šlo o generální odmítnutí mnoha vlastních socialistických tradic a vlastně přerod hnutí v Moskvě oddanou sektu. Podobně jako i jiné generační revolty, i tato došla v důsledku přirozeného stárnutí aktérů a proměně jimi konstruovaného obrazu světa ke svému rozpolcení, rozptýlení a tím generační vzpoura jako homogenní společenská síla došla svému konci.⁷³

Začaly se konstituovat organizace komunistické mládeže, v nichž ovšem již na místo někdejších „mladých“ nastupovali zvolna lidé, kteří zažili světovou válku v dětském věku, a proti nim organizace mládeže sociálně demokratické.⁷⁴ Roli krystalizačních jader nových sociálně demokratických organizací, původně složených jen z menšiny někdejších mládežníků, sehrály na české straně hlavně organizace plzeňská, na německé straně hlavně teplická.⁷⁵

70 Josef SÝKORA, *Na nové cesty*, Omladina 4, 28. 1. 1921, č. 17, s. 1.

71 Srov. *Parlamentarismus či rady?*, Dělnický deník 1, 19. 4. 1919, č. 92, s. 1; *Význam a úkoly dělnických rad. Referát s. Zápotockého*, Rovnost 36, 16. 5. 1920, č. 135, s. 1–3 aj.

72 *Po očištné bouři*, Omladina 4, 8. 10. 1920, č. 1, s. 1.

73 Dieter BAACKE, *Jugendstil um 1900 und „Hippie“ Bewegung. Zwischen historischer Bewegung und bleibenden Strukturen*, in: Dieter Baacke u. a. (Hg.), *Jugend 1900–1970*, Opladen 1991, s. 106–124.

74 MZA, B26, kart. 2207, inv. č. A718/21; A228/21 aj.

75 *Rozkol v německé sociálně demokratické mládeži v Republice*, Omladina 4, 17. 12. 1920, č. 11, s. 1; *Mladému proletariátu republiky Československé!*, Omladina 4, 29. 10. 1920, č. 4, s. 1; *Německá sociálně demokratická mládež pro komunistickou Internacionálu*, Omladina 4, 12. 11. 1920, č. 6, s. 2; *Akční program československé mládeže sociálně demokratické*, Omladina 4, 10. 12. 1920, č. 10, s. 1.

Interpretace příčin generační vzpoury a jejích konců byla na straně levice a pravice typicky protichůdná a signalizovala, že skončila z hlediska širšího kontextu dějin jen další z etap dlouhého zápasu mezi revoluční a reformistickou částí socialistického hnutí, tentokrát projektovaná poměrně silně do generačního konfliktu jako významného hybatele dějinného vývoje. Podle pravice se „... od mateřského hnutí mládeže oddělily radikální živly mládeže, které jaktěživy s žádným hnutím nesrostou, prostě proto, že nemají pochopení pro vážnou práci mezi mládeží. Honíce se za nemožnými teoriemi někde v oblacích, úplně zapomínají praktické drobné práce mezi mládeží.“⁷⁶ Mladí komunisté sice víceméně přijímali tezi o konci generační vzpoury a chápali, že poměry se v prosinci 1920 změnilы z hlediska analyzované generace nevratně, viděli však příčinu konce rebelie ve zradě funkcionářů a nejednotnosti dělnictva. Pouze ta prý přivedla vyznavače „opravdovostí“ a idealisty boje za lepší svět před bodáky četníků a vojska, neboť „provokovali nás, abychom jako strana byli násilím a terorem rozdupáni a zničeni“.⁷⁷ Jeden z brněnských vůdců levice však na debatním večeru o další taktice levice v únoru 1921 projevoval svůj fanatismus slovy: „Žádný nemá na persekuci soudruhů naříkati, neboť když se bude chtít kýženého cíle domoci, bude více jako dnes proletářských hlav okrváceno a více persekvováno.“⁷⁸

Závěrem

Mládežnické socialistické hnutí před první světovou válkou vneslo do společnosti do té doby nevídaný radikalismus a do veřejného diskursu s ním vstoupily velmi palčivé společenské a kulturní problémy. Veřejná debata se vstupem mládežníků získala nový impuls a podstatně se rozšířilo spektrum názorů obecně pokládaných za obvyklé a společensky přijatelné. Velmi dobře je tato skutečnost patrná právě na tématech antimilitarismu a antiklerikalismu.

Ovšem bolševická revoluce v Rusku postavila mládežnickou revoltu u nás do politického kontextu, který – podobně jako v případě jiných generačních revolt 20. století – patrně nemohl skončit jinak než rozkladem ideové homogenity sledovaných generačních jader a s tím i koncem generační vzpoury.⁷⁹ Někteří z tehdy aktivních mládežníků, např. Emil Špatný, Ema-

---

76 *Před naším sjezdem*, Omladina 4, 19. 11. 1920, č. 7, s. 1.

77 *Po skončeném boji*, Rudá stráž 1, 23. 12. 1920, č. 90, s. 1; *Persekucí nás nezničíte!*, Rudá stráž 1, 30. 12. 1920, č. 91, s. 1; *Poučení z první bitvy*, Rovnost 36, 23. 12. 1920, č. 354, s. 1.

78 MZA, B26, kart. 2207, inv. č. A209/21.

79 Jürgen REULECKE, *Jugend in Deutschland um die Jahrhundertwende. Aspekte einer Sozialgeschichte der Jugend*, in: Lorenz Pfeiffer (Hg.), *Illustrierte Geschichte der*

nuel Škatula, Karl Kreibich nebo Antonín Zápotocký, byli ještě dlouho činní ve veřejném životě. Ale již nikoliv jako reprezentanti generační revolty stojící do značné míry mimo systém politických stran, ale jako lidé svázaní stranickou disciplínou a závazky, kteří generační vizi kulturní alternativy vkládali více či méně věrohodně do programu a praktické činnosti svých stran.

Z hlediska periodizace lze hovořit o pěti fázích revolty. První trvala přibližně do roku 1905, kdy se konstituovaly početné socialistické mládežnické organizace. V letech 1905–1914 kvůli vyhocení politické situace původní ohnisko revolty dosáhlo značné extenze ve společnosti. V letech světové války se sice generační revolta jako sociální hnutí načas zdánlivě rozplynula v podmínkách vojensko-byrokratické diktatury, ale hnutí tím jen rozšířilo své řady extenzí generačního prožitku. Na místě do té doby vcelku nepočtených příslušníků socialistických generačních jader zde v důsledku válečné zkušenosti náhle v letech 1917–1918 stála již celá generace mladých lidí, silně ovlivněná velmi podobnými prožitky. S koncem války a rozpadem habsburské monarchie však revolta vstoupila do své předposlední, čtvrté fáze. Část revoltujících byla ve svých požadavcích saturována vznikem republiky a jejími kulturními a hospodářskými reformami, jejich dalším cílem byla pak již jen debata o modifikaci režimu, nikoliv o jeho destrukci. Bolševická revoluce v Rusku byla pak impulsem, který dal revoltě silný politický kontext a tím ji z pouhého stavu „rozčilení a vzpoury“ a hledání kulturní alternativy s dosti nejasnými obrysy převedl na konkrétní politické požadavky – a tím ji také ukončil. I když – a to je specifikum revolty v českém prostředí na rozdíl např. od Švédska, Belgie nebo Německa – se tak stalo až se zpožděním tří let, v prosinci 1920 či na začátku roku 1921, v důsledku porážky tzv. generální stávkou. Poté následovalo rychlé štěpení zbytků revoltujících podle schémat známých ze všech dosud analyzovaných generačních revolt 20. století – většina přešla v důsledku deziluze do pasivity, poměrně malá část zůstala činná ve strukturách blízkých politických stran.

Do role hlavního politického dědice generační revolty se postavila Komunistická strana Československa. Ovšem ve smyslu pokusu o nalezení kulturní alternativy byla dědicem celá česká společnost, která se právě se sledovanou generační revoltou a obnovením „generační smlouvy“ dosti výrazně mentálně odpoutala od habsburské katolicko-konzervativní tradice.

---

deutschen Turnerjugend, Essen 1992; TÝŽ, *Jugendprotest und Generationenkonflikt in Europa im 20. Jahrhundert. Deutschland, England, Frankreich und Italien im Vergleich*, in: Dieter Dowe (Hg.), *Jugendprotest und Generationenkonflikt in Europa im 20. Jahrhundert*, Bonn 1986, s. 1–12.

The Generational Revolt in the Socialist Camp between 1900–1920

LUKÁŠ FASORA

At first, this study briefly introduces the method of generational approach, in particular with a view to using the canonical texts of the sociologist Karl Mannheim and German historians. The author emphasises the importance of this method for capturing some aspects of social changes and he consequently applies it to the topic of the generational revolt in the socialist camp between the years 1900–1920. According to the author the fundamental outlines of the impact of experience on the generation under research lie in its fight against Austrian militarism and clericalism; in addition World War I and the Bolshevik Revolution also contributed to the extension of this experience within society as a whole. A dogmatic version of Marxism and the class struggle was applied to the above mentioned experience in line with a specific age-related striving for „real socialism“. Relatively small groups of politically involved left-wing youths mobilized the major part of the public in this manner and significantly broadened the range of public discourse. These radical youths attempted, with partial success, to elaborate a concept of a cultural alternative, based on socialist principles, against both the Austrian dynastic conservative state and the inter-war Republican regime and last but not least against the revisionist-minded leadership of the Social Democratic Party. However, the shift from an age-specific revolt to voicing concrete political demands in the context of developments in Bolshevik Russia resulted in the splitting of the generational revolt and thus its consequent collapse around 1920. Yet, the very existence of this alternative vision, promoted by the generation under research, substantially changed the form of contemporary discussion about many social issues and represented a very important part of the changes which Czech society experienced in the period under research.

Translated by Alena Linhartová

MATERIÁLY

Slovník sudetoněmeckých nářečí a jeho historie:

K nálezu ztracené kartotéky ke slovníku sudetoněmeckých nářečí*

TEREZA KREUTER

V kontextu německé dialektologie představuje zachycení sudetoněmeckých nářečí zvláštní případ. Sudetští Němci nehovořili jedním „sudetským“ nářečím, nýbrž mnoha rozdílnými nářečím, která byla většinou příbuzná se sousedními německými nářečím vně československé hranice. To znamená, že

---

TEREZA KREUTER: A Dialect Dictionary and its History: About the Discovery of the missing Card File of the Sudeten German Dialects

This article is a report about the discovery of the original card file of the Sudeten German dialects which was missing since World War II. The dialect card file has been established and collected at the German University in Prague, Czechoslovakia between 1930 and 1945 under the direction of the Bohemian German professor Ernst Schwarz. It was designed to serve as a basis for the first dictionary of German dialects in former Czechoslovakia. The card file and other materials were lost without trace after the War. The card file appeared again in spring 2010 as part of the legacy of the Czech Germanist Emil Skála. The report traces back the fate of the card file and depicts the circumstances of its discovery. Some of the others materials (like dialect maps etc.) were also discovered in another place. Finally it is scrutinized, which future perspectives there might be with regard to the evaluation of the material.

Key words: Sudeten German Dialects, Ernst Schwarz, German University in Prague, Dictionary

---

i uvnitř sudetoněmeckých nářečí nacházíme významné izoglosy. Nejvýznamnější izoglosa probíhala po pomyslné ose západ – východ: nářečí na severu Čech a Moravy patřila k tzv. střední němčině (*Mitteldeutsch*), kdežto jihočeská a jihomoravská nářečí k tzv. horní němčině (*Oberdeutsch*). Situace na Slovensku byla komplikovanější vzhledem k četným jazykovým ostrovům.

S jinými německými nářečími ve střední a východní Evropě mají sudetoněmecká nářečí společné to, že po odsunu většiny německy mluvící části obyvatel se jimi na území bývalého Československa už prakticky nehovoří a v Německu a Rakousku v tradičním kontextu už také ne.

O slovníku sudetoněmeckých nářečí, který se za první republiky připravoval na pražské Německé univerzitě, referoval především jeho zakladatel Ernst Schwarz (1895–1985) a později Franz J. Beranek (1902–1967). E. Schwarz o přípravách slovníku pravidelně informoval v různých odborných i populárních časopisech a novinách v Československu a v Německu.¹ Po druhé světové válce Schwarz působil na univerzitě v Erlangenu a v předmluvě ke svému Sudetoněmeckému lexikologickému atlasu (*Sudetendeutscher Wortatlas*) z roku 1954 poznamenal: „Na konci války se mapy a kartotéka včetně všech manuskriptů atd. ztratily.“² Práce na slovníku zůstaly

---

* Autorka článku děkuje prof. Dr. Claudine Moulinové (Trevír), prof. Dr. Rolfu Bergmannovi (Mannheim) a dr. Robertu Luftovi (Mnichov) za jejich užitečné rady a připomínky. Zároveň děkuje také doc. PhDr. Václavu Ledvinkovi CSc. (Praha) za pomoc při zpřístupnění pozůstalosti prof. Emila Skály a doc. PhDr. Milanu Tvrdíkoví, CSc. (Praha), který umožnil nahlédnout do materiálů uložených na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

- 1 E. GIERACH – E. SCHWARZ, *Die Aufgaben des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches*, Mitteilungen der Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und zur Pflege des Deutschtums, 4. Heft, München 1930, s. 265–269 a dále ve stejném časopise: 1. *Bericht des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches für das Arbeitsjahr 1930–31*, 3. Heft, München 1931, s. 178–184; 2. *Bericht des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches für das Arbeitsjahr 1931–32*, 3. Heft, München 1932, s. 368–372; 3. *Bericht des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches für das Arbeitsjahr 1932–33*, 2. Heft, München 1933, s. 235–239; 4. *Bericht des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches für das Arbeitsjahr 1933–34*, 2. Heft, München 1934, s. 213–218; E. SCHWARZ, *Das sudetendeutsche Mundartenwörterbuch*, Forschungen und Fortschritte 7, Nr. 15, Berlin 1931, s. 191–192; E. SCHWARZ, *Das sudetendeutsche Mundartenwörterbuch und die Lehrerschaft*, Freie Schulzeitung 13, Reichenberg 1931, s. 181–182; E. SCHWARZ, *Das sudetendeutsche Mundartenwörterbuch*, Jahrbuch der deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1939/41, Prag 1943, s. 34–36 a dále ve stejném časopise: *Das sudetendeutsche Mundartenwörterbuch*, Prag 1943, s. 29–30. Ze Schwarzových výročních zpráv vyplývá, že mezi lety 1932 a 1943 zprávy o pokrocích prací na slovníku vycházely v časopise Německé společnosti věd a umění Československé republiky (Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste in Prag), která se roku 1941 přejmenovala na Deutsche Akademie der Wissenschaften in Prag.
- 2 Franz J. BERANEK, *Sudetendeutscher Wortatlas*, I, München 1954, bez udání strany.

očividně v poválečném Československu a E. Schwarzovi ani jeho kolegům nebylo o jejich osudu nic známo. Schwarz se k tématu ještě jednou blíže vyjádřil ve druhém vydání své známé práce *Sudetendeutsche Sprachräume* z roku 1962.⁵ F. J. Beranek pak na ztracený slovník poukázal v Atlasu sudetské hovorové němčiny (*Atlas der sudetendeutschen Umgangssprache*)⁴ a v předmluvě k prvnímu svazku Sudetoněmeckého slovníku (*Sudetendeutsches Wörterbuch*), na němž se začalo pracovat po druhé světové válce na univerzitě v Gießenu na základě nově sesbírané kartotéky a dalších materiálů.⁵

Do nynějška se předpokládalo, že původní kartotéka ke slovníku sudetoněmeckých nářečí, která vznikala v meziválečném Československu, se již nikdy nenajde a že byla patrně zničena.⁶ Nejenže se nyní kartotéka včetně části doplňkových materiálů našla, ale podařilo se i zrekonstruovat, jaký byl její osud od konce války.

Příprava slovníku v meziválečném Československu

Na slovníku sudetoněmeckých nářečí se začalo oficiálně systematicky pracovat 1. června 1930 na Německé univerzitě v Praze. Vedení projektu měli na starosti profesori německé filologie Ernst Schwarz⁷ a Erich Gierach (1881–1943).⁸ E. Schwarz byl hlavním vedoucím projektu. Gierach se staral o finanční zabezpečení z Německa, kde měl dlouhodobé kontakty. Klaas-Hinrich Ehlers popsal postupnou nacifikaci německých sponzorů a cesty, jakými byl slovník z Německa podporován.⁹ Gierach – zapálený nacista,

5 Ernst SCHWARZ, *Sudetendeutsche Sprachräume*, München 1962, s. 18.

4 Franz J. BERANEK, *Atlas der sudetendeutschen Umgangssprache*, I, Marburg 1970, s. VI.

5 *Sudetendeutsches Wörterbuch*, I, hrsg. von H. ENGELS, München 1988, s. VI.

6 *Tamtéž*.

7 Archiv Univerzity Karlovy v Praze (AUK), f. Německá univerzita v Praze, osobní spis *Schwarz Ernst*. Schwarzova biografická skica včetně další literatury viz *Die „sudetendeutsche Geschichtsschreibung“ 1918–1960. Zur Vorgeschichte und Gründung der Historischen Kommission der Sudetenländer*, hrsg. von S. ALBRECHT et al., München 2008, s. 264–266. V tomto svazku též informace o německých vědeckých institucích v Československu. K tomu viz také Robert LUFT, *Deutsche und Tschechen in den böhmischen Ländern. Traditionen und Wandlungen eines Teilgebiets der bundesdeutschen Geschichtswissenschaft*, in: C. Brüner et al. (vyd.), *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert*, München 2006, s. 367–431.

8 K osobě E. Gieracha viz Ota KONRÁD, *Eine lange Feindschaft – Die Prager Professoren Erich Gierach und Gerhard Gesemann in der Tschechoslowakischen Republik und im Nationalsozialismus*, Acta Universitatis Carolinae – HUCP 43, 2003, č. 1–2, s. 173–192.

9 Klaas-Hinrich EHLERS, *Wissenschaft und Volkstumskampf – mit finanzieller Unterstützung aus Deutschland*, in: S. Höhne und L. Udolph (vyd.), *Deutsche – Tschechen – Böhmen. Kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert*, Köln 2010, s. 245–263, 245nn.

který vědomě zneužíval vědu k politickým účelům, chtěl pomocí dialektologického výzkumu dokázat, že „celé území československého státu je starou germánskou půdou“, jak napsal již ve svém Katechismu pro německý lid v Čechách roku 1919.¹⁰ Schwarz se k instrumentalizaci vědy nesnižoval a soustřeďoval se na odbornou stránku projektu.

Začátkem třicátých let Schwarz napsal, že „při energické práci může budoucí slovník brzy dosáhnout vytýčených cílů“¹¹ a „doufáme, že za několik málo let sesbíráme tolik materiálu, že budeme moci začít slovník tisknout“.¹² Nemohl tušit, že to s jeho dílem dopadne právě naopak.

Projekt byl koncipován velkoryse a probíhal na mezinárodní resp. mezistátní úrovni. Už před první světovou válkou se začalo na popud Vídně pracovat na bavorsko-rakouském dialektologickém slovníku. Dvě kooperující pracoviště – ve Vídni a v Mnichově – se snažila sesbírat a zpracovat slovní zásobu jihoněmecké jazykové oblasti, tzn. i jižní Moravy a jižních a jihozápadních Čech. Ve dvacátých letech 20. století pak začali lipští jazykovědci Theodor Frings a Elisabeth Karg-Gasterstädtová pracovat na velkém slovníku saských nářečí a v té souvislosti se zajímali i o nářečí v sousedních severních Čechách. Když pražská Německá univerzita započala s pracemi na svém slovníku, spojila se s pracovišti ve Vídni a Lipsku a domluvila s nimi, že si budou dialektologické dotazníky a mapy vyměňovat, aby se tak zamezilo zbytečnému zdvojování práce.

Slovník sudetoněmeckých nářečí byl podporován z několika zdrojů. K donátorům patřila mnichovská Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und Pflege des Deutschtums,¹³ československé ministerstvo školství a národní osvěty¹⁴ a od roku 1932 i Německá společnost věd a umění Československé republiky (Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik), která sídlila v Praze.¹⁵ E. Schwarz referoval každý rok o pokračujících pracích na slovníku ve Věst-

---

10 Erich GIERACH [Erwin VOLKMANN], *Katechismus für das deutsche Volk in Böhmen*, Reichenberg 1919, s. 1; Josef PFITZNER, *Erich Gierach und der sudetendeutsche Volkstumskampf*, in: K. Oberdorffer et al. (vyd.), *Wissenschaft im Volkstumskampf*, Reichenberg 1941, 17nn.

11 Erich GIERACH – Ernst SCHWARZ, *Die Aufgaben des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches*, 1930, s. 269.

12 Erich GIERACH – Ernst SCHWARZ, *Die Aufgaben des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches*, 1931, s. 184.

13 *Tamtéž*, s. 178nn.

14 AUK, f. Německá univerzita v Praze, kart. 68.

15 Erich GIERACH – Ernst SCHWARZ, *Die Aufgaben des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches*, 1933, s. 235.

níku Německé akademie v Mnichově (Mitteilungen der Deutschen Akademie in München). Rokem 1934 jeho příspěvky ale končí, přestože časopis nadále vycházel a Akademie nadále fungovala. Akademie zřejmě přestala – oficiální cestou – práce na slovníku podporovat, protože říšská marka přestala být směnitelná a Akademie tím pádem nemohla posílat peníze do ciziny. Ve skutečnosti peníze putovaly skrytými kanály do Československa dál, mimo jiné též za osobního přispění E. Gieracha.¹⁶

Projekt měl za úkol probádat všechna německá nářečí v Československu a „pokud možno kompletně zachytit slovní zásobu jednotlivých míst“. Dále se měly nakreslit dialektologické mapy v měřítku 1:1 000 000. Vytýčené cíle odpovídaly stavu německého dialektologického bádání v meziválečném období: „Nemůže se jednat o slovník jednoho německého jazykového kmene (*Stammeswörterbuch*) [...]. V popředí budou stát jiné problémy: jak se horní a střední němčina vyvíjela na severozápadě Čech a na Chebsku, na severní Moravě a v jazykových enklávách, jak tyto jazykově i kulturně-historicky tak významné jazykové enklávy vznikaly a v jakém jsou vztahu k nářečím v krajinách, odkud vzešly, jak dalece průkazné jsou vztahy k určitým částem nejstarší německé jazykové oblasti, jak probíhaly kontakty mezi německými nářečími a češtinou a slovenštinou, přičemž chceme věnovat zvýšenou pozornost sledování jazykové hranice.“¹⁷

Na slovníku se pracovalo v Seminári německé filologie, který tehdy sídlil v Budečské 6 v Praze na Vinohradech. Bylo tu zřízeno speciální pracoviště s minimálně jednou vědeckou pomocnou silou. Vědecké pomocné síly vybíral Schwarz z řad svých studentů. Pomocné síly zůstávaly většinou několik let a pak byly nahrazeny novými. Kromě nich pracoviště zaměstnávalo studenty, kteří nashromážděný materiál rozepisovali na kartotékové lístky.

Sbírání materiálu probíhalo víceokolejně: v červnu 1930 začaly vycházet první inzeráty v novinách pro učitele „Freie Schulzeitung“ a v různých jazykovědných a vlastivědných časopisech a novinách určených německy hovořícím občanům. Inzeráty se setkaly s velkým ohlasem, především mezi učiteli. Hned po prvním pracovním roce Schwarz s Gierachem konstatovali, že mají k dispozici dostatečně hustou síť spolupracovníků, která pokrývá všechny německy mluvící oblasti v Československu.¹⁸ Základ sběru dialek-

---

16 Josef PFITZNER, *Erich Gierach und der sudetendeutsche Volkstumskampf*, s. 20; k tajnému financování německých projektů v Československu viz též pozn. 9.

17 E. GIERACH - E. SCHWARZ, *Die Aufgaben des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches*, 1931, s. 179n.

18 E. GIERACH - E. SCHWARZ, *Die Aufgaben des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches*, 1931, s. 180.

tologického materiálu tvořilo patnáct dotazníků,¹⁹ které se po etapách rozepisovaly dobrovolným spolupracovníkům po Československu. Současně se zpracovávaly různé, v nářečí psané, texty. Pomocné síly je rozepisovaly na kartičky a sestavovaly heslář. Německá společnost věd a umění Československé republiky zapůjčila Semináři německé filologie výsledky svého dialektologického průzkumu, který proběhl mezi sudetskými Němci v roce 1926 na základě tzv. čtyřiceti Wenkerových vět. Jedná se o čtyřicet vícekrát přeformulovaných vět, které měli jednotliví mluvčí přeložit ze spisovné němčiny do svého nářečí. Wenker věty nevymyslel náhodně, nýbrž tak, aby se v jejich překladu zobrazilo co nejvíce jazykových jevů, na jejichž základě pak chtěl rozeznat jednotlivé izoglosy. Průzkum už předtím proběhl na území Německa a byl použit pro účely Německého jazykového atlasu (Deutscher Sprachatlas - DSA). V Československu se díky Wenkerovým větám podařilo shromáždit celkem 2854 vyplněných dotazníků z 2783 míst.²⁰

Kromě toho sepisovali místní dobrovolníci slova a slovní obraty do bločků, které jim Schwarzovo pracoviště poskytlo. Schwarz pak všechny tyto dobrovolníky vyjmenovával včetně jejich povolání, adresy a přesného množství nashromážděného materiálu ve svých výročních zprávách.

V neposlední řadě přispívali sami Schwarzovi studenti svými seminárními, závěrečnými a disertačními pracemi. Studenti, většinou sami rodilí mluvčí jednoho ze sudetoněmeckých dialektů, báдали ve svých regíonech. Inspiraci sbírali na Schwarzových přednáškách. Schwarz přednášel od zimního semestru 1929/1930 o nářečích a toponymii v Sudetech.²¹ Kromě toho, že studenti mohli nasbírané poznatky ihned vědecky zpracovat, to mělo tu přednost, že studenti používali k přepisu nářečí speciálního písma (*Theutonista*), což většinou neškolení dobrovolníci v regíonech nedělali. Některé disertační práce pak Schwarz vydal v rámci řady *Arbeiten zur sprachlichen Volksforschung in den Sudetenländern*,²² jiné vyšly v rámci řady *Beiträge zur Kenntnis*

---

19 Ernst SCHWARZ, *Das sudetendeutsche Mundartenwörterbuch*, Jahrbuch der deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag 1939/41, Prag 1943, s. 34.

20 E. GIERACH – E. SCHWARZ, *Die Aufgaben des Sudetendeutschen Mundartenwörterbuches*, 1931, s. 180.

21 *Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Universität in Prag 1929–1934; Ordnung der Vorlesungen an der Deutschen Universität in Prag 1934–1940*, Prag 1929–1940.

22 Tak Bd. I. Franz WEISER, *Lautgeographie der schlesischen Mundart des nördlichen Nordmähren und des Adlergebirges*, Brünn 1937; Bd. II. Herbert WEINELT, *Untersuchungen zur landwirtschaftlichen Wortgeographie in den Sudetenländern*, Brünn 1938; Bd. III. Irmfried BENESCH [Fridolin AICHNER], *Lautgeographie der Schönhengster Mundart*, Brünn 1938; Bd. IV. Alois KRELLER, *Wortgeographie des Schönhengster Landes*, Brünn 1939; Bd. VII. Maria PREXL, *Wortgeographie des mittleren Böhmerwaldes*, Brünn 1940.

sudetendeutscher Mundarten,²⁵ kterou vydávala liberecká vlastivědná instituce Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung (založena E. Gierachem). V Archivu Univerzity Karlovy, v knihovně Ústavu germánských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a v Národní knihovně v Praze se kromě toho dodnes nacházejí desítky nepublikovaných disertací, kterými se studenti podíleli na přípravách slovníku. Z použité metody se dá jasně vyčíst, že Schwarz pracoval podle vzoru tzv. Marburské (dialektologické) školy.²⁴

V létě 1943 byly přípravné práce v podstatě ukončeny. Bylo nakresleno celkem 887 dialektologických map, zkatalogizováno 595 743 kartiček, připraveno 31 350 vyplněných dotazníků s celkem 761 otázkami a více než 1,5 milionu jednotlivých odpovědí.²⁵ Za normálních okolností by se bylo mohlo přistoupit k tisku. Válka a s ní související nedostatek papíru tomu však zabránily.

V letech 1945–1946 byl Schwarz i většina jeho spolupracovníků vysídleni. Gierachovi bylo už v roce 1936 nabídnuto místo profesora na mnichovské univerzitě, které přijal, a nadále se již na přípravách slovníku nepodílel; v Mnichově během války také zemřel. Přípravné materiály ke slovníku zůstaly v Budečské ulici a jejich stopa se brzy na to ztratila.

Obnovení projektu se chopil v roce 1957 Franz J. Beranek, který ve třicátých letech u Schwarze napsal práci o německých nářečích na jižní Moravě.²⁶ Z toho se dá usuzovat, že skupina kolem slovníku se už rozloučila s myšlenkou, že by původní materiály ještě kdy spatřila. Beranek shromáždil za pomoci mnoha spolupracovníků v Západním Německu a Rakousku nový přípravný materiál. Sběr trval téměř celá šedesátá a sedmdesátá léta.²⁷ Financování projektu se ujala Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG). Nashromážděný materiál byl převezen na univerzitu v Gießenu, kde se pro něj

---

25 Bd. V. Heinrich MICKO, *Die Mundart von Wadestift im Böhmerwald*, Teil 1: *Lautlehre*, Reichenberg 1930; Bd. VI. Helene MICKO-REPP, *Die Mundart von Wadestift im Böhmerwald*, Teil 2: *Formenlehre*, Reichenberg 1933; Bd. VII. Franz J. BERANEK, *Die Mundarten von Südmähren*, Reichenberg 1936; Bd. VIII. Alfred RIEGER, *Die Mundart der Bezirke Römerstadt und Sternberg (Lautlehre)*, Reichenberg 1935; Bd. IX. Wilibald ROTH, *Die Mundart des engeren Egerlandes (Lautlehre)*, Reichenberg 1940.

24 Srov. Ulrich KNOOP – Wolfgang PUTSCHKE – Herbert E. WIEGAND, *Die Marburger Schule: Entstehung und frühe Entwicklung der Dialektgeographie*, in: W. Besch (vyd.), *Dialektologie*, I, Berlin–New York 1982, s. 38nn.

25 E. SCHWARZ, *Sudetendeutsche Sprachräume*, s. 18.

26 Srov. Ernst SCHWARZ, *Nachruf – Franz J. Beranek 8. 8. 1902 – 11. 8. 1967*, *Bohemia – Jahrbuch des Collegium Carolinum* 9, München 1968, s. 401–403; AUK, f. Německá univerzita v Praze, osobní spis *Beranek Franz*.

27 Srov. Bericht über das Sudetendeutsche Wörterbuch für die Arbeitsjahre 1 (1957) – 28 (2010), *Collegium Carolinum*, München 1957–2010.

zřídilo speciální pracoviště. Projekt slovníku zaštitilo Collegium Carolinum v Mnichově. Část pracovníků Collegia působí i dnes v Gießenu a kartotéku, která čítá 2,7 milionu kartiček, postupně zpracovává. První svazek nového slovníku vyšel v roce 1982 a pak následovaly ještě tři další svazky (písmena A, B/P, pak C, D/T, E, F/V a poslední svazek G).²⁸ Všechny svazky by měly vyjít do roku 2017.²⁹

Nález původních materiálů

Na jaře roku 2010 pracovala autorka článku na studii o českém profesoru germanistiky Emilu Skálovi (1928–2005).³⁰ E. Skála patřil k vůdčím osobnostem výzkumu rané horní němčiny a přispěl k vysvětlení procesů vzniku moderní spisovné němčiny. E. Skála sám byl rodilým mluvčím jednoho ze sudetoněmeckých nářečí a k jeho širokému spektru badatelských zájmů patřila i sudetoněmecká nářečí a pohyb česko-německé jazykové hranice. V rámci této studie se pracovalo s primárními prameny z pozůstalosti E. Skály. Velmi obsáhlá pozůstalost se nachází zatím nezpracována v Archivu hlavního města Prahy, který ji odkoupil od pozůstalých. Ve Skálově pozůstalosti se nacházela i ztracená kartotéka ke slovníku sudetoněmeckých nářečí z let 1930 až 1945.

Znovunalezená kartotéka je uložena ve 132 zásuvkách o rozměrech 14,5 cm × 8 cm × 44 cm. Ve většině zásuvek se nachází vždy zhruba 4400 kartiček. Celá kartotéka by tedy měla čítat přes půl milionu kartiček, zdá se proto, že je kompletní. Zásuvky i kartičky jsou původní a jsou v dobrém stavu. Ostatní materiály jako např. dialektologické mapy se v pozůstalosti nenašly.

Po dalším pátrání autorky vyšlo najevo, že se část zbylých materiálů nalézá v knihovně Ústavu germánských studií na Filozofické fakultě UK v Praze. Knihovnice sdělila, že se před zhruba třemi lety, při úklidu knihovny, našla „pozůstalost profesora Schwarze“. Zatím s ní ale nikdo nepracoval. Jedná se o tři klasické banánové bedny a o jednu o něco menší krabici. Je v nich několik desítek map, materiál na tištění map, vyplněné dotazníky s přeloženými Wenkerovými větami, úřední korespondence ad. Tyto materiály představují ovšem zřejmě jen desetinu původních doplňkových materiálů.³¹

---

28 *Sudetendeutsches Wörterbuch*, I–IV, hrsg. von Heinz ENGELS und Otfried EHRISMANN, München 1988–2010.

29 Oficiální webová stránka Sudetoněmeckého slovníku: http://www.lrz.de/~kn0k101/webserver/webdata/sammlung/sammlung_mund.html (14.02.2012).

30 Tereza KREUTER, *Der Werdegang von Prof. Emil Skála (1928–2005)*, Hauptseminararbeit, Universität Trier 2010 (Prof. Dr. Claudine Moulin).

31 Srov. s údaji o počtu doplňkového materiálu z roku 1943 výše.

Podle informací pana Petra Skály, syna E. Skály, se kartotéka dostala do vlastnictví jeho otce s velkou pravděpodobností už v padesátých letech. E. Skála působil na Filozofické fakultě UK od roku 1952. Petr Skála si jasně vzpomínal, že jeho otec vícekrát vyprávěl, jak kartotéku zachránil před spálením ve fakultní kotelně. Kartotéka spolu s dalšími materiály „po Němcích“ už tam ležela připravena, když ji mladý Emil Skála objevil, zase vynosil ven a pak postupně přepravil do svého rodného domu v Líních u Plzně. Zde zůstala dalšího půl století, nikým nepovšimnuta, až do Skálovy smrti v roce 2005. Když se Emil Skála tehdy objevil v kotelně Filozofické fakulty, byla část materiálů už spálena. S velkou pravděpodobností šlo o dnes ztracený doplňkový materiál.

Perspektivy

Zbývá otázka, jaká budoucnost teď znovunalezenou kartotéku sudetoněmeckých nářečí čeká. Gießenský slovník z šedesátých a sedmdesátých let je z poloviny hotov (viz výše). Z obsahových a metodologických důvodů, zvláště pokud jde o zachování homogenity gießenského korpusu, by bylo správné, aby práce na slovníku odpovídajícím způsobem pokračovaly dál. Na druhé straně by se měla původní kartotéka z třicátých a čtyřicátých let, která spočívá na jiné generaci mluvčích, odborně zpracovat a vyhodnotit v rámci badatelského projektu, který se nyní plánuje. Tím by se vytvořily předpoklady ke komparaci různých zkoumaných vrstev. V tomto smyslu by se dal srovnat materiál z třicátých a čtyřicátých let s novějším slovníkem z Gießenu a zároveň s nejnovějším výzkumem, který probíhá v rámci aktuálního česko-německo-rakouského projektu „Atlas historických německých nářečí na území České republiky (ANČ)“.³²

Jak už podotkl Ernst Schwarz, vědecky zajímavý je vývoj sudetoněmeckých nářečí a jejich vztah k nářečím v Německu a Rakousku. Prvním metodologickým krokem je digitalizace kartotéky a doplňkových materiálů, jako jsou dialektologické mapy a jejich propojení s dalším dialektologickým a lexikologickým materiálem.

Následně zpracovaný materiál pomůže kromě jiného výzkumu jazykových kontaktů, v tomto případě kontaktů mezi mluvenou češtinou a němčinou.³³ Digitálně zpracovaný heslář obohatí i výzkum sousedních

---

32 Oficiální webová stránka projektu ANČ: <http://www-adt.uni-regensburg.de> (14.02.2012).

33 Stanislava KLOFNEROVÁ, *Deutsche Sprachreflexe in der tschechischen Lexikographie*, in: E. Bremer und R. Hildebrandt (vyd.), *Stand und Aufgaben der deutschen Dialektlexikographie*, Berlin–New York 1996, s. 49–56.

německých nářečí.³⁴ Paralelně k jazykovědnému zpracování a vyhodnocení materiálu by měla následovat i historická analýza Schwarzova původního projektu.

---

³⁴ K novým konceptům na poli dialektlexikografie viz Claudine MOULIN, *Dialect dictionaries – traditional and modern*, in: P. Auer a J. E. Schmidt (vyd.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation, Volume I. Theories and Methods*, Berlin-New York 2010, s. 592–612.

Ein Dialektwörterbuch und seine Geschichte: Zum Fund der verschollenen Kartothek des Wörterbuchs der sudetendeutschen Mundarten

TEREZA KREUTER

Im vorliegenden Artikel wird über den Fund der seit dem Zweiten Weltkrieg verschollenen Kartothek zum Wörterbuch der sudetendeutschen Mundarten berichtet. Die Kartothek wurde zwischen den Jahren 1930 und 1945 an der Deutschen Universität in Prag unter Leitung von Prof. Ernst Schwarz gesammelt und sollte als Basis für das geplante Wörterbuch aller deutschen Mundarten in der damaligen Tschechoslowakei dienen. Nach dem Krieg gingen die Kartothek und andere Materialien verloren. Im Frühjahr 2010 tauchte die Kartothek im Nachlass des tschechischen Germanisten Prof. Emil Skála wieder auf. Im Artikel werden die Schicksalswege der Kartothek rekonstruiert, die Umstände des Fundes, sowie der Fund selbst beschrieben. Es ist auch gelungen, einen Teil der restlichen Materialien zu finden. Abschließend wird ein Ausblick gewagt, welche künftigen Forschungsmöglichkeiten sich durch den Fund ergeben könnten.

Übersetzt vom Autor

MATERIÁLY

Okupace pohraničí a nucená imigrace v letech 1938–1939

JAN BENDA

Důležitým faktorem, který doprovázel odstoupení česko-moravsko-slezského pohraničí na základě mnichovské dohody, byla migrace obyvatelstva. V části odborné literatury se v souvislosti s imigračními přesuny z uvedených

---

JAN BENDA: The Occupation of the Border Regions and Forced Emigration between 1938–1939

An analysis of both literature and primary resources shows that the migration stream from the border regions of the Czech Lands in the years 1938–1939 cannot be simply seen as merely involving a group of refugees. An important part of this was a category of civil servants on active service. Previous summary statistics failed to fully take into account family members of active civil servants. Research into statistical data in the National Archives has made it possible to fill in the missing gap in the totality of the migration wave which comprised more than 370 000 individuals of all nationalities, the majority of whom were Czech nationals. The forced return to ceded territories affected more than 7000 people. It was the decision of Jan Syrový's Government from 1 October 1938 that provided the impetus for their repatriation. In addition to economic and social aspects (namely possibilities of the residual state to provide for refugees at a time of such a huge movement of the populace), the Cabinet's attitude was also influenced by the development of the international situation and political decisions of the co-alition parties positioned at the background of government activities. In fact, Government envoys attended the Berlin sessions of the International Committee, whose task it was, among other things, to determine plebiscite territories. The Ministerial Council wanted to prevent the flight of the population from disputed localities and potentially the loss of further territories. The inhabitants of the border regions were urged not to emigrate into the Republic.

Key words: Czechoslovakia, Munich 1938, refugees, the border regions, exile

---

území psalo o uprchlících, k nimž byli počítáni také státní zaměstnanci v činné službě.¹ Takovéto pojetí považuji za chybné. Již ve druhé republice nebyli tito lidé bráni jako uprchlíci, neboť byli namnoze plánovitě přeloženi do vnitrozemí. Tím se nepopírá, že řada z nich (především jejich rodinní příslušníci) opustila svoje domovy za dramatických okolností. Jako uprchlík se označoval každý, kdo nepatřil do kategorie aktivních státních zaměstnanců a splňoval definici tohoto označení uvedenou v Jednacím řádu Ústavu pro péči o uprchlíky. Zjednodušeně řečeno to byl v tomto případě každý, jenž po 20. květnu 1938 opustil území, které bylo etapově postoupeno na základě modalit mnichovské dohody z 29. září 1938 Německu, dále ten, jenž uprchl z oblastí odstoupených od 2. do 11. října 1938 Polsku a v listopadu Maďarsku. Pro „přiznání“ kategorie uprchlíka nebylo u těchto osob rozhodující, za jakých podmínek odešly z původních domovů. Důležitá skutečnost spočívala ve faktu, že za uprchlíky se považovali také ti lidé, kteří nebyli čs. státními občany a bydleli nebo se přistěhovali na území země České a Moravskoslezské, protože se cítili ohroženi hospodářským nebo politickým útlakem ve svém domovském státě. Tedy např. uprchlíci z Německa (dobově německá emigrace). Lidé spadající do této „kategorie uprchlictví“ nepřipadali v „úvahu pro státní sociálně-charitativní péči“. Tím pádem byli odkázáni na soukromé zaopatření. Pokračovala tak zřetelná kontinuita ze třicátých let. Jako uprchlíci byli definováni patrně z mezinárodních důvodů. Aby komplikovanost nebylo málo, je třeba uvést, že např. penzisté z řad státních zaměstnanců se počítali mezi uprchlíky, ale s ohledem na pobírání důchodu jim nebyla část péče přiznávána. Aktivní státní zaměstnanci se nezanašeli do statistik uprchlíků a podléhali péči resortních ministerstev. Proto vždy při označování síly migrační vlny je třeba brát v úvahu jak kvantitu uprchlíků, tak počet státních zaměstnanců s rodinnými příslušníky. Vrátilme-li se opětovně k problematice označení části migrující populace jako uprchlíci, je nutné konstatovat, že na stránkách denního dobového tisku se objevovaly nesouhlasné názory k tomuto pojmenování a výzvy k hledání objektivnějšího označení, které by vystihlo těžký životní úděl těchto lidí. Tyto diskuse se týkaly de facto výhradně českých uprchlíků. „Čechové, kteří

---

1 Především je nutno v této souvislosti jmenovat práce Z. Radvanovského, M. Moulise, částečně i J. Bartoše. Zdeněk RADVANOVSKÝ, *K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu*, in: *Historie okupovaného pohraničí*, sv. 2, Ústí nad Labem 1998, s. 5–52; Miloslav MOULIS, *Přesuny obyvatelstva 1938–1948*, in: *Studie o sudetoněmecké otázce*, Praha 1996, s. 93–104; Josef BARTOŠ, *Mnichov a československé pohraničí*, in: *Vyhánění Čechů z pohraničí*, *Vzpomínky*, ed. Karel Zelený, Praha 1996, s. 5–25. Někde nebyl migrační proud státních zaměstnanců zohledněn a statistika uprchlíků byla považována za úplný obraz migrace z pohraničí. Viz Jan RATAJ, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny politiky ve druhé republice*, Praha 1997.

se v posledních dvou měsících vrátili ze zabraných území do omezené vlasti, těžce nesou název uprchlíků, jenž jim byl dán a jenž se v novinách všeobecně ujal. Z pochopitelných příčin to jméno odmítají. Jejich odpor k tomuto jménu měl by být respektován.⁴² Objevovaly se rovněž námitky, že pro Čechy přestěhované v důsledku opce bude tento termín nedůstojný. I z jiných důvodů se doporučovalo užívat jiné pojmy jako např.: přistěhovalci ze záboru,³ evakuovaní, lidé bez domova,⁴ vyhnaní,⁵ krajané bez domova. Do těchto diskusí posléze zasáhl rázně německý okupační režim, který zavedl striktní používání termínu přestěhovalce. Toto pojmenování se používalo během okupace i po válce.⁶

Samotný termín hraničáři lze, podle mého soudu, aplikovat jen na české uprchlíky. Často se tak označovali obyvatelé, kteří konali v pohraničí činnost ve prospěch „národa“ a stali se před i po obsazení prvním terčem útoků henleinovců. Pokud chceme hovořit o všech migrujících složkách obyvatelstva z okupovaného pohraničí, je proto vhodnější užívat jiné označení, např. migranti, či migrující obyvatelé. Cílem tohoto příspěvku proto bude analyzovat dosavadní zpracování statistik migrantů v literatuře a doplnit jejich mezerovitost pomocí analýzy dostupné pramenné základny.

Přestože k migracím z pohraničí docházelo v osmatřicátém roce již od květnové mobilizace, samotná evidence uprchlíků se zaváděla postupně až v průběhu září a souvisela s kvantitativním nárůstem úteků, které zapříčinila zjištěná situace v příhraničí v důsledku henleinovského puče po Hitlerově projevu na stranickém sjezdu v Norimberku 12. září 1938.⁷ Propozice

---

2 J. SIV., *O nový život takzvaných uprchlíků*, Večerní České slovo, 17. 12. 1938, s. 5.

3 „Proč jim dávat jméno uprchlíků, když prosté, přesné a pravdě odpovídající a neurážlivé je pojmenování přistěhovalci ze záboru? Národní rada by měla upozornit všechen tisk, aby dbal tohoto správného pojmenování, které platí pro ty, kteří se přistěhovali nebo kteří se ještě přistěhovat mohou na základě optace pro republiku a pro něž název uprchlíků by byl nevhodný.“ ARIZ., *Uprchlíci nebo přistěhovalci?*, Právo lidu, č. 269, 15. 11. 1938, s. 2.

4 *Uprchlíci ze sudetského území – lidé bez domova*, Právo lidu, č. 257, 1. 11. 1939, s. 3.

5 „Kladensko kraj lidí bez domova, na který se nyní jezdí za uprchlíky vyslanci a urozené Angličanky, Francouzi i Američané, chová uprchlíky, čili vyhnance – jak oni si říkají – na svém klíně jako děti země, jejíž ránu je třeba ovázat rukou lehkou, citlivou, dlaní neroztřesenou, statečnou a láskyplnou.“ K. KAŠÁK, *Obrázky z uprchlických táborů na Kladensku. Pokoj lidem bez domova*, České slovo, 25. 12. 1938, s. 5.

6 Presidium ministerské rady odsouhlasilo změnu názvu na základě rozhodnutí komitétu hospodářských ministrů 5. 9. 1939. Viz Jaroslav ŠÍMA, *Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938–1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče*, Praha 1945, dok. č. 74, s. 268–280.

7 Národní archiv Praha (NA), f. Zemský úřad Praha – sociální záležitosti (ZÚ-soc. zál.), kart. 269, sign. VIII- 17(20a), j. zn. K 7430–17/9.

k provádění seznamů utečenců byly součástí obecných předpisů k řešení této otázky, která se považovala za dočasnou do uklidnění poměrů v příhraničí.⁸ Po přijetí mnichovské dohody se při nucené repatriaci ukázalo jako nezbytné uvést do praxe přísnější předpisy týkající se policejního přihlašování migrantů (tedy i státních zaměstnanců). Proto zemské úřady v Praze a Brně vydaly na základě výnosu ministerstva vnitřní z 6. října 1938 nařízení, jímž se uvádělo do praxe evidence osob, které se po 20. květnu 1938 přistěhovaly na „nynější teritorium“ státu z území připojených k Německu a Polsku. Ti byli povinni přihlásit se na úředním tiskopise do 24 hodin. Neuposlechnutí bylo trestáno pokutou 10 000 Kč, či vězením, případně obojím trestem.⁹

Výnos ministerstva vnitřní čj. 87.566/193 z 21. října 1938 přikázal zavedení statistiky a evidence o pohybu obyvatelstva z pohraničí. Nařízení žádalo od obcí, kde se zdržovalo více než 50 uprchlíků, pravidelně předkládat jejich seznamy. Od té doby byly seznamy utečenců a státních zaměstnanců pořizovány odděleně. Výsledná data měla také pomoci regulovat hustotu přestěhovalců.¹⁰ Prováděné soupisy narážely na problémy – nebyly úplné. Často se jim totiž vyhýbali uprchlíci z Německa (dobově označovaní jako německá emigrace), ale i němečtí antifašisté z pohraničí, kteří se obávali vypovězení do Říše.¹¹ Vedle těchto obtíží komplikoval sčítání nedostatek potřebného počtu tiskopisů, personální důvody i odlehlost některých částí okresů.¹² První úplnější data z Čech a Moravy byla k dispozici k 29. říjnu 1938 a od té doby probíhala hlášení pravidelně. Ústřední statistiku uprchlíků vedlo podle hlášení okresních úřadů ministerstvo vnitřní. Od 5. prosince 1938 prováděl soupis nově vzniklý Ústav pro péči o uprchlíky. Nařízení o této evidenci se netýkalo státních zaměstnanců a jejich rodinných příslušníků.

Než se rozběhla popsaná pevná evidence, můžeme se opírat o částečné údaje a úřední odhady. Předpokládá se, že do doby uzavření mnichovské

---

8 NA, f. Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP-R), kart. 46, sign. R 200, čj. 68542.

9 Sbírnka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1938, částka 77, č. 220 ze dne 9. 10. 1938, s. 1041–1042.

10 J. ŠÍMA, *Českoslovenští přestěhovalci*, s. 43–44. NA, f. Zemský úřad Praha-bezpečnostní záležitosti (ZÚ-bez. zál.), kart. 489, čj. 3885/1 z roku 1938 odd. 20a.

11 *Rázná opatření vlády*, Večerní České slovo, 14. 10. 1938, s. 3, sl. 1, 2, 3. Ohledně pojmu německá emigrace a uprchlíci z Německa srov. Kateřina ČAPKOVÁ – Michal FRANKL, *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem (1933–1938)*, Praha-Litomyšl 2008.

12 NA, f. ZÚ-bez. zál., kart. 490, čj. 38296 k č. j. 3885.

dohody odešlo z pohraničí na 25 000 uprchlíků.¹³ Statistická soupiska udávala k 25. prosinci 1938 cifru 150 882 utečenců – čs. státních příslušníků na území Čech a Moravy. K 1. červenci 1939 statistika uváděla 180 162 uprchlíků – bývalých čs. státních příslušníků (161 631 Čechů, 839 Slováků, 372 Rusínů či Ukrajinců, 6945 Němců, 9745 Židů, 134 Poláků a 496 jedinců jiné národnosti).¹⁴ Uvedený výčet z materiálů Ústavu pro péči o uprchlíky se řadí v historických studiích k nejcitovanějším.¹⁵ Vyjádření kvantity se někdy liší, což je způsobeno datem, ke kterému se vztahují. Záznamy statistik z pozdějších měsíců se v literatuře vyskytují řidčeji.¹⁶

Na prosincový početní stav utečenců z materiálů ministerstva vnitra upozorňoval Jaroslav Macek. Jeho výpočty patřily k těm vyšším, neboť uváděl 151 997 uprchlíků. Z hlediska procentuelního zastoupení mělo být z uvedeného počtu 85,7 % Čechů, 11 % Židů a 9 % Němců. Důvody vyššího stavu uprchlíků (oproti předchozím zhruba o tisícovku) je třeba hledat v nesprávném zahrnutí běženců – cizích státních příslušníků mezi uprchlíky z pohraničí. Macek správně konstatuje, že v něm nebyli zahrnuti ti, kteří emigrovali, či státní zaměstnanci, kteří měli mít zajištěno místo ve státní správě a dostávali služební příjem. Dále v něm postrádal osoby, které konaly v pohraničí duchovní službu. Jen z hradecké diecéze se mělo jednat o 27 kněží, větší množství jich prchlo z jižní Moravy. Počet nezapočítaných osob odhadoval pravděpodobně na 10 000. Celkem podle něj prchlo z pohraničí do uvedeného data 160 000 lidí, včetně rodinných příslušníků (míní tím všechny migranty).¹⁷ Mackovy výpočty používal ve svých pracích i Josef Bartoš, který tvrdil, že u uvedených údajů není nikdy připomenuto, zda jde

---

13 Peter HEUMOS, *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und dem Nahen Osten 1938–1945. Politisch-soziale Struktur, Organization und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nationalsozialismus. Darstellung und Dokumentation*, München 1989, s. 15.

14 NA, f. MPSP-R, k. 38, sign. R140 I, statistiky. Každá statistika disponuje podrobným vysvětlením, které je nutné pečlivě prostudovat, neboť na první pohled se mohou zdát některá čísla nelogická. Statistické výpočty osvětluje ve své práci i J. Šíma.

15 Např. v pracích R. Kvačka, J. Gebharta, J. Kuklíka, V. Kurala, D. Tomáška, J. Bartoše, P. Heumose, V. Zimmermanna ad. Publikace kolektivu autorů „Rozumět dějinám“ uvádí jednak tuto statistiku (s. 132), ale i jiné vyjádření 160 000–170 000 uprchlíků (nepočítá tedy se státními zaměstnanci), s. 110. Jan Křen zmiňuje počet uprchlíků ze všech obsazených území tedy přes dvě stě tisíc osob bez započítání státních zaměstnanců. Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 443, 485; Radomír LUŽA, *The Transfer of the Sudeten Germans*, New York 1964, s. 158.

16 Není přesné tvrdit, že lepší čísla nebudou. Viz Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, III, Praha 2003, s. 625.

17 Jaroslav MACEK, *Uprchlíci z pohraničí v roce 1938*, in: Češi a Němci – historická tabu, Nadace Bernarda Bolzana a Ackermann Gemeinde, Praha 1995, s. 135–136.

o příchozí z celého okupovaného území (německý, maďarský a polský zábor), nebo se jedná pouze o oblasti obsazené Německem.¹⁸

Určitá doplnění a zpřesnění nabízí práce sekretáře Ústavu pro péči o uprchlíky Jaroslava Šímy, který podává přesné údaje o územním původu přestěhovalců (československé i cizí státní příslušnosti). Vyplývá z nich, že k 1. červenci 1939 bylo evidováno 171 401 uprchlíků z území odstoupeného Německu (141 037 Čechů, 10 496 Němců, 18 673 Židů, 1198 ostatní národnosti). 19 560 osob uteklo (18 226 Čechů, 280 Němců, 428 Židů, 146 Poláků, 480 jiné národnosti) z území okupovaného Polskem. Z Maďarska včetně Podkarpatské Rusi prchlo 11 625 jedinců. Slovensko (bez odtrženého pohraničí) opustilo 8228 lidí. Z území anektovaného Maďarskem uteklo 2000 českých kolonistů. Nízký počet utečenců ze Slovenska zapříčinily ve skutečnosti podmínky statistického vyjádření, neboť velká většina migrantů se řadila k rodinám aktivních státních zaměstnanců a též ten důvod, že jejich příliv pokračoval i po 1. červenci 1939.¹⁹ Statistiky Ústavu pro péči o uprchlíky udávají, že na území protektorátu se do září 1939 přestěhovalo 219 216 obyvatel. Přesto Šíma nepovažuje tyto údaje za úplné s ohledem na celkový počet migrantů. Evidence vycházející z materiálů ústavu byla zmiňována již v dobových publikacích.²⁰

Na základě uvedených skutečností se dá předpokládat, že počet uprchlíků v červenci 1939 z území postoupeném Německu dosahoval výše 171 401 jedinců. Z oblastí zabraných Polskem bylo zaznamenáno 19 560 utečenců. Drobné odchylky jsou možné, protože ne všichni uprchlíci se úředně přihlásili. Dále je třeba upozornit, že pracujeme se statistickým vyjádřením, které zohledňuje maximální ideální stav, tj. součet všech uprchlíků, z nichž se už někteří vystěhovali do zahraničí, ale na území druhé republiky byli zaznamenáni.

Uvedená fakta představují pouze část migračního proudu z odstoupeného pohraničí. Někteří autoři se proto snažili „dotvořit“ úplný obraz migračních vln různými odhady počtu migrantů, ale také konkrétním výpočtem na základě statistik počtu obyvatelstva v obsazených oblastech.

Sudetoněmecký autor Fritz Peter Habel podal ve své tendenční práci

---

18 Josef BARTOŠ, *Mnichov a československé pohraničí*, s. 17.

19 J. ŠÍMA, *Českoslovenští přestěhovalci*, s. 21. I když určitá část německé literatury počítá s vyšším počtem německých uprchlíků z pohraničí (přibližně 30 000) a vyšším číslem židovských uprchlíků (kolem 20 000–30 000). Leopold GRÜNWALD, *Sudeten-deutscher Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Für Frieden, Freiheit, Recht*, Veröffentlichungen des Sudetendeutschen Archiv in München, Band 25, Benediktbeuern 1986, s. 25.

20 Karel MATOUŠEK, *Hospodářský zeměpis druhé republiky*, Praha 1939, s. 33 a 37.

soupis různých počtů uprchlíků, ale také státních zaměstnanců, jak se uvádělo v publicistice, ale i odborné literatuře. Variabilita různých názorů o síle migračních vln mu slouží k potvrzení mezerovitosti výzkumu a nesignifikančnosti tezí o vyhánění českých obyvatel. Rozbor využívá ke konstatování, že došlo k pouhému odchodu těch Čechů, kteří sem přišli po vzniku samostatného československého státu – především úředníků, či vojáků. Zmíněná teze je neudržitelná, jak bude dále naznačeno. Habel tvrdí, že z pohraničí odešlo celkem 415 000 přistěhovalců po roce 1918 (z toho 260 000 příslušných k veřejné službě a vojsku a 155 000 ostatních profesí).²¹ Obdobná čísla s tím rozdílem, že neodešli ti, co přišli po vzniku státu, uváděli i někteří němečtí sociální demokraté: „Na podzim roku 1938 se mluvilo o 400 000 lidech na útěku, v této cifře byli zahrnuti také státní zaměstnanci.“²²

Alfred Bohmann udává 373 000 uprchlíků (míní tím všechny migranty), z čehož 310 000 osob by připadalo na sudetskou župu. Nepočítá se změnou národnosti a uvažuje v tom směru, že veškerý úbytek Čechů v pohraničí byl způsobem migrací, což potom promítá do číselného vyjádření uprchlíků.²³ Ralf Gebel poukazyval na vyjádření dobových sudetoněmeckých odhadů, podle nichž „se vrátilo“ do vnitrozemí 180 000–200 000 Čechů.²⁴ Kalkuloval by tím pádem se všemi migranty. Ján Mlynárik v „Tézách o vysídlení československých Nemcov“ tvrdí, že z pohraničí bylo v letech 1938–1939 vyhnáno nanejvýš 100 000 českých obyvatel.²⁵ Eva Hahnová přehnaně uvádí půl milionu vyhnanců, z čehož mělo být 200 000 Čechů.²⁶

Další autoři potom pracovali s konkrétní obecnou formulací počtu státních zaměstnanců, jejichž počet se již ve druhé republice odhadoval na

---

21 Fritz Peter HABEL, *Eine politische Legende. Die Massenvertreibung von Tschechen aus dem Sudetengebiet 1938/1939*, München 1996, s. 67, 68, 73, 79.

22 Eugen de WITTE, *Die sudetendeutsche Emigration 1938*, in: *Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde* 2003, München 2003, s. 109. Obdobně informace pro protektorátního ministra vnitra konstatovala, že ze Sudet přišlo na území protektorátu přes 300 000 obyvatel, z čehož polovinu tvořili státní zaměstnanci a jejich rodiny. NA, f. Státní akce stěhovací (StAS), kart. 1, sign. A1, Statistika pro memorandum na Úřad říšského protektora ve věci propouštění osob české národnosti z území připojeného k Říši a ze Slovenska. Srov. dále *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder*, IV, Stuttgart 1970, s. 101–102.

23 Alfred BOHMANN, *Menschen und Grenzen*, IV, Köln 1975, s. 217–218.

24 Ralf GEBEL, „Heim ins Reich!“ *Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*, München 1999, s. 279.

25 Ján (Danubius) MLYNÁRIK, *Tézy o vysídlení československých Nemcov*, in: Češi, Němci, odsun, eds. Bohumil Černý – Jan Křen – Václav Kural – Milan Otáhal, Praha 1990, s. 63. Srov. též následující text Milana Hübla.

26 Eva HAHNOVÁ, *Sudetoněmecký problém*, Ústí nad Labem 1999, s. 131.

50 000 lidí.²⁷ Číselná vyjádření analyzoval Jan Gebhart,²⁸ jenž vycházel ze statistik z materiálů Ústavu pro péči o uprchlíky, které byly učiněny až do-
datečně v období protektorátu. Přínosná studie poukázala poprvé na přesné
počty státních zaměstnanců z jednotlivých resortů z odstoupených území.
Na základě provedeného rozboru Gebhart shrnuje, že ze sudetského území
odešlo téměř 37 000 zaměstnanců státu. Dále upozorňuje na výše uvedené
dobové odhady o evakuaci 50 000 pracovníků téhož sektoru z území postou-
peného Německu.²⁹ Použité statistiky limitovaly chybějící údaje. Jednak ne-
byly uvedeny sumy poštovních zaměstnanců, ale nezahrnutý zůstaly i údaje
ministerstva národní obrany, které již v té době neexistovalo. Gebhart proto
sumarizuje, že po započítání těchto kategorií nebyly dobové odhady 50 000
evakuovaných státních zaměstnanců nadsazené. „Je třeba si ale uvědomit,
že do první kategorie uprchlíků nejsou zahrnuti rodinní příslušníci, takže
celková suma by měla být ještě vyšší.“³⁰

Václav Průcha³¹ pracoval v tomto ohledu se statistickou ročenkou Pro-
tektorátu Čechy a Morava, která udává, že do státní správy, samospráv
a státních podniků bylo do 1. ledna 1941 přijato 55 063 osob z řad státních
a veřejných zaměstnanců z území připojených k Německu. Z polského zá-
boru se jednalo o 3515 jedinců, ze Slovenska se převzalo 19 458 zaměst-
nanců, 5778 osob bylo přesunuto z Podkarpatské Rusi. Celkový součet by
činil 85 814 evakuovaných zaměstnanců. Mimoto bylo převzato 20 897 vo-
jáků včetně těch, kteří již měli dříve bydliště na území protektorátu.³²
V těchto výstupech nejsou zohledněni rodinní příslušníci, rovněž někteří
z původních zaměstnanců byli penzionováni, nebo si našli zaměstnání jako
samostatní podnikatelé, či v soukromém sektoru.

Václav Průcha shrnuje, že při započtení minimálně jednoho rodinného
příslušníka na jednoho zaměstnance přibýlo na území protektorátu v dů-
sledku státoprávních změn v letech 1938–1939 200 000–250 000 obyvatel

---

27 *Das Flüchtlings und Auswanderungsinstitut*, Prager Presse, 18. 12. 1938, s. 1; *150 000
vystěhovalců z pohraničí*, A-Zet ranní, 10. 11. 1938, s. 3. Stejně tak další dobové noviny.
I úřední materiály z podzimu předpokládaly, že z území postoupeného Německu bude
státní správa evakuovat 50 000 osob.

28 Jan GEBHART, *Migrace českého obyvatelstva v letech 1938–1939. Poznámky ke stavu
výzkumu*, ČČH 96, 1998, s. 561–575.

29 NA, f. MPSP-R, kart. 25.

30 J. GEBHART, *Migrace*, s. 570.

31 Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*,
1. díl 1918–1945, Brno 2004, s. 431–434; Václav PRŮCHA, *Změny v sociální struktuře
československé společnosti v letech 1938–1945*, Praha 1970, s. 3–10.

32 *Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, II. Jahrgang*, Prag
1942, s. 291–295.

z rodin státních a veřejných zaměstnanců.³⁵ Průchovy výpočty problematizuje skutečnost, že obsahují i veřejné zaměstnance, kteří už jsou zahrnuti ve statistikách uprchlého obyvatelstva, neboť do nich se nezanášeli pouze aktivní státní zaměstnanci. To by mělo potom vliv na formulaci celkového počtu migrujícího obyvatelstva z let 1938–1939. Pro úplnost uveďme, že jen k 1. prosinci 1938 bylo zaznamenáno 4381 veřejných zaměstnanců, přičemž dalších 5516 osob spadalo do kategorie jejich rodinných příslušníků.³⁴

Průcha odhadoval ve spojitosti s tezí – přesunutý státní zaměstnanec = minimálně jeden rodinný příslušník, že z území postoupeného Německu se do července 1939 přesunulo více než 270 000 občanů čs. státní příslušnosti.

Bude nutné shrnout určitá problematická místa z těchto studií, které analyzovaly počty státních zaměstnanců z odstoupeného území. Jednoznačně v nich chybí počet rodinných příslušníků těchto zaměstnanců, není úplný ani počet zaměstnanců z jednotlivých resortů. Oba autoři dospěli v podstatě ke stejnému poznatku, že k evakuovaným státním zaměstnancům by mělo patřit zhruba kolem 50 000 lidí.

Již 27. října 1938 rozeslalo ministerstvo vnitra všem ministerstvům, zemským úřadům, zemským četnickým velitelstvím v Praze a Brně oběžník, který přikazoval zaslání konkrétní statistiky o počtu státních zaměstnanců a jejich rodinných příslušníků příslušného resortu (příp. politické či policejní služby, četníků), jež působili v obsazeném území a byli převzati do oblastí uvnitř demarkační čáry. Mimoto mělo být sděleno, kolik státních zaměstnanců s jejich rodinnými příslušníky bylo naopak přeloženo (odešlo) do odstoupených území.³⁵ Upřesnění konstatovalo, že se tato evidence týkala pouze státních zaměstnanců v činné službě.³⁶

Dodávání informací od jednotlivých resortů se zpožďovalo. Ministerstvo zahraničních věcí mělo s ohledem na zahraničně-politické konotace uprchlického problému zájem také o statistické vyčíslení migrujících státních zaměstnanců. „Ministerstvo zahraničních věcí je často dotazováno ze zahraničí, zejména ze strany Společnosti národů na stav uprchlické otázky v Česko-slovenské republice.“³⁷

---

35 V. PRŮCHA, *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 452. Tzn. i ze Slovenska.

34 NA, f. MPSP-R, kart. 38, sign. R 140 III, statistiky.

35 NA, f. Ministerstvo vnitra-dodatky (MV-dod.), kart. 28, sign. D 401, čj. 88.001/1938-14a.

36 Tamtéž, čj. 88.046/38-VII/21.

37 Tamtéž, čj. 9732/39/II-4 z 20. 1. 1939.

Ministerstvo obdrželo o deset dní později soupis státních zaměstnanců z okupovaných oblastí zemí České a Moravskoslezské, kteří působili na území uvnitř demarkační čáry, a statistické údaje o počtu státních zaměstnanců přeložených do Říše a Polska. Ministerstva nereagovala pružně a nedodala všechny podklady. Výkaz nebyl úplný, chybí v něm především údaje z ministerstva národní obrany.³⁸

Konkrétní ideální ciferné počty státních zaměstnanců převzatých z obsazeného území a jejich rodinných příslušníků vypadají následovně: v obvodu ministerstva vnitra v zemi České v politické službě bylo převzato 522 zaměstnanců a 557 jejich rodinných příslušníků, 3359 pracovníků v policejní službě a 2443 příslušníků jejich rodin, 2203 četníků a 2183 jejich rodinných příslušníků. V zemi Moravskoslezské se v obvodu ministerstva vnitra evakovalo 368 zaměstnanců v politické službě a 467 jejich rodinných příslušníků, 1152 zaměstnanců v policejní službě a 1197 příslušníků jejich rodin, 1261 četníků a 1935 jejich rodinných příslušníků. Ministerstvo školství převzalo z obsazeného území zemí České a země Moravskoslezské 6583 zaměstnanců a 4770 jejich rodinných příslušníků. Ministerstvo spravedlnosti evakovalo v obvodu vrchního soudu v Praze 1055 zaměstnanců a 1204 příslušníků jejich rodin, v rozsahu působnosti vrchního soudu v Brně udalo 614 zaměstnanců a 1004 jejich rodinných příslušníků. Ministerstvo obchodu nepřiznalo žádného zaměstnance z obsazených území země České a země Moravskoslezské.

Ministerstvo dopravy zaslalo odhady počtu pracovníků v oblasti železnic, kde se mělo jednat o 24 000 zaměstnanců a 96 000 jejich rodinných příslušníků. Pro oblast poštovníctví už disponovalo přesnými údaji. Převzalo 6552 poštovních zaměstnanců a 10 055 příslušníků jejich rodin.

Ministerstvo sociální a zdravotní správy evakovalo z oblasti sociální péče 36 zaměstnanců a 51 jejich rodinných příslušníků. V oblasti zdravotní působnosti uvedlo osm pracovníků z ústředí bývalého ministerstva veřejného zdravotnictví a sedm jejich rodinných příslušníků. Ze zabraného území země České přiznalo dohromady 222 zaměstnanců a jejich rodinných příslušníků, v zemi Moravskoslezské se jednalo o 17 zaměstnanců a 41 členů jejich rodin. Státních, obvodních a obecních (městských) lékařů bylo převzato 43 + 2 a 84 + 5 jejich rodinných příslušníků.³⁹ Ministerstvo zemědělství udalo celkem 2531 zaměstnanců a rodinných příslušníků.⁴⁰

38 Tamtéž, Exp. k čj. 9752/39/II-4 z 20. 1. 1939.

39 Tamtéž, příloha B k č. 4061/1939.

40 Srov. NA, f. MV-dod., kart. 28, sign. D 401, čj. P 7121-7/I/1939 (2386).

Ministerstvo financí evakovalo 6968 zaměstnanců a 7579 členů jejich rodin.⁴¹

Součet zmíněných statistik obnáší sumu 57 496 státních zaměstnanců a 129 582 jejich rodinných příslušníků. Je proto nutné konstatovat, že soupis doplňuje některé chybějící údaje předchozích statistik. Jedná se zejména o uvedení počtu rodinných příslušníků státních zaměstnanců. Přestože neobsahuje údaje ministerstva národní obrany, přispívá ke zřetelnější představě o síle migrační vlny. (Odhad u počtu převzatých železničních zaměstnanců je možno nahradit konkrétní cifrou, kterou přináší studie J. Gebharta. Ten udává 19 441 osob ze Sudet a cca 260 osob z Polska. Gebhartova studie přináší i další chybějící údaj ve výše uvedeném soupisu, a to záznam z ministerstva veřejných prací, které převzalo 677 osob z německého území a 13 osob z polského).⁴² Doplněný počet státních zaměstnanců s těmito údaji by činil 53 887 osob. Oproti předchozímu je nižší o odhad železničních zaměstnanců. Jiná statistika počtu státních zaměstnanců evakovaných do prostoru Čech a Moravy vznikla pro poradu konanou 11. března 1940 v Ústavu pro péči o uprchlíky ve věci podání memoranda o propouštění osob české národnosti z území připojeného k Říši a ze Slovenska na Úřad říšského protektora. Soupis uvádí, že z území připojeného k Německu a Polsku bylo souhrnně převzato 54 083 osob (v resortech spravedlnosti 2027 osob, vnitra 8075 pracovníků, školství 7092 zaměstnanců, 6503 pošťáků, 22 188 železničářů, 7198 zaměstnanců finanční správy, 1000 osob připadalo na ostatní ministerstva). Ze Slovenska a Podkarpatské Rusi bylo evakuováno: 4772 zaměstnanců z resortu financí, 4593 železničářů, 1715 pošťáků, 3588 pracovníků ve školství, 4649 zaměstnanců ministerstva vnitra, 868 pracovníků resortu spravedlnosti. Ostatní ministerstva vykázala 3000 osob, což souhrnně obnášelo 23 185 pracovníků.⁴³ Počet rodinných příslušníků se nemění. Ve spojitosti s výzkumy a analýzami Josefa Bartoše nepůsobí tato čísla ani velikášsky, ani nesmyslně. Bartoš, který se soustředil v obsáhlých a fundovaných studiích mj. na vyjádření počtu obyvatelstva v odstoupeném území, konstatuje: „Uvědomíme-li si, že počet těch Čechů, kteří museli z celého obsazeného pohraničí odejít..., zůstává pokles počtu českého obyva-

---

41 Tamtéž, příloha B k č. 4061/1939.

42 J. GEBHART, *Migrace*, s. 569–570.

43 NA, f. STAS, kart. 1, sign. A1, Statistika pro memorandum na Úřad říšského protektora ve věci o propouštění osob české národnosti z území připojeného k Říši a ze Slovenska. Vedle toho upozorňovala na další vypovídání asi 110 rodin z Hlučínska. V okolí Liberce pak potkal stejný osud 132 obyvatel. Vyhošťování zemědělců bylo zaznamenáno v sousedství plzeňského okresu. Ze Slovenska podle zprávy mělo přijít na 75 000 lidí, přičemž v nejbližší době se měl očekávat ještě další příliv.

telstva v rozsahu nejméně kolem dvou set tisíc neobjasněn.⁴⁴ Bartoš totiž nepočítá s migrací státních zaměstnanců a příslušníků jejich rodin. Osud 200 000 Čechů v pohraničí blíže nevysvětluje, přičemž zastává názor, že neprchli, ale u části z nich došlo ke změně národnosti.⁴⁵

Ještě jako další doplňující fakt lze použít zápis z jednání ministerské rady 6. října 1938, kdy se hovořilo vedle počtu Čechů, kteří zůstali v okupovaném území, i o počtu státních zaměstnanců s rodinami. Záznam uvádí cifru 140 000 lidí, což lze s ohledem na provedený rozbor chápat jako podhodnocený odhad.⁴⁶

Výše uvedený součet přispívá spíše ke konstatování, že tito občané migrovali do vnitrozemí druhé republiky a zároveň podporuje výsledky ústřední Bartošovy argumentace, která se týká počtu obyvatelstva v pohraničí. Sumarizace zmíněných početních vyjádření uprchlíků všech národností z česko-moravsko-slezského území obsazeného Německem a Polskem činí 190 961 osob, spolu s uvedeným součtem statistik státních zaměstnanců a jejich rodinných příslušníků, který obnáší 183 469 jedinců, vychází celkový součet na 374 430 migrantů všech národností. (Víme-li, že úhrn uprchlíků jiné národnosti je roven sumě 31 698 osob. Z obsazeného území Čech a Moravy by tak mělo migrovat 342 732 Čechů.) Pro doplnění a podporu tohoto rozboru lze použít memorandum pro ministerského předsedu Eliáše, které uvádělo o něco málo menší čísla, ale rámcově souhlasící. Podle tohoto materiálu přišlo ze Sudet na území protektorátu více než 170 000 uprchlíků a kromě toho na 54 000 rodin státních zaměstnanců, což reprezentovalo asi 160 000 lidí. Z území připojeného k Polsku uprchlo více než 22 000 obyvatel.⁴⁷ Celkově se mělo jednat o 352 000 migrantů z odstoupeného pohraničí českých zemí.

S vědomím toho, že se jedná v několika případech o číselné odhady a s předpokladem různých statistických chyb lze soudit, že migrace z odstoupených území Čech a Moravy se týkala více než 370 000 osob všech ná-

---

44 Josef BARTOŠ, *České obyvatelstvo v okupovaném pohraničí*, in: Václav Kural – Zdeněk Radvanovský, „Sudety“ pod hákovým křížem. K dějinám Říšské župy Sudety 1938–1945, Ústí nad Labem 2002, s. 170 a 74. Bartoš uvádí v jedné části rozboru, že rozdíl mezi úbytkem v pohraničí a přírůstkem ve vnitrozemí v letech 1930–1939 činí 365 000 osob.

45 *Tamtéž*.

46 NA, f. Předsednictvo ministerské rady (PMR), kart. 4142, protokol z jednání ministerské rady 6. 10. 1938.

47 *Tamtéž*, f. Ministerstvo vnitra – nová registratura, kart. 5007, sign. D 1350, Memorandum týkající se uprchlíků ze Sudet. Evakuační komise v Chustu na Podkarpatské Rusi přepravila svršky 5334 osobám. *Tamtéž*, f. StAS, kart. 1, sign. A1, Statistika evakuační komise v Chustu.

rodností a drtivou většinu z nich tvořili Češi. Zajímavé je porovnat tyto údaje se statistikou přistěhovalců do protektorátu, která uvádí pro rok 1938 257 000 přistěhovalců a pro následující rok 246 000 imigrantů.⁴⁸ Vezmeme-li v úvahu migraci ze Slovenska a Podkarpatské Rusi, dá se shrnout, že v důsledku územních a státoprávních změn v letech 1938–1939 se na zmenšené území Čech a Moravy přestěhovalo 450 000–500 000 obyvatel.⁴⁹

Pohyb obyvatelstva nebyl jednostranný. Vedle migrace do vnitrozemí probíhala i repatriace do pohraničí. Impulsem k jejímu provádění se stalo rozhodnutí vlády Jana Syrového z 1. října 1938. Vedle hospodářských a sociálních zřetelů (tedy možností zbytkového státu zajistit další existenci utěčencům při tak velkém pohybu obyvatelstva) ovlivňoval postoj kabinetu i vývoj mezinárodní situace a politické rozhodnutí koaličních stran stojících v pozadí činnosti vlády. Vládní zmocněnci se totiž účastnili berlínských jednání mezinárodního výboru, jehož úkolem bylo mj. i stanovení plebiscitního území. Ministerská rada chtěla zamezit útěku obyvatelstva ze sporných lokalit a případně neztratit další území. Obyvatelé v pohraničí byli vyzýváni, aby se nestěhovali do republiky.

K uvažovanému plebiscitu se museli vracet všichni uprchlíci bez ohledu na národnost. Zpočátku nebylo vrácení nijak národnostně vymezeno, což se později změnilo. Podle původního předpokladu mělo ve vnitrozemí zůstat 0,5–1 % německých sociálních demokratů (o komunistech a Židech nebylo původně ani zmínky), kteří by byli ohroženi na životě při návratu do pohraničí, což by představovalo nejvýše 800 osob (podle počtu členů Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik (DSAP)). Navíc se mělo jednat o dočasný pobyt do doby odcestování do emigrace. Lze se domnívat, že cílem záměru bylo zabránit vzniku nové neloajální německé menšiny v republice, která by se mohla stát důvodem k novému vystoupení Německa, protože ve vnitrozemí měli zůstat jen ti uprchlíci, kteří by po návratu do pohraničí byli ohroženi na životě. Tedy byli by loajální vůči československému státu a nepůsobili by v úloze trojského koně jako henleinovci. Ve vydaných nařízeních ohledně návratu uprchlíků se proto objevila klauzule, zamezující návratu uprchlíků, jejichž život by byl v původních domovech ohrožen.⁵⁰

Původní procentuelní předpoklad se v realizaci nařízení mnohonásobně

---

48 Miloslav MOULIS, *Přesuny obyvatelstva 1938–1948*, in: Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996, s. 94.

49 Srov. V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 431; Robert KVAČEK, *České dějiny*, Praha 2002, s. 136.

50 Jan BENDA, „Do vlasti z vlasti a zpátky emigrují zase“. *Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice*, disertační práce, FF UK, Praha 2011, s. 142–143.

zvýšil. Stála za tím i aktivita stranických představitelů DSAP a KSČ, ale i příslušníků některých dalších čs. politických stran. K zamezení návratu německých uprchlíků do pohraničí totiž stačilo jen potvrzení sekretariátu příslušné politické strany (DSAP, KSČ, Deutsche Demokratische Freiheitspartei (DDFP)). Hůře na tom byli antifašisté umístění na venkově, kde se mohli snáze dostat do zpětného transportu. I proto při útěku z pohraničí směřovaly jejich první kroky do pražských stranických centrál. Republika nakonec přijala (dočasně před další emigrací) přes 10 000 německých antifašistů a 18 000 Židů. Tím se nijak nezlehčuje přístup státní správy spočívající v masovém vracení uprchlíků, který byl čs. iniciativou, třebaže byl zdůvodňován hospodářskými možnostmi státu. Statistické údaje o tom, kolik osob se muselo vrátit do pohraničí, se liší. P. Heumos, který vycházel z britských pramenů a zprávy experta na migrační otázky J. H. Simpsona, dospěl k 20 000–25 000 sudetoněmeckých uprchlíků.⁵¹ Obdobný údaj 20 000 osob zmiňoval i britský tisk.⁵² W. Jaksch popisoval, že československá vláda odepřela většině z 30 000 sudetoněmeckých uprchlíků právo na azyl.⁵³ Obdobná čísla uváděl také K. R. Grossmann.⁵⁴ České prameny jsou oproti těmto odhadům střídmější. Nucený návrat do pohraničí měl postihnout na 7307 lidí, jejichž naprostou většinu tvořili němečtí občané.⁵⁵ O tom, které statistické vyjádření je relevantní, se může diskutovat. Pravdou zůstává, že jedině v českém případě je podloženo konkrétním pramenným materiálem. Přesné vyjádření může být problematizováno také těžkostmi se zaváděním evidence a sčítáním uprchlíků.⁵⁶

---

51 P. HEUMOS, *Die Emigration*, s. 23. Srov. E. de WITTE, *Die sudetendeutsche Emigration 1938*, s. 110.

52 Wenzel JAKSCH – Walter KOLARZ, *England and last Free Germans. The Story of a Rescue*, London 1941, s. 34.

53 Wenzel JAKSCH, *Cesta Evropy do Postupimi. Vína a osud v podunajském prostoru*, Praha 2000, s. 219. Obdobně o počtu uprchlíků Eugen de WITTE, *Für Heimat und Freiheit*, Stuttgart 1982, s. 7; Wenzel JAKSCH, *Patriot und Europäer*, München 1967, s. 44.

54 Kurt R. GROSSMANN, *Emigration. Geschichte der Hitler's Flüchtlinge 1933–1945*, Frankfurt am Main 1969, s. 114.

55 J. MACEK, *Uprchlíci*, s. 135. Proti 856 osobám bylo zavedeno trestní řízení pro nesplnění přihlašovací povinnosti. Radvanovský operuje s nepodloženým odhadem 5000 antifašistů, kteří byli spíše donuceni čs. úřady vrátit se do pohraničí. Zdeněk RADVANOVSKÝ, *Útěky, teror, vyhnání z pohraničí*, in: V. Kural – Z. Radvanovský a kol., „Sudety“ pod hákovým křížem, s. 65.

56 P. Heumos není úplně přesný v konstatování, že existoval značný rozdíl mezi těmi, kteří utekli, a těmi, kteří byli registrováni, neboť četné transporty byly poslány zpět. Je třeba říci, že statistika uprchlíků představuje ideální stav uprchlíků, tedy obsahuje i vyjádření počtu uprchlíků, kteří se vrátili, nebo byli nuceni se vrátit zpět do pohraničí. P. HEUMOS, *Die Emigration*, s. 23.

Rezonující prvek v sudetoněmecké literatuře tvořila otázka sociální struktury uprchlého obyvatelstva. Důraz na jednostranné složení migrační vlny, která byla tímto písemnictvím prezentována jako pouhá evakuace státních zaměstnanců (vojáků a úředníků), se ukázal jako zkreslující. V první migrační vlně po květnové mobilizaci převažovaly zámožné osoby německé národnosti (Židé – advokáti a lékaři), jež opouštěly pohraničí v důsledku nárůstu antisemitismu. Migrační proud nenabyl většího rázu až do počátku ozbrojených konfliktů mezi českými a německými obyvateli. Po 12. září 1938 došlo k proměně sociální struktury uprchlíků. Mezi utečenci byli znamenáni obyvatelé všech sociálních vrstev a národností (antifašističtí Němci, Židé a Češi).⁵⁷

Třetí migrační vlna nastala po 1. říjnu 1938.⁵⁸ Rozsahem a specifiky se opět odlišovala od předchozích. Předchozí dvě vlny probíhaly na území československého státu, který mohl svými orgány přispět např. k zajištění bezpečnosti v pohraničních oblastech, či případně zajišťovat pomocnou akci ve prospěch uprchlíků v okresech, které s těmi pohraničními sousedily. Nyní migranti přicházeli z území, které se stávalo součástí jiného státu. Začínaly na něm platit jiné zákony, ustávala možnost ochrany československými bezpečnostními orgány, všechno české a židovské mělo negativní přídech. Početní stav jednotlivých národností v migrační vlně se proměnil a oproti předchozí v ní začali převažovat Češi. Třetí vlna představovala skutečně masový přesun obyvatelstva, jestliže do mnichovské konference uprchlo z pohraničí 25 000 lidí, ve třetí vlně jich do prosince 1938 bylo desetkrát tolik.

Radvanovský rozdělil migrující obyvatelstvo podle zvolených kritérií do několika skupin. Za hlavní skupinu označil migranty, jimž jejich politická minulost a národnostní aktivita neumožňovala přebývat v obsazeném pohraničí, neboť jejich život byl ohrožen. Mnozí komunisté, sociální demokraté, sokolové, legionáři, či politici byli zatčeni a tvrdě vyslýcháni. Státní a veřejní zaměstnanci s rodinami, což byli zaměstnanci úřadů, učitelé, četníci, zaměstnanci drah, pošt, vojáci apod. patřili ke druhé skupině. Poslední celek tzv. prostých lidí (dělníci, řemeslníci, živnostníci, rolníci atd.) tvořili často lidé, kteří nechtěli žít v cizí zemi a obávali se různých politických, či hospodářských potíží.⁵⁹ Diverzifikace sice kalkuluje s tím, že ve většině případů uprchlíci uvedli jako důvody svého odchodu obavy, ale má své zřetelné limity v podobě takto vylíčených důvodů k opuštění domovů, neboť opomíjí jiný než fyzický tlak na obyvatelstvo.

57 *Útěk z pohraničí trvá*, Právo lidu, č. 223, 22. 9. 1938, s. 6.

58 J. ŠÍMA, *Českoslovenští přestěhovalci*, s. 16.

59 Z. RADVANOVSKÝ, *K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu*, s. 7–8.

Ve struktuře utečenců z hlediska zaměstnání převažovali dělníci, jejichž počet lineárně rostl, následovaní soukromníky, soukromými zaměstnanci, živnostníky. Poměrně velký počet utečenců představovali i příslušníci svobodných povolání, zatímco rolníci byli mezi uprchlíky zastoupeni v menší míře, neboť zanechávali v pohraničí svůj základní prostředek obživy – půdu.⁶⁰ Z národnostního hlediska převažovali mezi uprchlíky – soukromými zaměstnanci ve vyšších službách (tzn. duševní pracovníci) Židé a příslušníci jiných národností. Mezi přestěhovalci, jež pracovali v kovoprůmyslu, hornictví, či sklářství, byli silně zastoupeni Češi, naopak u kožařů zase Židé. Poměrně řídké byli přítomni pracovníci z oborů potravinářství, oděvnictví, obuvnictví a pohostinství. Němečtí uprchlíci měli svoje profesní zastoupení ve sklářství, ale i výrobě hraček, porcelánu, textilu a rukavic. V této kategorii značně převažovalo dělnické povolání. Mezi uprchlíky se vyskytovalo poměrně více výdělečně činných osob, oproti méně zastoupeným rodinným příslušníkům bez vlastního povolání, což zapříčinila převaha dělníků a duševních pracovníků.⁶¹

Vedle rozboru situace v pohraničí bude nutné zohlednit i důvody pro opuštění domovů, které uvedli sami uprchlíci při žádosti o povolení pobytu na zbylém území Čech a Moravy.⁶² Problémem zůstává, že není k dispozici taková statistika pro státní zaměstnance. Její existence by pomohla odpovědět na otázku týkající se síly fyzických útoků vůči všem migrantům.

Důvody uprchlíků k opuštění domovů se lišily. U mnohých z nich se před přestěhováním objevily konflikty a pronásledování. Jiní tak učinili z hospodářských a kulturních příčin, ale většina odcházela kvůli obavám a ne skutečným obtížím. Nejvíce skutečných problémů měli příslušníci svobodných povolání a dělníci. Působili totiž často jako spolkoví funkcionáři a byli to mnohdy také němečtí socialisté a komunisté. Značné procento mezi nimi zaujímalí Židé. Prvenství v obavách si udržoval strach z politických obtíží, na druhém místě to byly obavy z hospodářských těžkostí. Mezi skutečně prokázanými obtížemi převažovaly spíše hospodářské než politické. Většina uprchlíků tak opustila odstoupená území

---

60 Ve statistice uprchlíků v Čechách a na Moravě: k 1. 12. 1938 je zachyceno 145 903 osob z okupovaného pohraničí. Podle povolání z nich bylo 4381 veřejných zaměstnanců, 10 173 soukromých zaměstnanců, 1618 učitelů, 8704 živnostníků, 5859 svobodných povolání, 1340 rolníků, 25 631 dělníků, 13 884 soukromníků. NA, f. MPSP-R, kart. 38, sign. R 140 III, statistiky.

61 P. HEUMOS, *Die Emigration*, s. 24.

62 Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), sign. S-145-3 a S-193-1. Tyto důvody se ověřovaly. Dále též J. ŠÍMA, *Českoslovenští přestěhovalci*, s. 13. Srov. dok. č. 1–3, s. 103–104.

z převážně negativních důvodů.⁶³ Pětina uprchlíků uvedla v prohlášeních pozitivní – citové důvody (jednalo se především o dělníky a osoby vykonávající svobodné povolání), jako bylo např. odstěhování se z lásky k vlasti, což dokládá výpověď jednoho z běženců: „Znamé mimořádné události posledních dnů donutily mě, jako českého živnostníka, opustiti i s rodinou naše pohraničí. Pro mé sokolské přesvědčení, jakož i práci mého otce, který se zasloužil o zřízení české školy v Teplicích-Šanově..., nebylo by mně možné za nynějších daných okolností svou existenci uhájit. Proto jsem půdu, kde jsem se já, jakož i žena narodili a rostli, od mládí žili..., opustil, abych zachoval ten největší poklad, který může národ míti, své češství.“⁶⁴

Řada utečenců uvedla několik důvodů k opuštění domovů. V jejich případě můžeme proto hovořit o „smíšených“ příčinách. Z porovnání údajů vyplynulo, že u Čechů a Židů se jednalo více o důvody hospodářské povahy, kdežto u Němců převažovaly politické pohnutky plynoucí z jejich politického antifašistického přesvědčení. Skutečné obtíže se na základě vyplněných dotazníků objevily nejčastěji u českých uprchlíků 30,91 % (Němci 28,9 %, Židé 27,13 %). Obavy před obtížemi uvedlo 70,7 % Němců-uprchlíků, 70,6 % Židů-uprchlíků, ale jen 35,62 % Čechů. Z hlediska pohlaví vyšli jako nejmobilnější svobodní muži, za nimi pak samostatné ženy. „Obecně muži mají větší mobilitu než ženy, totéž se týká i bezdětných manželů oproti rodinám s dětmi,“ konstatoval Šíma.⁶⁵ Sociologicky dospěl k závěru, že lidé vázaní na přírodní a přírodně kulturní jevy (dětí a jejich vychovatelé, zemědělci, prvovýrobci, vlastníci hmotného majetku) projeví menší mobilitu než lidé vázaní na kulturní a kulturně duchovní jevy, kteří měli sklon k větší pohyblivosti (svobodná povolání).

Každá z migračních vln měla svoje specifika. Rovněž důvody pro opuštění domovů byly odlišné podle národnosti uprchlíků. Zatímco u Čechů převažovaly hospodářské důvody, Němci utíkali z pohraničí především

---

63 J. ŠÍMA, *Českoslovenští přestěhovalci*, s. 14. Přestože živnostníci a obchodníci sociologicky projevují menší teritoriální mobilitu, jejich počet v důsledku obtíží s podnikáním v obsazeném území narůstal.

64 Státní oblastní archiv, Praha – Státní okresní archiv, Mělník, f. Tělovýchovná jednota Sokol Kralupy, Spisy 1937–1948, kart. 20, dopis Josefa Bursy z 26. 10. 1938.

65 J. ŠÍMA, *Českoslovenští přestěhovalci*, s. 12–16; *Výhnání Čechů z pohraničí*, s. 31–228. Zimmermann uvádí, jak málo lidé v novinových zprávách ve druhé republice hovoří o tom, že byli přímo napadáni nebo nuceni k vystěhování. Nutné je také kalkulovat s novinovou cenzurou, která zabraňovala od určité doby informovat o událostech v okupovaném území. Volker ZIMMERMANN, *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada v Říšské župě Sudety (1938–1945)*, Praha 1999, s. 86–87.

z politických příčin.⁶⁶ Přesto se v důvodech útěků mohly hlavní příčiny zamlžovat – třeba obavy z násilí, které se sice už nekonkretizovalo, ale v dobovém ovzduší strach z něho naléhavě působil.

---

66 V tomto konstatování se vychází z porovnání dat uprchlíků ze všech odstoupených území Československa na podzim 1938. Přesuny z území odstoupeného Polska či Maďarsku měly svá specifika. Na Těšínsku byly i u Čechů politické příčiny odchodu poměrně časté.

The Occupation of the Border Regions and Forced Emigration between 1938–1939

JAN BENDA

This study draws attention to methodological problems connected to the study of emigration of the Czech, German and Jewish population from the ceded Czech-Moravian-Silesian border regions of Bohemia and Moravia shortly before the outbreak of World War II. When studying this topic, it is not possible to reduce the population that migrated to a mere group of so-called refugees because a large number of migrants who were fleeing their homes, also comprised civil servants on active service. The study further evaluates the results of earlier historical research. It expands earlier knowledge by the inclusion of newly acquired facts from the archival materials of the Ministry of Interior kept in the National Archives in Prague. Their analysis made it possible to fill in the missing elements of contemporary knowledge on the structure and quantity of refugee streams in the territory of the Second Czechoslovak Republic. Archival documents show that the forced desertion of homes in the border regions affected more than 370 000 inhabitants of all nationalities, the majority of whom were Czech nationals. The movement of inhabitants was not a one-way process. In connection with an expected plebiscite, the holding of which was envisaged by the Munich Agreement, refugees were returning. The inhabitants of the border regions were urged not to move into the Republic. Thereby the Ministerial Council wanted to prevent the flight of citizens from disputed territories and potentially the loss of further territories. Reasons which the refugees stated in questionnaires they completed, were later used to map their motives for deserting their own homes. The analysis showed that economic reasons predominated with the Czechs, whereas the Germans were primarily fleeing for political reasons. Yet, the roots of the flight might have been concealed even in these reasons and the historical reality in this sense could have been multifaceted.

Translated by Alena Linhartová

OBZORY LITERATURY

Recenze

Jiří KUTHAN – Jan ROYT, *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny ve spolupráci s KTF UK 2011, 683 s., ISBN 978-80-7422-090-6.

V protektorátním čase, ještě jako chlapec, jsem v rodinné knihovně objevil knihu s fotografiemi pražské katedrály, která mne velice zaujala. Co chvíli jsem si v ní listoval a podívoval se vznosným křivkám i tajemným zákoutím této úžas budící stavby. Až do té doby jsem znal jen kostel ve svém rodišti a kostelíky v nejbližším okolí. Nejen z nostalgie, ale především z odborného zájmu, který se u historika středověku rozumí samo sebou, jsem se proto ujal referátu o majestátně vyhlížející knize věnované jednomu z národních monumentů. Když jsem dočetl Úvod ke „svatyni“, ocitl jsem se v úzkých. Jsem bez vyznání, jak mám tudíž posuzovat dílo kolegů, jejichž náboženské přesvědčení sice respektuji, nikoli však v projekci do díla, která aspiruje na odbornou, ne-li přímo vědeckou syntézu. Není to po prvé, co se s touto otevřenou manifestací konfese v uměnovědné literatuře setkávám. Je-li kultovní funkce architektonického nebo uměleckého díla přijímána jako jeho základní atribut, pak kritické posuzování jeho dějinného významu nebo umělecké úrovně má předem omezené pole působnosti, nehledě na to, že klanění oltáři a v tomto případě i trůnu uzavírá cestu k těm čtenářům, kteří jednosměrné konfesní zanícení nesdílejí.

Úvody se často přeskakují, učiňme totéž. Hned v první kapitole se ocitáme na půdě řady historických disciplín, počínaje archeologií a dějinami 20. století konce. Poněkud patetický tón vystřídala věcná mluva, někdy až překvapivě strohá při výčtu oltářů, kultovních předmětů či položek stavebních účtů. Osnova šestnácti kapitol má pevný řád v chronologickém postupu, který se nejvíce rozevře do šíře za vlády Lucemburků. První dvě kapitoly jsou nahlédnutím do hájemství archeologů Pražského hradu. Výsledky jejich stoletého výzkumu poznáváme především vizuálně, a to v podobě hmotných rekonstrukcí, dobových

fotografií výkopů a tvarového bohatství sloupů ze Spytihněvovy baziliky. Dějepisně pojaté líčení, což je plně na místě, ještě více převládá ve třetí kapitole věnované založení gotické katedrály, jejímu růstu, osobnostem stojícím v popředí i v pozadí a v neposlední řadě významným událostem, které se v ní odehrály do husitských válek. Prvořadé místo tu oprávněně náleží Karlovi IV. a metropolitům, kteří mu stáli po boku. Táží se, zda již nedozrál čas k rehabilitaci zakladatelských počinů jeho otce. Jan Lucemburský byl stále ještě českým králem, díky jeho evropskému renomé se Karlovi vycházelo vstříc v Avignonu i jinde. Pokud uvěříme nápisu nad bustou Matyáše z Arrasu v triforiu chrámu, pak jeho první stavitel započal svou práci v Praze již 1342, rok poté, co král Jan věnoval na stavbu nového chóru a celého kostela desátek z kutnohorských stříbrných dolů.

Nejvíce místa se v knize po právu dostalo čtvrté kapitole pojednávající o postupu stavebních prací za Matyáše z Arrasu, Petra Parlěře a jeho nástupců. Na čtivý a přehledný výklad, v němž jsou shrnuty výsledky dosavadního bádání, navazuje monotematická kapitola o pražské katedrále „v gotických rysech“. Snad nikde jinde nenalezneme dochované výkresy k dílčím částem pražské katedrály v takové úplnosti. Jelikož některé z nich pocházejí až z 15. a 16. století, jsou současně dokladem dlouhodobé inspirativnosti Parlěřovy hutě.

Středověké katedrály byly galeriemi výtvarného umění a uměleckého řemesla. Šestá kapitola je proto věnována sochařskému dílu do počátku husitských válek, následující dvě kapitoly se zabývají zařízením katedrály, oltáři a jinými uměleckými památkami. Teprve nyní nás autoři seznamují s ideovým programem svatovítské katedrály, a to převážně podle pronikavého konceptu K. M. Swobody, na který později navázal Jaromír Homolka a jeho škola. Ingenium historika umění jako by se v tomto případě dobralo prapůvodních záměrů Petra Parlěře. V trojpatrovém rozvrstvení základního programu pražské katedrály mělo vše své náležité místo. Přízemní podlaží s hroby zemských patronů, českých knížat a králů bylo vyhrazeno minulosti. V galerii bust v triforiu vysokého chóru, povzneseni nad ostatní pozemšťany, byli přítomni bohoslužbám členové dynastie, arcibiskupové a jiní preláti, kteří se zasloužili o katedrálu. Nechyběli mezi nimi ani oba stavitelé, Matyáš z Arrasu a Petr Parlěř, jimž se rovněž dostalo této zcela mimořádné výsady. Konečně, v nejvyšší úrovni nad dolním triforiem, jsou na vnějším plášti katedrály umístěny busty Krista, Panny Marie a zemských patronů. Dodávám, že ve všech třech vrstvách, v interiéru i v vnějšku, na návštěvníky pokukují různé zpodobněné figurky, *maskaroni* a diví mučící pohybuje se po střešních stěnách dómu. Jejich přítomnost ve Svatováclavské kapli je sice v úplnosti fotograficky doložena, přesto by si však zasloužila jistého slovního osvětlení. Chápeme ale, co autoři měli na mysli, když se jim technicky precizní Mockerova přístavba jeví chladnou a bez náznaku Parlěřovy „hravosti“.

Oba autoři cítí, že vnímají poznatky svých předchůdců v široké škále někdy protichůdných názorů. V desáté kapitole věnované ohlasu pražského katedrálního díla např. neopomenuli i jisté pochybnosti o panparlěřovském vyzařování do celé střední Evropy. Strádně také pojednávají o husitském období, kdy ostatně poklad dómu ochudil i Zikmund Lucemburský. Kalvíňští obrazoborci provedli v roce 1619 „očistu“ svatovítské katedrály mnohem důkladněji než husité, a dali tím na vědomí, že reformace má jiný přístup ke kultovním objektům než katolíci. Místo vlastního výkladu autoři dali přednost vylíčení ničivých scén z pera konvertity Václava Františka Kocmánka, který ovšem měl pro řádění svých bývalých souvěrců pramalé pochopení. V knize se rovněž dovíme o méně známém zcizení či vykoupení drahocenných sakrálních předmětů v letech 1806–1810, kdy vídeňský erár touto cestou zoufale sanoval prázdnotu pokladny. Z toho je znovu zřejmé, že když dva či čtyři dělají totéž, může a nemusí to být totéž. Kompoziční schéma místy připomíná montáž přehledných výkladů, strohých výětů jednotlivin i rozsáhlých citací dobře zvolen-

ných svědectví kronik či jiných vyprávěcích pramenů. Tyto kurzívou vyznačené úseky četbu osvěžují a místy též urychlují.

Koncepční těžiště výkladu o katedrále do konce jagellonského období spočívá na několika základních kamenech. Prvním je zakladatelská a zadavatelská role Karla IV. opírající se o jemu oddané metropolity a jejich pomocníky. Vše spočívá na výpovědích dvorního historiografa Beneše Krabice a několika jiných vyprávěcích pramenů, nezdá se však, že by v tomto ohledu bylo možné očekávat nějaké korekce. Druhým nosníkem je návaznost Parlérovy huti na dílo Matyáše z Arrasu. Trochu tu postrádám rekonstrukci prapůvodního základního plánu. Matyáš jistě nestavěl jen tak, že by po jedné ukončené části teprve navrhoval druhou. Jak dlouhá měla katedrála asi být a jak se v ní mělo pokračovat? Zčásti to platí i pro záměry Petra Parlěře, který ovšem v půdorysném vybočení Svatováclavské kaple naznačil, jak by asi dále postupoval. Obávám se však, že jsem se tu ocitl na poli, k němuž nemám odbornou způsobilost. Roli svorníku v knize tvoří citlivá interpretace výzdoby Svatováclavské kaple, jejíž fresky nás přenášejí přes husitské období do jagellonského věku.

Pro první informaci o monumentální malířské výzdobě horní části Svatováclavské kaple výklad v knize bohatě postačuje. Lepší představu o celém cyklu usnadňuje schéma rozmístění jednotlivých vyobrazení i dostatečný počet reprodukcí. Pokud mohu posoudit, autoři ve svém výkladu opět berou v potaz celé spektrum někdy protichůdných názorů o době vzniku, objednavatelích i jinotajích tohoto výjimečného díla, za jehož tvůrce ve shodě s Jaroslavem Pešinou považují tzv. Mistra litoměřického oltáře. Zdá se mi však, že i tentokrát se pozornost zaměřuje jen na ústřední scénu s výjevem řezenského setkání svatého Václava s římským králem Jindřichem Ptáčkem, zatímco celá *legenda picta* se trochu propadá do bezvýznamnosti. Nemálo místa se v knize po zásluze dostalo i dalšímu skvostnému dílu jagellonské epochy, královské oratoři, o jejichž tvůrčích panujících nejasnostech. Podle našich autorů nelze vyloučit, že Benedikt Ried toto dílo navrhl a mistr Hans Spiess z Frankfurtu provedl.

Jagellonskou etapou skončila gotická fáze katedrály. Renesance ji obohatila Wohlmutovou kruchtou i řadou uměleckých děl, které nahradily mobiliář zničený požárem katastrofických rozměrů v roce 1541. Baroko překvapivě, a snad je to i dobře, katedrálu příliš nepoznámalo. V očích autorů jeho hlavním přínosem byl pomník sv. Jana Nepomuckého. Kapitola, jež mu je věnována, patří v knize co do rozsahu ke stěžejním. Zdůvodnit to může jen zatím nepříliš zřetelná snaha o revitalizaci kultu světce, jenž již jednou měl z dějinné paměti vytlačit druhého, jen o málo mladšího Jana, který neskončil ve vodě, nýbrž v ohni. V porovnání s touto mírně apologetickou kapitolou se nedostalo předpokládané dramatickosti zatím závěrečnému apogeu v dějinách katedrály, její dostavbě. Šlo o dílo neméně monumentální, a to navzdory zpochybňované pseudogotice. To, co dříve i později bylo považováno za tvůrčí nedostatečnost, je dnes neodmyslitelnou součástí nejen dómu, ale i celého panoramatu Prahy. Vše důležité je asi v tomto bloku uvedeno, spíše však výčtem než uměnovědnou reflexí.

Vědecký aparát knihy, jak je u publikací tohoto typu obvyklé, není analytické povahy. Zatímco odkazy na prameny využívají standardních zkratk, tituly literatury jsou vždy uváděny v úplnosti, a to i v poznámkách následujících krátce po sobě. Toto opakování úplných bibliografických údajů poněkud ztěžuje orientaci u svodných či souhrnných poznámek. Práce jsou řazeny v poznámkách chronologicky, což sice naznačuje postup bádání, řada titulů však již je dosti antikvovaných. Shodný postup autoři uplatnili i v soupisu historické a umělekohistorické literatury na s. 637–652. Jestliže z některých poznámek není zcela zřejmé, z kterých prací výklad v textu vychází, ještě z toho neplyne nevšímavost

k odlišným odborným přístupům. Ve zvlášť rozporuplných interpretacích, jako je tomu např. v případě sochy sv. Václava, se čtenář seznamuje se jmény jejich původců přímo v textu (s. 192–196). Příložený půdorys katedrály s umístěním kaplí a uměleckých děl doplňuje chronologický výčet významných událostí v dějinách chrámu a jeho stavebního vývoje. V dokumentaci pouze postrádám soupis nápisů, případně i jejich přepis. Závěrečný rejstřík osobních a místních jmen poskytuje čtenáři spolehlivou oporu při orientaci v rozsáhlé, a jak třeba dodat, i pohledné publikaci v grafické úpravě Vladimíra Vimra.

Slovní výklad a popis má v knize rovnocennou složku ve výtvarné dokumentaci. Naprostou většinu působivých a dokumentačně výstižných záběrů architektury a plastik pořídil Jiří Kuthan, což samo o sobě představuje olbrímí práci. Kromě toho jde o nezpochybnitelný doklad výzkumu in situ, což napadne každého, kdo má povědomí o časové a odborné náročnosti fotodokumentace tohoto druhu. Neumím si pouze vysvětlit, proč z obdivuhodně celistvé kolekce vypadly zvony a krovky katedrály. Snímky většiny nástěnných maleb, oltářních obrazů a řady reliéfů i sakrálních předmětů jsou dílem Cyrila Royta. Původ převzatých reprodukcí, půdorysů, příčných řezů, kružeb a výkresů je vyznačen v Seznamu vyobrazení. Podklady pro stěžejní půdorysy, příčné rysy a hmotové rekonstrukce poskytl Petr Chotěbor.

Co říci závěrem? Jde o dílo, které nelze pominout. Svatovítské katedrále, katolické svatyni i národnímu monumentu se v něm dostalo poněkud patetické, avšak přijatelné apoteózy. Od knihy shrnující poznatky o tisícileté existenci katedrály se neočekává průlom do předchozího bádání. Kdo v ní však bude hledat základní poučení, téměř vždy ho spolehlivě nalezne. Navíc snad s výjimkou zvonů, nápisů a krovů bude mít čtenář po ruce dokumentárně úplnou, spolehlivou i působivou obrazovou dokumentaci. To rozhodně není málo.

František Šmahel

Liber vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1518. Edice. Ed. Hana PÁTKOVÁ ve spolupráci s Věrou SMOLOVOU a Alešem PORÍZKOU (Documenta Pragensia Monographia, vol. 25), Praha, Scriptorium 2011, 638 s., ISBN 978-80-87271-40-7.

V jedné z recenzí, vyjadřujících se k ediční činnosti obecně a k vydávání edic městských knih zvláště, byl vysloven názor, že „edice středověkých městských knih nelze jak pro nároky odborné, tak i publikační, řadit k častým edičním počínům v našem prostředí“ (Marie Bláhová, ČČH 102, 2004, s. 875) a tomuto úsudku přisvědčovalo i konstatování, že „naše knižní produkce není v posledních letech příliš bohatá na edice městských knih (Dominik Budský, Pražský sborník historický XXXIV, 2006, s. 265). Za jeden z důvodů, proč se ediční práci zabývá jen velmi omezený okruh badatelů, je snad možno považovat i to, že „nevědeckým, a přece nezbytným edičním projektům je dnes naprosto skandálně upírán status vědecké práce“ (Martin Wihoda, Časopis Matice moravské 129, 2010, s. 344).

Přes všechna tato nepřilíš povzbudivá konstatování se přece jen mezi historiky a archiváři vyskytují lidé, kteří jsou ochotni zasvětit část svého času právě ediční činnosti a zpřístupňují prameny vztahující se k našim městům.

Zatím poslední edici z tohoto okruhu představuje vydání po všech stránkách výjimečného pramene městské provenience, jímž bezesporu je *Liber vetustissimus* (LV). Tato všeobecně známá nejstarší městská kniha Starého Města pražského (Archiv hlavního města Prahy, sbírka rukopisů č. 986), založená roku 1310, stojí v čele nejen všech městských knih pražských, ale dobou svého vzniku se čestně řadí na začátek dlouhé a košaté řady městských knih vzniklých na našem území. Zpřístupnění tohoto významného pramene

je společným dílem trojice editorů v čele s Hanou Pátkovou, v jejíž bohaté publikační činnosti představují významnou roli témata zaměřená na středověkou paleografii, takže – jak dále poznáme – značná pozornost v edici LV byla věnována právě rozboru písarských rukou editovaného pramene.

Text publikace se dělí na tři hlavní části, a to úvodní studii, která je zpracována ve třech jazykových mutacích (české, latinské, německé), vlastní edici a rejstřík. Mezi první a druhou část je vloženo 52 obrazových příloh, na konci knihy je připojen kompaktní disk, na němž je LV zpřístupněn v kvalitní fotoedici.

Úvodní studii zahajuje stručná předmluva Hany Pátkové, v níž mj. vyznačuje podíly jednotlivých zpracovatelů, a to Hana Pátková: úvodní studie, edice fol. 1–150, Aleš Pořízka: edice fol. 151–281, Věra Smolová: rejstříky; pro sestavení přehledu obsahu městské knihy bylo použito podkladů Marka Laškovky a Josefa Třikače. V čele následujících kapitol stojí obecnější pojednání nastiňující vývoj městské správy Starého Města pražského v období, z něhož LV pochází, čímž je podán nutný kontext, do jehož rámce jsou pak zasazeny další, logicky související oddíly; při jejich zpracování bylo možno navázat na řadu dřívějších badatelů, z nich je třeba jmenovat např. Jaromíra Čelakovského, Františka Hoffmanna, Ivana Hlaváčka či Františka Šmahela. Výčet těch, kteří se věnovali pražské městské správě, především však nejstarší pražské městské knize, bylo možno rozmnožit o značný počet dalších osobností, jejichž řadu lze sledovat již od poloviny 19. století, počínaje Václavem Vladivojem Tomkem. Nezastupitelnou roli zde měl především Václav Vojtíšek, který o LV pojednal v několika studiích, jež se na dlouhou dobu staly východiskem pro další badatele.

Skutečnost, že LV byla dlouhodobě a systematicky věnována badatelská pozornost, do značné míry usnadňovala zpracování úvodních partií, na druhé straně si však vyžádala, aby se autorka vyrovnala s různými názory a zaujala vlastní stanovisko, což se i přes stručnost výkladu úspěšně podařilo. Obdobně bylo možno navázat na ty badatele, kteří ve větší či menší míře využili LV ve svých edicích. Ty jsou zmíněny v další kapitole, věnované dosavadnímu edičnímu zpřístupnění LV; zde se dozvídáme, že přes veškerý respekt, který byl nejstarší pražské městské knize prokazován (či snad právě proto?), nepřístupil nikdo k vydání úplného textu, a tak od poloviny 19. století (František Rössler v roce 1845) nacházíme v nejrůznějších edicích rozptýleny pouze ojedinělé zápisy z LV převzaté (CDM, RBM, ŘI, Čelakovský, Privilegia měst pražských aj.). Podobně do různých historických prací byly z LV přebírány pouze zlomky. I zmíněné dílčí edice byly nepochybně nápomocny při vydání této nejnovější práce, rovněž ani zde však nebylo možno jen mechanicky přejímat a bylo též nutno provést kontrolu těchto dříve vydaných částí LV.

Již přímo k LV je směřována kapitola věnovaná popisu editovaného pramene po formální stránce (vazba, psací látka, foliace, skladba složek, rozmístění textu). Připomenout je třeba, že zápisy byly psány především latinsky; němčině, užívané hlavně v letech 1327–1339 a do roku 1419, věnovali pozornost Václav Emanuel Mourek a Emil Skála, který prokázal nadregionální charakter pražské němčiny. S českými zápisy se lze setkat od počátku 15. století, především však od prvních let století následujícího. Součástí kapitoly je i „Rozmístění textu v rukopisu“ – zde snad bylo možno zvážit, zda označení této městské knihy jako rukopisu je plně na místě.

Jak bylo již dříve zmíněno, největší pozornost je věnována přehledu písarských rukou v LV, kde podstatnou část příslušné kapitoly tvoří ukázky písma (sigly písarů, doba vzniku zápisu, umístění v LV, stručný popis charakteru písma). Vzhledem k tomu, že – jak bylo řečeno – úvodní studie je ve třech jazykových mutacích, opakují se i všechny ukázky a popisy i v latinském a německém textu, což klade značné požadavky na počet stran úvodu. Samozřejmě tato problematika je plně v kompetenci editora, který tak sledoval především

pohodlí uživatele, snad se však tento problém dal technicky vyřešit vytvořením pouze jednoho paré ukázek s různojazyčnými popisy. Tato pasáž spolu s následující analýzou paleografického charakteru LV tvoří podstatnou část úvodu a je nepochybně výsledkem značně pracného rozboru poměrně často se střídajícího písma. I zde je však na místě připomenout, že při určování a rozlišování jednotlivých písařů bylo možno navázat na předchůdce touto problematikou se zabývající, jimiž byli Ferdinand Tadra, Jaromír Čelakovský, Eva Procházková, Jaroslava Brichová a Alena Richterová.

V kapitole o posouzení LV z hlediska diplomatiky byl přijat Vojtíškův názor, že jde o knihu radní, pamětní a smíšenou, byly však připomenuty i názory starších badatelů, kteří si uvědomovali, že kniha vznikala postupně, a tudíž v různých obdobích do ní byly zaznamenávány zápisy různého druhu, takže charakter knihy se postupně vyvíjel a měnil. Významná je část o počátcích městských kanceláří, kde je pojednáno i o vztahu LV k dalším městským knihám Starého Města pražského.

V návaznosti na tuto pasáž byl připojen snad až příliš stručný přehled týkající se několika městských knih z českých zemí, jež jsou dobou vzniku blízké LV. Na prvním místě nemohla být opomenuta soudní kniha novobydžovská, založená již v roce 1311. Zmíněna byla sice i kniha psanců města Chebu vedená od roku 1310, ovšem s podotknutím, že v době jejího vzniku Chebsko ještě nebylo součástí Českého království. Uvedeny jsou i brněnská městská kniha pamětní a kniha berní, obě současně založené roku 1343, z okruhu magdeburského práva jsou připomenuty městské knihy Litoměřic, vrchní stolice tohoto práva pro severní část Čech. Na tomto místě snad mohla být zmíněna Olomouc, jako stejnou roli hrající město pro severní část Moravy, a její nejstarší městská kniha uvedená v život roku 1343, jejíž edice byla vydána již roku 1982. Navazující kapitola, zaměřená na postavení LV v kontextu vývoje městských knih okolních oblastí, věnuje pozornost především německému území a je podstatně obsažnější než kapitola předchozí.

Následující Závěr hutnou formou shrnuje všechny zásadní údaje o LV, pozoruhodná je zjištěná skutečnost, že za husitství došlo k zřetelnému přerušení zápisů, z čehož bylo odvozeno, že v tomto období nastaly zřejmě výrazné změny v městské správě i v městské kanceláři.

Všemi uživateli edice bude nepochybně velmi uvítán formou tabulky zpracovaný oddíl s názvem Přehled obsahu LV, kde ve sloupcích označených „Folium“, „Charakteristika“, „Datace“, „Edice“ a „Jiné rukopisy“ je podrobně rozepsána celá složitá skladba LV. Význam jednotlivých nadpisů je zřejmý, pouze u posledního je třeba uvést, že jde o zápisy v LV, jež lze nalézt i na jiném místě, především v městské knize Starého Města pražského sign. 993. Z celkem 276 rozepsaných a v tabulce uvedených zápisů bylo 207 (tedy 75 %) vydáno v různých edicích (RBM, CIM, AČ, CDM) či publikacích (Malý, Prochaska, Rössler, Mourek, Tomek, Teige, Peterka, Tadra), některé zápisy i opakovaně, pouze 69 vkladům (25 %) nebyla v žádné starší edici či jiné publikaci věnována pozornost.

Ještě instruktivnější je následující tabulka shrnující Přehled obsahu podle typu agendy (sloupce jsou označeny „Charakteristika“, „Datace“ a „Folium“), kde jsou zápisy rozčleněny do oddílů „Městské hospodářství“, „Městská správa“, „Soukromoprávní záležitosti obyvatel města“, „Trestněprávní záležitosti“ a „Varia“.

Úvodní studii uzavírá krátká ediční poznámka, která jen v menší míře uvádí konkrétní užití edičních pravidel, spíše jde o odkazy dílem na vydané ediční zásady, dílem na doporučené postupy; to se týká odvolání na Rybova pravidla, která však nemusí být obecně známa a bylo by snad potřebné je alespoň ve stručnosti přiblížit.

Zpracování vlastní edice si zaslouhuje respekt i pochvalu, stejně tak i preciznost, s níž byl zpracován rejstřík.

Je pochopitelné, že u díla tak značného rozsahu a složitosti, jímž tato publikace je, nebylo možno vyhnout se některým chybám a nepřesnostem. Jen namátkou, bez bližšího a hlubšího hledání, bylo zjištěno několik takovýchto nedopatření, o nichž je však možno prohlásit, že jde o skutečně drobné a nepřilíš podstatné věci, např. na s. 43 nesrovnalost mezi čísly poznámek 98 a 99 v textu a pod čarou, avšak jen v české verzi, s. 48: Liber vestissimus, s. 48, pozn. 124: Thomas, spr. Tomas, s. 215, fol. 1v: ‚de parrafranalibus‘ místo ‚de parafranalibus‘, s. 381 (12/13. řádek), fol. 193v (9. řádek) ‚meiner hauffrawen‘ místo ‚meiner hausfrawen‘.

Všichni, kteří budou mít příležitost seznámit se s touto edicí LV, především však ti, kteří měli možnost poznat úskalí a složitosti ediční práce, bezpochyby ocení píli a snahu, s níž zpracovatelé předložili veřejnosti tento významný pramen, jehož vydáním se zařadili mezi přední editory písemností městské provenience.

Vladimír Spáčil

Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO (eds.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*, Praha, Artefactum – Ústav dějin umění AV ČR 2011, 839 s., ISBN 978-80-86890-33-5.

Původně měla být recenzovaná publikace doprovodem k výstavě „Rudolfínská alchymie“, připravované pro Galerii Klementinum Národní knihovny ČR. Projekt, jak uvádí v předmluvě Ivo Purš, již z větší části připravený, byl zrušen pro nedostatek finančních prostředků! Je to velká škoda, protože iniciátorům se podařilo shromáždit skvělou plejádu domácích i zahraničních odborníků z různých vědních oborů, připraven byl i výběr atraktivních exponátů.

Domnívám se, že bychom v českých dějinách jen těžko hledali další téma tak známé i mezi laiky, jako je Rudolf II. a alchymie. Je to téma, které mezi veřejností skutečně zdolmácnělo díky už klasickému filmu Císařův pekař a pekařův císař a kterého se v běhu staletí ujímala početná řada diletantů a pisálků honících se za lacinými senzacemi. Pochopitelně existuje i četná odborná literatura, ale česky psané práce, které by byly přístupné jak vědcům, tak širší veřejnosti, nejsou příliš četné.¹ Tento nedostatek plně odstraňuje recenzovaný objemný svazek, i když se v úvodu píše s notnou dávkou skromnosti, že „předkládaná publikace představuje dílčí shrnutí dosavadních a nových poznatků...“² Drobnou vadou na kráse je pouze skutečnost, že některé příspěvky se místy obsahově překrývají, což považuji mimo jiné za důsledek toho, že jednotlivé studie byly koncipovány původně do výstavního katalogu a autoři jistě proponovali i dílčí výklady v rámci katalogových hesel. Vydavatelům se ovšem podařilo vyváženě sjednotit terminologii autorů z různorodých vědních oblastí.

Nelze na tomto prostoru připomenout všech třicet příspěvků, soustředím se proto především na stěžejní studie, tedy na ty, které vysvětlují samu podstatu dobové alchymie a seznamují s protagonisty oboru. Přesná definice alchymie hledající svůj počátek u bájněného Herma Trismegista doposud nebyla stanovena, ale shoda panuje na jejím rozdělení

1 Jedná se především o práce i zde často citované: především české překlady klasických děl Robert J. W. EVANS, *Rudolf II. a jeho svět*, Praha 1997, a TÝŽ, *Vznik habsburské monarchie 1550–1770*, Praha 2003; dále Petr VÁGNER, *Theatrum chemicum*, Praha 1995. Zejména Evansovo dílo je především pro Ivo Purše a Vladimíra Karpenka nosnou inspirací.

2 I. PURŠ – V. KARPENKO, *Alchymie a Rudolf II.*, s. 12.

na dvě hlavní větve: laboratorní a mystickou. První z nich hledala např. univerzální všelék, elixír, zabývala se transmutací kovů, druhá se soustřeďovala na osobní zdokonalení. Vědecký výzkum alchymie je nesnadný, protože jazyk alchymických spisů je velice složitý, metaforický a různorodý, často až nejasný.³

Ouverturu svazku tvoří Karpenkův přehled vývoje alchymie od nejstarších dob do druhé poloviny 16. století⁴ a především na pramenech založená analýza zájmu o alchymii v řadách české šlechty počínaje sklonkem 14. věku po poslední Rožmberky a Karla a Ladislava Velena ze Žerotína.⁵ Za velice přesvědčivý pokládám např. rozbor zprávy Václava Březana o činnosti alchymistů v okolí Viléma z Rožmberka. Zdánlivě se jedná o odkaz na působení různých podvodných „zlatodějů“, v tomto případě Kryštofa z Hirschenbergu, jenž tvrdil, že umí nejen proměnit stříbro ve zlato, ale také vypěstovat zlato ze semen - z dukátů zasazených do země. Autoři dokládají (i s odvoláním na výzkum Petra Vágnera),⁶ že Hirschenberg nepatří mezi podvodníky a historika o pěstování zlata vyplývá jen z nepochopení („symbolického vyjadřování alchymie“. Březan, ač autentický zpravodaj, neporozuměl (a ani nemohl porozumět) motivu „setí zlata“, které se objevilo už v helénistické alchymii. Nadto Václav Březan ani porozumět nechtěl, protože choval k alchymistům obklopujícím pana vladaře značnou averzi.⁷

Následující tři studie se zabývají v širokém záběru alchymii přímo na Rudolfově dvoře.⁸ Ivo Purš vychází mj. z teze vyslovené kdysi Zdeňkem Horským,⁹ že Rudolfovi mecenát respektoval pansofické ideje, tedy směřování k dosažení úplného poznání skutečnosti a nepreferoval okultní nauky oproti empirickým, protože mezi nimi dělal mnohem menší rozdíl, než soudí moderní bádání. Sama alchymie se stýkala s přírodní vědou, jak ji chápeme dnes „ve svých metalurgických, protochemických a lékařských aspektech“.¹⁰ Rudolf W. Soukup popisuje (v poněkud neurovaném textu) činnost různých laboratorií i průběh průběhů a transmutace.

Posledně zmíněný proces se pak stal ústředním námětem příspěvku Vladimíra Karpenska. Autor se odhodlal proniknout přímo do nitra laboratoria a pokusil se osvětlit, co se v tomto zařízení odehrávalo, do jaké míry jsou pravděpodobné zprávy o skutečné transmutaci, tedy přeměně obecného kovu ve zlato. Podle jedné z alchymických teorií kovy měly v nitru země dlouho zrát, než se proměnily v nejušlechtlejší z kovů – ve zlato. A dle této

---

3 I. PURŠ – V. KARPENKO, *Alchymie a Rudolf II.*, s. 26.

4 Vladimír KARPENKO, *Cesta k rudolfínskému světu*, s. 19–46.

5 Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO, *Alchymie na šlechtických dvorech v českých zemích*, s. 47–92. Ivo Purš pak ještě připojil pojednání *Habsburkové na českém trůnu a jejich zájem o alchymii a okultní nauky*, s. 95–128.

6 P. VÁGNER, *Teatrum chemicum*, zejména s. 45–51.

7 I. PURŠ – V. KARPENKO, *Alchymie a Rudolf II.*, s. 70–73.

8 Ivo PURŠ, *Přírodovědný a alchymický mecenát císaře Rudolfa II.*, s. 139–204; Rudolf Werner SOUKUP, „*Transformování celého Corpus Solis v Liquorus Irreducibilis*“. *Laboratorní alchymie na dvoře Rudolfa II.*, s. 205–228, a Vladimír KARPENKO, *Transmutace: zázraky a pochybnosti*, s. 229–248.

9 Zdeněk HORSKÝ, *Die Wissenschaft am Hofe Rudolfs II. in Prag*, in: Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II., Freren 1988, s. 69–71. V dalším výzkumu rudolfínské vědy zabránila Zdeňku Horskému předčasná smrt (8. 5. 1988), která znamenala pro obor nebývalou ztrátu.

10 I. PURŠ – V. KARPENKO, *Alchymie a Rudolf II.*, s. 155.

teorie se dalo předpokládat, že tuto přeměnu lze uskutečnit i uměle. Podvodní alchymisté ovšem, aby dokázali okamžitý úspěch svého konání, předkládali na odiv hned jakési lesklé kovy, do nichž často skutečně částechy zlata sami vkládali.¹¹ Karpenko si pak klade otázku, jak je možné, že se alchymie v této podobě držela a byla tak populární navzdory tomu, že tehdejší metalurgie stála na vysoké úrovni. Jasná odpověď na danou otázku je více než složitá. Karpenko uvádí příklad rukopisu Leonharda Thurneissera z roku 1574, kde je podrobně vypsáno 34 pravidel, jak vyrobit náročným i zdoluhavým způsobem nejčistší zlato z mědi. Jen poslední z pravidel je líčeno vágně, nu a pak se mohlo cosi pokazit a celý proces nemusel být úspěšný. Přitom, jak sám Karpenko uvádí, Thurneisser ve svých jiných spisech popíral možnost umělé výroby zlata. Podle autora je tedy Thurneisserův návod „ukázkou toho, jak se někdy jen obtížně hledá hranice mezi poctivým laborováním a alchymickým podvodem“.¹²

Další studie už jsou zaměřeny na užší témata, vesměs shrnují, či nově nahlízejí starší poznatky, ale nechybí ani objevné příspěvky odkrývající dosud neznámé informace. Takovým je text Aleny Richterové o alchymických rudolfínských rukopisech v zahraničních knihovnách se zvláštním zřetelem na fondy Vatikánské knihovny a univerzitní bibliotéky v Leidenu, Královské knihovny ve Stockholmu, či Knihovny vévody Augusta ve Wolfenbüttelu.¹³ Nechybí ani sdělení o „nejzáhadnějším rukopise světa“, tzv. Voynichově rukopise, nazvaném podle amerického antikváře a objevitele této tajemnosti psané posud nerozluštěným písmem, takže nikdo neví, co se tam píše, a jen podle bohatých vyobrazení badatelé soudí, že je to dílo o rostlinách, astronomii a medicíně.¹⁴

Interesantní jsou i portréty alchymistů, kteří delší či kratší čas pobývali v hlavním městě českého království. Za jiné tu zmíním alespoň Michaela Sendivogia (Sędziwójce), Michaela Maiera, Oswalda Crolla, Tadeáše Hájka z Hájku, Tadeáše Budka, Cornelia Drebella a samozřejmě „hvězdu rudolfínské doby“ Edwarda Kellyho. Vysvětlující charakter mají články o dolování, metalurgii, farmacii, emblematické alchymii i dozvucích rudolfínské doby v díle Jana Marca Marciho a jeho kruhu.

Dokonalé jsou ilustrace v knize; celkem jich je úctyhodný počet – 584. Jde o pečlivě vybraný obrazový materiál, který je adekvátní součástí textu. Nadto se často jedná o málo známá vyobrazení, černobílé rytiny i barevné obrázky jsou reprodukovány v jedinečné kvalitě. Editoři dostali slovům, která čteme v úvodu: „Pro pochopení alchymické symboliky představuje seznámení se s její ikonografií naprostou nezbytnost...“¹⁵ Grafická úprava publikace si zaslouží uznání, tím spíše, že se o ni postaral sám jeden z vydavatelů: Ivo Purš (kromě toho vytvořil i sazbu a design obálky). Aktivita Ivo Purše a Vladimíra Karpenka jsou vůbec obdivuhodné: nejen že objemné dílo perfektně připravili k vydání, sami jsou autory, nebo spoluautory více než poloviny příspěvků, ale i překladateli dalších studií z angličtiny!

Mohla to být krásná výstava, nebyla. Naštěstí však vznikla velmi kvalitní kniha.

Ivana Čornejová

11 I. PURŠ – V. KARPENKO, *Alchymie a Rudolf II.*, s. 230.

12 I. PURŠ – V. KARPENKO, *Alchymie a Rudolf II.*, s. 248.

13 Alena RICHTEROVÁ, *Alchymické rukopisy ze sbírek Rudolfa II. v zahraničních knihovnách*, s. 249-292.

14 René ZANDBERGEN – Rafał T. PRINKE, *Voynichův rukopis v rudolfínské Praze*, s. 297-316.

15 I. PURŠ – V. KARPENKO, *Alchymie a Rudolf II.*, s. 13.

Géza PÁLFFY, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*, New York, Columbia University Press 2009, 410 s., ISBN 978-0-88033-633-8.

Celistvý pohled evropské historické vědy na dějiny Království uherského v raném novověku zůstával navzdory dílčímu pokroku v posledních letech spíše stranou badatelského zájmu. V rozsáhlých syntetických dílech o dějinách habsburské monarchie nacházely místo zpravidla pouze údaje o roli uherských zemí při obraně střední Evropy před osmanskými nájezdy, její ekonomické náročnosti a stavovských povstáních v 16. a 17. století. S výjimkou Roberta Johna W. Evanse a částečně Thomase Winkelbauera většina dalších amerických a západoevropských autorů syntetických pojednání o dějinách habsburské monarchie v raném novověku vzhledem k jazykovým překážkám bezprostředně nepracovala s výsledky maďarské historické vědy, pokud nebyly přeloženy do světových jazyků, zvláště pak angličtiny. V naznačených souvislostech je třeba mimořádně ocenit krok maďarského historika Gézy Pálffyho, jenž se ve svém mladém věku stal již mezinárodně uznávaným znalcem zvláště politických, vojenských a hospodářských dějin uherských zemí počínajícího novověku, když předložil vědecké veřejnosti velmi cenný shrnující pohled na vztahy mezi Královstvím uherským a habsburskou monarchií během 16. století (s mezníky v letech 1526 a 1608). Stalo se tak v anglickém znění vydavatelskou péčí renomovaného amerického nakladatelství.

Autor recenzované práce usiloval především o postižení rozmanitých stránek procesu začleňování Království uherského do středoevropského soustátí pod vládou Habsburků, které začalo po osmanské porážce Ludvíka Jagellonského v bitvě u Moháče. Aby mohl Pálffy hledat odpovědi na složité otázky současné historické vědy, jakými prostředky a způsoby se podařilo Uhrám s ohledem na sílící stupeň integrace ve vojenství a ekonomice si udržet v habsburské monarchii ovládané nejprve z Vídně a později z Prahy svébytné postavení, musel se kvůli žádoucímu srovnávacímu úhlu pohledu zevrubně seznámit rovněž se stavem bádání obdobné problematiky v rakouské, chorvatské a zvláště české historické vědě. Géza Pálffy k tomu nepostrádá vynikající jazykové předpoklady. Přestože se autor hlásí k celé řadě koncepčních podnětů zahraničních historiků a historiček, nejvýraznější inspirační zdroj našel v práci Pála Engela, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*. Dílo předčasně zesnulého maďarského historika vyšlo v New Yorku roku 2001 a stalo se svým způsobem odrazovým můstkem, na který mohl Géza Pálffy navázat při líčení uherských dějin 16. století nejen chronologicky, ale částečně také obdobným pojetím.

Široce pojatý systematický výzkum pramenů uložených v rakouských, maďarských, slovenských a chorvatských archivech umožnil Gézovi Pálffymu nově uchopit závažná a současně interpretačně problematická témata, k nimž patří obtížný průběh integrace politicky činné uherské šlechty k habsburskému dvoru ve Vídni a Praze, detailní výzkum nového vojenského obranného systému vyvinutého v Uhrách a Chorvatsku proti Osmanům a v neposlední řadě role Království uherského v hospodářských a finančních procesech probíhajících během 16. století ve střední Evropě. Soustředění pozornosti k dějinám institucí a symbolům moci dovolilo zkušenému autorovi vysvětlit, za jakých podmínek probíhala politická integrace uherských šlechticů k císařskému dvoru, přestože si do značné míry mnozí z nich uchovali svoji stavovskou výlučnost a nezávislou politickou moc. Svým pojetím knihy se Géza Pálffy staví do protikladu k tradičnímu chápání raně novověkých politických dějin Království uherského jako dějin neustálých konfliktů, odporu a vzpour proti vládnoucím Habsburkům. Obdobné starší přístupy k dějinám moci postupně opouští také česká historická věda zabývající se politickými vztahy šlechticů a panovnického dvora v 16. a 17. století.

Maďarské historické bádání dlouhodobě nahlíželo na habsbursko-uherské soužití v nadnárodní monarchii nejen optikou mýtů a předsudků, ale především pohledem moderních politických ideologií. Habsburkové byli vnímáni jako utlačovatelé uherské nezávislosti. Království uherské dokonce získalo označení jakéhosi nárazníkového státu proti rychlé se šířící osmanské expanzi. Přestože odklon vědecké historiografie od nacionalistického pohledu na dějiny Království uherského byl patrný již v posledních desetiletích 20. století, k oživení starých ideologických stereotypů došlo ještě po roce 1989, kdy se většinou v nevědecké literární tvorbě znovu objevila nová vlna protihabsburského nacionálního romantismu.

Po úvodním velmi kritickém pohledu na starší literaturu věnovanou vztahům Království uherského a habsburského soustátí usiloval Géza Pálffy na základě dříve málo využívaných nebo odlišně interpretovaných písemných pramenů o detailní prozkoumání mnohohrstevného systému kontaktů z perspektivy obou stran. Pokusil se důraznou vědeckou argumentací odbourat mnohé ze stále živých předsudků spojených s habsburskou vládou v Uhrách. Svoje interpretační úsilí nasměroval k poznání konfliktů, úvah, kompromisů i rezignací v rozličných oblastech souvisejících se zemskou a lokální úrovní systému moci, organismem panovnického dvora, proměnami v řízení armády i fiskálními záležitostmi.

Za nejvýznamnější mezníky ve vývoji vzájemných vztahů Království uherského a habsburského soustátí autor považoval období od roku 1526 do poloviny 16. století, kdy role Uher ve střední Evropě prodělala výrazné změny. Další klíčovou etapu spatřoval v letech po vyhlášení vídeňského míru v roce 1606 až do konce první čtvrtiny 17. století, kdy došlo k výraznému posílení moci uherských stavů a krizi habsburské monarchie za třicetileté války. Závěrečnou etapu vztahů mezi Královstvím uherským a císařským dvorem vymežil poslední třetinou 17. a prvními léty 18. století. Toto období souviselo s krizí v Uhrách po Wesselényiho spiknutí a následném téměř úplném osvobození země od osmanské nadvlády.

V první kapitole knihy se Géza Pálffy pokusil vysvětlit závažnost uherských dějin pro poznání společenského vývoje Evropy v 16. století. Metodologicky obratně se ohradil vůči nebezpečným projekcím konceptu národního státu 19. století do výkladu dějin v epoše raného novověku. Následující dvě kapitoly autor věnoval střetům s Osmany a jejich dopadům na stát a společnost v Uhrách. Jeho samostatné pojednání o bitvě u Moháče představuje moderní pohled na zlomovou dějinnou událost, k jehož výkladu autor využil konceptů symbolické komunikace. Zvoleným metodologickým přístupem nepřímou poukázal na jednu z možných cest ke zdánlivě badatelsky vyčerpaným politickým a vojenským dějinám počínajícího novověku.

Při interpretaci bitvy u Moháče Pálffy zohlednil nejnovější badatelské výsledky osmanistiky, kde několik autorů předložilo domněnku, že se Süleyman I. nebránil myšlenkám o dobytí světa v roli nového Alexandra Velikého a novém založení římského impéria. Skutečnou váhu svého vítězství u Moháče Süleyman ale včas nerozpoznal. Moháčský střet je v knize zasazen nejen do mezinárodních politických i hospodářských souvislostí, ale představeny jsou rozsáhlé důsledky bitvy, například mocenský zápas uherského vzdorokrále Jana Zápolského a Ferdinanda I. Právě v otázce přijetí obou panovníků uherskými stavy, jejichž politická moc byla i po osudové vojenské srážce stále značná, prokázal autor široký rozhled po nejnovějších metodologických přístupech. S důvěrnou znalostí pramenů porovnal symbolickou rovinu korunovací Jana Zápolského a Ferdinanda I., při nichž dala uherská šlechta jasně najevo hloubku své moci a nároky na budoucí spolupráci, která nebyla pro Ferdinanda I. jednoduchou záležitostí. Habsburský panovník vnímal roli Uher

nejen v boji proti osmanské expanzi, ale i jako tradičně výnosné a rozsáhlé území, jež mělo poskytovat zhruba třetinu finančních příjmů habsburské pokladny. Význam Uher se naposledy projevil v symbolické rovině jeho pohřbu ve Vídni roku 1565. Autor to přesvědčivě prokázal rozbořením pořadí praporů a dalších symbolů jednotlivých zemí středoevropského soustátí pod vládou Habsburků, které byly nesený ve smutečném konduktu.

V navazujícím oddíle Géza Pálffy pojednal o centralizačním programu Ferdinanda I. souvisejícím se zaváděním nových dvorských úřadů s monarchickou působností po roce 1527. Vídní jako novému správnímu středisku Uher vyhradil autor čtvrtou kapitolu, v níž hlavní město habsburské monarchie představil jako pevnost, panovnickou rezidenci a místo politických rozhodnutí, které bylo v dobovém diskursu 16. století považováno za nárazník a baštu křesťanstva. Její politický význam vzrostl po roce 1558, kdy se metropole na Dunaji stala zároveň císařskou rezidencí.

S hlubokou znalostí pramenů se autor soustředil v páté kapitole na proměnu vztahu uherské šlechty ke dvoru Habsburků. Zatímco na budínském jagellonském dvoře před rokem 1526 šlechta z uherských zemí jednoznačně převládala, až do sedmdesátých let 16. století se na skladbě doložených dvořanů a služebníků podílela na habsburském dvoře ve Vídni pouze 4 až 5 %. Přesun dvora do habsburské metropole na Dunaji přinesl uherské šlechtě výraznou ztrátu. Její pomalá integrace se ještě více prohloubila po roce 1583, kdy Rudolf II. přestěhoval císařský dvůr z Vídně do Prahy, která se zvláště z finančních důvodů a vzhledem ke vzdálenosti stala pro většinu uherských šlechticů téměř nedostupnou. Velmi cenné poznatky přinesl výklad věnovaný kariérním možnostem uherské šlechty u císařského dvora. Géza Pálffy neopomněl stranou pozornosti ani příklady nadnárodních sňatkových aliancí, které tvořily neodmyslitelnou součást prosazování centralizační politiky Ferdinanda I. v habsburské monarchii a propojily uherské šlechtické rody například s Pernštejnými a Rožmberky.

V šesté kapitole se autor věnoval nejrůznějším okolnostem obrany Uher proti osmanské expanzi. Po podrobném rozboru financování obranného systému a jeho podoby i vývoje upřel pozornost k politické komunikaci stavů a panovníka, která se týkala zajištění bezpečnosti před silicím osmanským nebezpečím. Správně vyzdvihl důležitost vojenské kariéry v prostředí uherské šlechty, neboť více než 80 % nejvyšších zemských hodnostářů sloužilo po určitou dobu ve velitelských hodnostech při obraně habsbursko-osmanské hranice. V souvislosti s obranou proti osmanským útokům představil autor Uhry jako ekonomicky výnosnou součást habsburské monarchie, přestože odváděly obrovské finanční částky na zajištění bezpečnosti hranic. Podle shrnutí dosavadních podrobných výsledků vyjádřených v přehledných tabulkách se uherské finanční příspěvky podílely na příjmech habsburské pokladny v polovině sedmdesátých let 16. století plnými 30 %. Zlepšení fiskálního systému mělo dopad v nárůstu úřednických kariér uherské šlechty u panovnického dvora.

Zevrubný pohled do hospodářských dějin představený v osmé kapitole umožňuje přimnout autorovo přirovnání Království uherského ke „spízi habsburského dvora“ a „vojensko-průmyslovému tržišti monarchie“ (s. 149). Rozsáhlé pojednání o vývoji hospodářství a vnitřních ekonomických vztahů, doplněné vylíčením kariér několika uherských velmožů, podalo obraz Uher jako závažného hospodářského zázemí monarchie. Země svatého Štěpána představovala již od středověku významného vývozce mědi a drahých kovů. Trh s dobyt看 zasoboval rakouské i české země.

Za interpretačně nejvíce inovativní části práce, které značně přesahují a opravují starší badatelské přístupy a výsledky maďarské historické vědy, lze považovat devátou a desátou kapitolu, v nichž se Géza Pálffy věnoval institucím a symbolům moci. Po podrobné diskursivní analýze pojmu moc a opakovaném zdůraznění problematické využi-

telnosti moderních konceptů státní nebo národní suverenity v bádání o raném novověku dospěl Pálffy k jedné z hlavních tezí výkladu, že Království uherské si navzdory ústřední správě habsburské monarchie uchovalo vnitřní nezávislost, která vyrůstala z jeho protěžovaného postavení. Přestože mělo společného vládce s ostatními zeměmi habsburského soustátí, nikdy se nestalo součástí Římsko-německé říše, ba nebylo ani habsburskou dědičnou zemí, jako tomu bylo v případě Království českého po roce 1627. Uherští stavové navíc až do roku 1687 svobodně volili Habsburky jako uherské krále, což představovalo významné kritérium vnitřní suverenity Uher.

V široké srovnávací perspektivě zemí habsburské monarchie Géza Pálffy podrobně představil nástroje, které využívali uherští stavové při politických jednáních s habsburskými panovníky, zejména v palčivých otázkách nástupnictví na uherský královský trůn. Státnost středověké říše svatého Štěpána přetrvávala po polovině 16. století v Království uherském pod habsburskou vládou a projevovala se mimo jiné pokračujícím používáním středověkých symbolů a ceremonií uherského státu. Zachování středověkých zvyklostí ztělesňovala urozená politická elita země, která ve složitém vztahu konfliktů i kompromisů s Habsburky úspěšně ochránila instituce a tradice Uher. Na důležitost a suverenity Království uherského poukazoval rituál královské korunovace, jehož tradiční podoba byla udržována až do roku 1916, kdy došlo v Budíně ke korunování posledního Habsburka.

Neméně významnou část Pálffyho knihy tvoří jedenáctá kapitola věnovaná podílu uherských stavů na povstání Štěpána Bočkaje v letech 1604 až 1606. Podrobný rozbor konfesijních, politických, hospodářských a společenských souvislostí této události, který je opět veden v širokém nadnárodním kontextu, ukončil autor průkazným hodnocením, jež vyvrací tradiční pojetí starší maďarské historiografie. Vystoupení sedmihradského velmože nelze nahlížet jako hnutí nebo válku za národní nezávislost. Povstání mohlo přinejmenším dosáhnout toho, že by se Sedmihradsko a do určitého rozsahu i Uhry staly vazalským královstvím Osmanů, jako tomu bylo za vlády Jana Zápolského a jeho syna Jana II. Zikmunda. Bočkajovo povstání proto nemůže být považováno za předchůdce Rákocziho hnutí za nezávislost v letech 1705 až 1711 či ještě vzdálenějšího období revolučních let 1848 a 1849.

Závěrečná dvanáctá kapitola představuje ucelené shrnutí nejvýznamnějších závěrů práce. Autor se zde dále pokusil o naznačení dopadů změn, jež se odehrály mezi léty 1526 až 1608, na následující období uherského vývoje. Až do roku 1718, kdy byla získána zpět pevnost Temeskoz, byly Uhry dějištěm neustálé války mezi Osmany a Habsburky. Transylvánie, Osmany separovaná a dlouho vazalská oblast, se znovu stala součástí Království uherského až roku 1867. Bez osmanské expanze by patrně nedošlo ke spojení suverénního Chorvatského království, jež mělo dlouhou středověkou tradici, s uherskou provincií Slovinska. Zásadní a nevratné změny, které se odehrály během dalších padesáti let po Moháči, ovlivnily osud Království uherského a habsburské monarchie na staletí. Království uherské se nerozpadlo, přestože ztratilo 60 % území a na mnoho let i hlavní město. Bylo začleněno do habsburské monarchie. Střediskem domácí politiky a správy se stal Prešpurk, zatímco ústřední správa a dvůr byly ve Vídni. Tam však uherská šlechta jen složitě obnovovala svůj ztracený vliv.

Po formální stránce je nutné vyzdvihnout vysokou úroveň překladu. Obratná práce s kategoriemi historického diskursu a jejich nelehké, přesto úspěšné převedení do anglického jazyka prozrazuje pečlivou revizi textu za spolupráce autora s překladateli. První přílohu práce tvoří seznam panovníků a zemských hodnostářů, včetně velitelů pohraničních pevností, který je členěn podle funkcí a následně chronologicky. Pro zpřesnění identifikace jednotlivých úřadů je doplněn dobový název dané funkce latinsky či německy. Dále navazuje nepostradatelný a užitečný tabulkový rejstřík zeměpisných jmen v maďar-

štině a latině i germánských a slovanských jazycích. Poslední textovou přílohu představuje seznam nobilitací uherské šlechty a příslušných nobilitačních patentů řazených chronologicky. Pečlivě provedený poznámkový aparát v závěru knihy je členěn podle kapitol, přičemž orientaci dále usnadňují odkazy na strany práce, jichž se poznámky týkají, uvedené v záhlaví každé stránky s poznámkami. Nedostatkem recenzované práce je absence závěrečného bibliografického přehledu literatury, přestože jsou uvedeny bohaté zdroje archivních a vydaných pramenů. V tomto ohledu zůstává čtenář odkázán na informace z poznámkového aparátu. Práce je vybavena kratší černobílou obrazovou přílohou, jež dokresluje vztahy Království uherského a habsburské monarchie v symbolické rovině výtvarné kultury a výzdoby hmotných předmětů. Výklad dále prohlubuje soubor necelé desítky tematicky zaměřených map, k nimž funkčně odkazuje obsah textu kapitol. Nechybí podrobný jmenný a místní rejstřík.

Géza Pálffy poskytl světové historické vědě moderní pohled na dějiny Království uherského jako součásti mnohonárodnostní habsburské monarchie v 16. století. Při promýšlení, výzkumu a interpretaci jednotlivých kapitol dokázal vhodným způsobem najít oporu ve vypovídací hodnotě badatelsky méně využívaných písemných pramenů a nosných metodologických přístupů k politickým a vojenským dějinám. Koncept jeho knihy zásadního vědeckého významu je oproštěn od úzké národní optiky, kterou vystřídal neobyčejně široký srovnávací rámec, v němž autor s potřebným nadhledem zkušeného historika využil badatelské výsledky nejen maďarské, ale zvláště rakouské, české, chorvatské a slovenské historické vědy.

Václav Bůžek – Miroslav Žitný

Zbyněk VYDRA, *Život za cara? Krajiní pravice v předrevolučním Rusku*, Červený Kostelec, Pavel Mervart 2011, 552 s., ISBN 978-80-87378-08-3.

Ultrapravice se v Evropě formovala od konce 19. století jako radikální reakce na rozvoj a posilování liberálních a socialistických politických platforem. Jednalo se sice o obskurní, zato regulérní součást politické scény, která usilovala o to stát se těmto směrům alternativou. Její organickou součástí byl nacionalismus, který působil jako významný spojenec konzervatismu ve snaze o udržování politického systému, společenského řádu a tradičních politických institucí. Fiktivní národní jednota uplatňovaná v jeho pojetí se měla stát hrází proti „rozvracečským“ politickým směrům. Nejinak tomu bylo i v Rusku. Od loňského roku je v češtině k této problematice k dispozici zevrubná práce pardubického historika Zbyňka Vydry. Je dokladem toho, že v českém prostředí lze napsat pramennou práci z obecných dějin na velmi dobré úrovni.

V domácím prostředí se Vydrova práce řadí ke studii V. Vebera mapující dějiny mikulášovského Ruska a tematicky, zaměřením na ruské nacionální myšlení, k práci R. Vlčka o ruském panslavismu.¹ Kniha je logickým pokračováním ve Vydrově dosavadním odborném zájmu, kterým je antisemitismus jak ruský, tak i střeoevropský.² Antisemitismus

---

1 Václav VEBER, *Mikuláš II. a jeho svět. Rusko 1894–1917*, Praha 2000; Radomír VLČEK, *Ruský panslavismus – realita a fikce*, Praha 2002.

2 Zbyněk VYDRA, *Židovská otázka v carském Rusku 1881–1906. Vláda, Židé a antisemitismus*, Pardubice 2006; TÝŽ (ed.), *Protižidovské stereotypy a křesťanská společnost na přelomu 19. a 20. století*, Pardubice 2007.

a židovská otázka očima ultrapravice představují jeden z nejvýraznějších motivů textu, který si kromě zmapování ruské extrémní pravice v letech 1900–1917 vytýká za cíl i zodpovězení otázky, proč v předrevolučním Rusku neuspěla.

Jelikož autor ve značné míře pracuje s rozsáhlou ruskou literaturou k tématu, v úvodu zmiňuje, jakým způsobem se obraz ruské předválečné ultrapravice v historiografii vyvíjel. Zatímco především ve dvacátých letech šlo o to se definitivně vypořádat s ideovými odpůrci radikální levice, v následujících desetiletích téma ze sovětské historiografie úplně zmizelo. Nově objeveno bylo v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století, kdy začaly vznikat práce, jejichž relevance byla s ohledem na jejich ideologické hledisko pouze omezená. Novou vlnu zájmu ruské historiografie pak přinesla devadesátá léta. V souvislosti s politickými změnami však tehdy přišel opět ideologický balast, tentokrát však zprava. Souvisel se sentimenty po éře Mikuláše II. a s pokusy o návraty k předrevoluční národní tradici a o rehabilitaci ultrapravice.³ Vydra si však je politické exponovanosti tématu dobře vědom. Nejvýrazněji se vymezuje vůči práci ruského historika a průkopníka bádání na tomto poli S. A. Stepanova z roku 1992, v níž skutečně celá řada zásadních aspektů (např. vznik a fungování ultrapravice v regionech, její vývoj v letech 1914–1917 či vztah ke klíčovým politickým otázkám) absentuje.⁴ Jiná situace panuje na poli literatury provenience západní. Jak autor ukazuje, nepředstavují zde problém účelové dezinterpretace a historický sentiment jako v prostředí ruském, ale spíše fakt, že se tyto většinou starší práce a příspěvky zabývají jen některými aspekty (např. ideologií, symboly a rituály) či časovými obdobími (typicky léty 1905–1907), nebo se problematice věnují na okraji příbuzného tématu (např. dějin ruské emigrace či evropského fašismu). Vydrova práce tak usiluje o kritické vyrovnání se s ideologickým balastem zprava i zleva na straně jedné a o skutečně komplexní, vyčerpávající zpracování tématu na straně druhé. V obou těchto bodech je Vydra úspěšný.

Jedná se o pramennou práci a autor dokázal využít zejména fondy dvou moskevských archivů, Státního archivu Ruské federace (GARF) a Státního ruského archivu starých spisů (RGADA). V nich se nacházejí fondy přímo k nejvýznamnějším ultrapravicovým stranám, materiály policie a ministerstva vnitra a také osobní pozůstalosti některých význačných reprezentantů hnutí. Kromě obligátního tisku dále v hojné míře pracuje s edicemi korespondence, s deníky některých představitelů hnutí či s vydanými výsledovými protokoly Mimořádné vyšetřovací komise Prozatímní vlády, která vznikla na jaře 1917 za účelem vyšetření nezákonností bývalého režimu.

Vyzdvihnout je třeba Vydrovo uchopení tématu. Na ultrapravici nenahlíží jako na obskurní okrajový jev, kterým by se s odstupem času mohla zdát, ale jako na integrální součást ruské politické scény. Za její konstitutivní znaky Vydra považuje především antisemitismus, lpění na oficiální ideologii carského Ruska vyjádřené triádou „pravoslaví, samodržaví, národnost“, snahu vybudovat si pozice napříč celou společností a v neposlední řadě i ochotu k politicky motivovanému násilí, které však v předrevolučním Rusku nebylo na pravici ani levice ničím výjimečným.

Kladem práce je i přehlednost a logická, chronologická struktura, z níž se vymyká

---

3 Do této linie Vydra oprávněně řadí encyklopedii k dějinám ruské předválečné ultrapravice (A. D. STEPANOV – A. A. IVANOV, *Černaja sotnja. Istoričeskaja enciklopedija 1900–1917*, Moskva 2008). Přesto tato publikace představuje podrobný a přehledný zdroj základní faktografie k tématu.

4 Srov. S. A. STEPANOV, *Černaja sotnja Rossii. 1905–1914 gg.*, Moskva 1992.

jen kapitola věnovaná symbolům a rituálům ultrapravicového hnutí, v níž je užitá metoda „zastavení v čase“. Pomineme-li exkurz k ruskému konzervatismu 19. století, práce časově zahrnuje období od roku 1900 až do březnové revoluce a pádu zcela zkompromitovaného carského režimu, za jehož symbol ultrapravice platila.⁵ Vydra se poctivě věnuje všem podstatným aspektům jejího vývoje, jejímu vztahu k pravoslavné církvi, činnosti jejích spolků, organizačnímu vývoji, vzniku, slučování a štěpení jednotlivých stran, organizací či rivalitě jejích čelních představitelů i jejímu sociálnímu složení. Za další přednost publikace je třeba považovat snahu jít ke kořenům problémů a nespokojit se se zjednodušujícími tezemi svých předchůdců. Jako příklad lze uvést autorovo úsilí neomezovat se na zkoumání ultrapravicového hnutí v centrech, ale zaměřit se také na regiony či dokonce periferii. Sondy směřované tímto směrem pak názorně ukazují, jak se ultrapravice profilovala v závislosti na podmínkách v jednotlivých oblastech ruské říše.

Logické otázky, nakolik byli černosotněnci „posledními monarchisty a prvními fašisty“, se Vydra vyhnout nemohl. V „nástinu komparace“ vychází z prací H. Roggera, V. Solovjovové a R. Paxtona. Připouští, že prvků shody s fašismem (v širším smyslu) lze v případě ruské předrevoluční pravice identifikovat více. Kromě toho, že jej předjímala snahou o masovost, představovala, stejně jako v případě Německa a Itálie, reakci na liberalismus a parlamentní demokracii jako něčeho spojovaného s krizí a jako něčeho, co se z jejího pohledu neosvědčilo. S fašismem ruská ultrapravice také sdílela to, že vznikla jako reakce na společensko-politickou krizi, která dala vzniknout hnutím s obdobnými vnějšími rysy, jako byl vypjatý nacionalismus, antisemitismus či ochota sahat k násilí. Na druhou stranu ale žádný z jejích reprezentantů nemohl s ohledem na důraz na samoděržaví vystupovat v roli národního vůdce. Celkově podle Vydry černosotněnce za hnutí protofašistické označovat lze, byť „spouštěčem“ nebyla, jako tomu bylo v případě Itálie a Německa první světová válka, ale domácí revoluce. Tomuto hodnocení v zásadě odpovídá i meziválečný vývoj, kdy měli někteří představitelé „bílé“ emigrace v řadě aspektů k fašismu velmi blízko. Příkladem jsou osudy N. J. Markova, který se ve třicátých letech usadil v Německu a navázal zde spolupráci s nacisty, s nimiž sdílel vyhraněný odpor proti levici i antisemitismus.

Důvody celkového neúspěchu předválečné ruské ultrapravice Vydra nespatřuje v tom, že byla nedemokratická, xenofobní a antiliberální, ale v tom, že nedokázala nabídnout alternativu: její program byl ještě archaičtější než instituce monarchie. Nedokázala čelit síle liberalismu a socialismu a vyhlašovala věrnost samoděržaví v době, kdy bylo dávno odsouzeno k zániku. Navíc se ultrapravice podle Vydry stala „obětí vlastní ideologie“ hlásající, že samoděržavný car k výkonu své moci nikoho dalšího nepotřebuje. Vydra používá pojem „krize identity“. Její příčinou byla rychlá společenská změna, které ultrapravice hodlala čelit radikálním konzervatismem. Tvářit se však, že společenské a politické změny, které zasáhly Rusko, stejně jako celou Evropu, neexistují, ale nikam nevedlo. Jistě se nejednalo o ruské specifikum. Podle francouzského historika M. Winocka byl psychologickou pohnutkou této ultrakonzervativní nostalgie po starém světě a nenávisti k mo-

---

5 To neplatilo zdaleka jen pro ruské prostředí. V meziválečném Československu mohl být hradní optikou jako „černosotněnec“ nálepkován každý, kdo si zejména za války zadal s carským Ruskem. To se týkalo např. „nemožného černosotněnce“ J. Düricha či „černosotněnce od kostí“ F. Zumana, autora známého protihradního spisu Osvo-bozenská legenda.

dernitě obecně vždy strach, strach ze změn a touha po v minulosti ztracené stabilitě a jednotě společnosti.⁶

Vydovým záměrem bylo vykreslit obraz ruské ultrapravice pokud možno vyčerpávajícím způsobem a co nejplastičtěji. V řadě pasáží je však jeho líčení plastické „až příliš“. Snaha vyhýbat se zavádějícím zjednodušením je sice sympatická, ale někde text příliš zabředá do detailů a pasáže věnované např. zakládání černosotněnských organizací v regionech či stanovám jejich spolků, v nichž se čtenář dozví i jména jednotlivých členů či výši členských příspěvků, jsou velmi obtížně vstřebatelné. Velké množství zajímavostí, citací či dokonce anekdot tento nedostatek nekompensuje. Bez ohledu na vnější formu se tak vlastně nejedná ani tak o knihu, jako o účelovou práci. Svědčí o tom i historiografický přehled v úvodu, v něm nastíněné shrnutí pramenů a dále četné tabulky, poznámky pod čarou přímo v textu či zobecňující závěry na konci každé z kapitol. Vydrova publikace nepředpokládá, že ji vezme do rukou čtenář hledající odpověď na to, jaké předrevoluční Rusko bylo, ale jen historik s odborným zájmem o specifické ruské problémy. Jde o přístup, který má jistě své klady, ale i četné zápory. Mezi ně patří nesnadná „stravitelnost“ textu, a to nejen pro nepoučeného čtenáře.

Práce však může být přínosná také pro historika, který se ruskými dějinami zevrubněji nezabývá. Plasticky totiž připomíná ohavnost antisemitismu, obskurantismus i nemohoucnost ultrakonzervativního myšlení, tedy jevů nikterak specificky ruských.⁷ Obdobně mohou být při vědomí toho, co se dělo za hilsneriády, zajímavé i pasáže o tzv. Bejlisově aféře z let 1911–1913, kdy byla pod tlakem ultrapravice operující s představou židovské rituální vraždy z banálního kriminálního činu vykonstruována antisemitská aféra. V nejobecnější rovině pak může být přínosem pro každého, kdo se zabývá antisemitismem, nacionalismem či extrémní pravíci vůbec. Autor sice uznává, že analogie s přítomností jsou v případech jím popisovaných problémů lákavé (Svaz ruského lidu byl v Rusku po sto letech v roce 2005 znovu založen), ale záměrně se zmínkám o nich vyhýbá. Při četbě se jim však ubránit nelze. Publikace představuje komplexní a spolehlivý zdroj informací ke zkoumanému fenoménu a kombinace jasného názoru i nezpochybnitelného poznávacího přínosu z ní přes zmíněné nedostatky dělají smysluplný počín.

Alexandr Brummer

Alena FERIANCOVÁ, *(Ne)nájděná bezpečnost. Československo, Německo a úpravy mezinárodního systému v Evropě 1922–1926*, Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2010, 287 s., ISBN 978-80-8094-689-0.

Uplatnění a (ne)fungování kolektivní bezpečnosti v mezinárodních vztazích po první světové válce oprávněně vzbuzuje již několik desetiletí zájem badatelů západoevropských historiografií. V českém a slovenském prostředí je ale o tomto tématu pojednáno stále pouze okrajově – většinou formou dílčích studií či jako součást širěji zaměřených

6 Michel WINOCK a kol., *Historie extrémní pravice ve Francii*, Praha 1998, s. 12.

7 Pro české prostředí k tématu nejnověji srov. Ivo PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*, Praha 2011.

syntéz.¹ Deficit české a slovenské historiografie se ukazuje o to markantněji, uvědomíme-li si skutečnost, že dlouholetý šéf československého rezortu zahraničí Edvard Beneš považoval kolektivní bezpečnost za jeden z nejdůležitějších pilířů československé diplomacie v meziválečné době. Proto lze jen uvítat disertaci z pera mladé slovenské historičky Aleny Feriancové.

Cílem její knihy je zasadit československo-německé vztahy do kontextu evropské politiky se zvláštním zřetelem na postoj obou států ke kolektivní bezpečnosti. Monografie navazuje a určitým způsobem také vychází z několika autorčiných dílčích studií, které potvrzují její systematický zájem o vybrané kapitoly z dějin mezinárodních vztahů a československé zahraniční politiky.²

Práce je rozdělena na pět kapitol a závěr. Chronologicky vedený výklad mapuje jednotlivé problémy. První kapitolu autorka pojala jako uvedení do problematiky, začíná představením pozice Německa a Československa v postversailleském systému. Připomíná, že obě země se ocitly na „jiné straně barikády“. Zatímco Československo prožívalo opojný pocit nově nabyté samostatnosti, Německo patřilo mezi poražené státy a jen s krajní nevolí přijalo mírové podmínky. Úvodní stať doplňuje pasáž o východiscích a tvorbě zahraniční politiky obou hlavních protagonistů.

Druhá kapitola pojednává o konceptu bezpečnosti v letech 1922–1923. Autorka si všímá neúspěšné snahy Francie o uzavření spojenecké smlouvy s Británií i německých návrhů na řešení bezpečnostní otázky například v podobě tzv. Cunova plánu. Třetí kapitola sleduje kontext československo-francouzské spojenecké smlouvy z roku 1924 a Dawesova plánu. Na rozdíl od jiných autorů Feriancová věnuje dostatečný prostor i aféře údajných tajných dodatků k československo-francouzské smlouvě. Zmíněn je i Benešův podíl na návrhu Protokolu o smírném vyřizování mezinárodních sporů (Ženevském protokolu), přičemž nechybí ani nezbytné vylíčení proměn postoje Velké Británie a Francie k němu.

Jádro monografie tvoří čtvrtá a pátá kapitola. Čtvrtá kapitola přináší podrobný rozbor geneze rýnského garančního paktu z října 1925. Největší pozornost věnuje autorka peripetiím uzavření československo-německé arbitrážní smlouvy. Locarnskou konferenci hodnotí slovenská historička jako návrat Německa do velmocenských pozic. V té souvislosti připomíná, že východní hranice Německa nebyly v Locarnu garantovány, a tím došlo k oslabení celkové pozice Československa (a Polska) na mezinárodní scéně. Zde se tak rozcházejí s názory některých historiků, kteří považují Locarno za nadějný začátek i pro vý-

---

1 Z prací českých historiků srov. např. Radko BŘACH, *Německé bezpečnostní memorandum z 9. 2. 1925 a bezprostřední reakce Polska a Československa*, *Historie a vojenství* 43, 1994, č. 4, s. 3–29; TÝŽ, *Československo a Evropa v polovině 20. let*, Praha–Lito-myšl 1996; Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata*, Část první: Revolucionář a diplomat, Praha 2006.

2 Alena FERIANCOVÁ, *Československo-francúzska zmluva z januára 1924 a „odhalenie“ jej tajného dodatku v nemeckých novinách*, *Studia historica Nitriensia* 12, 2005, s. 85–107; TÁŽ, *Československá diplomacia a vstup Nemecka do Spoločnosti národov. Príprava na mimoriadne Zhromaždenie Spoločnosti národov v marci 1926*, *Moderní dějiny* 17, 2009, č. 1, s. 67–112; TÁŽ, *Rokovania o československo-nemeckej arbitrážnej zmluve v kontexte priprav locarnskej konferencie*, *Slovanský prehľad* 95, 2009, č. 2, s. 179–210; TÁŽ, *Ženevský protokol z roku 1924 a bezpečnosť Československa*, in: *České, slovenské a československé dějiny* 4, ed. Jan Mervart – Veronika Středová, Ústí nad Orlicí 2009, s. 53–61.

chodní sousedy Německa.⁵ Podle jejich názoru mohlo Československo bezpečně koexistovat pouze s Německem písemně odmítajícím změnu statu quo násilnými prostředky.

Poslední, pátá kapitola je pronikavou sondou do problematiky vstupu Německa do Společnosti národů, na který byla vázána platnost locarnských smluv. Události ale dostaly poněkud jiný směr, než jaký předpokládali evropští politici. Všeobecně očekávané slavnostní přijetí Německa na mimořádném zasedání Společnosti národů v březnu 1926 totiž přerostlo ve vážnou krizi ženevské organizace a poukázalo na její dlouhodobé a doposud pouze latentně přítomné problémy. Německo do Společnosti národů nevstoupilo a namísto toho uzavřelo přátelskou smlouvu se Sovětským svazem. Autorka ji hodnotí správně, když připomíná, že praktický význam dokumentu zůstal minimální a sloužil Berlínu spíše jako nátlakový argument při jednání se Západem. Závěr kapitoly nabízí osvěžující výklad tentokrát již úspěšného přijetí Německa do Společnosti národů v říjnu téhož roku.

Monografii doplňuje pečlivě a podrobně zpracovaný poznámkový aparát, seznam vydaných a nevydaných pramenů, memoárové a odborné literatury, dobových spisů a novin.

U recenzované práce hodnotím velmi kladně důkladnou heuristiku. Autorka dokázala nejenom zohlednit všechny důležité nevydané prameny diplomatické provenience uložené v České republice a v Německu, vybrané edice (např. Akten zur deutschen auswärtigen Politik) a také starší (např. Ch. Kimmich, M. Alexander) i novější (např. D. Moravcová, J. Jacobson) odbornou literaturu. Především podrobný výzkum v české a slovenské historiografii značně opomíjených fondů deponovaných v Politickém archivu Zahraničního úřadu v Berlíně a Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky v Praze jí umožnil několikrát dosáhnout nové vědecké interpretace parciálních postojů jak československé, tak německé diplomacie. Jde například o analýzu stanovisek německého vyslance Ulricha Rauschera k údajným tajným dodatkům československo-polské smlouvy v roce 1925 (s. 137); dále o precizaci postoje německé diplomacie k Ženevskému protokolu díky využití materiálů z provenience oddělení Zahraničního úřadu s působností pro Společnost národů (s. 108–109). Autorka rovněž zpřesňuje dosavadní poznání o rozhovorech Edvarda Beneše s německými diplomaty v druhé polovině března 1925 v záležitosti německé bezpečnostní iniciativy (s. 127–129); a zároveň přibližuje doposud takřka neznámé názory vybraných diplomatů Zahraničního úřadu na různé typy arbitrážních smluv (s. 144–147).

Přínosné je rovněž využití dobových tisků Společnosti národů. Jako pozitivum oceňuji fakt, že autorka se ve spleti telegramů, konceptů, nót, politických zpráv a memoárů neztrácí a dokáže na základě pečlivého výzkumu formulovat vlastní závěry a hodnotit československou i německou zahraniční politiku přesně či skutečně originálně. Za jeden z podstatných přínosů knihy považuji (potřebnou) demytizaci zahraniční politiky výmarské republiky vůči Československu. Někteří historici totiž pod dojmem oficiální rétoriky československé a německé strany zastávají názor, že za Stresemannovy éry byl poměr obou zemí korektní a až nástup nacistů v Německu k moci učinil zásadní zlom.⁴ Mono-

5 Srov. např. Patrick O. COHRS, *The First „Real“ Peace Settlements after the First World War: Britain, the United States and the Accords of London and Locarno, 1923–1925*, Contemporary European History 12, 2003, č. 1, s. 1–31.

4 Srov. např. Stephan DOLEZEL, *Die deutsch-tschechoslowakischen Beziehungen von ihren Anfängen bis zum Ausgang der Ära Stresemann (1918–1929)*, in: Karl Bosl (ed.), *Die demokratisch-parlamentarische Struktur der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee am Tegernsee vom 28. 11. bis 1. 12. 1974*, München–Wien 1975, s. 225–246; Johann Wolfgang BRÜGEL, *Češi a Němci 1918–1938*, Praha 2006, s. 293–312.

grafie podává hned několik spolehlivých důkazů o „chladné korektnosti“ československo-německých vztahů ve dvacátých letech. Autorka tak cenným způsobem precizuje v odborné literatuře doposud pouze naznačená fakta.⁵ Mám tím na mysli například aféru údajných tajných dodatků k československo-francouzské spojenecké smlouvě (s. 72–83); záměrnou snahu německého Zahraničního úřadu prezentovat nezdar Ženevského protokolu jako Benešův neúspěch ve snaze zhoršit reputaci československého diplomata na mezinárodní scéně (s. 112); nepotvrzené podezřívání Beneše ze signace dokumentů s protiněmeckým ostrím v souvislosti s jeho návštěvou Varšavy v dubnu 1925 (s. 135, 137, 139, 140); nedorozumění mezi Československem a Německem ve věci Benešova memoranda k německo-sovětské smlouvě z dubna 1926 (s. 227–230); či dohady o tom, že československý politik pracuje systematicky proti vstupu Německa do Společnosti národů (s. 233).

Československá zahraniční politika byla – nejenom ve sledovaném období, ale také konečnou v průběhu celé meziválečné doby – neodmyslitelně spjata s Edvardem Benešem. Autorka nemá tendenci jednoho z hlavních „hrdinů“ knihy ani demonizovat, ani glorifikovat, jeho činy posuzuje vyváženě. Kniha upozorňuje i na jednu doposud málo odborníky postřehnutou skutečnost, která by stála za další analytické rozpracování. Československý ministr měl někdy tendenci podávat vládě vysvětlení, jež se neshodovala s jím hájenou linií (Beneš na zasedání vlády koncem října 1925 tvrdil v rozporu se skutečností, že německá interpretace 16. článku Paktu Společnosti národů neznamena nový ústupek výmarské republiky a odpovídá jedinému oficiálně možnému výkladu, ačkoli bezmála dva roky zastával opačné stanovisko, s. 188); anebo neodpovídala dané realitě (ministr prezentoval v březnu 1926 na zasedání kabinetu návrh odchodu Československa a Švédska z Rady Společnosti národů jako hotovou věc, ačkoli jednoznačná dohoda tehdy neexistovala, s. 205–206).

Feriancová prostudovala velké množství vědecké literatury, její komentář k dosavadnímu stavu bádání o vybrané problematice však v knize postrádáme. Škoda, že autorka zdařile črtaný obraz československo-německých politických vztahů nedokreslila zamyšlením nad hospodářskými aspekty vzájemné relace, zvláště když na příslušné reprezentativní práce odkazuje (s. 17). Vždyť například v roce 1923 obchod s výmarskou republikou představoval 43,9 % veškerého československého vývozu a 25,5 % dovozu. Kromě toho snaha politických elit Československa oslabit v poválečné éře hospodářské vazby s Německem ve prospěch orientace na Francii skončila neúspěchem, neboť pro ni vyjma politické vůle neexistovaly další předpoklady.⁶

Za méně přesné považuji tvrzení, že začátek československo-rakouských bilaterálních vztahů dával naději na vytvoření dobrého sousedského poměru (s. 25). S tím lze souhlasit jen po dobu, kdy do vztahů obou států nevstoupil problém čtyř tzv. německých provincií obývaných sice převážně německým etnikem, ale historicky náležících k někdejšímu Českému království. Právě tyto skutečnosti vedle evidentně strategického významu sporných území pak způsobily po jistou dobu napjatou až nevráživou atmosféru mezi Českosloven-

---

5 Na Stresemannovu nechuť k jakýmkoli závazkům v záležitostech československo-německých hranic a opatrné pokusy využívat ve svůj prospěch sudetoněmeckou problematiku již ve 20. letech upozorňuje dodnes relevantní monografie amerického historika Gregory F. CAMPBELLA, *Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia*, Chicago-London 1975.

6 Eduard KUBŮ, *Německo. Zahraničněpolitické dilema Edvarda Beneše (Hospodářské vazby s Německem v československé zahraniční politice let 1918–1924)*, Praha 1984, s. 39–104.

skem a (Německým) Rakouskem.⁷ Stabilizaci německé ekonomiky umožnil nejenom Dawesův plán, ale také nahrazení bezcenné říšské marky tzv. rentovou markou, dokončení daňové reformy a znovuzavedení zlatého standardu (s. 89, 188). Výhrady mám rovněž k absenci jmenného rejstříku, jehož funkci má suplovat jmenný seznam. Ten navíc obsahuje neúplná biografická hesla i některé nepřesnosti zejména u vybraných československých diplomatů (Zdeněk Fierlinger, Robert Flieder, Jan Masaryk a Ferdinand Veverka).

Uvedené výtky však nemohou zpochybnit hodnotu práce Aleny Feriancové, která problematiku zpracovala na základě široké pramenné báze. Kniha posouvá znalost vybraných aspektů československo-německých politických vztahů o interpretační úroveň vpřed. Doufáme, že autorka bude mít možnost dále téma rozpracovat a posunout jej do třicátých let, kdy byla kolektivní bezpečnost (a Společnost národů) nemilosrdně konfrontována s „dynamickými“ autoritativními a totalitními režimy.

Miroslav Šepták

---

7 Hanns HAAS, *Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu. Němci v českých zemích v letech 1918 až 1919*, in: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, ed. Hans Mommsen – Dušan Kováč – Jiří Malíř – Michaela Marková, Brno 2000, s. 113–178.

Obecné

Helena SOUKUPOVÁ, *Anežský klášter v Praze*, Praha, Vyšehrad 2011, druhé vydání, 464 s., ISBN 978-80-7429-012-1.

Rozsáhle pojatá publikace o Anežském klášteře, která představuje výsledky badatelského zaměření Heleny Soukupové, se v loňském roce dočkala druhého vydání. Kniha vyšla zároveň u příležitosti oslav (pravděpodobného) narození královské dcery Anežky, známé jako sv. Anežka Česká. Druhé vydání knihy tak přináší rozšíření původní verze z roku 1986 o nové poznatky, nálezy a možnosti jejich interpretace. Současně se opět jedná o představení samotné Anežky a její životní role v reálném světě. Zdůrazněna je spolu s tím rovněž zakladatelská a donátorská role královské rodiny, tj. Anežčiny matky královny Konstancie, bratra, krále Václava I. a rovněž i Anežčina synovce Přemysla Otakara II. Celkem se tak v deseti kapitolách odvíjí příběh kláštera Na Františku počínaje 15. stoletím. Helena Soukupová v nich podrobně mapuje archeologický a stavebně-historický výzkum v celém areálu a interpretuje jednotlivé fáze vzniku všech objektů, ať už se jedná o prostory kostelů, kaplí, nebo konventních budov či staveb určených pro hospodářské zajištění chodu kláštera. Obdobně pojednává také o dílčích nálezech v celém areálu a jeho využití v průběhu staletí.

Konkrétně první kapitola je věnovaná Anežce zakladatelce, následuje pojednání o vzniku a vývoji františkánského řádu, a ve třetí kapitole se dozvíme o prvotních stavebních fázích areálu, tj. založení špitálu a uvedení sester do kláštera. V dalším oddíle se Soukupová zabývá problematikou řehole a v daném smyslu i komunikací Anežky s papežskou kurií a sv. Klárou. Současně zde rozebírá tzv. druhou stavební fázi kláštera. Navazuje kapitola o vzniku krá-

lovského pohřebiště v šedesátých letech 13. století a v této souvislosti jsou zahrnuty rovněž zdejší pohřby, jež úzce souvisí s královskou rodinou. Od sedmé kapitoly se kniha věnuje vývoji kláštera již po smrti hlavní zakladatelky (1282) pod názvem Doba lucemburská, dále Osudy kláštera v 15. a 16. století, chronologicky navazuje dění v době pobělohorské a konečně historie a osudy objektu od 19. století až do současnosti. Výpravnou publikaci doplňuje řada unikátních fotografií, iluminací a nákrešů, nechybí ani podrobný rejstřík, seznam pramenů a literatury.

Přínos knihy, která v zásadě opakuje původní členění již z roku 1986, tak spočívá předně v rozsáhlejším pojednání o stavebně-historickém vývoji Anežského kláštera a výkladu o četných nálezech a poznatcích, jež nově shromáždila Helena Soukupová od prvního vydání. A právě v těchto souvislostech je rozšířená verze vítaným a cenným příspěvkem ke stavu našeho poznání nejen ve středověkých duchovních a kulturních souvislostech.

D. Dvořáčková-Malá

Alterskulturen des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Internationaler Kongress Krems an der Donau 6. bis 18. Oktober 2006, hg. von Elisabeth VAVRA (Veröffentlichung des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit Nr. 21), Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2008, 387 s., ISBN 978-3-7001-6108-0.

Swazek by neměl uniknout pozornosti českého čtenáře, i když v něm nenalzáme žádná věcná bohemika. Jedno bohemikum, totiž autorské, ovšem přichází. Je to stať Lucie Doležalové, *Nemini vetula placet? In search of the positive representation of old women in the Middle Ages* (s. 175–182), hledající (a nalézající) doklady zejména

pro negativní hodnocení starých žen v tehdejší literatuře, zejména také v exemplech resp. dramatických dílech. Tento spíše negativní obraz je do jisté míry zmírňován některými ctnostmi zejména u světic (tu se mihne i sv. Ludmila), ale i běžným uznáním jejich potřeby při výchově dětí.

Škála dalších příspěvků je velmi široká. Jejich značný počet (celkem 20) pochopitelně vždy nedovolil, aby se autoři mohli jednotlivým tématům věnovat dostatečně zevrubně. Nicméně je zde sebrán velmi rozmanitý materiál zejména z oblasti filozofické, ale také literární. V obou kategoriích jsou interpretovány jejich rozličné žánry, resp. jde o interpretaci tématu jejich některými výraznými představiteli (Minesang, dvorská epika, autobiografie 16. století, ale i hagiografie či filozofie – ta v kontextu s aristotelskou recepcí 13. století). Ale vedle těchto statí tu jde i o některé širě koncipované rozpravy historické dimenze. Především to platí (po úvodním stručném shrnutí přínosu jednotlivých příspěvků) o stati Hans-Walter Goetze *Alt sein und alt werden in der Vorstellungswelt des frühen und hohen Mittelalters* (s. 17–58), i když autor sám považuje tuto stať jen za předběžnou. Nicméně z jeho závěrů vyplývá, že předpokladatelné rozdíly s dneškem nejsou výrazné a že pokud šlo o tenze mezi generacemi, nebyla to otázka stáří, která by byla výrazně limitující. S poněkud zavádějícím názvem (*Lebenserwartungen und Lebensqualität aus der Sicht des Historikers*, s. 59–74 s řadou tabulek) podává Martin Illi demografickou studii o zhruba 700 členech curyšské městské rady z let 1550–1798. Na něj bezprostředně navazuje Susi Ulrich-Bochslerová (*Lebenserwartungen und Lebensqualität aus anthropologischer Sicht*, s. 75–90, rovněž s řadou tabulek). Ta po úvodních metodologických poznámkách vyhodnocuje kosterní nálezy z bernského regionu. Zejména zdůrazňuje význam výzkumu chrupu a ukazuje i zřetelné rozdíly mezi stavem a charakterem kostí různých sociálních vrstev. Sborník uzavírají dvě stati

ze sociálních dějin. Emanuel Braun skicuje v současnosti silně studovaný fenomén špitálu jako takového (*Das Spital – eine Institution auch der Altersversorgung*, s. 343–360 s řadou nepřilíš kvalitních vyobrazení) a dospívá k velmi pravděpodobnému závěru o vzájemném souladu historických a obrazových pramenů. A úplně na konec věnuje Peter Dilg pozornost medikamentům na dlouhověkost.

I. Hlaváček

Středověk

Vladimír VAVŘÍNEK s autorskou spoluprací Petra BALCÁRKA, *Encyklopedie Byzance*, Praha, Nakladatelství Libri – Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2011, 550 s., ISBN 978-80-7277-485-2, ISBN 978-80-86420-43-1.

„Encyklopedie Byzance“ je doposud jedinou původní encyklopedií svého druhu, která kdy v České republice vyšla, a to i přesto, že bádání o dějinách Byzance mělo a má v českých zemích dlouhou tradici. Většina zájmu širší česko-moravsko-slovenské historické obce však byla vždy především upřena na velkomoravskou éru, kdy v souvislosti s cyrilometodějskou misíí byly kontakty mezi Byzancí a Velkomoravskou říší intenzivní. Vedle toho ovšem existovala řada dalších tematických okruhů, které se ocitaly v centru pozornosti zdejších historiků a archeologů, jako např. pád Byzance v 15. století nebo křížové výpravy a pouti do Svaté země.

„Encyklopedie Byzance“ je výsledkem dlouholeté práce předního českého experta Vladimíra Vavřínka v kooperaci s významným olomouckým specialistou na církevní a byzantské dějiny Petrem Balcárkem. Jejich společné dílo se samozřejmě opírá i o studie a publikace jejich kolegů a předchůdců. Cílem této publikace bylo oslovit nejen odbornou veřejnost, ale také nabídnout studentům a laickým zájemcům o dějiny pozdní antiky a středověku základní

příručku dějin Byzance, která by obsahovala nejen popis historických událostí, ale zároveň byla i klíčem k porozumění složitým a mnohoznačným historickým a církevním termínům, často užívaným v odborné literatuře. S tím pak souvisí i způsob sestavení hesláře. Encyklopedie obsahuje asi 1900 hesel, jak uvádí autor v předmluvě. Při koncipování hesláře se V. Vavřínek pokusil zohlednit nejnovější byzantologické přehledové a slovníkové práce z celého světa. Encyklopedie sice nemá rejstřík, ale obsahuje aspoň závěrečný abecední seznam všech hesel.

Už při prvním pohledu je patrná snaha autora o komplexní zpracování byzantských dějin. Hesla je v obecné rovině možno rozdělit do několika základních kategorií. V první řadě jsou to hesla vztahující se k obecným, tj. zejména politickým a společenským dějinám, zaměřená na panovnícké dynastie, jednotlivé vládcy, patriarchy a další církevní představitele a obsahující zejména biografie jednotlivých osob. Další skupina hesel je zacílena na kulturní a církevní dějiny. Typickým příkladem je heslo „schisma“, které je v kontextu publikace logicky zaměřeno na rozkol mezi východní a západní křesťanskou církví, nebo s ním související heslo „filioque“ o dodatku Vyznání víry (o Duchu svatém vycházejícím i ze Syna), který se stal jádrem dogmatického sporu mezi nimi. Vedle toho jsou součástí encyklopedie terminologická hesla z různých oblastí. Patrně nejvýraznější jsou zastoupeny církevní termíny, jejichž autorem je většinou Petr Balcárek. Výklady těchto na první pohled neproblematických hesel ukazují, jak značně se význam slov posouval nebo i zcela změnil v čase i v prostoru. Poněkud jiný obsah mají např. ve východním křesťanství slova „akolyta“, „biskup“ i „mnišství“. Velmi důležité je také zařazení termínů z různých společenských, ekonomických nebo duchovních kontextů, které se v západokřesťanské kultuře neobjevují vůbec (např. „acheiropoietos“ či „akoimetoí“).

Některá hesla jsou zdánlivě příliš obecná a jejich včlenění do hesláře je na první pohled překvapivé, nicméně po jejich prostudování si čtenář uvědomí rozdíly mezi východní a západní anticko-křesťanskou společností. Jako příklady zde poslouží hesla „aristokracie“, „domy“ nebo „daně“. Do této skupiny bych začlenila i termíny popisující rituály a ceremonie (např. „korunovace“). Za zdařilá považuji také přehledová hesla věnovaná souhrnným tématům (např. „byzantská filozofie“, „byzantské dějiny“, které zahrnují i seznamy vládců, nebo „byzantské umění“). Tyto texty mohou čtenáři posloužit jako prvotní seznámení s historickým vývojem Byzance v jeho komplexnosti; navíc jsou napsána přehledně a srozumitelně, a to i přes omezený rozsah. Encyklopedie obsahuje i hesla, která se k byzantským dějinám vztahují zvnějšku, zejména v souvislosti s dějinami raných českých a moravských státních útvarů. V tomto smyslu byla do knihy včleněna hesla jako „Velká Morava“, „Rastislav“ či „Svatopluk“.

„Encyklopedie Byzance“ je velmi přínosnou publikací jak pro odbornou, tak i pro laickou veřejnost a v budoucnu se jistě stane základní studijní příručkou.

E. Doležalová

Josef NUHLÍČEK (Ivan HLAVÁČEK – Markéta MARKOVÁ (edd.)), *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce*, Praha, Notářská komora České republiky – Scriptorium 2011, 392 s., ISBN 978-80-87271-41-4.

Knihou vyšla v součinnosti Notářské komory ČR a vydavatelství Scriptorium. Jejím základem je disertační práce J. Nuhlíčka, věnovaná dějinám veřejného notariátu v zemích Koruny české od nejstarších dob až po husitskou revoluci. Tato práce z roku 1940, napsaná původně pro Václavem Vojtíškem vydávaný Sborník příspěvků k ději-

nám (královského) hlavního města Prahy, kolovala ve stovece separátů. Protože se jednalo o zásadní stať, rozhodli se vydavatelé po mnoha desetiletích práci znovu vydat a obohatit její obsah o nové poznatky. K tomuto úkolu přistoupili oba vydavatelé s velkou dávkou piety vůči zesnulému kolegovi: vydali Nuhličkovu stať in extenso, jen s drobnými úpravami, a opatřili ji předmluvou (Ivan Hlaváček) a strukturálně pozměněným a doplněným soupisem notářů. Nuhličkův seznam notářů totiž nemohl být úplný s ohledem na chybějící slezské realie (když Nuhlíček pracoval na dějinách notariátu v zemích Koruny české, zabýval se jimi badatel Fritz Lusček) a neúplné realie moravské.

V úvodní části autor předmluvy uvádí čtenáře do okolností vzniku publikace, historie notariátu a odborných osudů J. Nuhlička, jehož vědecká dráha nepatřila k těm snadným. Hlaváček se rovněž zmiňuje o Nuhličkových předchůdcích, kteří věnovali pozornost dějinám notariátu: mezi nimi podtrhuje význam prací Ferdinanda Tadra a Hynka Kollmanna, na jejichž podněty mohl Nuhlíček navázat.

Po předmluvě následuje původní text práce J. Nuhlička. První kapitola je věnována vzniku instituce veřejných notářů a jejímu rozšíření ve středoevropském prostoru. Vychází ze zahraniční literatury na dané téma a shrnuje stručně poznatky o recepci notariátu ve Francii, v alpských zemích, v Německu a Polsku, přičemž upozorňuje na odlišný způsob, jakým se ujímala instituce notáře ve výše vyjmenovaných zemích.

Následující část práce vychází z vlastního Nuhličkova bádání a je věnována počátkům a vývoji veřejného notariátu v zemích České koruny. První veřejní notáři působili v Čechách patrně již za vlády Přemysla Otakara II., kdy už byl v severoitalských oblastech vývoj notariátu ukončen. Nuhlíček soudí, že severoitalský vzor měl pro pravidelný styk českého a severoitalského prostředí ohlas v diplomatické praxi

již dříve, zprvu ve formulářových sbírkách, později v listinách samotných, neznamená to však, že by v českých zemích notáři působili před zmíněnou časovou hranicí. Prvním známým veřejným notářem byl Jindřich z Isernie, který kolem roku 1270 založil na Vyšehradě písařskou a řečnickou školu. Počet notářů v českém prostředí zpočátku nebyl velký a určoval ho *numerus clausus*. V lucemburském období dochází k nárůstu počtu notářů a jejich činnost je řízena normami (přísahy, zkoušky, licence a královské patenty). Zásadní bod ve vývoji notářského úřadu představovalo rozhodnutí Karla IV. udělit pražskému arcibiskupovi právo jmenovat – poté, co byli podrobeni zkoušce – veřejné notáře pro celou říši. Existovala rovněž jmenování papežská, kterými disponovali často cizinci, kteří v Českém království provozovali svou činnost.

Notářem mohl být náležitě vzdělaný (*utrius iuris*) svobodný dospělý křesťan mužského pohlaví s dobrou pověstí, který byl tělesně i duševně zdravý a stár více než dvacet pět let. Notářské povolání od roku 1364 počínaje nesměly vykonávat duchovní osoby s vyšším svěcením. Notář nemusel být nutně klerik, i když většina notářů patřila k duchovnímu stavu. Nuhlíček rovněž popisuje příjmy a společenské postavení veřejných notářů.

Třetí kapitola se zabývá činností veřejných notářů. Spadalo do ní na prvním místě vyhotovování instrumentů, jejichž druhy jsou dále roztrženy. Dále měli notáři v popisu práce účast na církevním soudnictví. Mohli také být zaměstnáni jako městští písaři, písaři a registrátoři královské kanceláře, písaři a hodnostáři církevních úřadů, vikářů a oficiálů, univerzitní notáři a písaři desk zemských. Bylo samozřejmostí, že jakožto osoby požívající důvěry úřadů i občanů byli povoláváni k řízením, která předcházela zhotovování úředních listin. Dodejme také, že notáři mohli být i členy různých poselstev, aby protokolovali průběh důležitých jednání.

Ve čtvrté kapitole se Nuhlíček věnuje pozůstatkům činnosti veřejných notářů, tedy písemnostem, a to především listinám. Mezi vnějšími znaky popisuje psací materiál, písmo a notářská znamení (*signa*). Vnitřním znakům písemností je vyhrazena druhá část kapitoly. Jedná se o formule (*publicationes*: letopočet, indikce, den, místo, výčet svědků a jméno notáře, který dokument vyhotovil), bez kterých listina neměla platnost, a dalších běžně užívaných formulí: invocace, arengy (v našich zemích řídjější), promulgace aj. V závěru kapitoly jsou vysvětleny způsoby datace středověkých listin. Konečně třetí část kapitoly o instrumentech uvádí charakteristiky jednotlivých druhů listin, tedy přepisu listiny neboli transsumptu, zplnomocnění neboli prokuratoria, úmluvy o rozhodcích sporu, výroku rozhodčích sporu a závěti. K písemnostem patří i registra veřejných notářů a formuláře.

Po krátkém závěru, ve kterém Nuhlíček shrnuje dosud řečené o veřejném notariátu v českých zemích, následují přílohy v podobě textů vzorových listin, opatřených překladem (převodem) Karla a Věry Beránkových. Další ucelenou přílohou je abecední seznam veřejných notářů z pera Markéty Markové, který oproti původnímu Nuhlíčkovu soupisu 598 jmen obsahuje 1427 jmen. Pečlivý soupis je oproti původnímu řazený abecedně a je mnohem přehlednější. Zároveň ukazuje, o kolik se oproti dávnému Tatrově seznamu s pouhými 388 notáři posunulo vědění kupředu. Tento seznam je s velkou pravděpodobností konečný, ledaže by došlo k nějakým překvapivým objevům dosud neznámých listin. Dodat bude možno jen několik jednotlivých dosud nepublikovaných listin. Pochvalu si zaslouží také zhotovení konkordancí, které usnadňují orientaci v osobách jednotlivých notářů. Obrazová příloha s notářskými signy je pro oko příjemná tečka za zásadní, po všech stránkách pečlivě promyšlenou, dobře připravenou a užitečnou knihou.

L. Blechová

Christina LUTTER, *Zwischen Hof und Kloster. Kulturelle Gemeinschaften im mittelalterlichen Österreich* (= Stabwechsel. Antrittsvorlesungen aus der Historisch-Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien 2), Wien-Köln-Weimar, Böhlau 2010, 140 s. + 13 vyobr. v textu, ISBN 978-3-205-7874-55.

V řadě mají vycházet práce nastupující generace historiků, jež podle Karla Brunnera a Michaela Viktora Schwarze, kteří podepsali předmluvu, mají tvořit jakýsi „přechod mezi klasickými principy historické kritiky ... a moderním kladením otázek, především v oblasti genderového bádání a moderně chápané kulturní historie“ („Brückenschlag zwischen den klassischen Prinzipien der Historischen Quellenkritik ... und modernen Fragestellungen, vor allem auf der Ebene der Genderforschung und einer zeitgemäßen Kulturgeschichte“). Oba autoři dále pokračují konstatováním (druhý most), že rakouské dějiny autorka nevidí izolovaně („partikulär“), ale ve srovnání s kulturami, které tvoří jižní, východní a západní „zázemí“ („Umfeld“) (s. 6). Chce se věřit, že slova „severní zázemí“ („nördliches Umfeld“) při korektuře přehlédnutím vypadla. A konečně třetí most se má klenout mezi lidmi různých životních prostředí, jenž má mít – obrazně řečeno – několik paralelních spojnic.

Tím se dostávám k vlastnímu tématu knihy, jímž je sledování vazby mezi dvěma svým způsobem klíčovými veličinami vrcholného středověku, totiž mezi dvorem (rozumí se dvorem jako centrem příslušného „státního“ útvaru) a klášteřem. Začíná se interpretací názorů Hildegardy z Bingen, ale přechází se i k dalším literárním dílům a žánrům zejména 12., ale i 13. století, při čemž se dostává hlasu i dalším ženským tvůrcům (či tvůrkyním?), jako byla Herrada z Landsbergu, abatyše v alsaském Hohenburgu († 1195) se svým Hortus deliciarum. Ale do interpretace vazeb mezi duchovním a světským jsou vtaženi i další

autoři jako Caesarius z Heisterbachu se svým *Dialogus miraculorum* a posléze i díla výtvarná, která často doslova prolínání těchto zdánlivě striktně oddělených prostředí zdůrazňují. Autorka knihu uzavírá reprodukcí názorů Gertrudy Blaschitzové o tom, že v kremžském Gozzoburgu může být v nástěnné prezentaci Josafata viděn Přemysl II. Práci, kterou stojí za to si přečíst, uzavírá poměrně rozsáhlý soupis nové a nejnovější literatury, do níž jen výjimečně zabloudily tituly starší.

I. Hlaváček

Mlada HOLÁ, *Vratislavská hejtmanská kancelář za vlády Jana Lucemburského a Karla IV.*, Sborník archivních prací, Supplementum ročníku LXI (č. 2), Praha 2011, 324 s., ISBN 978-80-86466-25-1.

Disertační práce Mlady Holé představuje první celkové pojednání o vratislavské hejtmanské kanceláři v počátcích jejího působení, ačkoliv dosud tato problematika nestála zcela stranou badatelského zájmu. Autorka však komplexně zpracovala materií, která díky příznivému dochování pramenů nemá jinde (pro srovnatelné území) v zemích Koruny české ve sledovaném časovém rámci obdoby. Ve zkoumaném období je možno zachytit přes 1400 písemností vyšlých z hejtmanské kanceláře.

Práce se sestává ze tří částí. V první se věnuje pozornost správě, soudnictví a výběru dávek ve slezských územích spravovaných českým králem. Ve druhé části se autorka zabývá vratislavskou hejtmanskou kanceláří, jejím personálním složením a písemnostmi z ní vyšlými. Poslední část tvoří edice dosud nepublikovaných pramenů hlavně urbaniálního charakteru. Gros studie představuje rozbor činnosti hejtmanské kanceláře, jejich kompetencí, listinného materiálu, pečeti, kancelářských poplatků a také register tohoto úřadu. Ta ve třech svazcích pokrývají léta 1336–1359. Vedle nich byla vedena ještě tzv. menší registra,

jež se ale nedochovala. Je samo o sobě pozoruhodné, že registra centrálního úřadu panovnického správního aparátu jsou k dispozici v relativní úplnosti a že svými zápisy pokrývají 25 let. To je v našem prostředí výjimečné. Jinak pro dobu předhusitskou disponujeme v oblasti panovnické správy obvykle pouze zlomky obdobných pramenů. V kanceláři byly vedeny i další typy úředních knih. Jednalo se o urbáře a výběřčí rejstříky. Z nich autorka nově identifikuje soupis práv českého panovníka ve vratislavském knížectví nikoliv jako zemský urbář z roku 1353, jak se doposud dělo, ale jako produkt soupisové akce z roku 1359, týkající se vratislavských majetků českého krále. Autorka rovněž popisuje berní rejstřík z roku 1358, který byl badatelům dosud téměř neznámý.

Dostatečný prostor je věnován personálnímu složení hejtmanské kanceláře. Zajímavým zjištěním je její personální návaznost na kancelář Jindřicha VI. Dobrého. Většina osob činných v hejtmanské kanceláři byla slezského původu a nacházíme mezi nimi jak laiky, tak duchovní. U řady z nich je patrná silná provázanost s prostředím vratislavských kapitul (katedrální sv. Jana Křtitele a kapitulní sv. Kříže). Působily zde však také osoby spjaté s městskou kanceláří – k ještě užší kooperaci došlo potom v době vykonávání hejtmanského úřadu městem Vratislaví. Jak vyplynulo z paleografické analýzy, v kanceláři ve zkoumaném období současně pracovaly dvě až tři osoby.

Hejtmanská vratislavská kancelář obvykle vydávala listiny na potvrzení převodů majetkových práv k lenním a svobodným statkům v knížectví, dále zlistiňovala rozsudky dvorského a zemského soudu – ty poslední však nebyly zanašeny do register. Z jazykového hlediska byly tyto písemnosti vydávány až do roku 1369 vesměs latinsky. Po nástupu Těmy z Koldic do hejtmanského úřadu dochází ke zlomu a následně zcela převládají německy psané písemnosti.

V závěru studie autorka přibližuje další

možnosti výzkumu, které by se měly soustředit na lepší poznání královských správních struktur v immediálních slezských knížectvích a na vliv vratislavské městské rady na správu knížectví v následujícím období po roce 1378.

Práce Mlady Holé představuje důležitý příspěvek k poznání správy jednoho z nejvýznamnějších přímých majetků českého krále ve vedlejších korunních zemích. Autorka plně využila dobře dochované pramenné základny a podala tak zpracování významného centrálního úřadu, které sahá od dějin správy přes diplomatiku, paleografii až ke sfragistice.

T. Velička

Jindřich MAREK, *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích. Studie o Jakoubkově postile z let 1413–1414*, Praha, Národní knihovna České republiky 2011, 260 s., ISBN 978-80-7050-595-9.

K nepřehlédnutelným rysům současné husitologie patří intenzivní zájem, který k sobě stále více strhává osobnost a především dílo Jakoubka ze Stříbra. Poté co Helena Krmičková načrtla nový obraz počátků kalicha a zásadně akcentovala Jakoubkovu klíčovou roli v konstituování husitského utrakvismu, obrátily se k tomuto někdejšímu Husovu příteli v pozoruhodné míře i zraky mladší generace medievistů, kteří v Jakoubkově díle rozpoznali ideální východisko k hlubšímu proniknutí do reformního diskursu druhého a třetího decennia 15. století. Markantním projevem tohoto jejich úsilí se stal v roce 2006 sborník „Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení“, ovšem na hlavní výstupy jejich bádání jsme si museli několik let počkat. Nyní však již začínají vycházet z tiskáren další jakoubkovské knižní monografie i edice. Tuto s napětím očekávanou řadu prací zahájil Jindřich Marek, přičemž ho budou zřejmě brzy následovat Ota Halama a Pavel Sou-

kup. Marek je jedním ze skvělých medievistů kodikologů, jimiž se dnes může pyšnit Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR, a jeho pozoruhodná kodikologická vybavenost vystupuje do popředí i v anotované práci. Především ona tvoří základní pilíř jeho interdisciplinárního přístupu, s jehož pomocí se autor snaží novým způsobem číst jeden z nejvýznamnějších pramenů k samým počátkům utrakvismu, a to konkrétně Jakoubkovu postilu z let 1413–1414, jejíž analýza představuje vlastní jádro knihy. Obsáhlý a pronikavý rozbor všech tří dochovaných rukopisů postily, vyznačující se důrazem na jednotu interpretace tzv. vnějších a vnitřních znaků, je autorem zasazen do kontextu mnohem obecnějších úvah a výkladů o pramenné hodnotě kazatelských sbírek i o kazatelství v Čechách a zvláště v Praze především v první čtvrtině 15. století, které upoutávají řadou zajímavých postřehů.

Stranou nezůstává ani osobnost a dílo Jakoubka ze Stříbra, neboť Marek mu věnoval fundovaný a relativně obsáhlý medailon, v němž se nevyhýbá ani revizi existujícího obrazu tohoto předního husitského teologa v dosavadní historiografii. Vedle vlastního textu kniha obsahuje též důkladný kodikologický popis všech tří rukopisů postily i konkordanci jejich kázání a uzavírá ji obšírný soupis pramenů a literatury, seznam svátků církevního roku i nevelká obrazová příloha. K přednostem Markovy práce patří rovněž kultivovaný jazyk, který ještě umocňuje velmi pozitivní dojem z celé knihy.

J. Boubín

Jürgen PETERSOHN, *Kaisertum und Rom in spätsalischer und staufischer Zeit. Romidee und Rompolitik von Heinrich V. bis Friedrich II.* (= Schriften der Monumenta Germaniae Historica 62), Hannover, Hahnsche Buchhandlung 2010, LVI + 424 s. + 8 obrazových tabulí, ISBN 978-3-7752-5762-6.

Předkládaná práce je svým způsobem zni celoživotního autorova zájmu o toto evropsky důležité téma vrcholně středověkých politických dějin. Nadto jde o téma, pro něž bylo možno z italských archivů a knihoven čerpat i z nevydaných pramenů. O důkladném využití tištěného pramenného materiálu a vypořádání se s literaturou dostatečně svědčí impozantní, více než čtyřicetistránkový seznam, byl tam leckterého autora marně hledáme, neboť jeho příspěvek Petersohn nepovažoval za dostatečně nosný; to se týká zejména četných prací o obecných dějinách katolické církve. I když jde o období od vlády Jindřicha V. až k Friedrichu II. včetně (1106–1250), leží těžiště jednoznačně na 12. století.

Už na počátku je třeba konstatovat, že nejde toliko o styky a kontroverze císařství s papežstvím. Je ostatně dobře známo, že papežové v těchto dobách zdaleka ne vždy v Římě rezidovali, ba dokonce často vůbec ne. Šlo totiž podstatně širě o středověkou ideu Říma a o boj jak sálských, tak zejména štaufských císařů s Římem a jeho „senátorským hnutím“. Tak vedle římské městské komuny nabylo mimořádného významu hnutí římské šlechty, resp. jejích proměnlivých uskupení. Zatímco „Idea Říma“ epochy Otónů vycházela ze supremacie císařství nad papežstvím, tentokrát šlo v terminologii francouzské historiografie ze strany císařů o „velkou ideu“, která ovšem od počátku byla chimérickou a císařství do značné míry přes různé dílčí, byl významné úspěchy, zejména vojensky, ale i hospodářsky vyčerpávala, aniž měla naději na trvalejší úspěch. Tato střetnutí papežů s císaři ovšem vrcholila za Friedricha I., nicméně Petersohn vyzdvihuje zejména decenium před jeho nástupem, jež lze ztotožnit s dobou po povstání proti Inocenci II. v roce 1143. Tehdy se naplňovala parola jednoho římského nápisu oné doby, totiž že šlo o *Rome veterem renovare decorem*.

Stranou Petersohnova zájmu ale nezůstává ani učená literatura, pojednávající o těchto otázkách, jako byl zejména opus

Petra Diacona, který ve své *Graphia aureae urbis Romae* načrtával obraz Říma bez papeže. Petersohn přitom nabízí myšlenku, že tu mohlo jít toliko o literární fikci, i když různé její prvky byly bez návaznosti na ni uváděny v život, aby ale brzy zapadly v nej-různějších lokálně římských tumultech. Nelze v tomto krátkém představení myšlenkově bohaté Petersohnovy knihy vyzdvihovat tu nebo onu další vývoj určující událost. Vynechat avšak nelze novou Petersohnovu interpretaci tzv. Kostnické smlouvy z roku 1152/1155, která vracela papeže do hry o uplatnění se v Římě, stejně jako Petersohnovo upozornění na dopis blíže neznámého Wezela, který staletí před Lorenzo Vallou odsuzoval Konstantinskou donaci. Klíčové postavení Barbarossovo je patrné nejen vzhledem k rozsahu pozornosti, která je mu věnována, ale také proto, jak dosáhl – byl jen krátkodobě – několikrát za své takřka půl století trvající vlády toho, aby se Řím stal „císařským“ městem. Jindřichem VI. končí „římská idea“ a zůstává jen římská politika, která za Friedricha II. doznívá. Střetnutí materiálních mocí a neméně velkých idejí našlo v Petersohnovi důstojného interpreta. Jediným bohemikem je zmínka o pražském biskupu Danielovi I. jako jednom z Barbarossových vyslanců v roce 1159.

I. Hlaváček

Im Dialog mit Raubrittern und Schönen Madonnen. Die Mark Brandenburg im späten Mittelalter (= Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte, Band 6), hg. Clemens BERGSTEDT – Heinz-Dieter HEIMANN – Knut KIESANT – Peter KNÜVENER – Mario MÜLLER – Kurt WINKLER, Berlin, Lukas Verlag für Kunst- und Geistesgeschichte 2011, 460 s., ISBN 978-3-86732-118-1.

Dvě ikony středověku figurují v názvu, zatímco podtitul upřesňuje předmět zájmu knihy jak geograficky, tak časově. Kolektiv

širokého profesního záběru složený z historiků, uměnovědců i literárních vědců čtenáři předkládá panoramatický pohled na braniborskou marku 14. až raného 16. století: od politických a správních dějin až po každodennost v klášterech a ve městech a dnes neméně oblíbený „druhý život“. V daném případě původem středověkých tradic, a to v širokém záběru „romantického objevování“ středověku a jeho „muzealizace“ v 19. století, až po tradice podnes živé (typu husitů před Bernau 1432).

Kniha je rozčleněna do osmi oddílů. Jejich koncepce odpovídá jednak tematickému a jednak prostorovému hledisku. Záměr úvodního oddílu byl již naznačen – uvádí do problematiky „objevování středověku“, a to speciálně ve sledované oblasti (v tomto smyslu představuje velmi závažný příspěvek k dějinám formování a umělého vytváření historického vědomí, stejně jako k dějinám muzejnictví). Druhý a třetí oddíl akcentují primárně dějiny politické, ovšem v širokém proudu dobových souvislostí – v případě zeměpanské politiky to je otázka nejen politických strategií či sňatkové politiky, ale i rezidenčních dvorů a sebereprezentace lokálních suverénů (značná pozornost je věnována kulturnímu a uměleckému mecenátu, jehož role je stále více zřejmá již pro pozdní středověk). Kontextu politiky stejně tak ovšem náleží řešení mocenských konfliktů vojenskou cestou (opět v širokém rámci každodennosti technického a administrativního zajištění válečných podniků, včetně jejich dopadů).

Následující tři oddíly jsou odvozeny od trojice sociálních světů středověku: klášter, město, venkov. Témata na jedné straně se věnují a na druhé velmi široká – s řadou i vzájemných přesahů (příkladem jsou kostely, tedy „sociální prostory“ středověkých měst i vsí). V prvním oddílu je pozornost věnována aspektům vývoje klášterní sítě až po reformaci, jež stejně tak zasáhla i další sledovaný fenomén, totiž poutnictví a genezi významných poutních míst (v čele pochopitelně s Wilsnackem, populárním

i v českém prostředí). Oddíl městský je zaměřen na spektrum otázek týkajících se hospodářských a sociálních poměrů, ale též opět i kulturního mecenátu v městském prostředí. Snad největší šíří záběru potom vykazuje oddíl třetí – a to již z hlediska sociální struktury, kdy je venkov chápán jako prostor šlechtický na straně jedné (v této souvislosti jsou např. probírána šlechtická sídla či sem zapadají případové studie věnované sociální mobilitě šlechty) a prostor venkovského lidu na straně druhé, přirozeně s řadou styčných bodů: k těm klíčovým náleží pochopitelně kostely, liturgická ohniska jak venkovanů, tak lokální šlechty, a města, regionální hospodářská centra.

Oddíly sedmý a osmý jsou profilovány kulturněhistoricky – přesněji řečeno uměleckohistoricky a literárněvědně (s výraznými přesahy do oblasti dějin vědy a vzdělanosti). V centru pozornosti jsou obecnější otázky kulturního transferu i zcela konkrétní případy významných uměleckých děl, z oblasti literární kultury je pozornost věnována pestré škále písemnictví od kronik až po lékařské příručky, široký rozměr kulturněhistorický má problematika liturgických her i počátků divadla (a vzájemného sepětí obojího), tedy témat dobře známých i z českého prostředí, anebo univerzitních studií vybraných sociálních skupin.

Výpravná publikace uceleným způsobem mapuje dané téma a představuje moderní monografii dějin jedné z historických zemí (na pokusy o shrnující úvodní či závěrečný všeobjímající „přehled dějin“ se zde zjevně záměrně rezignovalo). Součástí jednotlivých textů jsou obsáhlé seznamy pramenů a literatury; doprovodný materiál tvoří fotografie uměleckých děl, architektury, množství archivních fotografií i dobových ikonografických pramenů; nechybějí ani rekonstrukční mapy, zaměřené především na územněsprávní vývoj v pozdním středověku a genezi sítě klášterů. Bohemikální vazby jsou zřejmé v případě konkrétní faktografie (vztahy mezi Lucem-

burky a Braniborskem, jednotlivé události typu již vzpomenutých husitů u Bernau či českých disputací o poutích do Wilsnaku, či kontakty po linii jednotlivých řádů) a neméně význam kniha pro českého medievistu má i jako literatura komparativní – řada témat, jimiž se autoři zabývají nebo jichž se minimálně dotýkají, je neméně aktuální i v českém prostředí.

R. Šimůnek

Novověk

Helena STEJSKALOVÁ – Vlastimil KOLDA (ed.), *Doteky minulosti. Výběr z historických dokumentů města České Budějovice z muzejních a archivních fondů – Berührungen der Vergangenheit. Auswahl aus historischen Dokumenten zur Geschichte der Stadt České Budějovice – Touches of the past. Selection of the historical documents relating to the history of the city of České Budějovice*, I-II, České Budějovice, Jihočeské muzeum 2010-2011, 50 + 51 listů, ISBN 978-80-87311-10-6.

Jen zřídka kdy vznikne edice historických pramenů, která rovnocenně spojuje dokumentární a estetické hledisko. V případě dvousvazkové bibliofilie, na jejíž přípravě a vydání se vedle Jihočeského muzea podílely také Státní oblastní archiv v Třeboni a Statutární město České Budějovice, to platí beze zbytku. Nejen neobvyklý formát (42 x 21 cm), který ideálně vyhovuje reprodukcí vedut a většiny pergamenových listin, a půvabná vazba v červenožluté českobudějovické bicolóře, ale také typografické zpracování dokonalých faksimilí zaručují této edici, že se stane ozdobou 200 historických knihoven, neboť jen v takto uměřeném nákladu bylo vydání pořízeno.

Zatímco předmluva ředitele Jihočeského muzea Pavla Šafra zdůrazňuje především bohatství historických fondů jihočeské metropole a péči o ně, stručné úvodní stati Heleny Stejskalové a Vlastimila Koldy vystihují specifické rysy královského

města, v raném novověku také města horního a mincovního, od roku 1991 rovněž univerzitního. Podstata jejich práce spočívá ovšem ve výběru pramenů a v sestavení výstižných regestů ke každému z nich.

Při příležitosti 745. výročí existence Českých Budějovic provedli vydavatelé výběr obsahem významných a výtvarným ztvárněním působivých dokumentů Jihočeského muzea, Státního okresního archivu České Budějovice a Státního oblastního archivu v Třeboni. Do edice zahrnuli prameny diplomatické (zejména listiny nebo jejich zachované opisy od roku 1265, listy a ukázky z městských knih), narativní (např. rukopis kroniky Jana Floriána Hammerschmiedta z počátku 18. století), kodikologické (ukázka z Českobudějovického graduálu z počátku 15. století), kartografické (plány města), ikonografické (kromě vedut i perokresebný návrh na výzdobu barokního sálu českobudějovické radnice od Jana Adama Schöpfa asi z roku 1730) a vzácné tisky. Na rozdíl od většiny městských edic, zaměřených na jeden pramenný typ, naznačili širokou škálu zachované dokumentace, což má význam zejména ve směru pedagogickém a popularizačním.

I když zařazené prameny sahají od 13. do 20. století, těžiště publikace leží v pozdním středověku a hlavně v raném novověku. Její podstatnou výhodou je souběžný česko-německo-anglický komentář ke každému dokumentu, stejně jako trojjazyčné úvodní pojednání k celému dvousvazkovému souboru. Nutno zdůraznit, že tu nejde o jednocílelou regionálně historickou edici. Pestrá paleta pramenných typů, stejně jako vrcholná úroveň reprodukce umožňují tuto publikaci mnohostranně využít při výuce pomocných věd historických, zejména paleografie, diplomatiky, heraldiky a sfragistiky, ale také historické kartografie. Pokud některá historická města uvažují o tom, jak si vytvořit působivý trvalý památník v knižní podobě, mohla by následovat právě vzor Českých Budějovic.

J. Pánek

19. a 20. století

Otto von BISMARCK, *Gesammelte Werke. Neue Friedrichsruher Ausgabe*. Herausgegeben von Konrad CANIS, Lothar GALL, Klaus HILDEBRAND und Eberhard KOLB. Abteilung III: Schriften 1871–1898, Paderborn-München-Wien-Zürich, Ferdinand Schöningh 2004–2010. Band 1: 1871–1875, bearbeitet von Andrea HOPP, 2004, LXXX + 637 s., ISBN 978-3-506-70130-5; Band 2: 1874–1876, bearbeitet von Rainer BENDICK, 2005, LXXX + 710 s., ISBN 978-3-506-71350-6; Band 3: 1877–1878, bearbeitet von Michael EPKENHANS und Erik LOMMATZSCH, 2008, XC + 659 s., ISBN 978-3-506-76525-3; Band 4: 1879–1881, bearbeitet von Andrea HOPP, 2008, C + 827 s., ISBN 978-3-506-76526-0; Band 5: 1882–1885, bearbeitet von Heinrich LAPPENKÜPER, 2010, CV + 678 s., ISBN 978-3-506-76848-3.

Rozsáhlá edice sebraných spisů pruského ministerského předsedy a prvního německého říšského kancléře Otto von Bismarcka, vydaná v letech 1924–1935 v devatenácti svazcích velkého formátu a známá pod názvem „Friedrichsruher Ausgabe“ (podle místa kancléřova soukromého sídla), trpěla jednou slabinou. Zatímco politické spisy do roku 1871 zabíraly osm svazků, byla následující léta působení říšského kancléře do března 1890 shrnuta do pouhého jednoho svazku. Čtyři přední němečtí znalci dějin 19. století, mezi nimi nejstarší z nich, Konrad Canis, známý jako bismarckovský odborník ještě z doby NDR, se rozhodli tento nedostatek odstranit a společně s tradiční Bismarckovou nadací zahájili od roku 2004 novou ediční řadu sebraných spisů, příznačně nazvanou „Neue Friedrichsruher Ausgabe“. Nová řada počítá s tím, že spisy z období říšského kancléřství od 18. ledna 1871 zaujmou osm svazků, z nichž pět bylo vydáno do roku 2010.

Naprostá většina důležitých dokumentů o německé zahraniční politice a klí-

čové úloze Bismarcka v diplomatických zprávách do roku 1890 byla zahrnuta do mnohosvazkové edice „Die Große Politik der Europäischen Kabinette“, zatímco vnitropolitické a osobní dokumenty, včetně zpráv o Bismarckově narušeném zdraví a opakovaných, ale za císaře Viléma I. až do roku 1888 vždy odmítaných žádostí o propuštění z úřadu, se v první polovině dvacátých let zdály být příliš ožehavé a politicky nevhodné pro uveřejnění. Nová řada se proto soustředila na tyto málo známé dokumenty a na „Große Politik“ většinou jen odkazuje. Je ovšem zajímavé, že odůvodnění potřeby německo-rakouského spojení je v nové edici mnohem obsírnější než ve třetím svazku „Große Politik“.

Všechny dokumenty jsou řazeny chronologicky bez ohledu na to, zda jsou to politické spisy, telegramy, diktáty nebo osobní korespondence, a jsou provázány obsáhlými poznámkami a seznamy spisů, které byly vydány v jiných edicích. Velká pozornost je věnována Bismarckovu zdravotnímu stavu a jeho častým hrozbám odstoupení z úřadu, které byly až do roku 1890 pravidelně zamítány. Podrobně je dokumentován kancléřův zájem o ekonomické otázky a sociální reformy. Ačkoliv byl Bismarck (s výjimkou deseti měsíců roku 1873) současně také pruským ministerským předsedou, snažil se aspoň formálně zdůrazňovat podíl středních a malých německých států, aby se nezdálo, že Německá říše je výlučně pruskou záležitostí. Ve spisech o zahraniční politice argumentoval Bismarck nebezpečím obnovení tzv. kounicovské koalice Francie, Rakouska a Ruska z druhé poloviny 18. století, která by znamenala závažnou izolaci Německa na evropském kontinentě. Ještě více než v dosud známých diplomatických dokumentech se jeví Bismarckův zájem na posílení uherského vlivu uvnitř dualistické habsburské monarchie. V některých spisech musel Bismarck reagovat na nedávnou minulost, například zdůvodňoval své kroky před válkou s Rakouskem roku 1866. Problematika čes-

kých zemí se v dosavadních pěti svazcích objevuje v podstatě jen na podzim roku 1871, kdy se Bismarck při jednáních o české vyrovnání nejvíce obával posílení politického vlivu katolické církve a státoprávní šlechty.

Dosavadní svazky jsou připraveny velmi pečlivě a vynikají podrobnými rejstříky, včetně životopisných údajů o všech zmiňovaných osobách.

J. Kořalka

Hillel J. KIEVAL, *Formování českého židovstva: Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*, překlad Klára Míčková, Praha, Paseka 2011, 399 s., ISBN 978-80-7432-174-0.

Na konci devatenáctého století a na počátku století dvacátého, v době poznamenané česko-německým pnutím, vzrůstala potřeba národnostního začlenění, určení a cítění všech obyvatel napříč českými zeměmi. V tomto stavu společnosti se nacházela komunita Židů, kteří měli povětšinou německou výchovu a mluvili německy, přičemž uznávali české země za svoji vlast, ve které mohli od roku 1867 užívat ústavou zaručená všeobecná lidská práva, a mnozí se chtěli stát součástí české společnosti. Proto v tomto období čelili velkému národnostnímu dilematu, které bylo určujícím prvkem veřejného i soukromého života Židů. Právě tématu přeměny židovské identity v Čechách se autor věnuje.

Hillel J. Kieval působí od roku 1998 jako profesor židovských dějin na Washingtonově univerzitě v St. Louis. Jeho specializací jsou přeměny židovské kultury ve středovýchodní Evropě počínaje obdobím osvícenství až po druhou světovou válku. Kniha byla poprvé vydána v roce 1988 a v roce 2000 byla následována autorovým druhým dílem na podobné téma, knihou *Languages of Community: The Jewish Experience in Czech Lands*. České vydání je doplněno předmluvou, ve které autor oce-

ňuje oborově relevantní díla publikovaná mezi léty 1988 a 2011.

Kniha se pokouší odborně, uceleně a přitom srozumitelně interpretovat problematiku sociokulturní transformace Židů v Čechách s důrazem na rozmanitost a složitost jejich úspěšné asimilace ve všech aspektech tehdejší společnosti. Autor se zabývá uskupeními, jako byl Spolek českých akademiků Židů, vzniklých za účelem podpořit Židy v začleňování do českých a česky mluvících ekonomicko-politických kruhů, i později vzniklým spolkům (například sionistický spolek Bar Kochba), jejich účelem, vlivem, úspěchy i slabiny. Velký důraz je kladen na demografickou revoluci této takzvané druhé židovské kulturní integrace (první autor situuje do let 1781–1870), urbanizaci Židů po roce 1850 a z ní vyplývající problémy jazykové a asimilační. Již v tomto období totiž začaly být kladeny otázky, které se později ukázaly jako zásadní, například jestli vyžaduje české hnutí totální odklon od Německa, mohou-li být Židé zároveň čeští nacionalisté nebo jestli je možný vznik hnutí ryze židovského.

Na přelomu 19. a 20. století se vyostřovaly spory mezi sionistickým a českožidovským nacionálním hnutím, což Židům přinášelo skryté nepřátelství jak německého, tak českého obyvatelstva. Vlivem tohoto i jiných faktorů se proto čím dál častěji začínaly objevovat příznaky antisemitismu. Autor mimo jiné srovnává rozdílné zájmy obou uvedených hnutí a nebrání se ani srovnání pozice Židů v české společnosti a ve společnosti uherské. Kniha končí vznikem československého státu a sporem čecho-židů a sionistů o pozici oficiálního politického zastoupení českého židovstva jako celku.

Kieval ve své knize čerpal z řady archivních dokumentů (s ohledem na dobu vzniku šlo jen v omezené míře o archivy české), opřel se o dobový tisk, statistické zprávy, pamflety, články, deníky, dopisy i pozůstalosti významných židovských mys-

litelů a politických činitelů sledované doby. Neméně účinná je kontextuální metodologie spojení politicko-demografické situace s formou a obsahem kultury, kterou autor používal napříč knihou a obhajoval v jejím úvodu.

Otázkou zůstává, jak velký je přínos překladu knihy po více než dvaceti letech, během kterých bylo na podobné téma napsáno mnoho článků, studií i pojednání (lze uvést publikace: Michal Frankl, *Emancipace od židů: Český antisemitismus na konci 19. století* či Scott Spector, *Prague Territories: National Conflict and Cultural Innovation in Franz Kafka's Fin de Siècle*). Většina odborníků však bude souhlasit, že přínos tento překlad má i v dnešní době, jelikož je to kniha zásadní, faktograficky přesná a českému čtenáři přináší ucelený obraz života Židů v neklidné době na přelomu 19. a 20. století.

J. Kleňha

Rory MILLER, *Inglorious Dissaray: Europe, Israel and the Palestinians since 1967*, London, Hurst & Company 2011, 276 s., ISBN 978-1-84904-116-4.

Rory Miller, irský historik moderních dějin Blízkého východu působící na londýnské univerzitě, podává ve své práci přehled politiky ES a pozdější EU vůči izraelsko-palestinskému a obecně izraelsko-arabskému konfliktu od šestidenní války v roce 1967. Autor vychází z bohatého výčtu odborných titulů, ale i rešerše dobového tisku a částečně z archivních pramenů. Hledá především odpověď na otázku, jak se vyvíjela role evropského integračního bloku k palestinské otázce, jak se do přístupu ES a EU k izraelsko-arabskému konfliktu promítal politický a hospodářský vývoj v samotné Evropě a jak angažmá na Blízkém východě ovlivňoval (a ovlivňuje) globální postavení ES a EU. Těžiště práce je v rovině oficiální politiky „Bruselu“ i členských států vůči izraelským a palestinským politickým re-

prezentacím, ale i vůči arabským zemím obecně a také vůči USA v kontextu blízkovýchodního konfliktu a mírového procesu. Méně prostoru je již věnováno obchodním, kulturním, akademickým či mezilidským vzájemným vztahům. Autor sleduje interní i vnější faktory ovlivňující rozhodovací procesy na úrovni ES a EU (zejména Rady) i (klíčových) členských států, jako je veřejné mínění, surovinová závislost na arabských zemích regionu, vztahy s USA i specifický vývoj bilaterálních vztahů klíčových evropských států se zeměmi Blízkého východu, zatížený mnohdy historickými traumaty (francouzské dědictví kolonialismu a války za nezávislost Alžírsko, „zvláštní vztahy“ SRN s Izraelem). Práce je členěna do deseti tematických, v zásadě chronologicky seřazených kapitol.

První kapitola se věnuje proměně francouzské politiky vůči regionu v šedesátých letech, jež byla klíčová pro podobu politiky evropské v následujících desetiletích. Po pádu socialistické Molletovy vlády v roce 1957 se začaly zhoršovat úzké vztahy s Izraelem, jejichž vrcholem bylo spolenectví během suezské krize v roce 1956 (v průběhu krize alžírské přitom přerušily diplomatické styky s Paříží všechny arabské země kromě Libanonu). V roce 1960 pozastavil prezident de Gaulle spolupráci na výstavbě jaderného reaktoru v Dimoně; až do roku 1965 přitom pocházela téměř polovina zbraní dodaných Izraeli z Francie. Otevřeně proarabskou linii zaujala francouzská zahraniční politika po šestidenní válce v roce 1967. Již v této době existovaly mezi postojí jednotlivých států ES hluboké rozpory, jež nejen omezovaly věrohodnost Společenství jako aktéra mezinárodních vztahů, ale v důsledku také vážně ohrožovaly zejména energetickou bezpečnost jednotlivých zemí. Jak se ukázalo během ropné krize v roce 1973, nebyla ustrašená ES schopna udržet solidaritu a upadla do „potupného chaosu“. Tento výraz, použitý bývalým irským premiérem Garretem Fitzgeraldem (1926–2011), posloužil jako titul

knihy. Po jomkipurové válce v roce 1973 se arabským exportérům ropy podařilo Společenství rozštěpit selektivním embargem na vývoz ropy do některých členských států: Nizozemsko, vnímané jako nejvíce proizraelská země Evropy, bylo vystaveno úplnému embargu, jakkoli ani Haag nepovolil letectvu USA využít své území a vzdušný prostor při pomoci válčícímu židovskému státu.

Po debaklu evropské politiky za ropné krize se ES snažila narovnat vztahy s arabským světem. Multilaterální spolupráce v rámci Euro-arabského dialogu (EAD) byla již od svého počátku v roce 1975 v zajetí palestinské otázky. Na základě „Dublinské formule“ si arabské země vymohly účast zástupců OOP na jednáních EAD v řadách společné arabské delegace. (Západo)evropská neschopnost akce během ropné krize také posílila dominanci USA v regionu. Právě Washington označili egyptský prezident Sadat a izraelský premiér Begin shodně za jediného aktéra, který měl důvěru obou znepřátelených zemí, jež v roce 1979 dospěly k historické mírové dohodě z Camp Davidu. Obavy nedovolily ES, jež z pěti šestin závisela na arabské ropě, vydat jediné stanovisko na podporu míru dojednaného prezidentem J. Carterem, který mj. vedl k vyloučení Egypta z Ligy arabských států. Proti procesu z Camp Davidu aktivně vystupovalo Řecko, jež se po vstupu v roce 1981 stalo nejbojovnějším zastáncem OOP v ES, a opatrněji i britský ministr zahraničí lord Carrington. Právě na jeho popud vydal summit ES v červnu 1980 tzv. Benátskou deklaraci. Ta vyzvala k zapojení OOP, jež nadále prosazovala zničení Izraele, do budoucích jednání, což vedlo izraelskou vládu M. Begina k prohlášení o „mnichovanské kapitulaci“. Benátská deklarace vedla ke zhoršení vztahů s Izraelem, ES si však příliš nepomohla ani u arabských zemí – nedošlo k formálnímu uznání OOP (k tomu se odhodlaly jen postupně jednotlivé členské státy, z nichž první byla v roce

1979 Itálie) ani k vyjádření podpory pro vyhlášení palestinského státu. K uznání Palestiny se neodhodlali ani největší stoupenci Arafatova vedení v ES. Nebylo divu, že OOP považovala nadále za směrodatného hráče Washington, nikoli ES. Ta nevyužila ani geopolitických změn po roce 1989: krachem skončil plán francouzského prezidenta Mitterranda spojit mírové řešení kuvajtské krize z let 1990/1991 s mezinárodní konferencí k vyřešení palestinského problému.

Podle autora umožnila nová blízkovýchodní realita po dohodách z Oslo Evropské unii překonat „bosenský komplex“ a využít svých vztahů s Arafatovým vedením k získání klíčové pozice v mírovém procesu. EU měla v devadesátých letech reálný zájem vyrovnat svou politickou roli tam, kde hrála příslovečné druhé housle, s klíčovými rolí ekonomickou. Jak Izraelci, tak vedení nové palestinské samosprávy, však – obdobně jako Sadat s Beginem o patnáct let dříve – vkládali důvěru především v USA. To platilo i v období po zhroucení procesu z Oslo, kdy USA dospěly k rozhodnutí izolovat prezidenta Arafata. Roli EU v dekádě po krachu procesu z Oslo shrnuje autor v názvu jedné z kapitol - „Payer, not Player“.

Autor dokumentuje paralely ve vývoji politiky EU vůči radikálnímu hnutí Hamas, jež v roce 2006 zvítězilo v prvních svobodných volbách na palestinských územích, s postoji ES k OOP v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy se Arafatovo vedení odmítalo zřítí násilí a uznat právo Izraele na existenci. V září 2003 rozhodli ministři zahraničí zemí EU o definici Hamasu jako teroristické organizace, z čehož vyplýval zákaz kontaktů. Ten po roce prolomil vysoký komisař EU pro zahraniční a bezpečnostní politiku Javier Solana, kterého následovali zástupci rady zemí EU. Ze smíšených reakcí z EU si Hamas mohl dovodit, že „může mít zbraně i ovládat zákonodárny sbor“.

Hodnocení, jež Miller evropské politice vůči blízkovýchodnímu konfliktu vystavuje,

není dobré: jde o historii promarněné důvěry a nevyužitých příležitostí, historii, kde strach a egoismus až příliš často vítězí nad akceschopností a solidaritou.

Fakty nabitou a tématem nevyhnutelně aktuální monografii je možno hodnotit jako velmi kvalitní, škoda je jen několika faktických chyb.

D. Putík

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Koloman Gajan (7. 11. 1918 – 27. 12. 2011)

Novodobé dějiny byly prof. PhDr. Kolomanu Gajanovi, DrSc. nejen historickou látkou, ale také podstatnou součástí jeho životopisu. Poznal je, protrpěl, procítil z mnoha stran, i temných, v nichž někdy šlo o samo bytí, i světlejších, kdy mohl naplno tvořit, působit, vychovávat a být oceňován.

Dospíval na východním Slovensku – narodil se 7. listopadu 1918 v Hamborku – ohrožen na životě rasistickým fašismem. Únik neústil do pasivity, ale naopak do odboje. Zatčení znamenalo věznění v koncentračních táborech; přežil jen díky spoluvězňům, poznal, co je a co dokáže lidská solidarita. Poznamenalo ho to na celý život, prohloubilo jeho přirozené vlastnosti, zájem o osudy jiných a společnosti vůbec, obětavost, samozřejmou slušnost i v dobách, které jí ani trochu nepřály.

Po válce mohl K. Gajan vystudovat na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy historii a francouzštinu. Historii se tu upsal jako celoživotnímu oboru, zaujaly ho moderní dějiny 19. a zvláště 20. století, světové i národní. V této specializaci dosáhl i všech dobových vědeckých a pedagogických hodností, včetně DrSc. (1963) a univerzitní profesury (1966). To už na filozofické fakultě naplno rozvinul své učitelské působení vyznačující se pečlivě připravovanými přednáškami a bohatou náplní seminářů, v nichž se pozorně věnoval každému studentovi. Důkladně učil „řemeslo“, vyznačuje se sám metodickým hledáním a badatelskou pečlivostí.

V pedagogickém působení byl dobře znát jeho vědecký výzkum, věnoval ho několika údobím a v nich obširnějším problémům. První okruh se týkal vzniku československého státu, jeho mezinárodních podmínek a souvislostí, zvláště ve střední Evropě, a také politicko-ideologických střetů v prvních letech Československa. Další tematický zájem K. Gajana patřil mezinárodněpolitickým vztahům Československa, především s Němec-

kem (k tomu připravil i dokumentární edici, také cizojazyčnou) a s Francií. Novodobé dějiny Francie tvořily vůbec zvláštní oblast Gajanova výzkumu a interpretací. Tak vznikl ucelený a v naší literatuře ojedinělý historiografický obraz francouzské Třetí republiky. Zájem o sociální dějiny přivedl K. Gajana k moderní monografii o Pařížské komuně (autora kryla Renata Wohlglmuthová). Obdobně se dělo s jeho rozhodujícím podílem redaktorským a spoluautorským na vysokoškolských Dějinách novověku III. a IV. (kryl je Jaroslav Charvát), v nichž K. Gajan realizoval náročný specifický výklad rozsáhlé historické problematiky.

Publikační zákaz byl důsledkem politického postihu v normalizačním režimu trestajícím K. Gajana za jeho smýšlení a ideové postoje projevované i v pedagogickém působení. K. Gajan musel v roce 1971 opustit filozofickou fakultu: odcházel na vrcholu svých tvůrčích sil, kdy mohl studentům tolik dát. Chyběl citelně, po všech stránkách, které mohou formovat mladou inteligenci. Živil se dlouho jako jazykový lektor. Odborný vztah k historii si však udržel, publikoval v zahraničí. Zasloužil se mj. o italské vydání Masarykovy Nové Evropy, k níž napsal úvodní stať.

Masaryk se vůbec stal dalším tématem Gajanova studia. Obnova Masarykovy společnosti v roce 1988 byla také jeho dílem, K. Gajan se v ní stal místopředsedou a působil v této funkci až do své smrti. Byl nejvýraznější osobností Společnosti, vedl např. její originální „kulaté stoly“, při nichž osvědčoval moudrost, názorovou toleranci, zároveň hlubokou znalost historické látky a schopnost jejího propojování se současností.

Načas po roce 1989 se K. Gajan vrátil na filozofickou fakultu, pracoval také v různých odborných komisích a byl všude právem respektován i pro způsob svého jednání a vystupování. Vnímali jsme jeho ušlechtilost, jemnost, ale zároveň rozhodnost v postojích seznávaných za oprávněné. Prosazoval příležitosti pro historiky mladších generací, věřil v jejich vývoj a vyzrání. Vyzařovala z něho laskavost, měl v sobě optimismus, který přenášel na druhé. Snad si ho osvojil právě proto, že tolik těžkého v životě prožil.

Robert Kvaček

Výběrová bibliografie Kolomana Gajana od roku 1997 (s doplňky od roku 1990)

Výběrová bibliografie Kolomana Gajana do roku 1997 byla uveřejněna v Lexikonu současných českých historiků. Uspořádali Jaroslav Pánek a Petr Vorel. Praha, Historický ústav AV ČR 1999, s. 79.

- Dr. Edvard Beneš a Mnichov. Historie a vojenství 39, 1990, č. 6, s. 85–97.
- Delenie světa vo Versailles: Dôsledky prvej svetovej vojny. Historická revue 4, 1995, č. 9, s. 11–14.
- Štrnásť Wilsonových bodov. Historická revue 5, 1994, č. 2, s. 12–13.
- Úsilí T. G. Masaryka o zapojení českých Němců do ČSR. Odkaz. Listy Masarykovy společnosti 1995/1994, č. 1–2.
- Návštěvou v Kfar Masaryk. Odkaz. Listy Masarykovy společnosti 1995, č. 1–2, s. 12–13.
- Polsko-ruská válka a vznik Malé dohody ve světle diplomatických dokumentů. In: České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. Uspoř. Jindřich Dejmeke – Josef Hanzal. Praha, Historický ústav AV ČR 1997, s. 191–207.
- T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882–1937). Sborník příspěvků přednesených od listopadu 1993 do června 1995 v rámci Masarykovy společnosti na FF UK v Praze. Uspoř. Koloman Gajan. Praha, Masarykova společnost v Praze 1997. 297 s.

- T. G. Masaryk a česko-německé vztahy v letech 1918–1919. In: T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882–1937). Uspoř. Koloman Gajan. Praha, Masarykova společnost v Praze 1997, s. 154–168.
- Postoj T. G. Masaryka k českým Němcům v prvních letech ČSR. In: T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce 19. století do německé okupace Československa. Uspoř. Eva Broklová. Praha, Ústav T. G. Masaryka 1998, s. 81–91.
- Masarykova Nová Evropa. Mezinárodní vztahy 33, 1998, č. 4, s. 106–109.
- Mnichov a Dr. Edvard Beneš. In: Mnichov. Praha, Křesťanskosociální hnutí 1998, s. 8–19.
- Vztah T. G. Masaryka k českým Němcům (1918–1935). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. Uspoř. Jaroslav Valenta – Emil Voráček – Josef Harna. Praha, Historický ústav AV ČR 1999, s. 629–639. Rés. něm.
- Postoj T. G. Masaryka k židovství a sionismu za první republiky. In: Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999. Uspoř. Miloš Pojar. Praha, Židovské muzeum 1999, s. 129–137.
- Zapomenuté dílo: Oskar Epstein na židovském gymnasiu v Brně. Roš Chodeš – Tevet Švat. Věstník židovských náboženských obcí v České republice a Slovenskej republike 61, 1999/5759, s. 12–15.
- Předpoklady vzniku státu Izrael. Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 5, 2000, s. 300–310.
- K historii Spolkového židovského reformního reálného gymnázia (1920–1940). In: Židovská Morava – Židovské Brno = Jewish Moravia – Jewish Brno. Aut. Jan Kratochvil. Brno, Společnost pro kulturu a dialog K 2001, 2000, s. 66–71.
- Jen svobodní národové: Masaryk a Židé v prvních letech Československé republiky. Roš Chodeš – Tevet Švat. Věstník židovských náboženských obcí v České republice a Slovenskej republike 62, 2000/5760, č. 4, s. 12–15.
- Masaryk a Max Brod. (Židovská otázka v ČR v letech 1918–1920). Židovská ročenka 5761/2000–2001, [vyd. 2000], s. 28–50.
- T. G. Masaryk a židé. In: T. G. Masaryk a československá státnost. XIII. Letní škola historie. Sborník textů a přednášek. Ed. Jana Kohnová – Maria Bezchlebová. Praha, Porta linguarum 2001, s. 85–104.
- O Masarykově vztahu k židovství. Trend politiky, vědy, kultury, společnosti 8, 2001, č. 4/5, s. 20–21.
- T. G. Masaryk, idea sionismu a Nahum Sokolov. Židovská ročenka 5763/2002–2003 [vyd. 2002], s. 71–85.
- Vztah T. G. Masaryka k židovství. Masarykův lid. Čtvrtletník nezávislého diskusního Klubu Milady Horákové 8, 2002, č. 1, s. 17–20.
- Diplomatické úsilí E. Beneše o dorozumění a spolupráci Francie s Německem po první světové válce. Masarykův lid. Čtvrtletník nezávislého diskusního Klubu Milady Horákové 8, 2002, č. 4, s. 31–35.
- Znalec Masaryka – Francesco Leoncini. Odkaz. Listy Masarykovy společnosti 2002, č. 16–17, s. 36–37.
- Československo-rakouské vztahy a politika ČSR ve světle diplomatických dokumentů Ferdinandanda Marka (1918–1922). Slezský sborník 101, 2003, č. 3, s. 221–232. Rés. angl.
- Úsilí československé diplomacie o zprostředkování mezi Francií a Německem v roce 1921. In: Pocta profesoru Zdeňku Kárníkovi. Sborník příspěvků k jubilejním sedmdesátinám. Ed. Jiří Štaif. Praha, Karolinum 2003, s. 41–50. Rés. něm.
- Čestný člen Masarykovy společnosti. Laudatio pronesené profesorem Kolomanem Gajánem [Francesco Leoncini]. Odkaz. Listy Masarykovy společnosti 2003, č. 18–19, s. 14–15.
- Opomíjené poselství T. G. Masaryka ze září 1918. Odkaz. Listy Masarykovy společnosti 2003, č. 18–19, s. 42–43.

- Masarykův koncept zapojení českých Němců do ČSR. In: Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Ed. Marie L. Neudorfllová. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2004, s. 148–154. Rés. angl.
- Historická návštěva prvního prezidenta Československé republiky T. G. Masaryka v Palestině. Masarykův lid. Čtvrtletník nezávislého diskusního Klubu Milady Horákové 11, 2005, č. 2, s. 15–19.
- Před třiceti lety zemřel Samuel Hugo Bergmann. Maskil 4, 2005/5765, č. 11, s. 10–11.
- Účast v odboji na východním Slovensku v letech 1943 a 1944. In: Židé v boji a odboji. Rezistence československých židů v letech druhé světové války. Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. října 2006 v Praze. Uspoř. Zlatica Zudová-Lešková. Praha, Historický ústav 2007, s. 129–134. Rés. angl.
- Der Widerstand in der Ostslowakei 1943–1944. In: Tschechische und slowakische Juden im Widerstand 1938–1945. Ed. Jiří Kosta – Jaroslava Milotová – Zlatica Zudová-Lešková. Berlin, Metropol Verlag 2008, s. 199–206.

Sestavila Kristina Rexová

Knihy došlé redakci

- Církev, žena a společnost ve středověku. Sv. Anežka Česká a její doba, Ústí nad Orlicí, Oftis spolu s Biskupstvím královéhradeckým – Diecézním teologickým institutem za podpory FF UHK 2010. 213 s.
- Tomáš Kleisner – Jan Boublík, Mince a medaile císaře Františka Štěpána Lotrinského. Sbírka Národního muzea v Praze. = Coins and medals of the emperor Francis Stephen of Lorraine. Collection of the National Museum, Prague. Praha, Národní muzeum 2011. 208 s.
- Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym. 15, 2010. Numer specjalny. „Społeczna historia medycyny w dobie oświecenia“. Toruń, Wydawn. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2011. 249 s.
- Jiří Orna a kol., Keramická produkce města Plzně v období 14. a 15. století. [Praha], Ivan Fojt v nakladatelství Scientia 2011. 167 s.
- Biskupská rezidence v Hradci Králové. 500 let od vybudování. Vědecká redakce Petr Polehla – Jan Hojda. [Hradec Králové], Biskupství královéhradecké 2010. 91 s.
- Scamna super Misam 2. Sborník prací studentů a absolventů katedry historie FPE ZČU. Ed. Jiří Stočes – Eva Mušková. Plzeň, Západočeská univerzita 2010. 151 s.
- Zbyněk Vydra, Život za cara? Krajiní pravice v předrevolučním Rusku. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2010. 552 s.
- Marie Škarpová – Pavel Kosek – Tomáš Slavický et al., Omnibus fiebat omnia: kontexty života a díla Fridricha Bridelia SJ (1619–1680). Praha, Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kutná Hora: KLP-Koniasch Latin Press, 2010. 305 s.
- Ekkehard Westermann – Markus A. Denzel, Das Kaufmannsnotizbuch des Matthäus Schwarz aus Augsburg von 1548. Stuttgart, Steiner 2011. 526 s.
- Vendula Zajíčková, Staročeský Passionál. Žánrová struktura pozdně středověké hagiografie. Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 2010. 253 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Archivní časopis. Roč. 61, 2011, č. 4:

Petr KOPIČKA, Lobkovický archiv roudnický v roce 2010. Extradice fondu v kontextu jeho dějin, s. 341–404. – Vladimír SMEJKAL – Michal Altair VALÁŠEK, TEOTWAWKI elektronicky podepsaných dokumentů. Jak dlouhodobě zajistit důvěryhodnost elektronických dokumentů?, s. 405–421. – Veronika NOVÁKOVÁ, ml., Gyözö Ember (1909–1993), s. 422–427. – Jakub MLYNÁŘ – Jan HAJIČ, Archiv vizuální historie přístupný v centru Malach, s. 428–439.

Byzantinoslavica. Roč. 69, 2011, č. 1–2:

Lubomíra HAVLÍKOVÁ, Milada Paulová. 120e anniversaire de sa naissance, s. 9–12. – Alenka CEDILNIK, Der römisch-gotische Friedensschluss im Jahre 582, s. 15–49. – Adam IZDEBSKI, The Slavs' political institutions and the Byzantine policies (ca. 530–650), s. 50–69. – Elena Ene D-VASILESCU, A Face to Face Encounter: The God-Humanity relationship as reflected in the icons of the Eastern Christian (Orthodox) Church, s. 70–85. – Efi RAGIA, The geography of the provincial administration of the Byzantine empire (ca. 600–1200): I.2. *Apothekai* of the Balkans and of the islands of the Aegean Sea (7th–8th c.), s. 86–113. – Maciej KOKOSZKO – Katarzyna GIBEL, Photius and Eustathius of Thessalonica on Greek cuisine intricacies, or a few words on *abyrtake*, s. 114–123. – Regina KOY-

CHEVA, Traces de la langue des deux saints égaux aux Apôtres, Cyrille et Méthode, et leurs élèves (Nouveaux fragments de l'acrostiche du canon funèbre en ancien bulgare du sixième ton), s. 124–133. – Marek MEŠKO, Notes sur la chronologie de la guerre des Byzantins contre les Petchéngues (1083–1091), s. 134–148. – Angeliki PAPAGEORGIOU, The image of the „Turks“ in the reign of John II Komnenos (1118–1143), s. 149–161. – Ioannis POLEMIS, Notes on the Inaugural Oration of the Patriarch Michael of Anchialos, s. 162–172. – Elisabeth PILTZ, King (kralj) Milutin and the Paleologan tradition, s. 173–188. – Georgi ATANASOV, Les monastères rupestres le long de la rivière Suha, dans la région de Dobrudja de Sud, s. 189–218. – Jelena BOGDANOVIĆ, Regional Developments in Late Byzantine Architecture and the Question of „Building Schools“. An Overlooked Case of the Fourteenth-Century Churches from the Region of Skopje, s. 219–266. – Walter K. HANAK, *Bucharest ms. No. 1385 and The Tale of Constantinople, 1453: Some Reconsiderations*, s. 267–310. – Javor MILTENOV, Slavjanskij perevod Slova Joanna Zlatousta *De sancto hiromartyre Phoca*, s. 311–367.

Byzantinoslavica. Roč. 69, 2011, č. 3 Supplementum:

Henry MAGUIRE, The Realities of *Ekphrasis*, s. 7–19. – Ruth WEBB, *Ekphraseis of Buildings in Byzantium: Theory and Practice*, s. 20–32. – Paolo ODORICO, Monuments de rêve. Représentations architecturales dans la littérature byzantine, s. 33–47. – Stratis PAPAIOANNOU, Byzantine *Enargeia* and Theories of Representation, s. 48–60. – Delphine LAURITZEN, *Exegi monumentum. L'ekphrasis autonome* de Jean de Gaza, s. 61–79. – Leslie BRUBAKER, Talking about the Great Church: ekphrasis and the *Narration on Hagia Sophia*, s. 80–87. – Jan KOSTENEC – Ken DARK, Paul the Silentiary's description of Hagia Sophia in the light of new archaeological evidence, s. 88–105. – Vlastimil DRBAL, *L'Ekphrasis Eikonos* de Procope de Gaza en tant que reflet de la société de l'Antiquité tardive, s. 106–122. – Ingela NILSSON, Constantine Manasses, Odysseus, and the Cyclops: On Byzantine Appreciation of Pagan Art in the Twelfth Century, s. 123–136. – Růžena DOŠTÁLOVÁ, Rhetorik, Allegorie in der *Ekphrasis* antiker Denkmäler. Die *Ekphrasis* antiker Kunstdenkmäler als Weg zur griechischen Philosophie in Byzanz (am Beispiel von Michael Psellos), s. 137–145. – Charis MESSIS, Littérature, voyage et politique au XIIIe siècle: *L'Ekphrasis des lieux saints* de Jean 'Phokas', s. 146–166. – Carolina CUPANE, Orte der Liebe: Bäder, Brunnen und Pavillons zwischen Fiktion und Realität, s. 167–178. – Helen SARADI, The Monuments in the Late Byzantine *Ekphraseis* of Cities: Searching for Identities, s. 179–192. – Andreas RHOBY, Inscriptional Poetry. Ekphrasis in Byzantine tomb epigrams, s. 193–204. – Sergey IVANOV, *Ekphraseis of Constantinople* in Old Russian Literature, s. 205–212. – Axinia DŽUROVA, La représentation des monuments dans la littérature bulgare, s. 213–222. – Hans-Veit BEYER – Julie JANČÁRKOVÁ, Die *Ekphrasis* in Gregorios des Sinaïten „Rede auf die heilige Verklärung unseres Herrn Jesu Christi“ in ihrem Zusammenhang mit der kirchlichen Kunstmalerei am Beispiel eines auf den Rücken fallenden Apostels, s. 223–264.

Časopis Národního muzea – řada historická. Roč. 180, 2011, č. 1–2:

Libor JŮN, Fotografický obraz Orientu v Archivu Národního muzea, s. 3–11. – Michal PEHR, Marmaggiho aféra pohledem Eduarda Jelena, s. 12–31. – Pavel HORÁK, K publicistice poúnorového sociálnědemokratického exilu (1948–1955). Perspektiva Blažeje Vilíma a Bohumila Laušmana, s. 32–53. – Vlasta KOUBSKÁ, „Můj drahý národ český neskoná, on hrůzy všechny slavně překoná!“ Ke 130 létům výtvarných proměn slavnostní opery B. Smetany Libuše. Příspěvek k výstavě Národního muzea Staré pověsti české, s. 54–73. –

Klára WOITSCHOVÁ, Genealogická a heraldická sbírka Rudolfa Konstantina Vratislava z Mitrovic Archivu Národního muzea, s. 74–85. – Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ – Libor JŮN, Když cestovatel necestuje – přednáší. Příspěvek k popularizační, fotografické a filmové činnosti Dr. Jiřího Bauma, s. 86–92.

Časopis Národního muzea – řada historická. Roč. 180, 2011, č. 3–4:

Petra BELAŇOVÁ, J. L. Píč – archeolog a muzeolog. Úvodní slovo o prvním kustodovi prehistorického oddělení Národního muzea v Praze, s. 3–6. – Jarmila VALENTOVÁ, Keramické poklice z oppida Stradonice, s. 7–19. – Lucie VĚLOVÁ, Děti v českém pravěku (od neolitu po dobu bronzovou), s. 20–37. – Kristýna URBANOVÁ, Krátké pojednání o ženském oděvu pozdní fáze doby stěhování národů. Úvahy k funkci párových spon na příkladě nálezu z ženského hrobu ze Zvoleněvsí u Slaného, s. 38–50. – Jiří KOŠTA – Hedvika SEDLÁČKOVÁ – Václav HULÍNSKÝ, Skleněné předměty z raně středověkého knížecího hrobu v Kolíně, s. 51–81. – Zuzana CÍLOVÁ – Marika TISUCKÁ, Analýza skleněných korálků z mohylových pohřebišť metodou EPMA, s. 82–87.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 59, 2010, č. 2:

Jiří JUCHELKA, Nové nálezy laténské kultury na Opavsku, s. 107–112. – Tomáš SOMER, Význam olova pro český stát ve 13. století, s. 113–125. – Romana ROŠOVÁ, Historie bývalého mariánského ústavu v Opavě, s. 127–137. – Petr TESAŘ, Příspěvek k poznání osobnosti opavského architekta Ing. Karla Gottwalda, s. 139–151. – Jiří JUNG, Dívčí domov v Chuchelně – jeho geneze, tvůrci a umělecká výzdoba, s. 153–170. – Libor MARTINEK, Milan Rusinský o Ódrovi Łysohorském, s. 171–180. – Iveta FŮRSTOVÁ – Radim PLAČEK – David VÁHALA, Digitalizace pramenů k moderním dějinám Slezska (na příkladu podsbírky Slezský ústav), s. 181–184.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 59, 2010, č. 3:

František MUSIL, K problematice šlechtických sídel v Suchých Lazcích (část města Opavy), s. 187–197. – Martin PELC, Spolky a společnost v Opavě před rokem 1867, s. 199–215. – Pavel ŠOPÁK, Kostel sv. Jiří v Bukovicích a sakrální architektura Jesenicka v 19. století, s. 217–224. – Martin SOSNA, „Letí Orel z Moravy budit bratry Slezany“. Počátky orelského hnutí ve Slezsku, s. 225–245.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 119, 2011, č. 1:

Tomáš DURDÍK, Nejstarší turecké dělostřelecké fortifikace, s. 1–33. – Jaroslav PANÁČEK, Kat a hrdelní právo v České Lípě, s. 34–50. – Jiří FRÖHLICH, Prezentace archeologických nálezů a lokalit na Písecku, s. 51–54. – Vojtěch KAŠPAR, Tomáš Durdík šedesátiletý, s. 58–61.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 119, 2011, č. 2:

Václav RYBAŘÍK, Novověká kamenná sochařská díla katedrály sv. Víta v Praze, s. 65–82. – Lukáš FUNK – Petr MENŠÍK, Netypický štípaný artefakt z Jílového u Prahy, s. 83–87. – František FRÝDA, Keramická plastika s erbem Kašpara Kropáče z Kozince, s. 88–91. – Karel MAREŠ, Vývoj populace obce Ročova v 19. století a srovnání se situací v 17. a 18. století, s. 92–116. – Vojtěch KAŠPAR, Zemřel PhDr. Ladislav Hrdlička (4. 4. 1937 – 30. 4. 2011), s. 120–123.

Dějiny a současnost. Roč. 33, 2011, č. 12:

Václav BŮŽEK, Čtyřicet let od prvního kmeniologického kolokvia v Uherském Brodě,

s. 7. – Michal PULLMANN, Život v komunistické diktatuře. O povaze a proměnách soudobých dějin po roce 1989, s. 14–17. – Pavel POKORNÝ, Královská vánoční poselství. Útěcha a mediální triumf britské monarchie, s. 18–20. – Břetislav VACHALA, Egyptan Sinuhet. Realita, nebo fikce?, s. 21–23. – Adrian von ARBURG – Iveta COUFALOVÁ, „Je to širší příběh...“ Rozhovor s historikem Adrianem von Arburg o změně pohledu na vysídlení Němců z českých zemí, o peripetiích při přípravě dosud nejfundovanější edice k tomuto tématu i o tom, jakou výhodou může být švýcarský původ při zkoumání dějin střední Evropy, s. 24–27. – Šárka BUBÍKOVÁ, Indiánský Sherlock Holmes. Tony Hillerman a tradice detektivky, s. 30–32. – Helena STIESSOVÁ, Vítr vane od severu aneb Specifika švédské detektivní literatury, s. 33–36. – Antonín K. K. KUDLÁČ, Drsný chlapík z Pragokovu. Ozvuky americké detektivky v díle Jaroslava Velinského, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 1:

Václav ŠMIDRKA, Stesk po diktatuře? Na prahu třetího desetiletí východoněmecké „Ostalgie“, s. 14–17. – Igor LUKEŠ – Jakub JANDA, „Rychlý odchod Rusů byl naprostý zázrak“. Rozhovor s historikem Igorem Lukešem o sjednocení Německa, rozpadu Varšavské smlouvy, perestrojce Michaila Gorbačova a kibicování zpoza oceánu, s. 18–20. – Ivana ČORNEJOVÁ, Jak se věda vyplácí aneb Jak se platí za vědu, s. 21–23. – Bedřich LOEWENSTEIN, „Každý svého štěstí strůjcem?“ Chudoba: evropské percepcie a praktiky, s. 24–27. – Richard BIEGEL, Tak trochu smutná oslava. Gratulace k opomenutému výročí Pražské památkové rezervace, s. 30–33. – Rostislav ŠVÁCHA, Čím mladší, tím ohroženější. Než se dům stane památkou, s. 34–36. – Josef PLESKOT – Jan KLÍPA, Památky musí makat! Rozhovor s architektem Josefem Pleskotem o stavu památkové péče, o industriálu i o konventu, o úctě k předkům a o strachu z budoucnosti, s. 37–39. – Michal NOVOTNÝ, Úřad nebo ústav? Proměny státní památkové péče v českých zemích, s. 40–43.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 2:

Ladislav KAŠPAR, „V myslí vlast, v srdcích smělost, v pažích sílu!“ Ke stopadesátému výročí založení Sokola, s. 14–17. – Marek ŠMÍD, Jak pan prezident tlačíval kočárek. První republika optikou dobových učebnic občanské výchovy, s. 18–20. – Roger CHARTIER – Nicolas RICHARD – Jaroslav SVÁTEK, „Píšeme stejně jako autoři fikce, ale tvrdíme, že vytváříme vědu...“ Rozhovor s profesorem Rogerem Chartierem o chápání vědy, Francouzské revoluci a správném způsobu užívání klasických autorů, s. 21–23. – Ondřej VOZÁR, Zapomenutá fronta. Čtvrtstoletí války proti sektářské lesní armádě, s. 24–25. – Václav BŮŽEK, V zákulisí dvora Rudolfa II. Vrchní komorní služebníci okolo roku 1600, s. 28–31. – Ondřej JAKUBEC, Rudolf II. a rudolfinské umění. Císařský mecenáš a sběratelství, s. 32–34. – Pavel MAREK – Kateřina PRAŽÁKOVÁ, Mezi propagandou a skutečností. Obraz Rudolfa II. v křesťanské Evropě, s. 35–37. – Pavel KRÁL, Osamocení a izolace. Lidská tragédie Rudolfa II., s. 38–40. – Jitka RAUCHOVÁ, Směšná figurka, nebo tragická postava? Proměny zobrazovacích stereotypů Rudolfa II., s. 41–43.

Dějiny a současnost. Roč. 34, 2012, č. 3:

Karel HRUBÝ, Totalita, teror a „normalita“ společnosti. Poznámky k článku Michala Pullmanna v DaS 12/2011, s. 14–15. – Tomáš VELÍMSKÝ, Ve stopách jedné důležité knihy. Reálný dotek s místem – Montailou 2011, s. 16–19. – Pavla DRÁPELOVÁ, Jeskyně Theopetra. Významné svědectví o evropském pravěku, s. 20–22. – David HERTL, Vltava – socialistický hlas pravdy. Rozhlasový projekt na podporu posrpnové normalizace, s. 23–25. – Marie MACKOVÁ, Turista ve vlaku. O viaduktech, svištích a spolkových výletech,

s. 28–31. – Martin PELC, Z Malé Strany na Grossglockner. Zakladatel alpské turistiky v Čechách Johann Stüdl, s. 32–35. – Eva CHODĚJOVSKÁ, „Cesty, vyhlídky a rokle jmény označiti“. Počátky turistiky v Prachovských skalách, s. 36–39. – Borut KLABJAN, „Český Jadran“. Češi na Jaderském pobřeží před první světovou válkou a po ní, s. 40–43.

Dějiny věd a techniky. Roč. 44, 2011, č. 3:

Petr HAMPL, Vladimír J. A. Novák (1919–1997) a dějiny jedné koncepce (1. část), s. 147–164. – Jiří WOITSCH, Lesní řemesla a vývoj technologie chemického zpracování dřeva v raném novověku, s. 165–181. – Zdeněk VÁCHA, Sběrka školních přednášek a skript v Archivu Národního technického muzea, s. 182–199.

Historický obzor. Roč. 22, 2011, č. 11/12:

Roman VONDRA, Život a doba krále bankéřů, s. 242–256. – Andrej TÓTH – Lukáš NOVOTNÝ – Michal STEHLÍK, Národnostní menšiny v ústavněprávním rámci první Československé republiky (1918–1938), s. 256–269. – Filip VURM, Španělsko a sefardští Židé ve 30. letech a za druhé světové války, s. 269–277.

Historický obzor. Roč. 23, 2012, č. 1/2:

Martin NEJEDLÝ, „Pohledte do zrcadla úsměvných zrudností!“ Lesk a trýzně 15. století očima dvorských služebníků, s. 2–17. – Petr BOROVEC, Osudný den říše Inků. Počátek španělské conquisty v Peru, s. 18–21. – Blanka KOVÁŘOVÁ, Reforma nebo revoluce? Britská vládní krize v letech 1782–1784, s. 22–30. – Roman PAZDERSKÝ, Příběh sporu o smysl českých dějin. Jubilejní skica očima 21. století, s. 30–39. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Josef Jungmann (1773–1847), s. 39–42.

Historie a vojenství. Roč. 60, 2011, č. 4:

Karel STRAKA, Skupina 1, nestandardní vyšší jednotka zajištění hranic od jara do podzimu 1938 (1. část), s. 4–25. – Jiří PLACHÝ, Průběh záříjové mobilizace v roce 1938 na Podkarpatské Rusi, s. 24–28. – Milan KOPECKÝ – Tomáš HOFÍREK, Obrněné svazky a jednotky v bojích o město Dukla (1. část), s. 29–41. – Michal PLAVEC, Den, kdy nebyla bombardována Praha, s. 42–53. – Jindřich MAREK, Radiostanice VLADISLAV v marném boji o Podkarpatskou Rus, s. 54–70. – Milan VYHLÍDAL, Československo-egyptská spolupráce v oblasti vojenského školství v letech 1956–1960, s. 71–84. – Václav ŠMIDRKAL, ČSLA jako subjekt a objekt speciální propagandy v 60. letech 20. století, s. 85–96.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 2, 2010, č. 1:

Luboš VELEK, Naděje v posledního kavalíra – jmenování Františka Thun-Hohensteina ministerským předsedou roku 1898. K praxi sestavování vládních kabinetů v Předlitavsku, s. 9–36. – Miroslav BREJCHA, Budování československé zahraniční služby: Diplomatičká elita MZV v letech 1918–1920, s. 37–52. – Lukáš ŠLEHOFER, První odvozy jako jeden z kroků na cestě k definitivnímu potvrzení existence Československa, s. 53–62. – Pavel BALOUN, Vznik českého fašismu (1921–1926), s. 63–85. – Vít BANASINSKÝ, Lido- výchovná činnost Slezské Matice osvěty lidové na Těšínsku ve dvacátých letech 20. století, s. 85–97. – Michala DANĚČKOVÁ, Ubytování českých vysokoškolských studentů v Praze v letech 1918–1939, s. 99–109. – Jan BENDA, Recepte a reakce uprchlíků a starousedlíků v období druhé republiky. Přijímání a postoj k uprchlíkům z pohraničí v pohledu vzpomínek a situačních zpráv, s. 111–125. – Pavel HORÁK, Poznámky ke komunikaci levicových sociálních demokratů s komunisty v zahraničním odboji (od vstupu SSSR do války po Be-

nešovu návštěvu Moskvy v prosinci 1943), s. 127–135. – Radka ŠUSTROVÁ, Dětský válečný prožitek. Říšské děti v programu KLV na území Protektorátu Čechy a Morava, s. 137–150. – Gabriela HAVLŮJOVÁ, Edvard Beneš ve veřejném diskursu na přelomu 20. a 21. století. Příklad historické osobnosti při utváření národní identity, s. 151–166. – Robert KVAČEK, Zemřel profesor Jan Kuklík, s. 169–170.

Lidé města/Urban People. Roč. 13, 2011, č. 3:

Miloslav PETRUSEK, Existencialismus a sociologie: Velké míjení a pozdní setkávání, s. 339–372. – Jiří MUSIL, Poslední ročník studentů sociologie po únoru 1948, s. 375–396. – Zdeněk R. NEŠPOR, Mizení náboženství z veřejného prostoru: Kostely, kaple, modlitebny a fary Německé evangelické církve, s. 397–441. – Tibor VOJTČKO, „Nové město, nová generace, naděje pro společnost“, aneb úsilí o vybudování osady Růžičkov v Praze-Tróji (1925–1930), s. 443–465. – Gabriela FATKOVÁ, Bulharští Karakačani dnes, s. 467–490. – Marek JAKOUBEK, „Kronika naší rodiny“ vojvodovské Češky Ester Karbulové, s. 491–505.

Numismatické listy. Roč. 65, 2010, č. 3:

Věra MICHNOVÁ – Luboš POLANSKÝ – Kateřina TOMKOVÁ – Markéta TYMONOVÁ, Komárovský poklad. Revize dochované části torza depotu, s. 99–126. – Jiří MILITKÝ – Zdeněk PETRÁŇ, Dvě neznámé varianty pražských grošů Jana Lucemburského, s. 127–132. – Marek BUDAJ – Jiří HÁNA, Další nepublikovaná varianta nejstaršího typu bílého peníze Ferdinanda I. Habsburského, s. 133–134. – Pavel TRNKA, Královské příjmy z kutnohorské mincovny v 70. a 80. letech 15. století, s. 135–140. – Jiří SLÁMA, Nové studie o tzv. obolu mrtvých, s. 141–142.

Numismatické listy. Roč. 65, 2010, č. 4:

Jiří LUKAS – Luboš POLANSKÝ, Přeražby českých denárů z nálezů Gębice [Karlsdorf]. K otázce vnitřní chronologie nejstarších variant mladšího bavorsko-švábského typu a denárů se širokou rukou II., s. 147–160. – Ondřej KOLÁŘ, Numismatik August Sedláček, s. 161–170. – Jiří RYANT, Výtvarné zobrazení českých a moravských historických mincí v tvorbě Jana Alexandra Votruby, s. 171–183.

Numismatické listy. Roč. 66, 2011, č. 1:

Jiří MILITKÝ, Nepublikovaný typ jihobavorského keltského 1/4statéru ze sbírky numismatického oddělení Národního muzea, s. 3–8. – Jiří HÁNA, Dvě neznámé opisové varianty pražského groše Václava II., s. 9–12. – Vojtěch BRÁDLE, Doplněk k nálezům pražských grošů v Náchodě z roku 1928, s. 13–16. – Jan BOUBLÍK, Správa královských financí ve středověku. Několik poznámek k době poděbradské, s. 17–26. – Petr VOREL, Slezský vládní haléz z vratislavské mincovny z roku 1532, s. 27–35. – Vlastimil NOVÁK – Jan VIDEMAN, Nález zlomku osmanské stříbrné pozlacené mince od Vrchoslavic (okr. Prostějov), s. 36–40. – Jiří BOHÁČ, Zlaté ražby Josefa Šejnosta (1878–1941). K 70. výročí úmrtí významného českého medailéra a sochaře, s. 41–46.

Olomoucký archivní sborník. 9, 2011:

Bohdan KAŇÁK – Miroslav KOUDELA, Informace o práci Státního okresního archivu Olomouc v roce 2010, s. 9–17. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Olomoucká pobočka zemského archivu v Opavě v roce 2010, s. 18–22. – Bohdan KAŇÁK, Několik úvah o vývoji návštěvnosti olomouckého státního okresního archivu v letech 2001–2010, s. 23–28. – Petr GAJDOŠÍK – Tamás VISI – Alžběta DREXLEROVÁ, Fragmety hebrejských textů na knižních

vazbách ve fondech Státního okresního archivu Olomouc, s. 31–52. – Miroslav MYŠÁK, Olomoucké tisky v lublinských knihovnách, s. 53–64. – Petr GAJDOŠÍK, Další nově zjištěné filigrány olomoucké papírny, s. 65–69. – Jiří HANKE, Paulina. Mýtus patronky Olomouce mezi učeneckou a lidovou kulturou v letech 1623–1786, s. 70–92. – Jitka BALATKOVÁ, Osobnost divadelního ředitele Carla Königa v zrcadle olomouckých archivních pramenů, s. 93–100. – Jiří VIDLIČKA, První moravská lidová pouť do Svaté země v roce 1905, s. 101–120. – Markéta DOLÁKOVÁ, Příspěvek k činnosti Roberta Smetany v olomouckém muzejnictví a památkové péči v letech 1936–1946, s. 121–137. – Ingrid SILNÁ, Pěvecký sbor v Husově sboru v Olomouce, s. 138–151. – Heda MINAŘÍKOVÁ, Přehled vývoje olomouckého nižšího a středního školství od poloviny 19. století do roku 1960. II. část (1939–1945), s. 152–164. – Antonín BURGET, K poválečné obnově sportovního rybářství na Olomoucku, s. 164–168. – Eva STUPKOVÁ, Tiefenbachové na Moravě (úryvek z rozsáhlejší práce), s. 171–175. – Jan ŠTĚPÁN, Plán Větrného mlýna v Rudoltovicích z roku 1843, s. 176–179.

Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. 25, 2010 (2011):

Radoslav DANĚK, Výčep piva a hostinská živnost na Ostravsku v proměnách 19. století, s. 11–41. – Jozef ŠERKA, Počátky veřejného osvětlení města Moravské Ostravy (1836–1918), s. 42–68. – Blažena PRZYBYLOVÁ, Stali se významnými daňovými poplatníky – historie židovské komunity v Michálkovicích, s. 69–96. – Mečislav BORÁK, Z nacistického koncentračního tábora do sovětských gulagů. (Osudy ostravských Židů z transportů do Niska nad Sanem), s. 97–135. – Martin JUŘICA, Vnitřní obchod a zásobování obyvatelstva v letech 1971–1988, s. 136–171. – Igor IVAN – Jakub CALÁBEK, Pracovní atraktivnost Ostravy a její změny, s. 172–196. – Karel JIRÍK, Závodní nemocnice Vítkovických železáren – největší v habsburské monarchii (1840–1920), s. 197–227. – Jana PRCHALOVÁ, Lékárník Emil Kinsky a historie lékárny U Madony v Přívoze, s. 228–253. – Eva BÁNSKÁ, Vraždy, smilstva a jiné závažné trestné činy na Ostravsku v letech 1922–1938, s. 254–272. – Romana ROŠOVÁ, Chrám luxusu. Cesta obchodního domu Textilia/Ostravica ke zkáze, s. 273–297. – Antonín BARCUC – Eva ROHLOVÁ, Místopis starého Zábřehu nad Odrou a Hulvák, s. 298–368. – Jaroslava NOVOTNÁ, Testamenty a majetkové inventáře moravskotřebovských měšťanů z 2. poloviny 18. století, s. 369–405. – Miroslav KROČEK, Pohled do života ostravských měšťanů v 16.–18. století, s. 406–428. – Marek KIECOŇ – Zbyněk MORAVEC, Městská hradba v Ostravě ve světle archeologických výzkumů, s. 429–450. – Jan KRÁL, Podzemní Ostrava. Osmdesátá léta a život s policií, s. 453–468. – Pavla SKÝBOVÁ, Stačilo vyjít ven, a už nás brali, s. 469–475. – Oldřich KLEPEK, Stanislav Vopasek – první ředitel Hornického muzea v Ostravě, s. 477–494. – Vladimír MAŇAS, „Poněvadž zajisto umřítí mám, ale které hodiny nevím...“ Život a smrt ostravského měšťana Oschevia (zemř. 1656), s. 497–524. – Eva ROHLOVÁ, Potíže města s městskými hradbami na počátku 18. století, s. 525–530. – Jaroslava NOVOTNÁ, Prodej Faldyho mlýna Pavlu Masařovi v roce 1757, s. 531–536. – Antonín BARCUC – Jitka JANEČKOVÁ, Založení Archivu města Ostravy v korespondenci archivářů hlavního města Prahy a města Plzně, s. 537–559.

Památky archeologické. Roč. 102, 2011:

Karel SKLENÁŘ, Josef Ladislav Píč jako redaktor Památek archeologických (K stému výročí jeho úmrtí), s. 5–20. – Zdeňka NERUDOVA – Petr NERUDA – Petr SADOVSKÝ, Srovnávací analýza paleolitických bifaciálních artefaktů, s. 21–58. – Pavel SANKOT – Milan ZÁPOTOCKÝ, Eneolitický sídlištní areál (jordanovská a řivnáčská kultura) s kruhovým objektem – rondelem v Tuchoměřicích, okr. Praha-západ, s. 59–116. – Katarína ARIAS KYTNAROVÁ, Abusir South 2007. The Tomb of Inpunefer and the Anonymous Tomb AS 47.

Preliminary Ceramics Report, s. 117–158. – Zdeněk SMRŽ – Martin KUNA – Aleš KÁČERIK, Archeologie mizející krajiny. Terénní průzkum předpolí Dolů Nástup Tušimice, s. 159–216. – Peter TREBSCH, Die Architektur der ältereisenzeitlichen Siedlung von Prag 9 – Miškovice. Zu einem neuen Gebäudetyp mit elliptischer Palisade, s. 217–270. – Martin TREFNÝ, Attická keramika jako významný doklad jižního importu v prostředí pozdně halštatských až časně laténských Čech, s. 271–306. – Jiří KOŠTA – Kateřina TOMKOVÁ, Olivovité korálky v raně středověkých Čechách a jejich postavení ve středoevropském kontextu, s. 307–354. – Ivana BOHÁČOVÁ, Dřevěné konstrukce a využití dřeva v raně středověké centrální lokalitě. Příklady z Pražského hradu, s. 355–400.

Památky středních Čech. Roč. 25, 2011, č. 2:

Pavel KROUPA – Jaroslava KROUPOVÁ, Královská kaple hradu Křivoklátu a její ideové kořeny, s. 1–17. – Jan ŽIŽKA, K technologii a stavebním postupům při opravách torzálně dochovaných staveb, s. 18–31. – Pavel KROUPA, Průzkum východní fasády zámku v Brandýse nad Labem. 2. část, s. 32–36. – Alfréd SCHUBERT, Kdo je vlastníkem zřícenin dávno opuštěných hradů?, s. 37.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 5, 2011, č. 2:

Soňa ŠTRBÁŇOVÁ, Raýmanova osobnost ve světle jeho fondu v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, s. 161–182. – Petr CAJTHAML – Marek ĎURČANSKÝ, Bohuslav Raýman a pražská univerzita, s. 183–196. – Vlasta MÁDLOVÁ, Bohuslav Raýman a Česká akademie věd a umění, s. 197–224. – Jan JANKO, Raýmanovy koncepce vědy, s. 225–232. – Jiří JINDRA, Česká fyzikální chemie za Bohuslava Raýmana, s. 233–247. – Marie BAHENSKÁ, Žena ve vědě: Alena Lengerová, s. 249–263. – Jaroslava HOFFMANNOVÁ, Vzájemná korespondence Augustina Kratochvíla a Václava Novotného, s. 265–280. – Hana BARVÍKOVÁ, Miroslav Katětov, s. 281–284.

Prague Papers on the History of International Relations. 2010, č. 1:

Václav DRŠKA, La Bourgogne et la diplomatie des Luxembourg à la fin du règne de Charles IV, s. 11–19. – Jiří BORITZKA, Wien 1683: Die osmanischen Motive des Feldzugs, s. 21–36. – František STELLNER, Der mitteleuropäische Einfluss auf die russische Bildungspolitik in der Ära Peters des Grossen, s. 37–46. – Ivo BUDIL, Edward Augustus Freeman and the Eastern Question, s. 47–62. – Árpád HORNYÁK, Das Ungartumbild im jugoslawischen aussenpolitischen Denken von 1918–1945, s. 63–79. – Matthias ROMER, Die Enthüllungen um die Zusammenarbeit der Reichswehr und der Roten Armee des Jahres 1926 in der deutschen Öffentlichkeit, s. 81–99. – Jan ŠTEMBERK, Tourismuswerbung als Form der Präsentation der Tschechoslowakei in der Zwischenkriegszeit, s. 101–115. – Stanislav TUMIS, The Soviet Search for Partnership. Some Remarks on Soviet Foreign Policy on the Eve of the Second World War, s. 117–125. – Daniel Carlos NARVÁEZ TORREGROSA, La derrota de la Kriegsmarine. Una reconstrucción cinematográfica, s. 127–154. – Martin KOVÁŘ, Artist versus Dictatorship. Some Remarks on the Reflection of Spanish Anti-Frankist's Work in the Communist Czechoslovakia, s. 155–162. – Gabriele CLEMENS, Föderalismus als Instrument der Friedenssicherung: Völkerbund und europäische Einigungsbestrebungen, s. 167–173. – Arno HERZIG, Die Bernheim-Petition für die Rechte der jüdischen Minderheit in Oberschlesien und die Haltung des Völkerbundes 1933, s. 174–179. – Peter SKOKAN, British Liberals in the 1930s: Definitive Disintegration of the Party, s. 180–184. – Viktor SAUTIN, British Diplomacy and the Geneva Disarmament Conference, 1932–1934, s. 185–191. – Lukáš NOVOTNÝ, „No Advice until the King Decides!“ Die Ab-

dankungskrise in Grossbritannien auf den Seiten der Tageszeitung *The Times*, s. 192–197. – Jan KOČVAR, *The Internal Development in China, 1928–1937*, s. 198–205. – Aleš SKŘIVAN, Sr., *Die Reaktion der Grossmächte auf den japanischen Angriff in China im Jahre 1937*, s. 204–207. – Roman KODET, *The Imperial Japanese Navy Plans for War with the USA*, s. 208–212. – Drahomír SUCHÁNEK, *Die Wahl Pius XII.*, s. 215–218. – Aleš SKŘIVAN, Jr., *Export of Czechoslovak Arms to China during the Arms Boom in the 1950s*, s. 219–224.

Prague Papers on the History of International Relations. 2010, č. 2:

Drahomír SUCHÁNEK, *Papal Elections and the Influence of Secular Authority. (Part I – From the Beginning of Papal Elections to the End of the 9th Century)*, s. 11–20. – Dana PICKOVÁ, *Die ersten russisch-habsburgischen Abkommen und ihre Auswirkung auf den Machtkampf in Mitteleuropa an der Wende des 15. und 16. Jahrhunderts*, s. 21–35. – Michal WANNER, *Hamburg and the Eurasian Trade 1721–1744*, s. 37–45. – Hans-Christof KRAUS, *Vom Kameralismus zur Volkswirtschaft. Die deutsche Tradition der „Staatswissenschaft“ bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, s. 47–62. – Viktor SAUTIN, *The Second Partition of Poland*, s. 63–82. – Jaroslav VALKOUN, *Egypt under Khedive Ismail*, s. 83–94. – Roman KODET, *The Contribution to the History of the Ottoman Navy in the 19th Century and before the First World War*, s. 95–102. – Aleš SKŘIVAN, Sr., *Der Angang des Zerfalls der europäischen Ordnung? Zur Situation nach den Balkankriegen*, s. 103–109. – Radek SOBĚHART, *Die Nostrifikation in der Tschechoslowakei als ein Beispiel des Wirtschaftsnationalismus nach 1918?*, s. 111–124. – Andrej TÓTH, *Treaty of Trianon – 90th Anniversary. To the Negotiations about Peace Treaty with Hungary (December 1919 – June 1920)*, s. 125–146. – Jan ZÁHOŘÍK, *Italy, Ethiopia, and the Walwal Incident in 1934*, s. 147–160. – Lukáš NOVOTNÝ, *The Sudetendeutsche Problem in 1936 in Reports of the British Legation in Prague*, s. 161–181. – Gergely EGEDY, *Thatcherism and the New Right in Britain. (Intellectual Sources and Components)*, s. 183–196.

Prague Papers on the History of International Relations. 2011, č. 1:

Václav DRŠKA, *Das Königreich Arelat in der Diplomatie des 14.–15. Jahrhundert als „lieu de mémoire“*, s. 11–20. – Jiří BORITZKA, *Die habsburgisch-osmanischen Beziehungen in den Jahren 1562–1568 mit besonderer Aufmerksamkeit auf den Türkenkrieg von 1566*, s. 21–35. – Michal WANNER, *Pondicherry – Syncretism and Polarity in Material Culture of Euro-Asiatic Town 1674–1812*, s. 36–44. – Hans-Christof KRAUS, *Mitteleuropa zwischen Idee und Wirklichkeit. Zur Entwicklung des Mitteleuropa-Gedankens 1815–1945*, s. 45–72. – Jan ZÁHOŘÍK, *Menelik II between International and Local Histories*, s. 73–81. – Andrej TÓTH, *Adoption of the Act No. 1921: XLVII on the Extinction of the Ruler Rights of Charles IV and Succession to the Throne of the House of Habsburg in Hungary by the National Assembly in November 1921*, s. 82–100. – Martin JERÁBEK, *Die Geschichte der Osterweiterung der Europäischen Union 1990–2004. Unter besonderer Berücksichtigung der Politik der Bundesrepublik Deutschland gegenüber Mittel- und Osteuropa*, s. 101–118. – Arno HERZIG, *Hamburg und Übersee im 19. Jahrhundert*, s. 123–129. – Miroslav ŠEDIVÝ, *Austria's Commerce with Egypt in the Age of Metternich*, s. 130–138. – Aleš SKŘIVAN, Sr., *Zur Wirkung der Kolonialidee in Deutschland vor 1871*, s. 139–146. – Roman KODET, *The Great Eastern Crisis and the Occupation of Bosnia and Herzegovina by Austria-Hungary*, s. 147–152. – Lukáš NOVOTNÝ, *Der Panamaskandal – eine Affäre, die die Ratifizierung der französisch-russischen Militärkonvention verzögerte*, s. 153–158. – Jan KOČVAR – Aleš SKŘIVAN, Jr., *Austria-Hungary and the Boxer-Rebellion*, s. 159–165. – Peter SKOKAN, *Problem of „Chinese Slavery“ in Edwardian Politics*, s. 166–171.

Prague Papers on the History of International Relations. 2011, č. 2:

Dana PICKOVÁ – Valburga VAVŘINOVÁ, Westeuropäer als Informationsquelle über Russland, s. 11–22. – Ivo BUDIL, Trojans, Franks and Their Enemies, French Genealogical Imagination and Its Historical Transformation in the Sixteenth Century, s. 23–39. – Mónika PILKHOFFER, Changes in the Building Stock and Their Effect on Cityscapes in Towns of the Austro-Hungarian Monarchy, s. 40–57. – Jaroslav VALKOUN, The British Attitudes to the Mahdist and the Italian Activities in East Africa, 1885–1896, and the Conquest of Dongola, s. 58–68. – Roman KODET, The Austria-Russian Entente and the Ottoman Empire at the Beginning of the 20th Century, s. 69–76. – Aleš SKŘIVAN, Sr., Die Übereinkunft Österreich-Ungarns mit der Türkei im Zusammenhang mit der Annexion Bosniens und der Herzegowina, s. 77–85. – Richard LEIN, Das Thronwechselprogramm der Militärkanzlei Erzherzog Franz Ferdinands aus dem Jahr 1911, s. 86–109. – Géza GECSE, Panlawismus in der russischen und in der sowjetischen Aussenpolitik 1914–1991, s. 110–131. – Lukáš NOVOTNÝ, Great Britain and the Road to the Rhineland Pact (March-July 1925). A Contribution to the Issue of Collective Security in the 1920s, s. 132–147.

Sborník archivních prací. Roč. 61, 2011, č. 2:

Pavel MATLAS, Sociální původ, vzdělání, kariérní strategie a motivace patrimoniálních úředníků na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou v 17. a 18. století, s. 435–463. – Václav BABIČKA, Dějiny Akademie křesťanské 1875–1952, s. 464–557. – Ivan HLAVÁČEK, Tři důležité německo-rakouské edice k středověkým dějinám a jeden „Handbuch“, s. 558–571.

Sborník Státního okresního archivu Přerov. 2011:

Jiří LAPÁČEK, Otazníky nad listinou Přemysla Otakara II. pro Přerov z roku 1256, s. 5–35. – Zdeněk SCHENK – Jan MIKULÍK, Výsledky archeologických výzkumů kostela sv. Jakuba Většího v Lipníku nad Bečvou, s. 34–45. – Jan ŠTĚPÁN, Plán nerealizované vodní pily v Proseničkách z roku 1801, s. 46–51. – Petr KADLEC, Německé gymnázium v “českém” městě aneb závěrečné období existence prvního gymnázia v Hranicích (1903–1922), s. 52–68. – Josef VOLTR, První letecký den v Přerově – vzlet inženýra Jana Kašpara 25. června 1911, s. 69–74. – Věra FIŠMISTROVÁ, Železnici „U zlatého srpu“ aneb obchodníci z rodu Přidalů, s. 75–103. – Petr JIRÁK, Neprávem opomíjené Městské muzeum v Přerově, s. 104–135. – Pavel KOPEČEK, Přerovsko v období nacistické okupace – některé hospodářské, politické, vojenské a bezpečnostní aspekty vývoje v tomto období, s. 134–146. – Jan JIRKA, Ze života Přerovanů v první polovině 20. století, s. 147–161. – Václav KREJČÍ, 85 let trvání Klubu filatelistů v Přerově. 2. část, s. 162–198. – Milan GERYK, Půlstoletí samočinných počítačů v Přerově, s. 199–209. – Oldřich FIALA, Milan Chumchal – historik – numismatik, s. 210–222.

Soudobé dějiny. Roč. 18, 2011, č. 1–2:

Vít SMETANA, Nekonečný příběh s náhlým koncem – a jeho bezprostřední důsledky pro středovýchodní Evropu. Nad mnohočetnými podněty z pražské konference o studené válce, s. 11–31. – David HOLLOWAY, Jaderné zbraně a studená válka v Evropě, s. 32–52. – Csaba BÉKÉS, Studená válka, détente a sovětský blok. Vývoj koordinace zahraniční politiky v sovětském bloku (1953–1975), s. 53–85. – Alex PRAVDA, Politika optimismu a opatrnosti. Moskva a východní Evropa na konci 80. let, s. 86–119. – Thomas BLANTON, Ronald Reagan, George H. W. Bush a revoluce roku 1989. Americké mýty versus primární zdroje, s. 120–150. – Svetlana SAVRANSKAYA, Pád Berlínské zdi, východní Evropa a Gorbačovova vize Evropy po studené válce, s. 151–171. – Mark KRAMER, Proč studená válka trvala tak

dlouho?, s. 172–195. – Jan RANDÁK, Paměť a (soudobé) dějiny. Nejen nad třemi ročníky časopisu Paměť a dějiny, s. 196–209.

Střední Morava. Vlastivědná revue. 17, 2011, č. 32:

Josef ŠRÁMEK, Vzestup a pád rodové fundace olomouckých Přemyslovců, s. 4–15. – Marie DOKOUPILOVÁ, Děkan Antonín Josef Dreser a jeho budovatelské dílo v Kralicích na Hané, s. 16–37. – František VŠETIČKA, K obrozenské éře v Olomouci, s. 38–53. – Miroslav DAŇHEL, Archeologické lokality a nálezy na katastru obce Zlobice (okr. Kroměříž), s. 54–73. – Petr JIRÁK, Odbojář Alois Králík z Kojetína čekal téměř rok na popravu, s. 76–80. – Štěpán KOHOUT, Neuskutečněný plán cisterckého kláštera v Doloplazech u Olomouce?, s. 81–88. – Radek AUGUSTIN, Čestné pojmenování Leteckého pluku 2, s. 89–91. – Karel MÜLLER, Pečeť a znak Horního Města, s. 92–96. – Jan ŠTĚPÁN, Větrný mlýn v Lípách a Býškovcích v letech 1812–1887, s. 97–103. – Leoš MLČÁK, Staroměstská kasárna, s. 103–107. – Jiří KAREL, Diplomát a otazníky kolem jedné sochy, s. 107–115. – Hana BARTKOVÁ, Prusko-rakouská válka roku 1866 v obecní kronice Otonovic, s. 116–125. – Ivo BARTEČEK, Evropa a Nový svět, s. 126–128.

Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín. 38, 2010:

Jan VAJSKEBR, Malá pevnost Terezín a nacistická perzekuce v českých zemích 1939–1945 [konference, Terezín, 24.–25. 6. 2010], s. 7–9. – Miroslava LANGHAMEROVÁ, Databáze bývalých vězňů policejní věznice gestapa Terezín (Malá pevnost). Současný stav prací na projektu, červen 2010, s. 10–25. – Marek POLONCARZ, Nové prameny k pracovnímu nasazení vězňů policejní věznice Terezín, s. 26–33. – Ivana HRACHOVÁ, Dozorce Rudolf Burian, s. 34–46. – Volker MOHN, „Nepodstatné a nevkusné dílo“. Literární snahy Polizeihauptwachtmeistra Andrease Marxe, s. 47–58. – Dalibor KRČMÁŘ, Aktion Gitter z roku 1944 ve služební oblasti řídicí úřadovny gestapa v Praze. Nástin dosavadního stavu výzkumu, s. 59–73. – Stanislava VODIČKOVÁ, Tribun pražského lidu Mons. Alois Tylínek, s. 74–88. – Martin JINDRA, Duchovní Církve československé (husitské) věznění v Malé pevnosti Terezín, s. 89–103. – Ivo PEJČOCH, Antonín Nejezchleba před Mimořádným lidovým soudem Praha, s. 104–109. – Miroslav KRYL, Životní osudy vězně Malé pevnosti prof. MUDr. Jana Bělehrádka (1896–1980), s. 110–127. – Tomáš FEDOROVÍČ, Neobyčejný život Julia Taussiga, s. 128–143. – Radek FENCL, Jaroslav Fiala. Konfident uvnitř III. ilegálního ústředního vedení KSČ, s. 144–151. – Vojtěch BLODIG, Mezinárodní setkání IC MEMO v Terezíně, s. 152–156. – Jan ŠPRINGL, Ghetto Terezín, holokaust a dnešek, s. 157. – Jiří KLEKER, Seminář pro české učitele v Paříži [19.–25. 6. 2010], s. 158–160. – Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2009. Sestavila Dagmar Holzhamerová, s. 161–166. – Terezínská bibliografie za rok 2009. Sestavila Marie Poljaková, s. 167–175.

Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín. 39, 2011:

Ivana RAPOVÁ, Josef Průša – kápo v policejní věznici Terezín, s. 7–27. – Dalibor KRČMÁŘ, Walter Jacobi. „Vysloveně intelektuální typ“ v čele protektorátního SD, s. 28–53. – Jan VAJSKEBR, Velitelé strážní roty SS v policejní věznici Terezín, s. 54–65. – Jiří KOSTA, Opus magnum H. G. Adlera o ghettu Terezín. Kritika standardního díla, s. 66–93. – Miroslav KRYL, Kulturní činnost rakouských vězňů v ghettu Terezín (1942–1944), s. 94–102. – Tomáš FEDOROVÍČ, Pracovní nasazení terezínských vězňů v sudetské župě – Prosmuky a Mlékojedy u Litoměřic, Dlažkovice, s. 103–118. – Miloš HOŘEJŠ, Německý archeolog Walter Lung a jeho působení v Protektorátu Čechy a Morava, s. 119–141. – Ivo PEJČOCH,

Politické procesy se Šimonem Ornsteinem a Mordechajem Orenem – antisemitské tendence v komunistickém Československu, s. 142–154.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 48, 2011, č. 4:

Daniel KOVÁŘ – Jiří FRÖHLICH, Historicko-topografický přehled zaniklých větrných mlýnů v jižních Čechách, s. 207–221. – Lucie SWIERCZEKOVÁ, Všední-nevšední život rodiny Zátků, s. 222–232. – Leoš NIKRMAJER, České menšinové školství v Nových Hradech v období 1. republiky, s. 233–239. – Jiří PEŠTA, Vyhlášení trestního zákoníku z roku 1803 na panství královského města Písek, s. 240–249. – Jan MÜLLER, O věži českokrumlovského zámku v krásné literatuře, s. 250–255. – Petr MENŠÍK, Nové nálezy rolniček u Chýnova, s. 256–258. – Vlastimil SIMOTA, Za Alexejem Salzmanem, s. 259–262. – Eva HYNDRÁKOVÁ, Medaile Královské české společnosti nauk, s. 270–274.

Vyškovský sborník. 7, 2010:

Karel MLATEČEK, Rytíři z Lulče. K dějinám rodu do husitské revoluce (2. část), s. 7–57. – Pavel KOČMAN, Židovští výběřčí mýta na slavníkovském panství v první polovině 17. století (Mýta ve Slavkově u Brna a v Rousínově), s. 59–74. – Matouš JIRÁK, Kamenné kříže a křížové kameny okresu Vyškov, s. 75–161. – Sylva NĚMEČKOVÁ, Řemeslo má zlaté dno aneb historie živnostenského pokračovacího školství na Bučovicku, s. 165–204. – Radek MIKULKA, Polemiky na schůzích i v novinách nebyly dosud tak živé a hojné... Politické prostředí meziválečného Vyškova, s. 205–238. – Michaela ZEMÁNKOVÁ, Český Vyškov v ohrožení. Působení vládního komisaře Karla Mazala (Matzala) na Městském úřadě ve Vyškově v letech 1940–1945, s. 239–295. – Tomáš STERNECK, Těžké chvíle Hildegard starší Firbasové z Harryeggu. (K bohdalickým událostem v dubnu 1945), s. 297–342. – Jiří MIKULKA, Zemský velitel havaroval... K automobilové nehodě zemského velitele SNB pro Moravu a Slezsko plukovníka Huberta Mlynáře, k níž došlo 21. září 1948 u Holubic, s. 343–355. – Michaela ZEMÁNKOVÁ, Porodní bába Marie Svobodová a jí zaznamenané porody v letech 1883–1884 v obci Hrušky, s. 359–365. – Jiří LAPÁČEK, Péče Vojtěcha Procházky o archiválii města Přerova, s. 367–375. – Robert BÍLEK, Oběti I. světové války z bývalých obcí okresu Vyškov, s. 379–395. – Sylva NĚMEČKOVÁ, Fondy cechů uložené ve Státním okresním archivu Vyškov, s. 397–416. – Karel MLATEČEK, Státní okresní archiv Vyškov v letech 2008 a 2009, s. 417.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zasláno redakci

Ve výstižné Šmahelově recenzi 6. svazku Hejnicovy a Martínkovy *Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* (Praha, Academia 2011) je uvedeno (ČČH 110, 2012, s. 135), že roku 1991 bylo autorům „znemožněno na dokončení Rukověti dále pracovat“. F. Šmahel se opřel o *Úvodní poznámku* obou autorů (Rukověť 6, 2011, s. 5), kteří poznamenali: „Práce na nedokončené Rukověti byly roku 1991 zastaveny a autorům bylo sděleno, že se nadále s jejich účastí na plnění úkolu nepočítá“. Jako pamětník se musím ohradit. Vedení Ústavu pro klasická studia AV ČR se snažilo poslední svazek Rukověti shrnujícími *Dotatky A-Z* vydat, ale jednání s nakladatelstvím Academia (velmi pomáhala např. redaktorka Olga Adamová, bývalá Hejnicova kolegyně ze studií) troskotalo na nevěli autorů se dohodnout o podmínkách a dát souhlas k vydání. Jednání se protahovalo a nevedlo k výsledku. Proto vedení Ústavu neuzavřelo s oběma autory, kteří dosáhli již důchodového věku, další pracovní smlouvu. Přesto Ústav vydání dodatků Rukověti neztrácel ze zřetele, jak svědčí další Hejnicovy cesty do zahraničních knihoven, vykonané již po ukončení řádného pracovního poměru. O tom, co bylo příčinou nesouladu mezi autory, není třeba spekulovat. Je jen dobrou tečkou za příběhem, že smíru se podařilo dosáhnout znamenité znalkyni a překladatelce humanistické poezie Martě Vaculínové, pracovníci Knihovny Národního muzea, která po smrti nezapomenutelné Dany Martínkové (+ 2007) dokázala autory přesvědčit. Má vzpomínka se může zdát malichernou. Bizarní stíny z minula by však neměly poškozovat dobré jméno pracoviště.

Pavel Spunar

Do tohoto čísla přispěli (abecedně řazeno):

PhDr. Jan BENDA, Ph.D., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76,
190 00 Praha 9, benda@hiu.cas.cz

Doc. Mgr. Lukáš FASORA, Ph.D., Historický ústav, Filozofická fakulta Masarykovy
univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, fasora@phil.muni.cz

Mgr. Tereza KREUTER, Universität Trier, Kreuter-T@seznam.cz

PhDr. Petr NOVÁK, Institut mezinárodních studií, Fakulta sociálních věd
Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 158 00 Praha 5, NovakP.Ber@post.cz

Prof. Dr. Anton SCHINDLING, Philosophische Fakultät, Eberhard-Karls-Universität
Tübingen, Wilhelmstraße 36, D-72074 Tübingen, anton.schindling@uni-tuebingen.de

Prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76,
190 00 Praha 9, hostivit@centrum.cz

BENDA Jan, Okupace pohraničí a nucená imigrace v letech 1938–1939 ..... s. 329–347
(*The Occupation of the Border Regions and Forced Emigration between 1938–1939*)

OBZORY LITERATURY / REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Recenze

KUTHAN Jiří – ROYT Jan, *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů* (František Šmahel) ..... s. 348–351

Liber vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1518. Ed. PÁTKOVÁ Hana
ve spolupráci s Věrou SMOLOVOU a Alešem POŘÍZKOU (Vladimír Spáčil) ..... s. 351–354

PURŠ Ivo – KARPENKO Vladimír (eds.), *Alchymie a Rudolf II. Hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*
(Ivana Čornejová) ..... s. 354–356

PÁLFFY Géza, *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century* (Václav Bůžek – Miroslav Žitný) ..... s. 357–361

VYDRA Zbyněk, *Život za cara? Krajiní pravice v předrevolučním Rusku*
(Alexandr Brummer) ..... s. 361–364

FERIANCOVÁ Alena, *(Ne)nájená bezpečnost. Československo, Německo a úpravy mezinárodního systému v Evropě 1922–1926* (Miroslav Šepták) ..... s. 364–368

Zprávy ..... s. 369–385

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA / CHRONICLE

Nekrolog

Koloman Gajan (7. 11. 1918 – 27. 12. 2011)
(Robert Kvaček) ..... s. 384–387

Knihy došlé redakci ..... s. 388

Výtahy z českých časopisů a sborníků ..... s. 388

Zasláno redakci ..... s. 400

Český časopis historický. Vydává čtvrtletně (4x do roka) Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele společnost Mediaservis s.r.o., Zákaznické Centrum, Videňská 995/63, 639 63 Brno nebo P.O. Box 63, 639 63 Brno. Příjem objednávek: tel.: 541 253 232, fax: 541 616 160, e-mail: predplatne@mediaservis.cz. Příjem reklamaci: tel. 800 800 890.

Objednávky do zahraničí zajišťuje Mediaservis s.r.o., administrace vývozu tisku, Pacerická 2775/1, 193 00 Praha 9, tel.: +420 271 199 250, fax: +420 271 199 902.

Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Jednotlivá čísla je možné koupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) a nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, kozohorska@hiu.cas.cz; či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku Kč 130,00. - Tiskne **SERIFA**® se sídlem v Jinonické ul. 80, Praha 5. Toto číslo vyšlo v červnu 2012. Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80528 München, Germany, Fax: 089/54218218.